UAB
Universitat Autònoma de Barcelona

LA VEU D'UN INFERMER A L'EXILI. SANTIAGO VIÑAS ESPÍN (1920-2004)

ALEXANDRE SIERRA OLIVA

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi queda condicionat a l'acceptació de les condicions d'ús establertes per la següent llicència Creative Commons: https://creativecommons.org/licenses/?lang=ca

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis queda condicionado a la aceptación de las condiciones de uso establecidas por la siguiente licencia Creative Commons: https://creativecommons.org/licenses/?lang=es

WARNING. The access to the contents of this doctoral thesis it is limited to the acceptance of the use conditions set by the following Creative Commons license: https://creativecommons.org/licenses/?lang=en

UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA

Doctorat en Història de la Ciència

Institut d'Història de la Ciència (IHC)

LA VEU D'UN INFERMER A L'EXILI. SANTIAGO VIÑAS ESPÍN (1920-2004)

Memòria per optar al grau de Doctor

presentada per:

ALEXANDRE SIERRA OLIVA

Tesi dirigida per:

Jon Arrizabalaga Valbuena (IMF-CSIC, Barcelona) i Àlvar Martínez Vidal (IILP-Universitat de València)

Tutora de la tesi:

Mònica Balltondre Pla (UAB)

Barcelona, juny de 2026

Resum

Dins de *La Veu de l'Exili Català i Republicà,* publicació periòdica sui generis ubicada en el Pavelló de la República de la Universitat de Barcelona, es troben les memòries d'un jove infermer, o practicant en la denominació de l'època, de nom Santiago Viñas Espín que, mobilitzat amb la Lleva del Biberó l'any 1938, fou destinat a les batalles de l'Ebre i el Segre. El gener de 1939, arran de la Retirada de l'Exèrcit Republicà cap a la frontera, fou internat successivament en diferents camps de concentració francesos i Grups de Treball d'Estrangers. L'objectiu principal d'aquesta tesi és conèixer la trajectòria acadèmica i professional, com a practicant, de Santiago Viñas Espín, durant el període de la Guerra Civil espanyola i la Segona Guerra Mundial. Per assolir aquest propòsit, els objectius específics de la tesi són: a) contextualitzar la professió de practicant a Catalunya durant els anys trenta del segle XX; b) redactar una aproximació biogràfica, com a practicant, de l'autor de les memòries; c) determinar el context de producció de les memòries; d) definir el context de publicació de les memòries a *La Veu de l'Exili Català i Republicà* i, finalment, e) elaborar la transcripció i l'edició crítica de les memòries de Santiago Viñas Espín. Aquests objectius s'han dut a terme, per una banda, a partir de l'anàlisi, des d'una perspectiva de gènere, de les diferents fonts consultades i de la bibliografia crítica; per altra banda, a partir d'una entrevista oral; i, per últim, a partir d'una anàlisi estadística dels alumnes de practicant i de llevadora de la Universitat de Barcelona durant els anys 30 del segle XX.

Els resultats de la recerca il·lustren unes funcions i un rol del jove practicant, Santiago Viñas Espín, que el situa en un espai compartit entre les professionals i els professionals d'infermeria i de practicant, fins ara poc explorat, que permet repensar la construcció dicotòmica d'aquestes dues professions determinades per una raó de sexe i de poder. Alhora, els resultats evidencien una imatge del practicant català de l'època que va més enllà de l'imaginari del practicant hegemònic, perpetuat per l'androcentrisme tradicional, que encara presenta la historiografia actual.

Abstract

Within *La Veu de l'Exili Català i Republicà* (The Voice of the Catalan and Republican Exile), a periodical publication sui generis housed in the Pavelló de la República (Pavilion of the Republic) at the University of Barcelona, contains the memoirs of a young *practicant* (male nurse), named Santiago Viñas Espín who, mobilised with the Lleva del

biberó (Baby bottle draft) in 1938, was sent to the battles of the Ebro and the Segre rivers. In January 1939, following the Republican Army's retreat to the border, he was successively interned in various French concentration camps and subsequently forced to enlist in different Foreigner Working Groups.

The main objective of this thesis is to explore the academic and professional trajectory of Santiago Viñas Espín as a practitioner during the Spanish Civil War and the Second World War. To achieve this aim, the specific objectives of the thesis are: a) to contextualise the profession of practitioner in Catalonia during the 1930s; b) to write a biography as a *practicant* of the author of the memoirs; c) to determine the context of production of the memoirs; d) to define the context of publication of the memoirs in *La Veu de l'Exili Català i Republicà* and, finally, e) to elaborate the transcription and critical edition of Santiago Viñas Espín's memoirs.

These objectives have been carried out, on the one hand, through an analysis, from a gender perspective, of the various sources consulted and of the critical literature; on the other hand, through an oral interview; and, finally, from a statistical analysis of midwifery and *practicant* students at the University of Barcelona during the early 1930s.

The research findings illustrate the functions and role of the young practitioner, Santiago Viñas Espín, which situates him in a shared space between female and male nursing professionals, little explored until now, and which allows for a rethinking of the dichotomous construction of these two professions determined by gender and power. At the same time, the results reveal an image of the Catalan practitioner of the period that goes beyond the hegemonic practitioner's imaginary, perpetuated by traditional androcentrism, which is still presented in current historiography.

INDEX GENERAL

INTRODUCCIÓ 13

1. Justificació. 19

2. Objectius 23

3. Metodologia 24

3.1 Crítica, heurística i hermenèutica 24

3.1.2 Bibliografia secundària 30

3.2 Entrevista oral 33

3.3 Anàlisi estadística 37

4. Consideracions ètiques i de confidencialitat 39

CAPÍTOL I. LA INFERMERIA A CATALUNYA A FINALS DEL SEGLE XIX I PRIMER TERÇ DEL SEGLE XX 40

1. Llevadores, practicants i infermeres durant el primer terç del segle XX 41

2. Situació acadèmica i professional dels practicants a Barcelona durant la Segona República Espanyola 47

3. Guerra civil i organització sanitària 53

CAPÍTOL II. TRAJECTÒRIA BIOGRÀFICA DE SANTIAGO VIÑAS ESPÍN. DE LA LLEVA DEL BIBERÓ A L'EXILI FRANCÈS 56

1. Entorn familiar 56

2. Estudis realitzats 63

3. Exercici professional durant la guerra civil 69

4. Cures d'infermeria als camps de concentració 76

5. Investigacions clíniques als camps de concentració 93

6. Recorregut pels Grups de Treballadors Estrangers 96

7. Trajectòria professional després de la Segona Guerra Mundial 101

CAPÍTOL III: CONTEXT DE PRODUCCIÓ I DE PUBLICACIÓ DE LES «MEMÒRIES D'UN CATALÀ PARISENC» 107

1. Context de producció de les «Memòries d'un català parisenc» 107

1.1 L'egodocument dins del gènere memorialístic 107

1.2 «Memòries d'un català parisenc». Versions i estructura 108

1.3 Utilització de les persones singulars i plurals en les «Memòries d'un català parisenc» 111

1.4 Factors que determinen l'escriptura de Santiago Viñas Espín 113

2. Context de publicació: *La Veu de l'Exili Català i Republicà* 122

2.1 Recorregut professional de Joaquim Viñas Espín 124

2.2 Pensament polític de Joaquim Viñas Espín a *La Veu de l'Exili Català i Republicà* 125

CAPÍTOL IV EDICIÓ DE LES MEMÒRIES 134
1. Criteris d'edició 134
2. Memòries d'un català parisenc: edició anotada 135
CONCLUSIONS 190
FONTS PRIMÀRIES I BIBLIOGRAFIA CRÍTICA 195
1. Fonts primàries 195
2 Bibliografia crítica 198
ANNEXOS 212
Annex 1. Document informatiu i consentiment informat de l'entrevista oral 213
Annex 2. Taules i gràfiques de l'anàlisi estadística de les *Actas de Exámenes* dels alumnes de practicant i llevadora de la Universitat de Barcelona durant els cursos 1930-1936 218
Annex 3. Arbre genealògic de la família Viñas 225
Annex 4. Primer i darrer capítol de les «Memòries d'un català parisenc», de la secció Bones Pàgines 226
«Memòries d'un català parisenc», *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 26, 7 de novembre de 1985, p. 4-5 226
«Memòries d'un català parisenc», *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 46, 1 de gener de 1990, p. 5-6 228
Annex 5. Primer i darrer número de *La Veu de l'Exili Català i Republicà* 230
L*a Veu de l'Exili Català i Republicà*, 1, 27 de febrer de 1981 230
L*a Veu de l'Exili Català i Republicà*, 77, octubre de 1997 232

INDEX DE TAULES

Taula 1.Temperatures, precipitació i vent a Perpinyà durant el mes de febrer de 1939. 78
Taula 2. Descripció de la mostra. Nombre de matriculacions d'estudiants de practicant i/o llevadora (n=1144) 218
Taula 3. Distribució de matriculacions per sexe i titulació (n=1144) 218
Taula 4. Distribució d'estudiants per sexe (n=504)..... 219
Taula 5. Distribució d'estudiants per sexe i titulació (n=504) 219
Taula 6. Nombre de matriculacions de practicant distribuïts per sexe (n=756)..... 220
Taula 7. Nombre de matriculacions d'estudiants de practicant distribuït per modalitat d'estudis: "oficial" o "no oficial" (n=756) 221
Taula 8. Dones aprovades en segon curs (n=225): practicantes, llevadores i ambdues titulacions 222
Taula 9. Dones amb doble titulació (n=81): ordre temporal d'obtenció de títols..... 222

ÍNDEX DE GRÀFIQUES

Gràfica 1. Temperatures màximes i mínimes de Perpinyà durant l'any 1939..... 77
Gràfica 2. Nombre i proporció de matriculacions d'alumnes de practicant distribuïts per sexe i any acadèmic (n=756) 223
Gràfica 3. Nombre i proporció de matriculacions d'estudiants de practicant distribuïts per sexe i qualificació (n=756) 223
Gràfica 4. Nombre i proporció de matriculacions d'estudiants de practicant distribuïts per sexe i modalitat d'estudis (n=756) 223
Gràfica 5. Nombre de matriculacions de practicant i proporció en relació amb la modalitat d'estudis (n=756)..... 224
Gràfica 6. Rendiment acadèmic de l'alumnat de practicant distribuït per qualificació i modalitat d'estudis (n=756) 224
Gràfica 7. Nombre i proporció de dones amb la titulació de practicant, de llevadora i amb la doble titulació (n=225) 224

ÍNDEX D'IMATGES

Imatge 1. Fotografia. Material sanitari abandonat. Exposició «Camins de la retirada republicana»..... 29
Imatge 2. Fotografia. Material sanitari abandonat. Exposició «Camins de la retirada republicana»..... 29
Imatge 3. Fotografia. Càndida Espín Ferrer i Joaquim Viñas Morant 56
Imatge 4. Fotografia. Càndida Espín Ferrer 56
Imatge 5. Fotografia. Carolina Viñas Espín, Cèlia Viñas Olivella i Carlota Morant Juan 57
Imatge 6. Fotografia. Joaquim Viñas Pagès 58
Imatge 7. Fotografia. Cèlia Olivella Grifoll i Gabriel Viñas Morant 58
Imatge 8. Fotografia. Gabriela, Encarnació i Cèlia Viñas Olivella 59
Imatge 9. Expedient acadèmic de Cèlia Viñas Olivella 60
Imatge 10. Document d'afiliació de Santiago Viñas als Grups Estudiantils Marxistes.. 61
Imatge 11. Document d'afiliació d'Encarnació Viñas Olivella al Sindicato Español Universitario 61
Imatge 12. Fotografia. Santiago Viñas Espín 62
Imatge 13. Notes de Batxillerat de Santiago Viñas Espín 63
Imatge 14. Fotografia. «Infant ferit en un bombardeig . Hospital Clínic, 1937» 67
Imatge 15. Fotografia. «Menjador per a pobres. Casino de Sant Sebastià, Barceloneta, Barcelona, 1936» 68
Imatge 16. Fotografia. «Caos Postbombardeig. Barceloneta, Barcelona, 29 de maig de 1937» 68
Imatge 17. Fotografia. «Un blessé va passer la frontière» 75
Imatge 18. Fotografia. «Camp d'Argelès» 76
Imatge 19. Carta enviada per Joaquim i Santiago Viñas Espín a Gabriel Viñas Morant (cara anterior) 81
Imatge 20. Carta enviada per Joaquim i Santiago Viñas Espín a Gabriel Viñas Morant (cara posterior)..... 81
Imatge 21. Fotografia. «Sistema de latrines al camp de Bram» 82
Imatge 22. Dibuix. «Camp de Barcarès, 1939».... 84
Imatge 23. Dibuix. «Enterrament d'un mort de fred, 1939» 84
Imatge 24. Dibuix. «Enterrament al camp de Sant Cebrià, 1939» 85
Imatge 25. Dibuix. «Enyorança, 1939» 89
Imatge 26. Dibuix. «Infirmierie de l'Hôpital d'Argelès-sur-Mer, juin 1940» 89
Imatge 27. Dibuix. «Malalt del camp d'Argelès, 1939» 91
Imatge 28. Dibuix. «Malalts del camp d'Argelès, 1939» 92
Imatge 29. Registre de Santiago Viñas Espín del camp d'Argelès-sur-Mer, amb la data d'entrada (11/07/1940) i la de sortida 08/08/1940) 97
Imatge 30. Informe del coronel Kuhnmunch sobre la situació del 167e GTE 99
Imatge 31. Fotografia. Santiago amb Joaquim i els seus fills, Jaques i Hélène 103
Imatge 32. Fotografia. Santiago Viñas Espín 105

Imatge 33. Fotografia. Santiago Viñas Espín 106
Imatge 34 Portada de les [Memòries d'un català parisenc] de 1985 109
Imatge 35. Fotografia. Gabriela Viñas amb Joaquim Viñas a Lió 122
Imatge 36. Introducció de les «Memòries d'un català parisenc» 123
Imatge 37. Carta enviada pel President de la Generalitat, Jordi Pujol, a Joaquim Viñas Espín. Desembre de 1994 131
Imatge 38. Carta enviada pel President de la Generalitat, Jordi Pujol, a Joaquim Viñas Espín. Desembre de 1995 132
Imatge 39. Carta enviada pel President de la Generalitat, Jordi Pujol, a Joaquim Viñas Espín. Desembre de 1996 133

ÍNDEX DE SIGLES I ABREVIATURES

AHUB: Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona

ANC: Arxiu Nacional de Catalunya

CADCI: Centre Autonomista de Dependents del Comerç i de la Indústria

CDMH: Centro Documental de la Memoria Histórica

CNAM: Conservatoire National des Arts et Métiers

CNT: Confederació Nacional del Treball

CRAI: Centre de Recursos per a l'Aprenentatge i la Investigació

CSIC: Consejo Superior de Investigaciones Científicas

CTE: Compagnies de Travailleurs Étrangers (Companyies de Treballadors Estrangers)

DOGC: Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya

ENSAM: École Nationale Supérieure des Arts et Métiers

FAI: Federació Anarquista Ibèrica

GTE: Groupements de Travailleurs Étrangers (Grups de Treballadors Estrangers)

GTM: Grup de Tabors Marroquins

MNAC: Museu Nacional d'Art de Catalunya

MUME: Museu Memorial de l'Exili

OTAN: Organització del Tractat de l'Atlàntic Nord

PCF: Partit Comunista Francès

PCUS: Partit Comunista de la Unió Soviètica

PIF: Procés Intestinal Febril

PSOE: Partit Socialista Obrer Espanyol

PSUC: Partit Socialista Unificat de Catalunya

UB: Universitat de Barcelona

URSS: Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques

USC: Unió Socialista de Catalunya

YMCA: Young Men's Christian Association

Agraïments

Tot i que pugui semblar el més fàcil d'escriure, aquest apartat resulta dels més difícils ja que és impossible trobar les paraules que expressin amb exactitud l'agraïment que sento per molts de vosaltres, que m'heu acompanyat al llarg de la tesi. Vaig iniciar-la l'any 2019 amb el TFM i he necessitat que passessin set anys per a finalitzar-la. Potser per algun dels avaluadors de la tesi s'estava allargant massa. Jo crec que ha anat madurant al mateix temps que ho feia jo com a persona i em sento bé que hagi estat així. Durant aquests anys, sou molts els que heu estat al meu costat acompanyant-me, formant-me, cuidant-me i encoratjant-me. Sense vosaltres, de ben segur, aquesta tesi no hauria arribat a defensar-se.

Vull començar per agrair i reconèixer la professionalitat, l'eficàcia a l'hora de trobar la documentació i el tracte rebut pel personal dels arxius consultats, en especial a Neus Jaumot, de l'Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona, així com de na Fuensanta Marmolejo, de la Biblioteca del Pavelló de la República.

A les companyes i companys de l'hospital Vall d'Hebron, gràcies per animar-me sempre a seguir endavant i a ajudar-me a trobar moments per a poder dedicar-me a la tesi.

Als alumnes del màster, Lu, Allan, gracias por estar siempre aunque nos separe tanta distancia. Solo por conoceros ya valió la pena haber hecho el máster. Als professors, us vull agrair profundament tot el que m'heu ensenyat. Sapigueu que soc molt feliç d'haver pogut realitzar aquest màster. Puc afirmar amb rotunditat que les diferents aproximacions o perspectives des de les quals m'heu mostrat la ciència i la història de la salut, amb un esperit crític i constructiu, han impactat directament sobre la meva pràctica diària com a infermer.

Àlvar, Jon, gràcies per haver-me dirigit tant el TFM com la tesi. Ningú ho hauria fet millor que vosaltres. M'heu ensenyat moltíssim sobre un món que desconeixia. Tot i que ho intueixo, no sé si puc ser conscient realment de la dificultat de guiar i formar, com heu fet vosaltres, a algú que partia de zero en història de la ciència. Sento una profunda admiració per vosaltres.

Ari, gràcies per la comprensió durant tants i tants mesos de trasbals. Quan les dificultats em feien aturar has aparegut al meu costat, empenyent-me i fent que tornés l'espurna per a desitjar continuar.

Mama, gràcies per haver-me ajudat amb les memòries de Santiago. Estava segur que et farien recordar l'avi; les seves entremaliadures de l'adolescència a Ciutat Vella i el seu pas per la guerra. Possiblement es van conèixer i tot.

Cèlia, vull agrair-te tot el què has fet per donar qualitat a aquesta tesi. Vas dedicar molt de temps per a explicar-me la vida de Santiago i de la teva família. Sàpigues que guardo amb molt bon record l'experiència d'entrevistar-te. Agraeixo molt tot el temps que vas invertir per a trobar la documentació tant valuosa que em vas facilitar, com ara les memòries complertes traduïdes al català, les fotografies o la carta que Joaquim i Santiago van enviar des del camp de concentració de Saint-Cyprien.

Per últim, vull dedicar unes paraules d'agraïment a Santiago Viñas Espín. La teva història em va fer gaudir molt, em va acompanyar en els moments més complicats de la pandèmia, fent-la més suportable. Em va ajudar, durant la primera onada de la Covid-19, quan la incertesa i la por m'envaïen, a tenir consciència de la capacitat que posseïm les persones d'adaptar-nos i enfrontar-nos a les adversitats, per dures que siguin. Si tu podies en aquelles circumstàncies, nosaltres havíem de poder.

Aquesta tesi no hauria estat possible sense vosaltres, així que d'una manera o d'una altra, també és vostra.

INTRODUCCIÓ

A principis de febrer de 2020, poques setmanes abans que esclatés la pandèmia de la Covid-19 a casa nostra, em trobava davant la difícil situació d'haver d'escollir un tema per al Treball de Fi de Màster (TFM) dins del Màster d'Història de la Ciència: Ciència, Història i Societat, que estava realitzant a la UAB. Llavors, el meu àmbit laboral s'ubicava, i fins al dia d'avui, a la Fundació de Recerca Oncològica de l'Hospital Vall d'Hebron (VHIO), de Barcelona. Tot i així, sentia interès per orientar el TFM en quelcom relacionat amb la història de la infermeria a Catalunya en el context de la Segona República o la guerra civil espanyola.

Així doncs, vaig expressar aquesta intenció, sobre la temàtica del TFM, a Jaume Sastre, professor del màster, qui em va recomanar que em reunís amb Alfons Zarzoso, director llavors del Museu d'Història de Medicina de Catalunya i professor col·laborador de l'esmentat màster, ja que ell podria orientar-me millor sobre els possibles temes a tractar. A l'endemà mateix, Zarzoso va comunicar-me que ho parlaria amb dos companys, Jon Arrizabalaga i Àlvar Martínez Vidal, amb molta expertesa en història de les ciències de la salut, en sanitat de guerra, en humanitarisme i en la guerra d'Espanya.

Al cap de dos dies, vaig rebre un correu electrònic on, entre tots tres, em proposaven una dotzena de temes que podrien interessar-me. A hores d'ara encara en recordo alguns: «l'ensenyament de la infermeria a la UB durant la Segona República i la guerra civil», «les revistes d'infermeria a Catalunya durant la Segona República», «el personal religiós sanitari exclaustrat i perseguit durant la guerra», «el personal d'infermeria al front de batalla i a la rereguarda», «el personal d'infermeria a l'exili»... Tots ells em fascinaven, però va haver-hi un, proposat per Àlvar Martínez Vidal, que em va sorprendre especialment: la figura d'un infermer de la lleva del biberó, anomenat Santiago Viñas Espín, que havia escrit unes memòries, escrites en clau autobiogràfica, on es narraven les vicissituds patides durant els anys de la Guerra Civil i els de la Segona Guerra Mundial.

Segons l'Àlvar explicava de memòria en un dels missatges intercanviats aquells dies de febrer de 2020, a l'arxiu del Pavelló de la República de la UB hi havia una revista, anomenada *Klastos*, escrita per Joaquim Vinyes Espín, un jove metge català que, amb la derrota de l'exèrcit republicà, havia estat internat als camps de concentració del Rosselló,

al sud de França[1]. En aquesta revista, s'hi trobaven unes memòries del germà petit de Joaquim Vinyes, que fou mobilitzat amb la Lleva del Biberó i exercí, com a infermer o practicant, a la batalla de l'Ebre i posteriorment en els camps de concentració del Rosselló. Així doncs, aquesta proposta de TFM consistia en trobar les memòries, transcriure'n una part, la del període de guerra, analitzar-les en profunditat i tractar d'evidenciar si realment aquest personatge existí. En cas que el TFM continués en forma de tesi doctoral, ja s'ampliaria la transcripció de les memòries del període de l'exili i la biografia del personatge.

El tema em seduïa profundament. Per una banda, pel fet de poder llegir unes memòries d'un jove de la Lleva del Biberó, per altra banda, per saber com va exercir un infermer (home) o "practicant" tant jove en ple camp de batalla i, per últim, perquè desconeixia, amb exactitud, en què consistia la professió de practicant. Així doncs, vaig comunicar-los que aquest tema de les memòries seria la meva elecció i, des d'aquell moment, Jon Arrizabalaga i Àlvar Martínez Vidal esdevenien els directors del meu TFM.

Treballar sobre aquest tema i amb aquests directors fou una experiència fascinant. Vaig poder localitzar les memòries en una altra revista, *La Veu de l'Exili Català i Republicà,* també escrita pel metge català, i vaig poder evidenciar l'existència de l'autor de les memòries. Tanmateix, pel que fa a la historiografia sobre els practicants a Catalunya, els resultats foren escassos i a més, em generaven moltes qüestions a explorar.

Els resultats del TFM foren excel·lents i els directors em convidaren a fer una tesi doctoral per ampliar la recerca sobre l'anàlisi de les memòries, la biografia i trajectòria professional del jove practicant, el context de redacció i publicació de les memòries i, finalment, per a indagar en profunditat sobre la figura del practicant a Catalunya durant els anys trenta del segle XX. Per a dur a terme aquesta recerca ben aviat vaig ser conscient que, per una banda, era imprescindible situar-me des d'una perspectiva de gènere, entès el gènere com aquell "conjunt de valors culturals i socials que una societat assigna a les persones en funció del seu sexe"[2], i per altra banda, que havia d'evitar que l'imaginari hegemònic del practicant de l'època —perpetuat per l'androcentrisme històric— descrit a la historiografia, m'impedís imaginar una realitat del professional del practicant molt més proper a les infermeres de l'època o a la infermera moderna.

[1] Martínez Vidal, À. «Metges catalans refugiats a França. Observació clínica i recerca científica als camps de concentració (1939-1942)», dins: Barrié, Roger; Camiade, Martine; Font, Jordi (dir.), *Déplacements forcés et exils en Europe au XXe siècle. Le corps et l'esprit.* Perpinyà, Mémorial du Camp du Rivesaltes / Éditions Talaia, 2013, p. 105-130.
[2] Cabré i Pairet, M., Salmón Muñiz, F. (eds), *Sexo y género en medicina...*, 2013, p. 14.

Així doncs, la font principal d'aquesta tesi doctoral són les memòries d'un infermer novell —un practicant, en la denominació de l'època— nascut a Barcelona l'any 1920, de nom Santiago Viñas Espín (Barcelona, 1920 – Viroflay, Île-de-France, 2004). Aquestes memòries, que narren en primera persona esdeveniments tan decisius, com ara la Batalla de l'Ebre, la Retirada[3], el pas de la frontera, l'internament als camps de concentració del Rosselló i l'enrolament dels refugiats en *Groupements de Travailleurs Étrangers* o Grups de Treballadors Estrangers (GTE), es detenen l'estiu de l'any 1944 arran de l'alliberament de Marsella, a les acaballes de la Segona Guerra Mundial al territori francès.

Tenen per títol «Memòries d'un català parisenc» i es troben publicades en diferents capítols de la secció «Bones Pàgines», dins d'una singular publicació trimestral: *La Veu de l'Exili Català i Republicà* (1981-1997), revista escrita i editada de manera artesanal des de Décines, localitat francesa situada a tocar de Lió, pel germà gran de Santiago, el metge català Joaquim Viñas (o Vinyes) Espín (Barcelona, 1909 – Décines, Roine, 1997)[4].

Aquesta revista *sui generis* es conserva en el Fons Personal Vinyes[5] Espín, al Centre de Recursos per a l'Aprenentatge i la Investigació (CRAI) Biblioteca del Pavelló de la República de la Universitat de Barcelona (UB).

Tanmateix, he pogut descobrir durant la recerca que existeixen dues versions prèvies de les memòries més extenses que la versió publicada a la revista, que tenen per títol *Mémoires d'un Catalan parisien.* Totes dues romanen inèdites a hores d'ara. La primera d'elles, l'original, fou escrita a mà pel mateix Santiago Viñas, amb seixanta anys d'edat, l'any 1980. És a dir, gairebé 40 anys després de les duríssimes vivències de la guerra civil espanyola, la reclusió als camps de concentració del sud de França i el seu pas per diversos GTE durant la Segona Guerra Mundial. Fou redactada en francès perquè els seus destinataris principals eren els seus fills, Bernard Joachim (París, 1963 – París, 1995) i Jean Marcel Alain (París, 1964).

---

[3] Es coneix com la Retirada, la fugida massiva de prop de mig milió de persones que varen creuar, entre gener i febrer de 1939, la frontera que separa Espanya i França a través dels Pirineus. Dreyfuss-Armand, G., *L'exil des républicains espagnols...*, 1999.

[4] Bruguera i Cortada, M.; Sánchez i Agustí, F. Galeria de Metges Catalans: Vinyes i Espín [o Viñas], Joaquim. http://www.galeriametges.cat/galeria-fitxa.php?icod=EDDE

[5] Joaquim signa amb el cognom "Vinyes" a la revista *La Veu de l'Exili Català i Republicà*. Tanmateix, tant al registre de naixement, al seu expedient acadèmic de la Universitat de Barcelona, com a la carta que va enviar a la família des de Saint-Cyprien, consta el seu cognom oficial, és a dir "Viñas". Durant el seu exili a França un cop acabada la Segona Guerra Mundial, Joaquim signa els seus articles acadèmics amb el cognom "Vinas"; aquest mateix cognom apareix en el registre de defunció. Així doncs, atesa l'oscil·lació i per tal d'evitar discordances, utilitzaré a partir d'ara el seu cognom oficial, "Viñas", per a referir-m'hi.

Cinc anys més tard, l'any 1985, i sota el mateix títol, Santiago Viñas generà una segona versió a màquina, traduïda al català. Després d'ésser corregida pel seu germà Joaquim, amb qui tingué una estreta relació al llarg de la seva vida, Santiago n'entregà una còpia als familiars catalans residents a Palma i a Barcelona amb ocasió d'alguna de les seves visites personals a les acaballes dels anys vuitanta. Cal dir que no he aconseguit mai veure el manuscrit original, de 1980, ni tan sols en forma de còpia digital. Fou gràcies a Cèlia Riba Viñas, neboda de Santiago i Joaquim, que vaig poder accedir, el juny del 2024, a la versió traduïda al català. D'ara endavant, denominaré aquesta versió de 1985 traduïda al català *[Memòries d'un català parisenc]*, entre claudàtors per tal d'advertir que el títol, en realitat, està en francès.

Conscient del valor de les memòries del seu germà, Joaquim Viñas va incloure a *La Veu de l'Exili Català i Republicà* una secció titulada «Bones Pàgines» on, a partir del 7 de novembre de 1985, hi va publicar només una versió abreujada de la versió catalana de 1985; en concret, els capítols directament relacionats amb la guerra d'Espanya i la posterior reclusió a França amb el propòsit de "mostrar a les noves generacions de catalans com va ser la vida de milers i milers de catalans i refugiats espanyols durant la guerra, la post-guerra i la Segona Guerra Mundial a França"[6]. Aquesta darrera versió reduïda, publicada a la revista, sota el títol «Memòries d'un català parisenc» ha estat la font principal de la meva recerca.

Santiago Viñas relata, en un primer apartat de les seves memòries, la situació política espanyola i, també, algunes de les experiències personals prèvies a la guerra. Comenta les seves aficions juvenils i descriu els seus estudis acadèmics superiors, iniciats a la tardor de l'any 1936, amb setze anys d'edat, d'enginyeria química a l'Escola Industrial de Barcelona i de practicant a cavall entre l'Hospital Clínic i l'Ateneu Barcelonès. Aquesta darrera formació no li va estalviar, arribada l'hora, d'entrar en combat assistint i evacuant ferits en algunes de les batalles més cruentes de la guerra. Molt probablement, fou el seu germà Joaquim Viñas, cap del Servei Mèdic de la 27a Divisió i destinat al front d'Aragó, qui li recomanà obtenir-ne la titulació. Tot seguit, Santiago descriu la seva mobilització militar amb la coneguda "Lleva del biberó"[7]. Va compartir destí amb Joaquim. Tanmateix, fou destinat a la 122a Brigada, és a dir, a les

[6] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 7 de novembre de 1985, 26, p. 4.
[7] Terme emprat per Frederica Montseny que, en saber que els joves uniformats tenien disset anys, va dir: "…disset? Però si estaran prenent el biberó". Caralt Jiménez, A., *3669 Biberons. Agrupació de supervivents de la lleva del biberó-41,* Entitats Memorialistes. Generalitat de Catalunya, p. 23, disponible a: https://memoria.gencat.cat/web/.content/00_publicacions/MPDH/pdf_2_lleva.pdf

primeres línies de foc. En aquest context, Santiago mostra el paper de l'infermer ubicat a l'avantguarda tot descrivint tècniques de cures, protocols de registres i classificació dels ferits de guerra. Igualment, senyala les malalties més comunes a les trinxeres i apunta tot un llistat de tractaments i fàrmacs utilitzats per a curar-les.

En el relat que fa Santiago Viñas de la Retirada, destaca el recorregut de les restes de la 27a Divisió, que reculaven a mesura que els feixistes avançaven posicions, des del 6 de gener de 1939 fins al 9 de febrer, dia que ell trepitjà la frontera per la Jonquera. En aquest punt del seu llarg camí, Santiago coincidí amb milers de refugiats, provinents de diferents indrets, tant civils com militars, que entraren a França a peu i foren amuntegats i assignats pels gendarmes a diferents camps de concentració en unes condicions infrahumanes. El seu testimoni ofereix informació de primera mà sobre la autoorganització del personal sanitari reclòs a la platja de Saint-Cyprien per atendre els malalts del camp i, fins i tot, d'investigació mèdica que dugueren a terme professionals de la salut, en condicions de treball miserables, mentre lluitaven per sobreviure a la fam, la set, la depressió, les epidèmies i la repressió, tant als camps de concentració com als GTE.

Així doncs, els relats del nostre practicant, com a soldat de lleva en un primer moment, i com a refugiat i presoner en camps de concentració després, il·lustren el que fou, per a ell i per a molts, la guerra d'Espanya, la Retirada, l'exili als camps de concentració del sud de França i les penúries viscudes a les Compagnies de Travailleurs Étrangers (CTE) i Groupements de Travailleurs Étrangers, des d'una mirada personal i marcadament sanitària.

Versions de les memòries de Santiago Viñas Espín:

Versió de les memòries	**Denominació a la tesi**	**Any de producció**	**Idioma de les memòries**	**Públic destinatari**
Mémoires d'un Catalan parisien	*Mémoires d'un Catalan parisien*	1980	Francès	Fills de Santiago Viñas
Mémoires d'un Catalan parisien	[Memòries d'un català parisenc]	1985	Català	Familiars catalans residents a Mallorca i Barcelona
Memòries d'un català parisenc	«Memòries d'un català parisenc»	novembre-1985	Català	Lectors de *La Veu de l'Exili Català i Republicà*

1. Justificació.

El treball que presentem s'encabí en un inici dins del marc del projecte d'investigació «Acción médica humanitaria e innovación tecnológica en espacios de confinamiento (1850-1950)" (TRANSHUMED-HIS PID2019-104581GB-I00)» liderat per Jon Arrizabalaga des de la Institució Milà i Fontanals de Recerca en Humanitats (CSIC, Barcelona). Havent gaudit d'una pròrroga de sis mesos de duració, aquest projecte de recerca finalitzà oficialment el mes de febrer de 2025. No obstant això, des de juliol de 2025, el nou projecte PID2024-156353NB-I00, liderat per Francisco Javier Martínez Antonio, com a investigador principal, des de la Universidad de Zaragoza amb el títol «Crisis humanitarias, medicina y salud en tiempos de guerra y posguerra (1868-1956). Prácticas, experiencias, tecnologías», amplia els objectius i dona continuïtat a la línia de recerca del projecte anterior. És la continuació del treball de fi de màster oficial en Història de la ciència: Ciència, Història i Societat, que tenia per títol *Santiago Vinyes Espín: Un practicant entre dues guerres (1936-1944)* realitzat l'any 2020. Respon a una línia de recerca traçada per Àlvar Martínez Vidal sobre les trajectòries individuals i col·lectives de professionals sanitaris que es van haver de refugiar i refer les seves vides a França[8].

Les «Memòries d'un català parisenc» de Santiago Viñas Espín, publicades a *La Veu de l'Exili Català i Republicà* pel seu germà Joaquim, tenen un gran valor per a la història de la guerra civil espanyola i dels exilis. Ofereixen la vida i les vicissituds d'un personatge vinculat a un col·lectiu, el dels testimonis "sense veu"[9].

A manca d'un espai públic, la memòria d'aquest col·lectiu —cada cop més reduït pel pas dels anys—, que conformava la gran majoria de refugiats de la guerra d'Espanya, va romandre exclusivament en l'esfera privada[10]. Tal i com asseguren Antoni Segura i Mas —director del Centre d'Estudis Històrics Internacionals de la UB—, en el pròleg del llibre *Camp definitiu. Diari d'un exiliat al Barcarès*[11]*;* i José Colmeiro —catedràtic

[8] Martínez Vidal, À., (coord.), *Exili, medicina i filantropia. L'Hospital Varsòvia de Tolosa de Llenguadoc (1944-1950),* 2010; Martínez Vidal, À., «Metges catalans refugiats a França. Observació clínica i recerca científica als camps de concentració (1939-1942)», 2013; Martínez Vidal, À.; Garcia Ferrandis, X., «Las secuelas patológicas de los campos de concentración entre los refugiados españoles en Francia...», 2020, p. 115.

[9] Terme emprat per la historiadora Annette Wieviorka per a identificar el col·lectiu de testimonis que no trobaven espais públics per a testimoniar. Vegeu: Wieviorka, A., *L'Ère du témoin*, 1998.

[10] Simón Porolli, P., *La escritura de las alambradas. Exilio y memoria en los testimonios españoles sobre los campos de concentración franceses...,* 2012, p. 94.

[11] Rubió i Cabeceran, J., *Camp Definitiu. Diari d'un exiliat al Barcarès*, 2010.

d'estudis culturals hispànics a la Universitat de Michigan—, en el pròleg d'*Éxodo. Diario de una refugiada*[12], gran part del valor de testimoniatges com els de Josep Rubió Cabecerán (Bellcaire d'Urgell, 1905 – Olesa de Montserrat, 1987) o Silvia Mistral (l'Havana, 1914 – Ciutat de Mèxic, 2004)[13], rau en el fet que, a diferència del que succeeix sovint, es tracta de memòries de persones sense grans responsabilitats polítiques o professionals. Són testimonis, com el que presentem en aquesta tesi, molt més representatius del col·lectiu d'exiliats anònims que es van veure obligats a travessar la frontera francesa el febrer de 1939. Aquests testimonis han patit un doble exili, el polític i el cultural, i el del silenci i l'oblit[14].

Les memòries de Santiago Viñas posseeixen, igualment, un gran valor per a la literatura memorialística. L'escriptura d'aquest col·lectiu, el dels "sense veu", a més a més d'escassa, és característica, diferent de la literatura testimonial publicada per persones amb una transcendència i un reconeixement social, l'escriptura de les quals està determinada per la consciència i la certesa de que veurà la llum en l'esfera pública[15]. Com ho emfatitza Michael Ugarte —professor emèrit de la Universitat de Missouri, Estats Units—, visibilitzar autobiografies o memòries de testimonis invisibles representa un exercici de democratització de la literatura d'aquest gènere i la fi del monopoli d'una elit intel·lectual[16]. Més encara, és, segons Enzo Traverso, l'apropiació de l'escriptura per part d'aquells que havien quedat exclosos d'ella; el naixement de la història des de baix[17].

Per últim, les «Memòries d'un català parisenc» de Santiago Viñas Espín tenen un gran valor per a la història de la ciència, de la sanitat militar i, especialment, per a la història de la infermeria.

La producció historiogràfica sobre l'assistència sanitària prestada als combatents i als ferits civils durant el període de la guerra civil espanyola i l'exili ha resultat, fins fa pocs anys, escassa. Gran part de la documentació sobre la sanitat republicana fou destruïda i, per tant, la informació existent a hores d'ara ha resultat esbiaixada[18]. Alhora, els estudis sobre sanitat militar en el context de la guerra civil espanyola i l'exili sovint

[12] Mistral, S., *Éxodo. Diario de una refugiada española*, 2009.
[13] Sílvia Mistral és, en realitat, el nom literari d'Hortènsia Blanch Pita.
[14] Pròleg d'Antoni Segura i Mas, dins: Rubió i Cabeceran, J. *Camp Definitiu...*, 2010, p. 7-9.; pròleg de José Colmeiro, dins: Mistral, S., *Éxodo. Diario de una refugiada...*, 2009, p. 8.
[15] Montiel Rayo, F., *Las escrituras del yo. Diarios, autobiografías, memorias y epistolarios del exilio republicano de 1939*, 2018, p. 25; José Colmeiro, dins: Mistral, S., *Éxodo. Diario de una refugiada*…, 2009, p. 25.
[16] Simón Porolli, P., *La escritura de las alambradas...,* 2012, p. 23.
[17] Traverso, E., *Pasados singulares. El "yo" en la escritura de la historia*, 2022, p. 14.
[18] Casanovas Durán, V., *La sanidad y la cirugía en la guerra civil española*, 2021, p. 58-60.

s'han centrat en la veu de metges i cirurgians i han ignorat altres professionals sanitaris com eren els practicants o «practicantes», les infermeres o les llevadores[19], malgrat la constància sobrada de professionals sanitaris que hi participaren[20].

Algunes de les veus d'infermeres que, en un inici, aportaren una rica informació sobre la sanitat i l'assistència als ferits durant la guerra d'Espanya provingué d'infermeres professionals estrangeres, allistades a les Brigades Internacionals. Tanmateix, el seu relat sobre les capacitats i coneixements de les infermeres catalanes o espanyoles, des d'un indret singular on prestaren un incommensurable servei, majoritàriament en un entorn rural i allunyades d'altres realitats, com la viscuda a les grans ciutats, és parcial i esbiaixada[21]. Aquesta visió generalitzada sobre les infermeres republicanes seria descrita per George Orwell en la seva obra *Homage to Catalonia:*

> "Apparently there was no supply of trained nurses. Perhaps because before the war this work was done chiefly by nuns. I have no complaint against the Spanish nurses, they always treated me with kindness, but there is no doubt they were terribly ignorant"[22].

Un cop finalitzada la guerra d'Espanya, la dictadura va mantenir silenciada la memòria dels vençuts, i en particular la d'aquelles infermeres laiques i professionals que prestaren els seus serveis en favor de la República. Treballs, com el coordinat per Roser Valls[23], recuperen en forma d'entrevistes orals, fetes des d'una perspectiva infermera, la memòria d'algunes d'aquelles infermeres catalanes i el rol que exerciren en les extremes dificultats d'aquella guerra.

Per altra banda, la majoria d'investigacions que disposem s'han centrat en la recerca d'infermeres, o sigui, de dones que exercien la infermeria durant la guerra civil. En conseqüència, fonts sobre practicants o infermers durant aquest període esdevenen

[19] Ibíd.; Weindling, P., «Medical Refugees in Britain and the Wider World, 1930-1960...», 2009, p. 451-459.
[20] Rubén Mirón destaca en les seves investigacions el registre de 503 infermers/es presents en els diferents camps de concentració, sense poder-se comptabilitzar els/les presents en el conjunt de refugiats civils, al voltant dels 150.000, que foren distribuïts/des per gran part de la geografia francesa. Mirón González, R., *Asistencia y condiciones socio-sanitarias de los exiliados españoles en el sur de Francia, 1936-1945*, 2019, p. 51.
[21] Nelson, S.; Galbany Estragués, P.; Gallego Caminero, G., «The Nurses No-One Remembers: Looking for Spanish Nurses in Accounts of the Spanish Civil War (1936–1939)», 2020.
[22] Orwell, G., *Homage to Catalonia*, 2015, p. 145.
[23] Valls Molins, R. (coord.), *Infermeres catalanes a la Guerra Civil espanyola*, 2008.

determinants per a assolir un coneixement més ampli, inclusiu i objectiu de la història de la infermeria, si més no la de Catalunya.

L'anàlisi de les «Memòries d'un català parisenc» des d'una perspectiva històrica ens permet enriquir la història de la infermeria i, en especial, de la infermeria masculina; doblement invisibilitzada aquesta darrera, tant per formar part d'una professió tradicionalment ignorada en el context de la guerra civil espanyola i de l'exili posterior, com per la dicotomia existent, durant aquest període, entre les "allunyades" professions d'infermera i practicant, construïdes hegemònicament sobre les seves diferències per una raó de sexe, en comptes de sobre les seves similituds. Així doncs, estudiar en clau de gènere els rols de practicants i infermeres durant aquest període permetrà repensar, entre d'altres coses, llurs diferències, però també els elements i espais compartits.

2. Objectius

L'objectiu principal d'aquesta tesi doctoral és estudiar la trajectòria acadèmica i professional, com a practicant, de Santiago Viñas Espín (1920-2004) en el període comprès a cavall de la guerra civil espanyola i el final de la Segona Guerra Mundial per mitjà de l'anàlisi de les seves memòries publicades parcialment a la revista *La Veu de l'Exili Català i Republicà*.

Com a objectius específics, em proposo:

a) contextualitzar la professió i els estudis de practicant a Catalunya durant els anys trenta del segle XX
b) redactar una aproximació biogràfica de l'autor de les memòries, en especial, la seva trajectòria professional com a infermer de la lleva del biberó, en el marc de les acaballes de la guerra civil espanyola i de l'exili als camps de concentració francesos del Rosselló i en els Grups de Treballadors Estrangers, durant el règim de Vichy i l'ocupació alemanya de França
c) determinar el context de la redacció de les memòries, el propòsit de Santiago Viñas i el públic destinatari d'aquest text
d) definir el context de producció de la revista *La Veu de l'Exili Català i Republicà* (1981-1997), així com el propòsit de Joaquim Viñas Espín amb la publicació de les «Memòries d'un català parisenc» a la revista.
e) Elaborar la transcripció i l'edició crítica de les memòries de Santiago Viñas Espín, tot analitzant els seus continguts tant des del punt de vista lèxic com conceptual.

3. Metodologia

Per a dur a terme la tesi doctoral he emprat diferents metodologies. Principalment he seguit la metodologia tradicional històrica —crítica, heurística i hermenèutica— en els capítols I, II, III i IV de la tesi. Tanmateix, he utilitzat la metodologia qualitativa de l'entrevista oral per obtenir més informació a l'hora d'elaborar la biografia de Santiago Viñas Espín (Capítol II). Finalment, he dut a terme una anàlisi estadística per a poder presentar un marc contextual (Capítol 1.2) des d'un enfocament allunyat de la imatge historiogràfica clàssica del practicant.

3.1 Crítica, heurística i hermenèutica

La meva heurística s'ha centrat, per una banda, en la cerca de fonts primàries, on destaco la recerca documental en diferents arxius, fonts hemerogràfiques, ego-documents i memòries de testimonis de l'època. Per altra banda, he consultat bibliografia secundària sobre el període de la guerra civil espanyola i l'exili, des d'una perspectiva sanitària, així com també sobre la literatura testimonial o memorialística.

3.1.1 Fonts primàries

Fonts d'arxiu

La recerca arxivística, realitzada entre febrer de 2020 i maig de 2025, ha esdevingut la tasca primordial per a poder biografiar Santiago Viñas Espín, així com per a donar veracitat a les «Memòries d'un català parisenc». Entre els diferents arxius i centres de documentació on he pogut disposar d'informació rellevant, destaco l'arxiu del CRAI Biblioteca del Pavelló de la República de la UB , l'Arxiu Nacional de Catalunya (ANC), els Arxius Departamentals dels Pirineus Orientals, l'Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona (AHUB), l'Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona, el Centro Documental de la Memoria Histórica (CDMH), de Salamanca, i els Archives de la Préfecture de Police, de París.

Gràcies a la documentació consultada als arxius esmentats, he pogut verificar el lloc i la data de naixement de Santiago Viñas Espín, els domicilis on residí durant la infantesa i l'adolescència i el seu trànsit per alguns dels camps de concentració francesos i grups de treballadors estrangers. A més, he pogut obtenir informació referent a la seva vida, a França, un cop finalitzada la Segona Guerra Mundial.

Tot apunta que Santiago es va inscriure alhora als estudis d'enginyeria i practicant el setembre de 1936 amb la guerra ja iniciada. Segons em comentà Neus Jaumot, arxivera de l'AHUB, molts dels documents d'aquells anys s'extraviaren o destruïren. De fet, a l'arxiu es troba el llibre d'actes d'escolaritat dels alumnes de medicina, de practicants (homes) i practicantes (dones), de llevadores i d'infermeres fins el curs 1935-1936[24] però, en canvi, no hi són els dels anys compresos entre 1936 i 1939. El llibre d'actes següent és el de l'any 1939-1940[25], posterior al conflicte bèl·lic.

Cal advertir que no he obtingut cap resultat d'interès per a la recerca sobre Santiago Viñas Espín a partir de les consultes que he efectuat als fons documentals de l'Ateneu Barcelonès, l'Hospital Clínic de Barcelona, el Col·legi d'Infermeres i Infermers de Barcelona, l'Arxiu Intermedi de la Regió Militar Pirinenca (el Bruc), l'Arxiu Militar d'Àvila i, a Madrid, el Centro de Documentación de la Cruz Roja Española.

[24] *Actas de Exámenes* de la Facultat de Medicina de la Universitat de Barcelona, curs 1935-1936, AHUB (UB-ES-CAT-02-5381:01).
[25] *Actas de Exámenes* de la Facultat de Medicina de la Universitat de Barcelona, curs 1939-1940, AHUB (UB-ES-CAT-02-5382:01).

Fonts arxivístiques

Archives Départementales des Pyrénées Orientales Registre d'entrada i sortida de Santiago Viñas Espín, del camp d'Argelès-sur-Mer. Archives Départementales des Pyrénées Orientales, Perpinyà (1260W67)
Archives de la Préfecture de Police Informe policial de Santiago Vinas Espín. Archives de la Préfecture de Police, París (Nº 77W-art. 2880-458-887)
Arxiu CRAI Biblioteca del Pavelló de la República Viñas Espín Joaquim, «Testimoniatge: Amadeu Bardina. [França]», 1980, 1p. (Mecanograf.), Fons Personal Vinyes Espín, CRAI Biblioteca del Pavelló de la República, UB, Barcelona Viñas Espín Joaquim, «Testimoniatge d'una repressió. Els refugiats espanyols a França. El dret d'asil polític (1939-1981)», manuscrit mecanografiat, p. 3, Fons Personal Vinyes Espín, Arxiu CRAI Biblioteca del Pavelló de la República, UB, Barcelona Viñas Espín, Joaquim, *La Veu de l'Exili Català i Republicà* (1981-1997), Fons Personal Vinyes Espín, Arxiu CRAI Biblioteca del Pavelló de la República, UB, Barcelona
Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona (AHUB) *Actas de Exámenes,* Facultat de Medicina, 1929-1930, UB, AHUB (UB-ES-CAT-02-5373:02); (UB-ES-CAT-02-3368:03). *Actas de Exámenes,* Facultat de Medicina, 1930-1931, UB, AHUB (UB-ES-CAT-02-3367:01). *Actas de Exámenes,* Facultat de Medicina, 1931-1932, UB, AHUB (UB-ES-CAT-02-5375:02). *Actas de Exámenes,* Facultat de Medicina, 1932-1933, UB, AHUB (UB-ES-CAT-02-5377:01). *Actas de Exámenes,* Facultat de Medicina, 1933-1934, UB, AHUB (UB-ES-CAT-02-5378:02). *Actas de Exámenes,* Facultat de Medicina, 1934-1935, UB, AHUB (UB-ES-CAT-02-2105:02). *Actas de Exámenes,* Facultat de Medicina, 1935-1936, UB, AHUB (UB-ES-CAT-02-5381:01). *Actas de Exámenes,* Facultat de Medicina, 1939-1940, UB, AHUB (UB-ES-CAT-02-5382:01). *Expedient acadèmic de Joaquim Viñas Espín,* UB, AHUB (ES-CAT-UB-01-6092, 1926). *Expedient acadèmic de Gabriela Viñas Olivella,* UB, AHUB (ES-CAT-UB-01-6094:09). *Expedient acadèmic de Cèlia Viñas Olivella,* UB, AHUB (ES-CAT-UB-01-6094:08) *Expedient acadèmic de Encarnació Viñas Olivella*, UB, AHUB (ES-CAT-UB-01-6094:09), Document d'afiliació d'Encarnació Viñas Olivella al Sindicato Español Universitario, 1947 UB, AHUB (ES-CAT-UB-01-6094:09)
Arxiu Nacional de Catalunya Notes de Batxillerat de Santiago Viñas Espín. Institut Balmes, ANC (ANC1-1134 T467; ANC1-1134 T477)

Expedient de Batxillerat de Joaquim Viñas Espín. Institut Balmes, ANC (ANC1-1134-T-40).
Centro Documental de la Memoria Histórica Fitxa de registre d'afiliació, de Santiago Viñas Espín, als Grups Estudiantils Marxistes. Centro Documental de la Memoria Histórica, (ES.37274.CDMH/4//DNSD-SECRETARÍA,FICHERO,69,V0087226)

Fonts impreses

Els tres escenaris viscuts per Santiago Viñas als quals més atenció he dedicat, tant pel meu interès com a doctorand del Programa de Doctorat d'Història de la Ciència i professional sanitari, com per les dificultats personals i sanitàries a les quals ell fou exposat, han estat: a) l'Hospital Clínic de Barcelona, on Santiago Viñas realitzà el període de pràctiques com a practicant; b) els fronts de guerra, tant a Balaguer (Lleida), com a l'Ebre, entre les Camposines (Tarragona) i Corbera d'Ebre (Tarragona), on assistí militars ferits i població civil de la zona; i c) els camps de concentració francesos de Saint-Cyprien, Argelès-sur-Mer i Le Barcarès, al Rosselló, on a més d'assistir malalts i ferits durant el període de reclusió, va col·laborar amb el seu germà Joaquim en l'elaboració d'un estudi científic sobre les avitaminosis entre els republicans refugiats.

Indubtablement, només amb el testimoniatge de Santiago resulta difícil captar la complexitat de les diferents situacions viscudes en els esmentats escenaris. Així doncs, he analitzat diferents egodocuments, memòries i obres de la literatura de l'exili per a poder, a partir de diferents subjectivitats, albirar un context històric més ampli i objectiu.

Entre les memòries analitzades referents a professionals sanitaris cal senyalar les de l'infermer Artur Bladé i Desumvila (Benissanet, 1907 – Barcelona, 1995)[26], del cirurgià Moisès Broggi (Barcelona, 1908 – Barcelona, 2012)[27], el metge argentí Héctor Colmegna (Buenos Aires, 1893 – 1990)[28], el neurocirurgià Julià Fuster Ribó (Vigo, 1911 – Tarragona, 1991)[29], la infermera brigadista Agnes Hodgson (Melbourne, 1906 –

[26] Bladé i Desumvila, A., *L'Exiliada. Dietari de l'exili (1939-1949)*, 1976.
[27] Broggi i Vallès, M., *Memòries d'un cirurgià (1908-1945)*, 2001.
[28] Colmegna Macchi, H., *Diario de un médico argentino en la guerra de España (1936-1939)*, 2019.
[29] Iordache Cârstea, L., *Cartas desde el Gulag. Julián Fuster Ribó, un español en la Unión Soviética de Stalin*, 2020.

1984)[30], el metge i capellà Pere Tarrés i Claret (Manresa, 1905 – Barcelona, 1950)[31] i l'otorrinolaringòleg Pelai Vilar Canales (Oviedo, 1909 – Mèxic, 1993)[32].

Pel que fa a les veus testimonials que compartiren l'experiència en els camps de batalla o la reclusió en els mateixos camps que Santiago, és a dir, a les platges del Rosselló, he analitzat les memòries de Manuel Andújar Muñoz (La Carolina, Jaén, 1913 – Madrid, 1994)[33], Avel·lí Artís Gener (Barcelona, 1912 – Barcelona, 2000)[34], Agustí Bartra (Barcelona, 1908 – Terrassa, 1982)[35], Otília Castellví i Fontanet (Gijón, 1917 – Canet de Mar, 2001)[36], Eulalio Ferrer (Santander, 1920 – Ciutat de Mèxic, 2009)[37], Lluís Ferran de Pol (Arenys de Mar, 1995 – L'Hospitalet de Llobregat, 1995)[38], Sílvia Mistral[39], Jaume Pla i Pallejà (Rubí, 1914 – Barcelona, 1995)[40], Josep Rubió i Cabecerán (Bellcaire d'Urgell, 1905 – Olesa de Montserrat, 1987)[41] i Joan Ventura i Solé (Valls, 1918 – Valls, 1994)[42].

A més de les fonts ja esmentades, he dedicat una part de la recerca a l'anàlisi de fonts hemerogràfiques de l'època, entre les quals destaco diferents revistes i diaris —*Anales del Hospital Varsovia*, *Canigó, Avui, La Dépêche*, *La Veu de l'Exili Català i Republicà—,* diaris oficials —*Diario Oficial del Ministerio de Defensa* i *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya* (DOGC)—, i butlletins —*Mai no morirem,* del Casal català d'Angulema.

Per altra banda, la tradicional invisibilització del paper de les infermeres i dels practicants en el context bèl·lic i en els camps de concentració m'ha dut a dedicar una part de la meva recerca a la localització i l'anàlisi de fotografies i dibuixos realitzats durant aquest període, amb l'objectiu de trobar imatges d'aquests professionals sanitaris.

Pel que fa a la recerca fotogràfica, he analitzat l'obra *La maleta del fotógrafo,* d'Agustí Centelles (València, 1909 – Barcelona, 1985), l'exposició permanent del Museu

[30] Hodgson, A., *A una milla de Huesca. Diario de una enfermera australiana en la guerra civil española,* 2005.
[31] Tarrés i Claret, P., *El meu diari de guerra (1938-1939)*, 1987.
[32] Vilar i Canales, P., *Guerra i Exili. Memòries d'un metge català a la sanitat militar republicana (1936-1942)*, 2019.
[33] Andújar Muñoz, M., *St Cyprien, Plage… Campo de Concentración,* 1990.
[34] Artís Gener, A., *Viure i Veure (I), 1990;* Artís Gener, A., *Viure i Veure (II),* 1991.
[35] Bartra i Lleonart, A., *Crist de 200.000 braços*, 2008.
[36] Castellví i Fontanet, O., *Otília Castellví i Fontanet, (1926-1946) Vint anys d'història*, 1997.
[37] Ferrer Rodríguez, E., *Entre Alambradas*, 1988.
[38] Ferran de Pol, L., *Campo de concentración (1939)*, 2003.
[39] Mistral, S., *Éxodo. Diario de una refugiada...,* 2009.
[40] Pla i Pallejà, J., *Memòria escrita,* 1991.
[41] Rubió i Cabeceran, J., *Camp Definitiu...*, 2010.
[42] Ventura i Solé. J., *El meu diari de guerra (1937-1939)*, 1987.

Memorial de l'Exili (MUME) —on hi ha exposades algunes de les fotografies d'August Chauvin (1896-1975)[43]—, o l'exposició «La guerra infinita», d'Antoni Campanyà i Bandranas (Arbúcies, 1906 – Sant Cugat del Vallès, 1989), oberta al públic, al Museu Nacional d'Art de Catalunya, entre el 19 de març i el 18 de juliol de 2021.

Pel que fa als dibuixos, destaco l'exposició realitzada al MUME de la Jonquera, entre el 17 de desembre de 2022 i el 5 de març de 2023, titulada «L'exili del 39 al Còmic. Vinyetes a la frontera», així com l'exposició permanent d'aquest museu ja que les obres exposades representen una important font iconogràfica. Artistes com Josep Narro Celorio (Barcelona, 1902 – Guadalajara, Mèxic, 1994) o Josep Franch i Clapers (Castellterçol, 1915 – Saint Remy, 2005)[44] il·lustraren, amb els seus dibuixos, les condicions de vida i de salut dels refugiats als camps d'internament de les platges del Rosselló.

Finalment, l'exposició a Camprodon l'any 2022, titulada «Camins de la retirada republicana», de material abandonat pels republicans en el seu èxode a França, comissariada per Lluís Bassaganya, mostrava tot tipus de material trobat a banda i banda del Coll d'Ares. Permet fer-se una idea del pas de la frontera per aquell indret i il·lustra algunes de les característiques més doloroses de l'èxode republicà. Per una banda, s'hi troba material bèl·lic com ara armes i projectils, però també material relacionat amb les condicions nutricionals i de salut dels refugiats, com són llaunes de conserves, taps de pots de llet condensada, cantimplores, plats i coberts. A més a més, hi ha també una secció destinada al material sanitari, com ampolles d'aigua oxigenada, flascons de medicaments, instruments quirúrgics —tisores, bisturís, xeringues—, estris de dentista —pinces, miralls, alicates per a extracció de peces dentals—, i fins i tot lliteres per a transportar ferits.

Imatge 2. Material sanitari abandonat. Exposició «Camins de la retirada republicana», Camprodon, 2022. Fotografia realitzada per l'autor.

Imatge 1. Material sanitari abandonat. Exposició «Camins de la retirada republicana», Camprodon, 2022. Fotografia realitzada per l'autor.

[43] Els negatius originals de les fotografies d'Auguste Chauvin es troben a l'ANC (ANC1-1234).
[44] El testimoniatge, en forma de 191 dibuixos, de Josep Franch i Clapers roman a l'ANC sota el codi (ANC1-539).

3.1.2 Bibliografia secundària

La bibliografia crítica escollida per a facilitar l'assoliment dels objectius d'aquesta tesi doctoral podria dividir-se en dos grans blocs. El primer d'aquests, de caràcter històric, està determinat per una aproximació a la guerra civil i l'exili republicà des d'una mirada sanitària envers les condicions de salut dels refugiats al sud de França. El segon bloc, centrat en la literatura testimonial i memorialística, m'ha permès enfrontar-me a les memòries i comprendre millor algunes de les característiques, tant les pròpies de l'escriptura de Santiago, com les més generals dins els gèneres literaris esmentats.

Pel que fa al primer bloc, la meva recerca s'ha centrat en conèixer, per una banda, els rols i les intervencions efectuats pels professionals de la infermeria i de la medicina durant la guerra civil i l'exili; i, per altra banda, en conèixer amb precisió la situació higiènica, sanitària i emocional de les persones que patiren la reclusió als camps habilitats a correcuita a les ventoses platges del Rosselló.

Entre els treballs més rellevants referents a aquest bloc relacionat amb la sanitat i condicions de salut, m'han estat d'utilitat les aportacions dels d'autors i autores com ara Laia Arañó [45], Jon Arrizabalaga[46], Josep Bernabeu Mestre[47], Isabel Blázquez Ornat[48], Virginia Casanovas Durán[49], Pilar Díaz Sánchez[50], Geneviève Dreyfus-Armand[51], Gloria Gallego Caminero[52], Carles Hervás Puyal[53], María López Vallecillo[54], Àlvar Martínez-

[45] Arañó Vega, L., *El camp d'Agde en el sistema concentracionari francès (1939-1940)*, 2021. Recentment, l'any 2024, la tesi doctoral de Laia Arañó ha estat publicada amb el títol següent: *El camp dels catalans. Agde en el sistema concentracionari francès (1939-1940)*, Catarroja, Editorial Afers.
[46] Arrizabalaga, J.; Martínez-Vidal, À., «Entre los campos y los hospitales: ayuda médica humanitaria a los refugiados republicanos españoles en Francia (1939-1950)», 2020.
[47] Bernabeu Mestre, J., et al., «Género y profesión en la evolución històrica de la Enfermería Comunitaria en España», 2013.
[48] Blázquez Ornat, I., *El practicante: el nacimiento de una nueva profesión sanitaria en España*, 2017.
[49] Casanovas Durán, V., *La sanidad y la cirugía en la guerra civil...,* 2021.
[50] Díaz Sánchez, P., «Las Enfermeras de Guerra: otras formas de participación política de las mujeres», 2005.
[51] Dreyfus Armand, G., «Les républicains espagnols en 1939, des « indésirables » très recherchés», 2014.
[52] Gallego Caminero, G.; Cuxart i Anaud, N., «L'Escola especial d'infermeres auxiliars de medicina de la Mancomunitat de Catalunya (1917-1924)», 2021; Nelson, S.,; Galbany Estragués, P.; Gallego Caminero, G., «The Nurses No-One Remembers...», 2020.
[53] Hervás Puyal, C., *Sanitat a Catalunya durant la República i la Guerra Civil*, 2004; Hervás Puyal, C., «Consideracions sanitàries entorn la batalla de l'Ebre», 2021.
[54] López Vallecillo, M., *Presencia social e imagen pública de las enfermeras en el siglo XX*, 2016.

Vidal[55], Rubén Mirón González[56], Teresa Ortiz Gómez[57], Linda Palfreeman[58], Denis Peschanski[59], Dolores Ruiz Berdún[60], Cinta Sadurní Bassols[61], Jeanine Soudigné[62], Carme Torres Penella[63] i Roser Valls Molins[64].

En referència al segon bloc, vull advertir que desconeixia el gènere literari testimonial i memorialístic, de manera que em vaig trobar davant d'un document que inicialment no sabia com abordar. Tenia present, després de llegir diverses memòries (publicades) d'exiliats, que em trobava davant d'un text inèdit "diferent", és a dir, que tenia algunes característiques ben peculiars: un egodocument, que respon primordialment a allò que s'ha anomenat "l'escriptura del jo". Per a poder analitzar les «Memòries d'un català parisenc» publicades a la revista *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, la meva cerca de literatura secundària es va centrar en la bibliografia crítica sobre literatura memorialística, d'exilis i reclusió en camps d'internament. Alguns dels treballs de Beatriz Caballero Rodríguez[65], Josep Vicent Garcia Raffi[66], Javier Lluch Prats[67], Francisca Montiel Rayo[68], Javier Sánchez Zapatero[69], Paula Simón Porolli[70], Enzo Traverso[71],

[55] Martínez Vidal, À., (coord.), *Exili, medicina i filantropia. L'Hospital Varsòvia...,* 2010; Martínez Vidal, À., «Metges catalans refugiats a França. Observació clínica...», 2013.
[56] Mirón González, R., *Asistencia y condiciones socio-sanitarias de los exiliados...*, 2019; Mirón González, R., González Canalejo, C., «La situación sanitaria de los refugiados Civiles españoles en Francia, marzo-junio de 1939», 2019.
[57] Ortiz Gómez, T., « Fuentes orales e identidades profesionales: las médicas españolas en la segunda mitad del siglo XX», 2005.
[58] Palfreeman, L., «La ayuda cuáquera británica a los exiliados republicanos españoles en los campos de concentración del sur de Francia (1939-1940)», 2020.
[59] Peschanski, D., «Morbidité et mortalité dans la France des camps»,2005.
[60] Ruiz Berdún, D.; Gomis Blanco, A., *Compromiso social y género: La Historia de las matronas en España en la Segunda República, la Guerra Civil y la autarquía (1931-1955),* 2017.
[61] Sadurní Bassols, C., *Infermeres de les Brigades Internacionals destinades a l'Hospital Internacional de Vic: humanisme i compromís polític (Abril 1938 – Gener 1939),* 2022.
[62] Sodigné Loustau, J., «L'organisation sanitaire aux frontières lors des évacuations des populations espagnoles de 1936 à 1939», 1997.
[63] Torres Penella, C., et al. «Las enfermeras catalanas en la Guerra Civil española», 2007; Torres Penella, C.; Ramió Jofre, A., «Contingències d'infermeria en els centres sanitaris de Barcelona durant la Guerra Civil»..., 2020.
[64] Valls Molins, R., (coord.), *Infermeres catalanes a la Guerra Civil...*, 2008.
[65] Caballero Rodríguez, B.; López Fernández, L., *Exilio e identidad en el mundo hispánico: Reflexiones y representaciones…,* 2012.
[66] Garcia Raffi, J.V., «Les cartes de Joan Fuster: Aspectes lingüístics, retòrics i de discurs convencional...», 2011; Garcia Raffi, J.V., «La memoria catalana de los campos de concentración franceses...», 2016.
[67] Lluch Prats, J.; Miñano Martínez, E.; Sánchez Zapatero, J., «El universo concentracionario: escribir para no olvidar», 2016.
[68] Montiel Rayo, F., *Las escrituras del yo. diarios, autobiografías...,* 2018.
[69] Sánchez Zapatero, J., «Una polifonía contra el olvido: Las memorias en la literatura del exilio...», 2018.
[70] Simón Porolli, P., *La escritura de las alambradas...,* 2012; Simón Porolli, P., «Escritura y trauma en el testimonio concentracionario español y argentino», 2017.
[71] Traverso, E., *Pasados singulares. El "yo" en la escritura...,* 2022.

Laura Vicens Vega[72] i Annette Wieviorka[73] m'han donat les eines necessàries per enfrontar-me a la font i albirar el valor dels diferents factors i variables que van determinar l'escriptura, en francès, de les memòries de Santiago Viñas al voltant de 1980, així com la seva traducció al català cinc anys després.

[72] Vicens Vega, L., *El yo de las escritoras del exilio republicano en las obras testimoniales de Luisa Carnés, Mada Carreño, Silvia Mistral y Gabriel Paz (Cristina Martín),* 2021.
[73] Wieviorka, A., *L'Ère du témoin*, 1998; Wieviorka, A., «The Witness in History», 2006.

3.2 Entrevista oral

Santiago Viñas ens parla a les seves memòries de l'ambient que es respirava a casa i de la orientació política del seu pare. Tot i així, l'única evidència que disposàvem, a nivell familiar, era l'existència del seu germà Joaquim Viñas Espín. Com explicaré a bastament més endavant, Joaquim estigué en molts moments present a la vida de Santiago, sempre amb un caràcter protector envers el seu germà onze anys més petit.

Amb l'objectiu de recuperar la identitat del nostre personatge des d'una perspectiva polièdrica, he dut a terme, a partir de les fonts arxivístiques i de la bibliografia secundària, una cerca genealògica amb el propòsit de trobar un familiar proper a Santiago a qui pogués entrevistar.

Tot i que les fonts arxivístiques m'han aportat un major nombre de dades dels parents masculins, la cerca de les dones de la família ha esdevingut clau per ampliar el cercle familiar de Santiago Viñas Espín. A finals de 2023 vaig poder localitzar un treball de recerca de batxillerat, realitzat l'any 2018, amb el títol *Celia Viñas: Vida y obra. De Lleida a Almería*, que obtindria el premi al millor treball de recerca de la Universitat de Vic l'any 2019, l'autora del qual és Carla Vadillo Fabra. En aquest treball, es presenta la biografia de l'escriptora, poetessa, mestra, pedagoga i activista del moviment indalià[74], Cèlia Viñas Olivella (Lleida, 1915 – Almeria, 1954). La font principal d'aquest treball de recerca és una obra titulada *Cartas de Celia Viñas a su familia. Autobiografía de una profesora y retrato de aquella Almería (1943-1949),* en la qual Francisco Galera Noguera recollí la correspondència que Celia Viñas Olivella, destinada a Almeria per exercir de mestra, intercanviava amb la seva família de Mallorca, i més concretament amb el seu pare, Gabriel Viñas Morant, professor de pedagogia de l'Escola Normal de Mallorca, que fou depurat arran del cop militar de 1936.

Fins aquest moment, no imaginava que pogués existir cap relació entre Cèlia Viñas Olivella i Santiago Viñas Espín. Això no obstant, en el treball de recerca citat

[74] El denominat "moviment indalià"–de l'Indalo, símbol d'Almeria– fou un dels primers moviments de renovació artística i cultural sorgits a Almeria després de la guerra civil espanyola, concretament l'any 1943. Estigué format per diferents intel·lectuals; pintors, escriptors, advocats, metges, etc., residents o naturals d'Almeria. Sobre el protagonisme de Cèlia Viñas en aquest moviment, vegeu: Galera Noguera, F., «La figura de Celia Viñas y su repercusión pedagógica y cultural», 1998. El doctor en història de l'art i director de la Fundació d'Art Ibáñez Cosentino i Museu d'Art d'Almeria, Juan Manuel Martín Robles recordà el febrer de 2024, en el seu discurs d'ingrés a l'Acadèmia de la Història d'Andalusia, les paraules de Celia Viñas sobre el significat del Moviment Indalià: "lo indaliano no es una escuela, un estilo o una norma; es un espíritu, una actitud, un gesto...". «Juan Manuel Martín Robles profundiza en el valor de La Chanca para el Movimiento Indaliano», *Diario de Almería,* 17 de febrer de 2024. https://www.diariodealmeria.es/ocio/Manuel-Martin-Robles-Movimiento-Indaliano_0_1876613167.html

apareixien esmentades "la tía Cándida i la abuela Carlota", tot fent-me sospitar que podia referir-se a Càndida Espín, mare de Santiago, i a Carlota Morant, àvia paterna; noms presents en l'expedient acadèmic de Joaquim Viñas Espín, de la facultat de Medicina de la UB[75]. Per tant, Cèlia Viñas i Santiago Viñas podien ésser cosins germans. A més a més, el fet que les cartes fossin escrites per una dona[76] en un període marcat per la domesticitat, en el qual el rol de les dones dins la societat estava centrat principalment en l'esfera privada, la llar, la família i les cures[77], em va conduir a la hipòtesi que aquestes cartes podrien contenir una gran riquesa de dades sobre la família de Santiago Viñas Espín.

Aquesta exploració em va permetre confirmar el parentiu entre els Viñas Olivella i els Viñas Espín i, en conseqüència identificar a Cèlia Riba Viñas. Cèlia Riba, filla de Gabriela Viñas Olivella i neboda de Cèlia Viñas Olivella, va escriure el prefaci de l'obra *Cartas de Celia Viñas a su familia. Autobiografía de una profesora y retrato de aquella Almería (1943-1949),* titulat «Prólogo: breve retrato de la familia Viñas Olivella». En aquest apartat introductori explica els orígens de la vida de Cèlia Viñas Olivella—on va néixer, què va estudiar…— i també fa una descripció de la seva llar, deixant palesa l'estreta relació entre les famílies Viñas Olivella i Viñas Espín al llarg del temps. Cèlia Riba Viñas senyala que, tot i l'enorme estima que tenia Cèlia Viñas pels oncles i cosins de Barcelona —referint-se a Santiago i Joaquim, llavors en situació desconeguda a l'exili—, a les cartes pràcticament no els esmenta, i quan ho fa és de manera críptica.

Segons Cèlia Riba, aquesta manca de referències explícites als seus cosins només s'explica com "un acte d'autocensura i un intent de protegir tota la família Viñas, tant la branca de Mallorca com la de Barcelona"[78].

Vaig considerar, doncs, la conveniència —fins i tot, veritable necessitat— de realitzar una entrevista personal, cara a cara, o per videoconferència si calia, per la capacitat que té aquesta eina heurística de reconstruir, aclarir o ampliar una història dominada per les fonts escrites en un context de repressió i censura[79]. En aquests casos, la font oral, com a metodologia qualitativa, permet descobrir aspectes oblidats per la historiografia tradicional, aporta nous enfocaments i ajuda a recuperar la dimensió social

[75] Expedient acadèmic de Joaquim Viñas Espín, de la Facultat de Medicina, UB. AHUB (ES-CAT-UB-01-6092, 1926).
[76] Sobre les diferències en l'escriptura per raó de gènere vegeu: Sánchez Zapatero, J., «Una polifonía contra el olvido: Las memorias en la literatura del exilio republicano español de 1939», 2018, p. 137-138.
[77] Nash, M., *Rojas. Las mujeres republicanas de la Guerra Civil*, 2006, p. 35-40.
[78] Riba Viñas, C., «Prólogo: breve retrato de la familia Viñas Olivella», 2015, p. 13.
[79] Mariezkurrena Iturmendi, D., «La historia oral como método de investigación histórica», 2008, p. 227-233.

i popular de la història tot democratitzant el discurs històric. Pren com a protagonistes persones corrents, anònimes, allunyades normalment dels centres de poder i proporciona una visió més completa i complexa de la història[80].

D'aquesta manera vaig pensar que entrevistar Cèlia Riba Viñas enriquiria la tesi de manera qualitativa. Després de setmanes de cerca, i gràcies a Ramon Garcia, coordinador de la Fundació Mallorca Literària —on s'ubica el fons d'arxiu Josep Maria Llompart-Encarnació Viñas—, vaig contactar amb Cèlia Riba Viñas. Vaig explicar-li el propòsit de localitzar-la i li vaig preguntar si havia conegut personalment a Santiago Viñas Espín o creia que podria proporcionar-me dades o records. La seva resposta va propiciar que en aquell mateix moment li demanés si acceptaria que li fes una entrevista gravada.

Finalment, varen ser dues entrevistes gravades, fetes per videoconferència entre Barcelona i Mallorca, per mitjà de la plataforma Microsoft Teams i transcrites. La primera d'elles es dugué a terme el 20 de març de 2024 a les 15:23 i va tenir una durada de 62 minuts. Va ser una entrevista semiestructurada. El fet de desconèixer la informació concreta que podria oferir l'entrevistada sobre la biografia de Santiago Viñas va fer que optés per aquest tipus d'entrevista. Estava dissenyada amb un guió de base, però amb la possibilitat que prengués diferents camins d'anada i tornada; per una banda, per facilitar l'obtenció d'informació rellevant i, per altra banda, per assegurar un clima confortable i relaxat per part de l'entrevistada, també conegut amb el terme de "rapport"[81].

El guió de l'entrevista fou dividit en quatre blocs. El primer estava relacionat amb l'etapa d'infantesa de Santiago a Barcelona i el seu entorn familiar, és a dir, aspectes previs a la guerra civil espanyola. El segon bloc de preguntes anà dirigit en conèixer aspectes sobre el període que comprenia la participació de Santiago Viñas en la guerra d'Espanya i el seu exili a França, en forma de reclusió, fins un cop finalitzada la Segona Guerra Mundial. El tercer bloc es centrà en conèixer aspectes relacionats amb la biografia de Santiago com a ciutadà francès lliure. L'últim bloc anà dirigit a conèixer informació concreta sobre les «Memòries d'un català parisenc».

Tot i així, prèviament a l'entrevista, vaig presentar-li el meu propi context com a infermer i l'enfocament des del qual volia realitzar la meva recerca i vaig exposar-li la informació que disposava de Santiago Viñas Espín, obtinguda a partir de la cerca

[80] Ferrando Puig, E., *Fuentes orales e investigación histórica...,* 2006, p. 7-18.
[81] Zarco Colón, J., *et al*., *Cuadernos metodológicos. Investigación cualitativa en salud*, 2019, p. 85.

arxivística. Tot plegat, amb el propòsit que sentís confiança i seguretat alhora d'expressar els records sobre els diferents aspectes relacionats amb la biografia de Santiago.

La segona entrevista es va realitzar l'1 de juliol de 2024 a les 20:42 i va tenir una durada de 54 minuts. Pretenia aprofundir algunes qüestions sobre la seva relació amb Santiago. Llavors, Cèlia Riba deia així:

> "Aquests cosins de França eren part de la família. La meva mare va estudiar a Barcelona. Totes tres, ella (referint-se a na Gabriela), l'Encarna i la Cèlia van estar, a despesa, a casa dels oncles, dels pares d'en Santiago, en Quimet i la Carolina, que eren els oncles Quim i la Càndida Espín, que era una dona molt intel·ligent. La Càndida li va dir a la meva mare que la cuidés (referint-se a la seva filla, Carolina Viñas Espín). La meva mare es va cuidar de la Carolina fins que es va morir. La Carolina es va casar gran i va quedar viuda al cap de poc temps. La meva mare es va ocupar de tot i els germans [Joaquim i Santiago] estaven molt contents. (...) Fins i tot es va cuidar de l'enterrament".[82]

Per tant, Carolina Viñas Espín, germana de Santiago, va estar molt de temps present a casa de Cèlia Riba Viñas i aquest fet, junt amb algunes fotografies, evidencien la proximitat entre els germans exiliats i l'entrevistada.

Des d'un punt de vista ètic[83], a l'hora d'entrevistar Cèlia Riba, amb la intenció de preservar, en tot moment, la dignitat, la seguretat i la integritat de l'entrevistada, he procurat aplicar sempre els principis ètics de no maleficència, d'autonomia, de justícia i de beneficència. Per a fer-ho, abans de realitzar l'entrevista vaig informar-la del propòsit de l'entrevista i dels objectius de la tesi. Vaig informar-la que en qualsevol moment, si sentia alguna incomoditat podia aturar la gravació o finalitzar-la. Vaig comunicar-li que podia decidir si volia que aparegués el seu nom o aparegués de forma codificada, amb l'objectiu de preservar la confidencialitat de l'entrevistada. Ella em va respondre que no tenia cap inconvenient en què aparegués el seu nom. Seguidament, vaig demanar-li el consentiment verbal per a poder-la entrevistar. Un cop finalitzades les entrevistes, vaig enviar-li les gravacions, junt amb el meu contacte per a què, en cas que volgués fer algun aclariment, modificació, rectificació o que alguna de les seves intervencions no apareguessin a la tesi, tingués l'oportunitat de comunicar-m'ho, en qualsevol moment, i

[82] Entrevista amb Cèlia Riba Viñas, 1 de juliol de 2024, minut 3.
[83] Noreña, A. L.; Alcaraz-Moreno, N.; Rojas, J. G.; Rebolledo-Malpica, D., « Aplicabilidad de los criterios de rigor y éticos...», 2012, p. 263-274.

d'aquesta manera respectar la seva presa de decisions. A més a més, per tal de respectar el dret, de les persones que participen en investigacions científiques, a tenir coneixement dels resultats en els quals han participat activament, l'entrevistada ha estat informada periòdicament de l'evolució de la tesi doctoral. De fet, l'abril de 2025, vaig enviar-li una còpia de l'obra publicada *Enfermería y cuidados transnacionales en contextos de guerra (1914-1945)*[84], on hi apareix un capítol dedicat a la biografia de Santiago Viñas Espín amb algunes de les dades aportades per l'entrevistada. Igualment, l'entrevistada, na Cèlia Riba Viñas, ha estat convidada per a poder assistir a la publicació dels resultats en la defensa d'aquesta tesi doctoral.

Cal afegir que, tot i que en un inici el consentiment per part de l'entrevistada fou únicament verbal, mesos després l'entrevistada va rebre, mitjançant un correu electrònic, un document informatiu on hi consta un consentiment informat escrit, que va accedir lliurement a signar de manera retrospectiva[85].

3.3 Anàlisi estadística

Per tal de conèixer i exposar el context referent a la situació professional i identitària de la figura de la infermera i el practicant a Barcelona durant la Segona República Espanyola, en el Capítol I de la tesi, més enllà de la historiografia actual, he dut a terme una anàlisi estadística, en col·laboració amb Salvador Florit, del registre d'alumnes de practicant i llevadora presents a les *Actas de Exámenes* de la Facultat de Medicina de la UB dels cursos 1929-1930[86], 1930-1931[87], 1931-1932[88], 1932-1933[89], 1933-1934[90], 1934-1935[91] y 1935-1936[92].

3.3.1 Variables

He registrat les següents variables: dades identificatives de cada individu —nom i dos cognoms—, el tipus d'estudis realitzats —llevadora o practicant—, els cursos realitzats

[84] Mirón González, R.; López Vallecillo, M., (eds.), *Enfermería y Cuidados Transnacionales en contextos de guerra (1914-1945),* 2025.
[85] Vegeu l'Annex 1.
[86] *Actas de exámenes.* Facultat de Medicina, UB, curs 1929-1930. AHUB (UB-ES-CAT-02-5373:02); AHUB (UB-ES-CAT-02-3368:03).
[87] *Actas de exámenes.* Facultat de Medicina, UB, curs 1930-1931. AHUB (UB-ES-CAT-02-3367:01).
[88] *Actas de exámenes.* Facultat de Medicina, UB, curs 1931-1932. AHUB (UB-ES-CAT-02-5375:02).
[89] *Actas de exámenes.* Facultat de Medicina, UB, curs 1932-1933. AHUB (UB-ES-CAT-02-5377:01).
[90] *Actas de exámenes.* Facultat de Medicina, UB, curs 1933-1934. AHUB (UB-ES-CAT-02-5378:02).
[91] *Actas de exámenes.* Facultat de Medicina, UB, curs 1934-1935. AHUB (UB-ES-CAT-02-2105:02).
[92] *Actas de exámenes.* Facultat de Medicina, UB, curs 1935-1936. AHUB (UB-ES-CAT-02-5381:01).

—primer curs o segon curs—, la modalitat —oficial o no oficial—, les notes obtingudes —aprovat, notale, excel·lent o papereta retornada—, el mes de la convocatòria —juny o setembre— i el sexe —home o dona—.

3.3.2 Tractament de dades

Les dades s'han incorporat a un full de càlcul. Els senzills s'han realitzat mitjançat taules dinàmiques del mateix full de càlcul. Per a operacions més complexes, s'ha utilitzat la plataforma Kaggle, per a l'anàlisi de dades, i la generació de gràfiques mitjançant el llenguatge de programació Python (versió 3.12). Per a l'anàlisi de dades s'han utilitzat les llibreries *numpy*, *pandas* y *scipy.stats* i per a la generació de gràfiques la llibreria *matplotlib*.

3.3.3 Protecció de dades

Per a garantir l'anonimització de les dades i complir amb els criteris bàsics de seguretat, en matèria de protecció de dades, s'ha generat un codi numèric consecutiu que substitueix la identitat original de cada estudiant.

4. Consideracions ètiques i de confidencialitat

L'entrevistada, Cèlia Riba Viñas, s'ha encarregat de mantenir el record, així com la documentació i la memòria de la seva família. A part de tota la informació oral que m'havia proporcionat durant les entrevistes, Cèlia va fer un veritable esforç per a recuperar i facilitar-me fotografies i una carta, molt probablement la primera, que varen escriure Joaquim i Santiago des del camp de concentració de Saint-Cyprien amb data del 7 d'abril de 1939. Sens dubte, per motius de temor a eventuals represàlies, els destinataris d'aquella carta no foren directament els pares, sinó que fou l'oncle Gabriel Viñas Morant —àvia de Cèlia Riba— qui rebé la missiva i tingué la missió d'informar a la família sobre l'estat de salut d'ambdós germans.

A més a més, Gràcies a Cèlia, he tingut accés al contingut de la versió complerta de les *[Memòries d'un català parisenc]*, de la qual desconeixia l'existència a l'inici de la meva recerca i que, com ja hem apuntat adés, van ser traduïdes del francès al català pel propi Santiago i molt probablement corregides pel seu germà Joaquim. En el decurs d'alguna visita, posterior a 1985, a Barcelona o, potser, a Palma, Santiago en persona va entregar-ne còpies als seus familiars.

Degut a que la versió complerta, la de 1985, disposa de molta informació de caràcter personal, que no apareix a la revista *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, Cèlia Riba em demanà de manera expressa, quan va compartir amb mi les memòries, que no fossin publicades íntegrament per respecte als familiars més propers de Santiago, especialment el seu fill Alain[93]. Així doncs, tot i que faré servir, en forma de pinzellades, algunes dades rellevants, no sensibles, provinents d'aquestes *[Memòries d'un català parisenc]*, no annexaré el text sencer per qüestions ètiques i de confidencialitat i respecte.

[93] Com s'explica més endavant, l'últim contacte per correu electrònic que vaig tenir amb Alain Vinas, el fill de Santiago, resident al Japó, es remunta a l'agost de 2020.

CAPÍTOL I. LA INFERMERIA A CATALUNYA A FINALS DEL SEGLE XIX I PRIMER TERÇ DEL SEGLE XX

Des de finals del segle XIX les malalties infeccioses es relacionaven amb microorganismes patògens, d'acord amb la teoria microbiana. La higiene individual es va identificar amb la netedat i la manca de microbis i, per tant, de malalties, tot en una dimensió no només física sinó també moral. Com a resposta, esdevingueren tot un conjunt de polítiques moralitzadores d'higienització de la població, especialment adreçades als grups de treballadors, a les mares i als infants. Aquestes polítiques tenien la doble funció de prevenir epidèmies —directament associades amb la misèria i la brutícia— i, alhora, de recuperar l'eficàcia de la mà d'obra i reduir la conflictivitat social del moment. A nivell experimental, es desenvoluparen tècniques fisicoquímiques, com la pasteurització, l'antisèpsia i l'asèpsia, i biològiques, com la creació de sèrums, vacunes i, posteriorment, medicaments antimicrobians[94].

A principis del segle XX, a Europa, tot i les mesures sanitàries implantades, les malalties infeccioses causaven estralls en forma d'epidèmies. Així doncs, aparegué una nova disciplina de la salut pública, la higiene social o medicina social. La insatisfacció suscitada pel reduccionisme biologicista provocà que una gran part dels higienistes defensessin que les malalties infeccioses no podien ésser abordades exclusivament amb les explicacions monocausals de la doctrina bacteriològica[95]. Les intervencions de la higiene social es dugueren a terme mitjançant diferents campanyes sanitàries. En aquest sentit, la creació de la infermera comunitària —llavors anomenada infermera visitadora— [96], que podia accedir a les cases dels barris obrers i assegurar la consecució d'hàbits higiènics individuals, familiars i comunitaris, esdevindria clau ja que la prevenció de malalties i la promoció de la salut esdevenien una prioritat en el nou model d'assistència sanitària[97].

[94] Arrizabalaga, J., Martínez Vidal, À., Pardo Tomás, J., *La salut en la història d'Europa,* 1998, p. 21-38.
[95] Ibíd., p. 41.
[96] Sobre la infermeria comunitària, en especial la figura de la infermera visitadora, vegeu: Bernabeu Mestre, J.; Gascón Pérez, E., *Historia de la Enfermería de Salud Pública en España (1860-1977),* 1999; Torres Penella, C., Ramió Jofre, A., «Contingències d'infermeria en els centres sanitaris…», 2020, p. 117; Valls Molins, R., *Infermeres catalanes durant la guerra Civil,* 2008, p. 23; Domínguez Alcón, C., *La infermeria a Catalunya*, 1981, p. 108.
[97] Bernabeu Mestre, J., Carrillo García, C., Galiana Sánchez, M.E., García Paramio, P., Trescastro López, E.M., «Género y profesión en la evolución històrica de la Enfermería...», 2013, p. 284-289.

Així doncs, en aquest context, les figures professionals del practicant i la infermera esdevingueren elements bàsics en les diferents comunitats catalanes, ja que podien assistir una important part de la població amb pocs recursos econòmics[98].

1. Llevadores, practicants i infermeres durant el primer terç del segle XX

A l'Estat espanyol, la necessitat d'assistència d'una part de la població sense recursos, tant en l'àmbit rural com urbà, suposaria la demanda d'un elevat nombre de personal sanitari especialitzat a un cost reduït, assumible pels municipis encarregats de sostenir la beneficència municipal. A partir de la Llei Moyano de 1857 i el Decret de l'11 de setembre de 1858, s'eliminaren les, fins llavors, titulacions de Ministrants i Facultatius de Segona Classe, i es creà la titulació de "Practicant"[99]. Així doncs, l'assistència rural, que estava en gran part en mans dels cirurgians sagnadors, passà al domini dels practicants[100]. Els programes formatius patiren constants canvis. Un dels més significatius fou el de l'any 1901, quan s'incorporaren els coneixements i habilitats relatius a l'obstetrícia, que permetia als practicants l'assistència als parts normals en poblacions de menys de 10.000 habitants[101]. Aquesta normativa abocava les llevadores rurals a una situació límit. En resposta a l'intrusisme que aquesta normativa comportava, el gener de 1902 es van generar fortes protestes. L'estratègia duta a terme per part de moltes d'elles fou optar per la doble titulació[102]. D'aquesta manera, podien exercir alhora com a practicantes i com a llevadores, la qual cosa suposava, per la seva condició de dones, un cost més baix per al sistema en rebre ⅔ de l'equivalent d'un practicant home[103].

Tot i que la legislació permetia a les dones assolir també el títol de practicant, la universitat, constituïda com un espai de poder i sociabilitat masculina, menyspreava la seva capacitat intel·lectual amb un discurs moral i científic, heretat del positivisme, i en dificultava la seva carrera professional[104]. Un exemple per capir les dificultats de les

[98] Domínguez Alcón, C., *La infermeria a Catalunya*, 1981, p. 91.
[99] Sobre la creació de la figura del practicant, vegeu les tesis doctorals d'Isabel Blázquez Ornat, *El practicante: el nacimiento de una nueva profesión sanitaria en España*. Zaragoza, Universidad de Zaragoza, 2017; i de Fernando Montesinos Vicente, *Practicantes, Matronas y Cirujanos dentistas en la España contemporánea (1855-1932),* Universitat de Girona, 2011.
[100] Domínguez Alcón, C., *La infermeria a Catalunya*, 1981, p. 92.
[101] Real Decreto de 31 de enero 1902. *Gaceta de Madrid*, 1 de febrer de 1902, 32, p. 488. https://www.boe.es/gazeta/dias/1902/02/01/pdfs/GMD-1902-32.pdf
[102] Montesinos Vicente, F., *Practicantes, Matronas y Cirujanos dentistas en la España contemporánea (1855-1932),* 2011, p. 33.
[103] Blázquez Ornat, I., *El practicante: el nacimiento de una nueva profesión...,* 2017, p. 92, 137.
[104] Blázquez Ornat, I., *El practicante: el nacimiento de una nueva profesión...,* 2017, p. 27.

dones a la titulació de practicant el fa palès, l'any 1901, el degà de la Facultat de Medicina de Saragossa, Gregorio A. García:

> "…Aun cuando en la legislación vigente durante los últimos 20 años se ha autorizado a las mujeres para matricularse en la 2ª enseñanza y para el ejercicio de ciertas profesiones unas veces, y negándolo otras; el Decano que suscribe, encuentra en el caso presente, que las aptitudes femeninas están en completo desacuerdo moral y materialmente con las funciones propias del ejercicio de la carrera de practicantes, por lo que entiende, no debe accederse a lo solicitado por la interesada. V.I. Sin embargo, acordará lo que estime más procedente…"[105].

Amb el Reial decret de 31 de gener de 1902 els estudis de practicant quedaren constituïts en dos anys, i es fixà el contingut. Les pràctiques a un hospital no haurien d'ésser simultànies a la teoria però, per a poder ésser admesos a examen s'havia d'acreditar, mitjançant un certificat, el fet d'haver realitzat les pràctiques en un hospital de vint llits com a mínim. A més, es podria fer un examen complementari per a obtenir el títol de practicant que facultava per a l'assistència a parts normals.

Amb la Reial ordre del maig de 1902[106], s'aprovava un programa d'estudis de formació teòrica per a practicants, i també per a practicants autoritzats per assistir als parts, dividit en setanta-vuit temes[107]. L'any 1904, els estudis de practicant adquirien caràcter oficial, amb la Facultat de Medicina com a institució universitària responsable de la docència. El Reial decret del 10 d'agost de 1904 permetia a les dones l'accés a la formació de practicant. En aquest decret es va prescriure una nova ordenació dels estudis de practicant i llevadora que diferenciava, en ambdós programes, les modalitats d'estudis oficials i no oficials. L'edat d'accés per a accedir als estudis de practicant era de setze anys, mentre que per a cursar els estudis de llevadora calia ésser major d'edat i, si estaven casades, tenir una autorització marital[108].

---

[105] Ibíd., p. 132.
[106] Reial ordre del 13 de maig de 1902. *Gaceta de Madrid,* 3 de juny de 1902, 154, p. 977-978. https://www.boe.es/diario_gazeta/comun/pdf.php?p=1902/06/03/pdfs/GMD-1902-154.pdf
[107] Montesinos Vicente, F., *Practicantes, Matronas y Cirujanos...,* 2011, p. 130-131; Blázquez Ornat, I., *El practicante: el nacimiento de una nueva profesión...,* 2017, p. 92-94.
[108] Reial decret del 10 d'agost de 1904. *Gaceta de Madrid,* 12 d'agost de 1904, 225, p. 529. https://www.boe.es/gazeta/dias/1904/08/12/pdfs/GMD-1904-225.pdf

En general, els practicants gaudien d'una autonomia considerable, tot i que no podien ultrapassar les seves funcions. En la pràctica, atenien una part important de la població que vivia en zones rurals. Sens dubte, la contractació d'un practicant representava, per als municipis, un cost inferior al que costaria un metge. En l'àmbit urbà, el practicant també jugava un paper, tot i que en menys proporció, enfocat a assistir la població, tant en les cases de socors com en els domicilis dins el marc de la beneficència, en la lluita contra determinades malalties associades a estrats socials desfavorits, d'elevada prevalença, com ara la tuberculosi, les malalties venèries o les relacionades amb la mortalitat infantil.

La figura d'aquest professional, a més d'una evident connotació de gènere, tenia també una important connotació de classe. L'anàlisi de Blázquez Ornat mostra com, a Saragossa, el 76% dels alumnes masculins que cursaven els estudis de practicant, compresos els anys 1869-1901, procedien de famílies de classe social baixa, o mitja-baixa. Aquesta classe social confirmaria la genealogia compartida amb *l'officier de santé* i els cirurgians menors (o cirurgians barbers) de la Edat Moderna, on es manté en el temps la tradicional relació entre la pertinença a una classe social, els estudis escollits i l'àmbit assistencial en què es desenvolupa el rol sanitari[109]. Tanmateix, la recerca duta a terme per part de Carmen González-Canalejo, centrades en el personal femení, mostra que a Almeria, les llevadores i practicantes venien d'una petita burgesia comercial, tant d'origen rural com urbà, que va anar instalant-se a l'Eixample de la mateixa ciutat[110].

D'altra banda, tot i que els practicants i les llevadores es consideraven com a professionals sanitaris auxiliars dels metges, la infermeria poc a poc s'anava forjant i guanyava terreny. A petició de la Congregación de las Siervas de María, el 7 de maig de 1915 es va aprovar una Real Orden del Ministerio de Instrucción Pública[111] que creava, de manera oficial, un programa d'estudis, dividit en 70 temes, que concedia la titulació d'infermera a les candidates que el superessin, tant si eren religioses com si no[112]. D'aquesta manera, la infermeria passava d'ésser un ofici a una professió sanitària. La reacció dels practicants fou immediata. Denunciaren intrusisme laboral ja que, segons

[109] Ibíd., p. 138-142.
[110] González-Canalejo, C., «Cuidados y bienestar: el trabajo sanitario femenino...*,* 2007, 27: 211-235. Igualment, González Canalejo senyala que la figura matrona-practicanta estava cada cop més present a Andalusia com a la ciutat de Ceuta. Vegeu: González Canalejo, C., «El acceso a la educación universitària de las primeres practicantas (1900-1931)», 2005, p. 119-133.
[111] Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes. Gaceta de Madrid. 21 May 1915; 141: 484-486. https://www.boe.es/gazeta/dias/1915/05/21/pdfs/GMD-1915-141.pdf
[112] Domínguez Alcón, C., *La infermeria a Catalunya*, 1981, p. 91; Montesinos Vicente, F., *Practicantes, Matronas y Cirujanos...,* 2011, p. 137-138.

deien, les infermeres podrien exercir en el mateix camp i realitzar les mateixes tècniques que ells. Alhora, desprestigiaven la infermera per a realitzar aquestes funcions, amb arguments sexistes, justificant que el rol masculí dels practicants, objectiu, raonador i analista, es contraposava al rol femení de la infermera que, pel contrari, era subjectiu, passiu, apassionat i intuïtiu[113]; argumentació prèviament defensada pels metges en relació a les metgesses amb l'objectiu de mantenir l'hegemonia masculina dintre de la professió mèdica[114]. Davant de les queixes dels practicants, el Ministerio de Instrucción Pública els respongué que al darrera de la reial ordre hi havia la Reial Acadèmia de Medicina de Madrid i el Claustre de Professors de la Facultat de Medicina de San Carlos, entre d'altres institucions de gran relleu. La justificació donada per aquestes institucions acadèmiques fou que una gran part dels practicants posseïen un notable dèficit de formació, tant professional com cultural[115].

Al darrera de la creació de la infermera professional, hi havia altres interessos polítics comuns en diferents països d'Europa. La incorporació de la dona al món laboral i a les esferes públiques xocava frontalment amb un context cultural que, dominat per un discurs centrat en la domesticitat i l'ideal de feminitat que definia la dona com a "mare i àngel de la llar", la mantenia confinada en l'esfera privada[116]. En aquest sentit, la professió infermera suposava una solució factible, ja que introduïa la dona al món laboral i representava una feina digna per a ella, tot mantenint el seu rol de cuidadora, però en l'esfera pública. A més, hi hagué un posicionament favorable per part del col·lectiu de metges a la incorporació de la infermera com a professional auxiliar sanitari, perquè des del seu punt de vista no suposava cap perill per a la jerarquia establerta. La seva subordinació respecte al metge —una figura eminentment masculina— es consolidava degut a la doble condició d'auxiliar i de dona[117].

El 24 d'abril de 1917 s'inaugurà a Barcelona la primera escola catalana d'infermeres: l'Escola d'Infermeres de la Germandat de Santa Madrona[118]. En la seva publicitat, es pot apreciar el desig d'incorporar la dona al món laboral:

---

[113] Calvo Calvo, M., «La reacción de los practicantes en Medicina y Cirugía frente a la creación del título de Enfermera de 1915», 2014, p. 440.
[114] Blázquez Ornat, I., «La identidad del practicante a través de la prensa professional. Aragón, 1885-1936», 2016, p. 456.
[115] Calvo Calvo, M., «La reacción de los practicantes...», 2014, p. 434-436.
[116] Nash, M., Rojas, Las mujeres republicanas de la guerra civil, 2006, p. 90.
[117] López Vallecillo, M., *Presencia social e imagen pública de las enfermeras...,* 2017, p. 149.
[118] Torres Penella, C., Ramió Jofre, A., «Contingències d'infermeria en els centres sanitaris…», 2020, p. 116; Domínguez Alcón, C., *La infermeria a Catalunya*, 1981, p. 104; Palacios Maffiotte, J., «Creación de la primera escuela de enfermería en Cataluña: La Escuela de Enfermeras de Santa Madrona (Barcelona, 1917)», 2025, p.125-136.

> "Esta institución, deseando procurar nuevas orientaciones al trabajo de la mujer, por cuyo bienestar y cultura tanto se desvive, va a inaugurar el 22 del corriente... un curso de enfermeras profesionales"[119].

El mateix any, la Mancomunitat de Catalunya en la seva assemblea del 30 de novembre decidí les bases per a crear l'Escola d'Infermeres Auxiliars de Medicina de la Mancomunitat de Catalunya[120]. El missatge promocional seria similar al de l'Escola de Santa Madrona:

> "Els ensenyaments d'aquesta escola ofereixen a les noies d'espiritualitat enlairada i desig de perfeccionament, un mitjà noble, digne i remunerador de vida ensems que poder col·laborar a l'obra de cultura i progrés higiènic i social del nostre poble"[121].

Per bé que l'escola fou inaugurada el gener de 1919, va interrompre les seves activitats el curs 1923-1924, arran de la proclamació de la dictadura de Primo de Rivera, que comportà de facto la suspensió de la Mancomunitat de Catalunya.

L'any 1932 la Generalitat de Catalunya aprovà el projecte de constitució d'escoles d'infermeres de Catalunya i l'any següent començà a funcionar l'Escola d'Infermeres de la Generalitat, agregada a l'Hospital Clínic[122]. Els estudis es realitzaven en dos cursos; i n'hi havia un tercer d'especialització, en el qual les infermeres podien cursar els ensenyaments d'infermeres visitadores, especialistes en malalties internes, en serveis de cirurgia, puericultura i malalties nervioses i mentals. Això donava accés al títol d'Infermera Superior[123].

Fins llavors, durant el primer terç del segle XX, el tenir cura dels malalts estava, principalment, a mans de les comunitats religioses i les dames infermeres de la Creu Roja. Aquestes darreres representaven els valors modèlics de la dona cristiana de l'alta societat del país. De fet, la reina Victoria Eugenia, esposa d'Alfons XIII, n'era la figura

---

[119] Domínguez Alcón, C., *Los cuidados y la profesión enfermera en España*, 1986, p. 114.
[120] Gallego Caminero, G., Cuixart Anaut, N., «L'Escola especial d'infermeres ...», 2021.
[121] Torres Penella, C., Ramió Jofre, A., «Contingències d'infermeria en els centres sanitaris…», 2020, p. 116.
[122] Torres Penella, C., Ramió Jofre, A., «Contingències d'infermeria en els centres sanitaris…», 2020, p. 116; Zarzoso Orellana, A., Martínez Vidal, À. (editors), *Medicina, guerra i exili. Una generació destruïda per la guerra*, 2011, p. 15; Valls, R. (coord.), *Infermeres catalanes a la Guerra Civil...*, 2008, p. 23.
[123] Domínguez Alcón, C., *La infermeria a Catalunya*, 1981, p. 108.

emblemàtica per excel·lència. Havien d'exercir les tasques assistencials, als malalts i ferits, que se'ls encomanaven, tant en temps de guerra com de pau, de manera gratuïta i altruista[124]. Aquestes funcions eren considerades actes patriòtics, caritatius, religiosos i benèfics, i representaven els valors morals de les dones de l'aristocràcia espanyola[125]. La creació de les escoles d'infermeres professionals i els nous aires de la Mancomunitat i, més encara, de la República oferien uns nous horitzons per a la dona i la seva emancipació, produint un gir en el concepte de la infermera, aquest cop com una figura amb caràcter professional, no pas benèfica o caritativa. De fet, la Constitució republicana del 9 de desembre de 1931 reconeixia la igualtat de sexes i de drets entre homes i dones, la prohibició de la discriminació laboral, el reconeixement del matrimoni civil i del dret al divorci i la reforma de la família, entre d'altres. A més a més, hi havia l'atractiu que el vot de les dones representava per als partits, des de l'aprovació del vot femení en les eleccions[126]. A Catalunya, la desvinculació de la infermeria professional de l'estament aristocràtic i de les obres benèfiques i caritatives, la dotaren d'una forta acceptació social, la qual cosa incrementà de manera destacada el nombre d'estudiants[127].

Els programes de la formació d'infermeres i practicants, tot i algunes diferències mútues, no eren radicalment diferents, ni pel que fa al contingut ni pel que fa a l'extensió. Els dels practicants estaven més enfocats cap a les tècniques i els de les infermeres s'orientaven més cap a l'art de cuidar[128]. Malgrat tot, durant la Segona República i amb el suport, abans esmentat, de gran part dels metges, s'aniria consolidant la infermera com a principal intermediari entre els metges i els malalts, tot incidint en acabar amb la divisió de professionals auxiliars sanitaris[129].

[124] López Vallecillo, M., *Presencia social e imagen pública de las enfermeras...,* 2017, p. 46.
[125] Ibíd., p. 61.
[126] López Vallecillo, M., *Presencia social e imagen pública de las enfermeras...,* 2017, p. 115-118.
[127] Ibíd.*,* 2017, p. 149-163.
[128] Domínguez Alcón, C., *Los cuidados y la profesión enfermera...*, 1986, p. 103.
[129] López Vallecillo, M., *Presencia social e imagen pública de las enfermeras...,* 2017, p. 131.

2. Situació acadèmica i professional dels practicants a Barcelona durant la Segona República Espanyola

Durant les primeres dècades del segle XX, a Espanya, el panorama social i polític no era homogeni. Diversos factors, com el pes de l'església catòlica o la desigualtat del creixement econòmic, determinaven que en regions més industrialitzades com Catalunya o Euskadi la situació social de la dona fos diferent que a d'altres regions del país[130]. A Barcelona, la dona cada cop tenia més presència a l'esfera pública i poder exercir com auxiliar del metge li oferia una important sortida al món laboral que, a més, per la manca de professionals, representava una mà d'obra valuosa.

Pel què fa als practicants, els diferents factors socials i culturals feien que la situació professional i identitària d'aquests professionals tampoc fos homogènia. Entre 1877 i 1932, a indrets com Saragossa, Madrid o València, on la figura del practicant estava més arrelada i la demanda era més elevada, es titularen més practicants que a Barcelona. L'any 1930, a Aragó es titulava un practicant per cada 11.335 habitants i la ràtio de practicants era d'1:466 habitants, mentre que a Catalunya es titulava un practicant de cada 50.750 habitants i la ràtio era d'1:3.620 habitants[131]. A Catalunya, la distribució de practicants tampoc era homogènia; dels 714 practicants titulats entre 1877 i 1932, 237 eren residents de la comarca del Barcelonès i els 477 restants provenien de les diferents comarques catalanes. Els matriculats procedien majoritàriament dels grans nuclis urbans que no pas de les zones rurals. Tanmateix, cap de les comarques, a excepció del Barcelonès, superava la cinquantena de practicants matriculats durant tot aquest període[132].

Una de les principals raons per les quals el nombre de practicants i llevadores al Barcelonès era més elevat que a les altres comarques, rau en el fet que la Facultat de Medicina de Barcelona era el centre oficial on s'impartia l'ensenyament oficial i, per tant, per a moltes persones resultava inaccessible econòmicament. A més a més, els estudiants de segon any de medicina tenien la possibilitat de convalidar els seus estudis i, per aquesta via, accedir a la titulació de practicant.

Podem afirmar que, als inicis de la centúria, el nombre de practicants a Catalunya era escàs. Una prova d'això la trobem en un manual per a infermeres escrit l'any 1907.

[130] Nash, M., *Rojas. Las mujeres republicanas de la Guerra Civil*, 2006, p. 36.
[131] Blázquez Ornat, I., *El practicante: el nacimiento de una nueva profesión...,* 2017, p. 128; Montesinos Vicente, F., *Practicantes, Matronas y Cirujanos...,* 2011, p. 242-244.
[132] Ibíd*.,* 2011, p. 246-253.

En el seu pròleg, el catedràtic de Medicina i rector de la Universitat de Barcelona entre 1902 i 1905, Rafael Rodríguez Méndez (Granada, 1845 – Barcelona, 1919) escrigué:

> "Apenas si tenemos hoy quien examine el pulso, la respiración, coloque bien el termómetro, entienda de caracteres de deposiciones y en análisis de orina, aprecie el estado de la piel, las alteraciones del intelecto, el modo de dormir y muchos otros hechos que el médico no puede presenciar y de los que solo recibe, cuando los recibe, datos vagos, incoherentes y con frecuencia contradictorios"[133].

Pel que fa a les dones practicantes, entre 1904 i 1932, representaren el 12,25% (837) dels practicants titulats a España. El 45,17% de totes elles es van matricular en el període comprès entre 1928 i 1932[134]. Des de l'any 1860 fins l'any 1936, a Saragossa, el nombre de dones que varen iniciar els estudis de practicant varen ser un total de 96. Segons Blázquez Ornat, el predomini del sexe masculí en aquesta carrera era esperable en un context educatiu, cultural i social que presentava fortes resistències a la incorporació de la dona al món educatiu i laboral davant del risc que suposava per al manteniment del concepte de família del moment[135]. A Catalunya, en canvi, el nombre de dones que varen obtenir la titulació de practicant fou el 24,49% (205), tot duplicant la mitjana del conjunt d'Espanya[136].

Les anàlisis d'Isabel Blázquez Ornat[137] i Fernando Montesinos[138] ofereixen dades fins l'any 1932. Carmen Domínguez Alcón, per la seva banda, presenta dades de l'Instituto Nacional de Estadística d'alumnes practicants i llevadores de l'Estat espanyol entre 1929 i 1956. Segons les dades presentades per Domínguez Alcón[139], a Espanya, el curs 1929-1930 el nombre de practicants homes era de 417 i el de practicantes 53. El curs 1932-1933 el nombre de practicants era de 666 alumnes i el de practicantes 145. El curs següent, 1933-1934, els practicants ascendien a 929 i les practicantes a 307. El curs 1934-1935 el nombre de practicants era de 1216 i el de practicantes 280. El darrer curs 1935-1936, abans del cop d'Estat militar i l'inici de la guerra civil, el nombre de practicants es

---

[133] Villar, J., *Manual práctico de la enfermera hospitalaria y doméstica*. Barcelona, Arturo Suárez, 1907, citat a: Domínguez Alcón, C., *Los cuidados y la profesión enfermera...*, 1986, p. 104.
[134] Blázquez Ornat, I., *El practicante: el nacimiento de una nueva profesión...,* 2017, p. 136.
[135] Ibíd, p. 130.
[136] Montesinos Vicente, F., *Practicantes, Matronas y Cirujanos...,* 2011, p. 271-279.
[137] Blázquez Ornat, I., *El practicante: el nacimiento de una nueva profesión...,* 2017, p. 109-130.
[138] Montesinos Vicente, F., *Practicantes, Matronas y Cirujanos...,* 2011, p. 242-253.
[139] *Estadística de la Enseñanza en España*, INE, Madrid, 1929-1956.

situava en 1.647 i el de practicantes en 302 alumnes. Així doncs, segons l'Institut Nacional d'Estadística, entre 1929 i 1936 el 27% dels alumnes que cursaren els estudis de practicant foren dones[140].

Aquestes dades mostren una tendència sobre l'increment de dones als estudis de practicant, a Espanya. Tot i així, al meu parer, les anàlisis sobre el nombre de practicants i practicantes en tot el territori espanyol i en grans períodes de temps ofereixen unes dades que consoliden l'ideal del practicant hegemònic que redueix les dones practicantes a una constant minoria sense interès professional i acadèmic. Per aquest motiu, en el transcurs de la tesi, he realitzat una recerca paral·lela que sorgeix de la hipòtesi que la realitat dels practicants a la UB durant els anys 30 del segle XX pot oferir noves dades que qüestionin la historiografia actual. En conseqüència, he realitzat una anàlisi estadística, des d'una perspectiva de gènere, sobre el nombre d'alumnes, homes i dones, que es matricularen als estudis de practicant i llevadora[141], a la UB, entre els anys 1930 i 1936 amb l'objectiu d'identificar[142]:

a) la tendència i proporció d'estudiants de practicant, homes i dones, matriculats a la Universitat de Barcelona entre els anys 1930 i 1936;

b) les característiques acadèmiques dels alumnes matriculats en els estudis de practicant i llevadora, a partir de les notes obtingudes;

c) les diferències significatives entre el nombre de practicants matriculats, en les modalitats oficial i no oficial, a la Universitat de Barcelona;

d) el nombre de dones que varen obtenir la titulació de practicant i llevadora o només una de les dues titulacions.

Com ja hem esmentat prèviament, la font principal d'aquesta anàlisi són les *Actas de Exámenes,* de la Facultat de Medicina de la UB, dels cursos 1929-1930[143], 1930-

[140] Domínguez Alcón, C., *Los cuidados y la profesión enfermera...*, 1986, p. 120-121.
[141] Sobre la situació de les llevadores durant la Segona República, la guerra civil, l'exili i les depuracions i càstigs a aquestes professionals, vegeu: Ruiz Berdún, D.; Gomis Blanco, A., *Compromiso social y género: La Historia de las matronas en España en la Segunda República, la Guerra Civil y la autarquía (1931-1955),* 2017.
[142] L'estudi en qüestió, realitzat amb la col·laboració de Salvador Florit López, forma part d'un article en fase de revisió en una revista científica.
[143] *Actas de Exámenes.* Facultat de Medicina, curs 1929-1930, AHUB (UB-ES-CAT-02-5373:02); (UB-ES-CAT-02-3368:03).

1931[144], 1931-1932[145], 1932-1933[146], 1933-1934[147], 1934-1935[148] y 1935-1936[149], que es troben ubicades a l'AHUB. En aquestes actes apareixen registrats, a cada curs, els noms i les notes dels alumnes de medicina, de llevadora, de practicant i d'infermeria, en aquest ordre. Pel què fa a l'alumnat de practicant i llevadora, les *Actas de Exámenes* (1930-1936) contenen un total de 1.144 matriculacions de practicant i de llevadora de les quals 717 (62,7%) corresponen a dones i 427 (37,3%) a homes (Taula 2). Pel que fa a les matriculacions de primer i segon curs de llevadora, el 100% correspon a dones (388). En canvi, pel que fa a les matriculacions de practicant (756), el 56,5% corresponen a homes (427) i el 43,5% a dones (329) (Taula 3). Pel què fa al sexe dels alumnes (n=504), hem identificat 281 (55,75%) dones i 223 (44,5%) homes. Del total d'alumnes, als estudis de llevadora consten 210 alumnes i als estudis de practicant consten 223 homes i 194 dones[150] (Taula 4). Aquestes dades mostren un major nombre de practicants homes que practicantes dones, tot coincidint amb la historiografia actual. Els resultats més significatius de l'anàlisi són els següents:

a) durant el període 1930-1936, a la Facultat de Medicina de la Universitat de Barcelona, es produí un procés de feminització sostingut. Les proporcions de dones practicants per any acadèmic són les següents: 32,6% (1929-30), 33,9% (1930-31), 22,7% (1931-32), 43,8% (1932-33), 44,2% (1933-34), 45,5% (1934-35) y 61,2% (1935-36). (Taula 6 i Gràfica 2).
b) les alumnes dels estudis de practicant mostren un millor rendiment acadèmic respecte els practicants homes. S'aprecia una tendència creixent en la proporció de dones cap a millors qualificacions als exàmens de practicant. (Taula 6 i Gràfica 3)
c) La modalitat d'estudis (oficial vs. no oficial) mostra una clara diferència per sexes. En la modalitat oficial hi ha un 81,5% de dones, mentre que en la modalitat no oficial només n'hi ha un 32,5%. (Taula 6 i Gràfica 4) Per altra banda, s'observa, a partir del curs 1932-1933, una creixent proporció de matriculacions en la modalitat oficial, així com també millors qualificacions

[144] *Actas de Exámenes,* Facultat de Medicina, curs 1930-1931, AHUB (UB-ES-CAT-02-3367:01).
[145] *Actas de Exámenes,* Facultat de Medicina, curs 1931-1932, AHUB (UB-ES-CAT-02-5375:02).
[146] *Actas de Exámenes,* Facultat de Medicina, curs 1932-1933, AHUB (UB-ES-CAT-02-5377:01).
[147] *Actas de Exámenes,* Facultat de Medicina, curs 1933-1934, AHUB (UB-ES-CAT-02-5378:02).
[148] *Actas de Exámenes,* Facultat de Medicina, curs 1934-1935, AHUB (UB-ES-CAT-02-2105:02).
[149] *Actas de Exámenes,* Facultat de Medicina, curs 1935-1936, AHUB (UB-ES-CAT-02-5381:01).
[150] Cal advertir que consten 123 dones que varen matricular-se als estudis de llevadora i de practicant

en els alumnes que cursen els estudis en la modalitat oficial (Taula 7, Gràfica 5 i Gràfica 6).

d) Del total de dones aprovades en segon curs (225), tant de llevadores com de practicantes, s'observa que 85 (37,8%) varen obtenir únicament el títol de llevadora, 59 (26,2%) el de practicanta i 81 (36,0%) varen aconseguir la doble titulació D'aquestes darreres que varen obtenir la titulació de practicanta i de llevadora, 53 (65,4%) aconseguiren els títols el mateix any, 24 (29,6%) es varen titular primer en els estudis de practicant i només 4 (4,94%) es varen titular inicialment com a llevadora (Taula 8, Taula 9 i Gràfica 7)[151].

Aquests resultats suggereixen que, a la UB, la professió de practicant fou, en proporció, cada cop menys reclamada per part de la població masculina i el curs 1935-36 el nombre d'alumnes dones fou superior als alumnes homes. Diversos factors hi contribuïren. Per una banda, hi hagué un augment en el nombre de titulats en medicina[152]. Per altra banda, el posicionament del col·lectiu mèdic en favor de la dona com a auxiliar del metge i el missatge negatiu que es transmetia sobre els practicants del moment, associats a un entorn rural i a una classe social mitja-baixa[153], farien que la pròpia professió resultés cada cop menys atractiva per al col·lectiu masculí. En canvi, la incorporació de la dona al món laboral i a l'esfera pública, més intensa a Catalunya que a la resta de l'Estat espanyol[154], i la possibilitat d'obtenir més d'una titulació sanitària permetrien que aquests estudis gaudissin d'un major atractiu per a les dones. A més, els resultats mostren que cursar els estudis de practicant no respon al desig de les llevadores d'obtenir una segona titulació, com proposa la historiografia actual[155], sinó al propòsit de moltes dones d'obtenir alhora les dues titulacions i, d'aquesta manera, ampliar l'àmbit assistencial així com la font d'ingressos. Tot plegat indica que el perfil dels nous practicants, homes i dones, s'estava allunyant, cada cop més, del practicant hegemònic i s'apropava cap a un perfil més semblant a la infermera moderna. De la mateixa manera, els resultats ens conviden a repensar com seria, llavors, una aula de practicants. A diferència del previst per la historiografia actual on la majoria d'estudiants serien homes,

[151] Vegeu l'Annex 2. Taules i gràfiques de l'anàlisi estadística de l'alumnat de llevadora i practicant de les *Actas de Exámenes* de la Facultat de Medicina de la UB entre els anys 1929 i 1936.
[152] Blázquez Ornat, I., *El practicante: el nacimiento de una nueva profesión...,* 2017, p. 128-129.
[153] Blázquez Ornat, I., *El practicante: el nacimiento de una nueva profesión...,* 2017, p. 140-141.
[154] Nash, M., *Rojas. Las mujeres republicanas de la Guerra Civil*, 2006, p. 36.
[155] Montesinos Vicente, F., *Practicantes, Matronas y Cirujanos...,* 2011, p. 33

a la Universitat de Barcelona, en els anys previs a la guerra civil, una aula de practicants estaria formada majoritàriament per dones[156].

[156] Vegeu a l'Annex 1 les taules i gràfiques de l'estudi en qüestió.

3. Guerra civil i organització sanitària

A partir del cop d'Estat i la conseqüent guerra civil espanyola es dugué a terme una reorganització, a nivell sanitari, per tractar d'abastir les necessitats pròpies de la rereguarda com les provinents del front. Sobretot a partir dels Fets de Maig de 1937, que comportaren un afebliment de les milícies llibertàries de la Confederació Nacional del Treball (CNT) i de la Federació Anarquista Ibèrica (FAI) i alhora la restauració de l'Exèrcit republicà, els practicants foren enviats a les primeres línies: als batallons, on es realitzaven les primeres intervencions, cures i triatges —o classificació de ferits—, i als hospitals de sang; les infermeres, en canvi, havien de romandre amb la població civil[157]. Així doncs, la distribució del personal auxiliar sanitari responia al lema de "els homes al front i les dones a la rereguarda"[158].

La manca de personal dificultava aquesta organització. Cal tenir present que, com ja he esmentat prèviament, a Catalunya, el nombre de practicants era reduït. Per altra banda, un elevat nombre d'infermeres van haver d'abandonar els seus llocs de treball per por a ésser perseguides i assassinades per la seva condició de religioses. Algunes, però, van amagar l'hàbit per a salvar la vida i, alhora, seguir complint amb el seu exercici professional[159]. Davant d'aquesta manca de personal es varen programar diferents cursos de pocs mesos o fins i tot setmanes, que proporcionaven els coneixements bàsics i les habilitats imprescindibles per assistir ferits i malalts. La vinculació de la dona amb l'auxili, la necessitat d'atendre multitud de pacients i la manca de personal qualificat va fer que centenars de dones s'inscrivissin com a voluntàries a aquests cursos[160].

De fet, tal i com assenyalen Dolores Martín Moruno i Javier Ordóñez Rodríguez, els diferents cursos de formació d'infermeres promoguts durant la guerra civil espanyola tenien com a objectiu no només proporcionar coneixements i tècniques sobre l'assistència i la cura dels malalts sinó que també fomentaven els valors morals i actituds que havien d'adquirir les infermeres en el seu rol com agents actius en el conflicte bèl·lic i polític.

---

[157] Per a saber sobre l'organització sanitària a Catalunya i, en concret, les postes sanitàries al front, així com les crides a mobilització de lleves de practicants, vegeu: Hervás Puyal, C., *Sanitat a Catalunya durant la República i...*, 2004.

[158] Nash, Mary, *Rojas. Las mujeres republicanas en la Guerra Civil*, 2006, p. 155.

[159] Nelson, S.; Galbany Estragués, P.; Gallego Caminero, G., «The Nurses No-One Remembers...», 2020, p. 63-92; Torres Penella, C.; Ramió Jofre, A., «Contingències d'infermeria...», 2020, p. 115-132.

[160] López Vallecillo, M.; Mirón González, R.; Castro, M. J.; Jiménez, J. M., «Training of volunteer nurses during the Spanish Civil War (1936-1939): A historical study», 2021; Torres Penella, C., Ramió Jofre, A., Gallego Caminero, G., «La infermeria als hospitals barcelonins durant la Segona República i la Guerra Civil espanyola (1932-1938)», 2023, p. 470.

A més, ambdós qüestionen la vocació hegemònica de la infermera de l'època, centrada en la beneficència i la caritat, representada per l'imaginari de la infermera de la Creu Roja, identificant altres vocacions, com seria en el cas de les infermeres de Mujeres Libres —organització anarcosindicalista femenina—, centrades en el treball, la cura del malalt i en les aspiracions socials i polítiques de la dona en la societat i en la salut pública[161].

Al front, on hi havia tanta necessitat de recursos sanitaris, tant humans com materials, l'ajuda vingué de l'estranger. D'entre les més de 35.000 persones que s'enrolaren en les Brigades Internacionals, l'any 1937 hi havia més de 600 infermeres treballant als diferents hospitals de sang, trens hospital i quiròfans mòbils[162]. A aquest nombre, cal afegir-hi un important nombre d'infermeres i voluntàries espanyoles, que formaven part dels diferents equips[163].

Tot i l'ajuda prestada per les Brigades Internacionals, la incapacitat per afrontar la magnitud del conflicte va provocar que tant els practicants com les infermeres[164], ja fos al front o a la rereguarda, assumissin la totalitat de les funcions i tècniques pròpies de la cura dels ferits i malalts. D'aquesta manera, quedava difuminada la barrera fronterera que, fins llavors, limitava el seu exercici professional per una raó de sexe.

Un cop finalitzada la guerra civil espanyola, l'avenç de la infermeria professional i laica, promoguda durant la Segona República, quedaria truncada. De fet, durant els primers anys del franquisme patiria un notable retrocés, especialment pel que fa a la institucionalització de la infermeria de salut pública[165]. A Catalunya, molts professionals sanitaris —llevadores, practicants i practicantes, infermeres i infermers, així com metges i metgesses—, van ser depurats[166]: molts d'ells, acusats d'ajuda a la rebel·lió pel seu passat polític o sindical, van ser víctimes de la repressió per catalanistes, republicans, maçons, comunistes o anarquistes. Tenien entrebancs insalvables per a treballar, sobretot per a exercir llurs professions en hospitals i organismes públics. D'altres van optar per

[161] Martín Moruno, D.; Ordóñez Rodríguez, J., «The nursing vocation as political participation for women during the Spanish Civil War», 2009, 2: 305-319.
[162] Sadurní Bassols, C., «Enfermeras voluntarias de las Brigadas Internacionales...», 2025, p. 151-174.
[163] Nelson, S.; Galbany Estragués, P.; Gallego Caminero, G., «The Nurses No-One Remembers...», 2020, p. 63-92; Sadurní Bassols, C., *Infermeres de les Brigades Internacionals...,* 2022; Valls Molins, R. (coord.), *Infermeres catalanes a la Guerra Civil...*, 2008.
[164] Les llevadores varen fer d'infermeres o de practicantes. Moltes d'elles tenien la doble o fins i tot la triple titulació. García Gómez, H.; Mirón González, R., «Enfermería y exilio republicano durante la Guerra Civil española», 2025, p. 129.
[165] Bernabeu Mestre, J.; Gascón Pérez, E., *Historia de la Enfermería de Salud Pública...,* 1999, p.132.
[166] Ruiz-Berdún, D.; Gomis Blanco, A. «La depuración de las matronas de Madrid tras la Guerra Civil», 2012b, p. 439-465; Valls Molins, R. (coord.), *Infermeres catalanes a la Guerra Civil...*, 2008, p. 116.

anar-se'n a l'exili, malgrat les enormes dificultats laborals que haurien d'afrontar a França, i més endavant a altres destinacions d'Europa o Sud-Amèrica[167].

[167] García Gómez, H.; Mirón González, R., «Enfermería y exilio republicano...», 2025, p. 127-150; Ruiz-Berdún, D.; Gomis Blanco, A., «Las matronas españolas en el exilio», 2012a, p. 221-238; Mirón González, R., *Asistencia y condiciones socio-sanitarias de los exiliados...*, 2019*,* p. 114; Valls Molins, R. (coord.), *Infermeres catalanes a la Guerra Civil...*, 2008, p. 61; Martínez Vidal, À., *Exili, medicina i filantropia. L'Hospital Varsòvia...,* 2010*;* Zarzoso Orellana, A.; Martínez Vidal, À. (editors), *Medicina, guerra i exili...*, 2011, p. 277; Martínez-Vidal, À., Garcia Ferrandis, X., «Personal de enfermería en el Hospital Varsovia de Toulouse», 2025, p. 175-204.

CAPÍTOL II. TRAJECTÒRIA BIOGRÀFICA DE SANTIAGO VIÑAS ESPÍN. DE LA LLEVA DEL BIBERÓ A L'EXILI FRANCÈS

1. Entorn familiar

Segons consta en el registre civil, Santiago Viñas Espín (Barcelona, 1920 – Viroflay, Île-de-France, 2004) va néixer a Barcelona el dia 20 de febrer de 1920[168]. Era fill de Joaquim Viñas Morant (Barcelona, 1880 – Barcelona, 1960), gravador de professió, i de Càndida Espín Ferrer (Barcelona, 1881 – Barcelona, 1965).

Imatge 3. Càndida Espín Ferrer i Joaquim Viñas Morant. Fotografia proporcionada per Cèlia Riba Viñas.

Imatge 4. Càndida Espín Ferrer. Fotografia proporcionada per Cèlia Riba Viñas

[168] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 7 de novembre 1985, 26, p. 4.
Pel que fa al Registre Civil, vegeu l'Arxiu Municipal de Barcelona, https://catalegarxiumunicipal.bcn.cat/

Vivien al número 35 del carrer de Trafalgar, tercer pis, porta 2[169], en un pis de lloguer a tocar de l'Arc de Triomf, una zona urbana que aleshores es trobava en plena expansió, entre Ciutat Vella i la Dreta de l'Eixample. El matrimoni tenia, a més de Santiago, dos fills més grans: Joaquim (Barcelona, 1909 – Décines, Roine, 1997), que com ja hem assenyalat, estudiaria medicina i jugaria un important paper en la trajectòria de Santiago durant la guerra civil i l'exili, i Carlota[170] (Barcelona, 1911 – ?) —coneguda familiarment com a Carolina[171]—, que heretà el seu nom de pila de l'àvia paterna. En efecte, el seus avis paterns foren Joaquim Viñas Pagès (Barcelona, 1846 – Barcelona, 1916)[172] i Carlota Morant Juan, de la qual no tenim més notícies que el lloc de naixement, la ciutat valenciana de Xàtiva, i que era filla d'Agustí i Carlota.

Imatge 5. D'esquerra a dreta: Carolina Viñas Espín, Cèlia Viñas Olivella i Carlota Morant Juan. Galera Noguera, F., *Cartas de Celia Viñas*..., 2015, p. 91.

[169] Expedient acadèmic de Joaquim Viñas Espín. AHUB (ES-CAT-UB-01-6092, 1926).
[170] Carlota Pascuala Cándida Viñas Espín. Nascuda a Barcelona el 20 de maig de 1911. Registre Civil, Arxiu Municipal de Barcelona.
[171] Viñas Espín, S., *[Memòries d'un català parisenc],* mecanoscrit en català, inèdit, 1985, p. 17 i 98.
[172] "Republicà federal, gran admirador de Garibaldi. Deportat pel Govern d'Isabel II a les Illes Carolines; treballava a la impressió. Obrer Internacionalista, membre de la Federació de Barcelona de la Associació Internacional del Treball (o Primera Internacional)", dins: Inventari del Fons Personal Subsèrie Joaquim Vinyes Espín, Arxiu CRAI Biblioteca del Pavelló de la República, UB, Barcelona; es presentà com a candidat per a representar la regió espanyola al congrés de La Haia de l'Associació Internacional de Treballadors (AIT o Primera Internacional) tot i que no sortí escollit. Fou un dels internacionalistes més actius a Barcelona el març de 1874. Martínez de Sas, M.T.; Pagès i Blanch, P., *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans,* 2000, p. 1460; Per a més informació, vegeu: Gabriel, P.; Renom, M.; Triadó, P.*, Joaquim Viñas Pagès (1848-1913). Un tipògraf republicà...*, 2025.

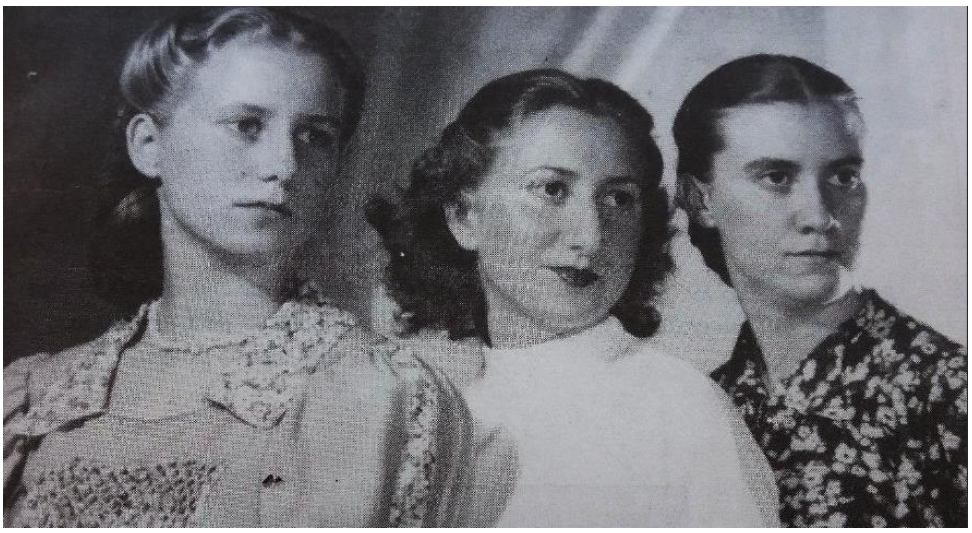

Imatge 6. Joaquim Viñas Pagès. Fotografia proporcionada per Cèlia Riba Viñas.

Imatge 7. Cèlia Olivella Grifoll i Gabriel Viñas Morant. Galera Noguera, F., *Cartas de Celia Viñas a su familia*..., 2015, p. 157.

Els avis de Santiago, Joaquim Viñas Pagès i Carlota Morant Juan tingueren tres fills: Higini, Joaquim —pare de Santiago— i Gabriel[173]. Aquest darrer, casat amb Cèlia Olivella Grifoll, tingué tres filles: Cèlia, Encarnació i Gabriela[174].

Imatge 8. D'esquerra a dreta: Gabriela, Encarnació i Cèlia Viñas Olivella. Galera Noguera, F., *Cartas de Celia Viñas a su familia*..., 2015, p. 242.

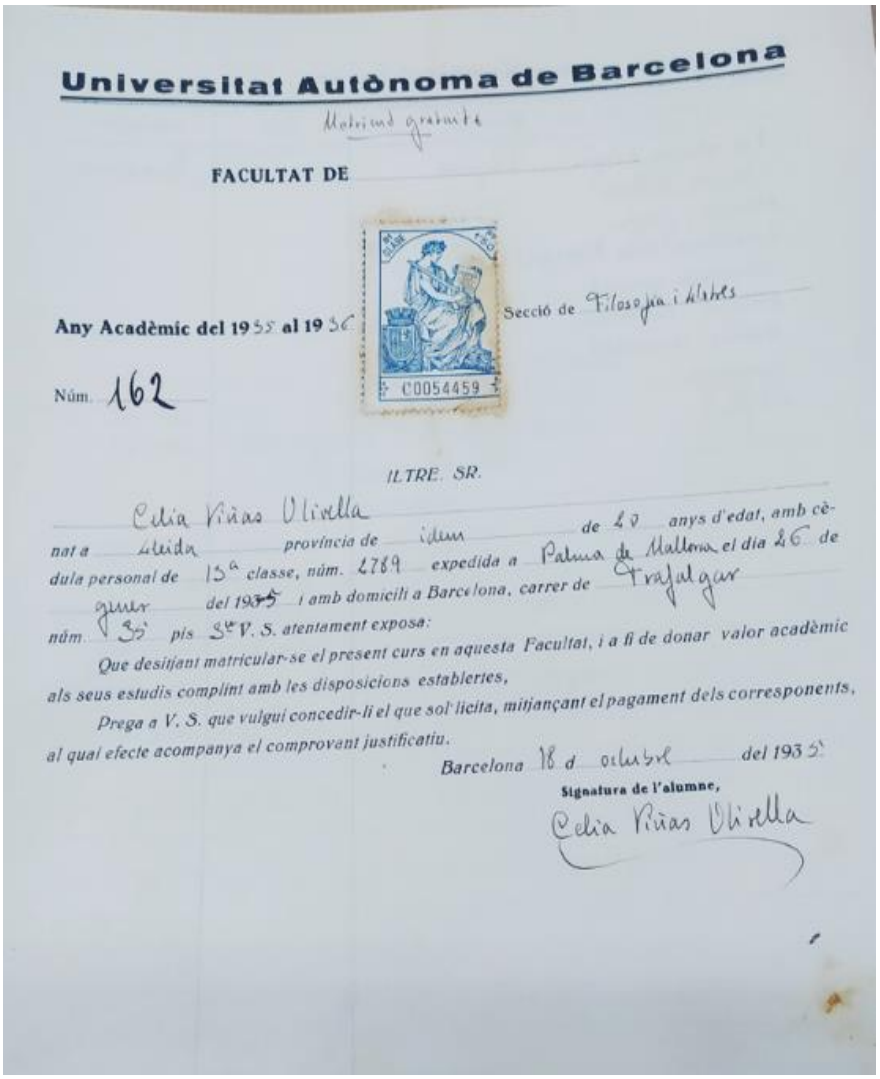
Totes tres germanes realitzaren els estudis universitaris a Barcelona, tant abans com després de la guerra civil. Cèlia i Encarnació estigueren allotjades a casa dels seus oncles Càndida i Joaquim, és a dir, a la casa de Santiago[175]. Cèlia Viñas va iniciar els seus

[173] Gabriel Viñas Morant (1888- ?), amb 19 anys, obtingué la primera plaça de Magisteri a Palamós. Després de dos anys exercint com a mestre, marxà a Madrid on cursà els estudis de pedagogia a la Escuela de Estudios Superiores de Magisterio. L'any 1919 guanyà la plaça de professor de pedagogia a l'Escola Normal de Magisteri de Lleida. L'any 1923 demanà el canvi de càtedra de pedagogia i tota la família abandonà Lleida per traslladar-se a Mallorca on ocuparia la càtedra de Pedagogia de la Escola Normal de Magisteri. Degut a la guerra civil fou depurat de la universitat, i tota la família sencera quedà marginada per la "sociedad biempensante mallorquina, por rojos y catalanes" . Riba Viñas, C., «Prólogo: breve retrato de la familia Viñas Olivella», 2015, p. 11-21.

[174] Encarnació Viñas Olivella (Lleida, 1919 – Palma de Mallorca, 2003), pedagoga, mestra i activista cultural, guanyadora del premi Ramon Llull 2002. Gabriela Viñas Olivella (Palma de Mallorca, 1923 – Barcelona, 2019), llicenciada en ciències naturals a la UB. Expedient acadèmic Gabriela Viñas Olivella, AHUB (ES-CAT-UB-01-6094:09). Va obtenir el premi extraordinari de final de carrera. Tanmateix, el rol dins el seu matrimoni amb el geòleg Oriol Riba i Arderiu (Barcelona, 1923 – Barcelona, 2011) i la cura i criança dels seus set fills impedí la seva dedicació a la ciència. Cabrera Pérez, L. *Oriol Riba i Arderiu,* 2024, p. 8.

[175] Riba Viñas, C., «Prólogo: breve retrato de la familia Viñas Olivella», 2015, p. 13; Tant als expedients acadèmics de Joaquim Viñas Espín, AHUB (ES-CAT-UB-01-6092), als de Cèlia Viñas Olivella, AHUB (ES-CAT-UB-01-6094:08) i Encarnació Viñas Olivella (ES-CAT-UB-01-6094:09), com a la documentació obtinguda de Santiago, arxivada en el Centro Documental de la Memoria Histórica (CDMH) (ES.37274.CDMH/4//DNSD-SECRETARÍA,FICHERO,69,V0087226), podem apreciar-hi els mateixos domicilis; des de l'any 1920 i fins l'octubre de l'any 1935 visqueren al carrer Trafalgar 35. Posteriorment van viure al carrer Mendizábal 14, anomenat carrer Junta de Comercio a partir de 1944.

estudis de Filologia Romànica a la Facultat de Filosofia i Lletres de la UB l'any 1934. Arran de la guerra va suspendre els estudis i els va reprendre un cop acabat el conflicte bèl·lic, finalitzant-los l'any 1941. D'aquesta manera, va poder viure i compartir moments calms i plaents a casa de la família Viñas Espín i, posteriorment, va experimentar també la solitud, la tristor i la incertesa que es respirava en aquella llar a causa de la manca de notícies de Joaquim i Santiago en situació desconeguda, primer al fronts de batalla i després als camps d'internament.

Universitat Autònoma de Barcelona

Matrícula gratuïta

FACULTAT DE

Any Acadèmic del 1935 al 1936 — Secció de Filosofia i Lletres

Núm. 162

C0054459

ILTRE. SR.

Celia Viñas Olivella nat a Lleida província de idem de 20 anys d'edat, amb cèdula personal de 1ª classe, núm. 2789 expedida a Palma de Mallorca el dia 26 de gener del 1935 i amb domicili a Barcelona, carrer de Trafalgar núm. 13 pis 3ª V. S. atentament exposa:

Que desitjant matricular-se el present curs en aquesta Facultat, i a fi de donar valor acadèmic als seus estudis complint amb les disposicions establertes,

Prega a V. S. que vulgui concedir-li el que sol·licita, mitjançant el pagament dels corresponents, al qual efecte acompanya el comprovant justificatiu.

Barcelona 18 d octubre del 1935

Signatura de l'alumne,

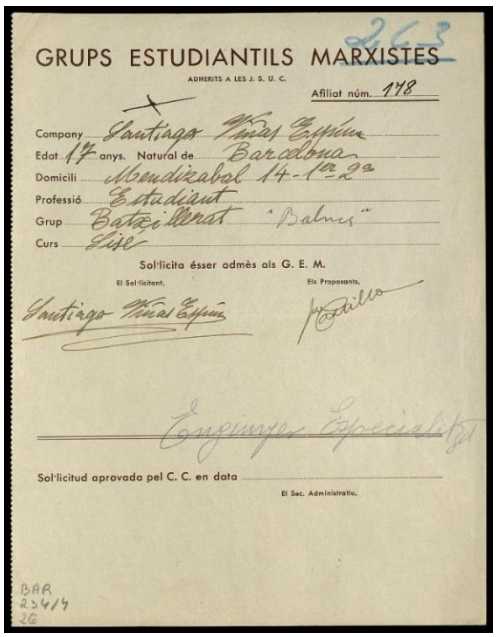
Celia Viñas Olivella

Imatge 9. Expedient acadèmic de Cèlia Viñas Olivella. AHUB (ES-CAT-UB-01-6094:08).

La germana de Cèlia, Encarnació Viñas Olivella, també cursà els estudis de Filologia Romànica i visqué, entre els anys 1943 i 1947, a casa dels oncles Joaquim i Càndida. En aquests anys, Cèlia, en una de les seves cartes des d'Almeria, on exercia de

mestra, mostrava la seva preocupació per la situació viscuda a Barcelona, de manera encriptada[176]

> "Tengo ganas de charlar con Encarna [referint-se a la seva germana Encarnació Viñas Olivella] estas vacaciones de Navidad… De su carta se desprende que se encuentra en la familia Viñas. Barcelona en la misma situación espiritual que yo exceptuando la simpatía de Santiago de la que desgraciadamente no puede disfrutar. Por eso yo insistía en que fuera a una residencia"[177].

GRUPS ESTUDIANTILS MARXISTES

ADHERITS A LES J. S. U. C.

Afiliat núm. 178

Company Santiago Viñas Espín

Edat 17 anys. Natural de Barcelona

Domicili Mendizabal 14-1º-2ª

Professió Estudiant

Grup Batxillerat "Balmes"

Curs Elisi

Sol·licita ésser admès als G. E. M.

El Sol·licitant. Els Proposants.

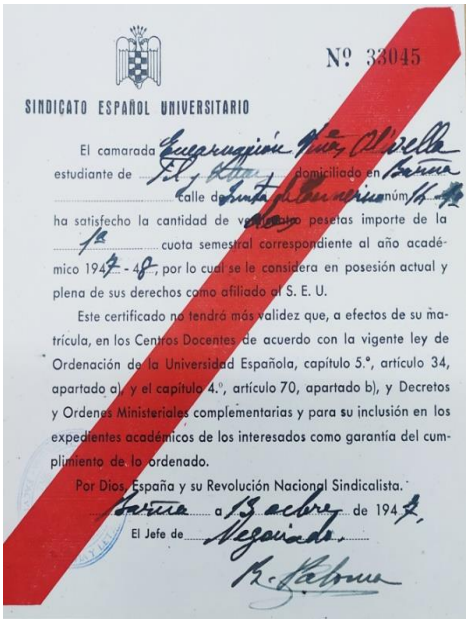
Santiago Viñas Espín

Sol·licitud aprovada pel C. C. en data

El Sec. Administratiu.

BAR 254/4 26

Imatge 10. Document d'afiliació de Santiago Viñas als Grups Estudiantils Marxistes. CDMH (ES.37274.CDMH/4//DNSD-SECRETARÍA,FICHERO,69,V0087226)

Nº 33045

SINDICATO ESPAÑOL UNIVERSITARIO

El camarada Encarnación Viñas Olivella estudiante de F. y Letras, domiciliado en Barna calle de Santa Amelia núm. 16

ha satisfecho la cantidad de veinte pesetas importe de la 1ª cuota semestral correspondiente al año académico 1947 - 48, por lo cual se le considera en posesión actual y plena de sus derechos como afiliado al S. E. U.

Este certificado no tendrá más validez que, a efectos de su matrícula, en los Centros Docentes de acuerdo con la vigente ley de Ordenación de la Universidad Española, capítulo 5.º, artículo 34, apartado a), y el capítulo 4.º, artículo 70, apartado b), y Decretos y Ordenes Ministeriales complementarias y para su inclusión en los expedientes académicos de los interesados como garantía del cumplimiento de lo ordenado.

Por Dios, España y su Revolución Nacional Sindicalista.

Barna a 13 octubre de 1947

El Jefe de Negociado.

Imatge 11. Document d'afiliació d'Encarnació Viñas Olivella al Sindicato Español Universitario, any 1947. AHUB (ES-CAT-UB-01-6094:09)

D'entre les diferents aficions de la infantesa, Santiago destaca jugar als escacs, al billar, fer esport, anar a la platja i al cinema però, sobretot, li fascinava la lectura. Sobre aquesta darrera afició, Santiago esmenta a les memòries que, en una ocasió, el seu germà Joaquim el va portar a la biblioteca municipal Arús —rica en llibres de lliure-pensament i maçoneria—[178], on va poder submergir-se en les novel·les de Jules Verne (Nantes, 1828 – Amiens, 1905), agrupades en la col·lecció Hetzel. A casa, a l'hivern, Santiago llegia en

[176] Vegeu a l'Annex 2 un arbre genealògic de la família de Santiago Viñas Espín.

[177] Almeria, 25 de novembre de 1943. Galera Noguera, F., *Cartas de Celia Viñas a su familia*..., 2015, p. 118.

[178] L'avi de Santiago i Joaquim, Joaquim Viñas Pagès, estava vinculat a la Gran Lògia Simbòlica Regional Catalana-Balear. Fou redactor del butlletí oficial d'aquesta lògia. Gabriel, P.; Renom, M.; Triadó, P., *Joaquim Viñas Pagès (1848–1913). Un tipògraf republicà* ..., 2025, p. 106.

veu alta per al seu pare, mentre aquest treballava en feines d'impressió i gravació sobre pedra. Santiago recorda algunes de les obres de Vicente Blasco Ibáñez (València, 1867 – Menton, Provença, 1928), llegides amb només deu anys, com *La Barraca* o *Sangre y Arena*. Aquestes lectures li proporcionaven una suculenta propina que de seguida destinava a la compra de les novel·les d'aventures d'Emilio Salgari (Verona, 1862 – Torí, 1911)[179].

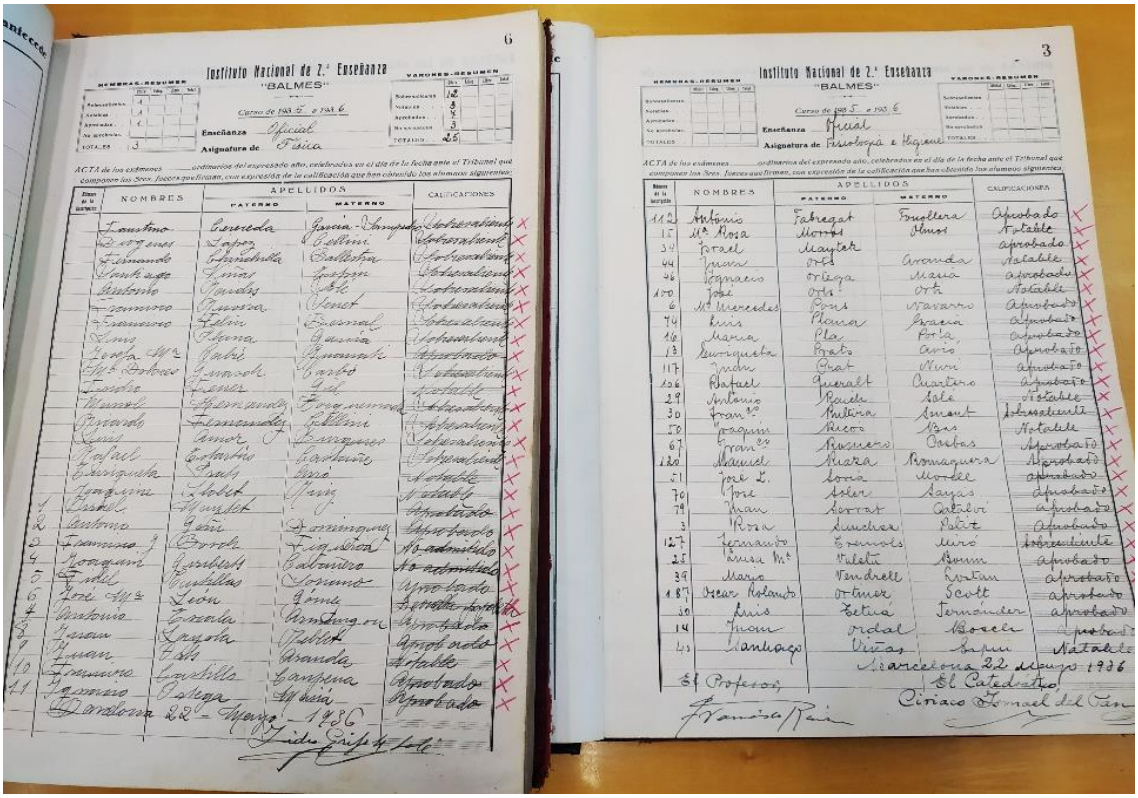

Imatge 12. Santiago Viñas Espín. Fotografia proporcionada per Cèlia Riba Viñas.

[179] Viñas Espín, S., *[Memòries d'un català parisenc],* mecanoscrit en català, inèdit, 1985, p. 19.

2. Estudis realitzats

Segons explica Santiago, els seus pares pensaven que era important que els fills comencessin l'escola el més aviat possible. Així doncs, inicià als dos anys l'escola primària al carrer Méndez Núñez[180]. Potser per l'ideari laïcista que es respirava a casa, Santiago cursà el batxiller a l'Institut Balmes—on fou admès el 9 de juny de 1931[181]—, que llavors es trobava situat al pavelló Josep Carner de l'edifici històric de la Universitat, fent cantonada entre el carrer d'Aribau i la Gran Via de les Corts Catalanes; des de 1942, l'Institut Balmes es troba al número 121 del carrer de Pau Claris, cantonada amb Consell de Cent. Així, consta de manera fefaent que Santiago va finalitzar els estudis de batxillerat el juny de 1936, però l'inici de la guerra civil explicaria que no figuri la diligència corresponent al seu expedient de l'ANC. Tanmateix, als llibres d'exàmens de l'Institut Balmes, sí que apareixen les notes d'assignatures com ara "Fisiología e Higiene" i "Física", amb un "Notable" i un "Sobresaliente" respectivament[182].

Imatge 13. Notes de Batxillerat de Santiago Viñas Espín. ANC (ANC1-1134 T467; ANC1-1134 T477)

[180] Viñas Espín, S., *[Memòries d'un català parisenc],* mecanoscrit en català, inèdit, 1985, p. 17.
[181] Viñas Espín, S., *[Memòries d'un català parisenc],* mecanoscrit en català, inèdit, 1985, p. 18.
[182] Notes d'exàmens de Batxillerat de Santiago Viñas, ANC (ANC1-1134 T467; ANC1-1134 T477).

En acabar l'ensenyament secundari, amb setze anys, es va orientar cap als estudis d'Enginyer Especialitzat en Química[183] que s'impartien a l'Escola Industrial de Barcelona, ubicada a l'esquerra de l'Eixample, en les immediacions de l'Hospital Clínic i de la Facultat de Medicina. El director n'era el menorquí Estanislau Ruiz Ponsetí (Maó, 1889 – Mèxic DF, 1967), que participà en la creació, l'any 1920, del Sindicat General de Tècnics de Catalunya[184], fou cofundador i dirigent de la Unió Socialista de Catalunya (USC) i, a partir de l'estiu de 1936, militant destacat del Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC)[185]. Santiago va iniciar els estudis el curs 1936-1937, tot just quan la guerra civil havia esclatat. Entre les assignatures cursades, Santiago faria esment, anys a venir, en *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, de la Química Orgànica, el Dibuix Industrial, la Física i les Matemàtiques. A més, adquirí un bon nivell de francès, aprenentatge que li seria molt útil a l'exili, a França. Aquell curs finalitzà el mes de maig i les classes pràctiques no pogueren realitzar-se amb normalitat a causa de la guerra[186].

Alhora, Santiago es va matricular en els estudis de practicant[187], probablement persuadit pel seu germà Joaquim que fou mobilitzat amb la famosa columna Carlos Marx[188], esdevenint cap de Sanitat de la 27a Divisió, dins del XVIII Cos d'Exèrcit. Tot fa pensar que, la de Santiago, era una vocació professional purament conjuntural, allò que podríem denominar un "practicant accidental". Si més no com a hipòtesi, es pot conjecturar que fou Joaquim qui, arran de les seves experiències assistint els ferits dels combats al Front d'Aragó i avançant-se a la previsible mobilització del seu germà petit, va recomanar-li que cursés els estudis de practicant per tal d'evitar el combat armat. Una mostra de la situació sanitària i la manca de recursos materials i humans als fronts de guerra a l'hivern de 1938, la narra el company de Divisió al Front d'Aragó, Avel·lí Artís Gener, més conegut com a Tísner, en el segon volum de la seva obra *Viure i Veure*.

---

[183] Viñas Espín, S., *[Memòries d'un català parisenc],* mecanoscrit en català, inèdit, 1985, p. 32.

[184] L'any 1932 el Sindicat General de Tècnics de Catalunya va integrar-se dins de la Federació d'Empleats i Tècnics del Comerç i de la Indústria de Catalunya (FET), de la que en va ser el president el mateix Estanislau Ruiz Ponsetí. Valentines Álvarez, J., *Tecnocràcia i catalanisme tècnic a Catalunya als anys 1930,* 2012, p. 88-89.

[185] Sobre Estanislau Ruiz i Ponsetí, vegeu: Inventari del Fons FP Subsèrie Estanislau Ruiz i Ponsetí, CRAI Biblioteca del Pavelló de la República, UB, Barcelona; Roca Rosell, F., *Estanislau Ruiz i Ponsetí (1889-1967)*, 2017.

[186] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 1 de gener de 1986, 27, p. 5-6.

[187] Sobre les normatives i requisits per accedir als estudis de practicant, llevadora i infermer psiquiàtric, vegeu: Blázquez Ornat, I., *El practicante: el nacimiento de una nueva profesión...,* 2017, p. 98-100*;* Montesinos Vicente, F., *Practicantes, Matronas y Cirujanos...,* 2011, p. 140-142.

[188] La columna Carlos Marx, formada majoritàriament per membres del PSUC, seria anomenada, posteriorment a la militarització de l'exèrcit, 27a Divisió. Tanmateix, degut a les seves gestes bèl·liques especialment a l'Aragó, seria recordada com "La Bruixa". Closa i Salinas, F., «"La Bruixa": els voluntaris del PSUC a la Guerra Civil espanyola (1936-1939)», 2011, p. 37.

> "... Però mira quants som, mira quants en quedem dels que hem sortit aquest matí d'allí dalt. Podem parlar de més de 100 baixes, a hores d'ara! I érem 238 combatents i no en quedem ni 110 aprofitables! Em dol profundament Quim —referint-se a Joaquim Morera i Falcó[189]— que hàgim deixat tota aquesta gent pel camí sense poder auxiliar-la en cap sentit.... Cal atacar i ocupar els Cabezos de Singra sense que valguin ni excuses ni pretextos i, au, com uns xais, endavant! I ni mitja dotzena de sanitaris que ens acompanyin, amb una capsa de gasa, un paquet de cotó fluix i una ampolla de tintura de iode! (...) Una operació militar contra la qual no hi ha pretextos ni excuses que hi valguin i que han d'efectuar menys de 300 homes sense metges, ni telèfons, ni proveïments, ni res; l'únic motor és una ordre militar forassenyada" [190].

Aquest testimoni és un reflex de l'evident mancança de personal i d'utillatge sanitari en el marc de la batalla de Terol, l'hivern de 1938, a les primeres línies de front de l'exèrcit republicà.

Santiago inicià la formació de practicant el curs 1936-1937 a la Facultat de Medicina. Cursà, per una banda, la part teòrica a l'Ateneu Barcelonès[191], mentre feia les pràctiques a l'Hospital Clínic de Barcelona gràcies a la proximitat de l'Escola Industrial. Entre les competències adquirides durant les estades hospitalàries, Santiago relata la preparació i administració d'injeccions, especialment de morfina. També narra l'experiència en quiròfans assistint, com a observador, a l'amputació d'una cama, o les visites a la "sala-museu" d'anatomia-patològica[192], on podia contemplar tumors o un cap tallat en dues meitats, així com "altres horrors i casos monstruosos". Aquestes pràctiques,

---

[189] Periodista i escriptor del setmanari *Meridià*, membre del PSUC i comissari polític de la 27a Divisió. Morí el 1er d'abril de 1939 al camp de refugiats de Prats de Molló. Diccionari Històric de Periodistes Catalans. https://dichpc.iec.cat/periodista_un.asp?id_persona=1244

[190] Artís Gener, A., *Viure i Veure (II)*, 1991, p. 80-81.

[191] En una consulta presencial feta l'abril de 2023, l'arxivera Ana D. Santiago de l'AHUB considerà que el fet de realitzar la part teòrica a l'Ateneu Barcelonès pot ser determinant per a què no hi hagi constància de la documentació acadèmica de Santiago Viñas. Alhora, des de la biblioteca de l'Ateneu, després d'una consulta presencial, l'arxivera Marta Bilbeny m'informà en un correu electrònic amb data 19 d'abril de 2023 que tot i la recerca realitzada arran de la meva petició, no tenien pas constància que s'hi hagués dut a terme formació sanitària i que gran part de la documentació dels anys 1936 i 1937 fou destruïda. No obstant això, cal destacar que a la biblioteca de l'Ateneu hi ha exemplars d'una publicació determinada per l'esforç de guerra: el *Manual del practicante y de la enfermera,* del doctor Lorenzo García–Tornel Carrós, editat a Barcelona per la editorial Bosch l'any 1937, la quarta reedició d'un clàssic —dos volums que ocupaven un miler de pàgines en total— de la docència de la infermeria a Barcelona. https://www.ateneubcn.org/

[192] A la Facultat de Medicina de Barcelona, des del segle XIX, el museu anatòmic tenia un paper fonamental en la instrucció dels estudiants. Zarzoso Orellana, A., «Barcelona sense museu universitari: el cas de la Facultat de Medicina», 2008, p. 144.

junt a la manipulació dels ossos d'un esquelet que el seu germà havia comprat, l'ajudaren a llicenciar-se amb la qualificació global de "Notable"[193]. Cal destacar que, així com en les memòries de professionals sanitaris —tant d'homes com de dones—, s'esmenten en moltes ocasions llurs mentors o mestres, que en la majoria de casos són homes (metges), Santiago fa referència únicament a les infermeres, com a tutores o mentores del seu aprenentatge com a practicant.

Aquestes infermeres professionals provenien de l'Escola d'Infermeres de la Generalitat[194] i adquiriren, així com els seus companys metges, una experiència molt semblant a la que aviat es viuria en els hospitals propers al front, després de l'elevat nombre de ferits que calgué assistir arran dels enfrontaments a Barcelona el juliol de 1936. Aquesta professionalitat quedaria reflectida a *La Vanguardia* amb un article titulat: «La labor de los médicos y enfermeras»[195]. El cirurgià Moisès Broggi, en les seves memòries, recorda també la situació d'aquells dies a l'Hospital Clínic i el paper que hi jugaven llurs infermeres.

> "A més, el servei d'Urgències disposava d'un conjunt d'infermeres molt ben preparades procedents d'una escola que s'havia creat en els primers moments de l'autonomia universitària, seguint el model de les millors escoles anglosaxones d'infermeres. No cal dir com era d'important poder disposar d'un personal sanitari tan ben preparat i eficient i del qual podies refiar-te del tot, cosa que abans era impensable... No té res d'estrany que aquell servei, que representava una innovació, tan posat al dia, disposat a rebre totes les urgències possibles, es convertís en un lloc d'atracció d'estudiants i de metges joves"[196].

I continua afegint:

> "(20 juliol al matí) En arribar al Clínic la situació era dantesca. Les sales plenes de ferits, pels passadissos, ajaguts a terra. La situació era pitjor del que creia i els ferits seguien entrant. Els morts omplien el dipòsit i els quiròfans no donaven l'abast. Donava la idea del que havia de ser un hospital de sang"[197].

[193] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 15 de març de 1986, 28, p. 5-6.
[194] Zarzoso Orellana, A. (ed. lit.); Martínez Vidal, À. (ed. lit.), *Medicina, guerra i exili...*, 2011, p. 15-16.
[195] *La Vanguardia*, 24 de juliol de 1936; Hervás Puyal, C., *Sanitat a Catalunya durant la República i...*, 2004, p. 48.
[196] Broggi i Vallès, M., *Memòries d'un cirurgià...*, 2001, p. 128.
[197] Ibíd., p. 146.

Les principals intervencions dutes a terme, segons Broggi, a l'Hospital Clínic durant aquest període en el què hi hagué una mena "d'epidèmia de traumàtics", que probablement servirien d'utilitat a Santiago Viñas en el front, foren: l'organització de ferits o el triatge, la cura de ferides per projectil, el "mètode oclusiu" de les grans ferides i fractures obertes, l'extensa utilització i domini de fàrmacs com la morfina, i l'actuació davant les grans hemorràgies amb les innovadores transfusions dutes a terme per l'equip de transfusions de sang liderat per Frederic Duran i Jordà (Barcelona, 1905 – Manchester, 1957) i el seu recentment creat Banc de Sang[198]. Podem afirmar, com a conclusió, que Santiago Viñas Espín estigué envoltat i supervisat, durant el seu període de pràctiques a l'Hospital Clínic de Barcelona, d'unes infermeres d'elit pel que fa a l'assistència a ferits per arma de foc en un context bèl·lic; una formació imprescindible per a poder desenvolupar el seu paper com a practicant a partir de la seva probable mobilització al front. De fet, la cap d'estudis de l'Escola d'Infermeres de la Generalitat, que dirigia tota la formació pràctica de les estudiants, era Montserrat Ripol Noble, una infermera catalana que va cursar uns estudis de "postgrau". Inicialment Ripol Noble va fer una formació sobre Salut Pública al Bedfort College de Londres i més endavant una estada a la Cleveland School of Nursing d'Estats Units, gràcies a una beca de la Fundació Rockefeller[199].

Imatge 14. «Infant ferit en un bombardeig . Hospital Clínic, 1937». Antoni Campañà, exposició *La Guerra Infinita,* MNAC, 2021.

[198] Ibíd., p. 146-147.
[199] Gallego Caminero, G., Cuixart Anaut, N., «L'Escola especial d'infermeres auxiliars de medicina de la Mancomunitat de Catalunya (1917-1924)»..., 2021, p. 118; Domínguez Alcón, C., *Los cuidados y la profesión enfermera en España*, 1986, p. 116.

Imatge 15. «Menjador per a pobres. Casino de Sant Sebastià, Barceloneta, Barcelona, 1936», Antoni Campañà, exposició *La Guerra Infinita*, MUME, 2021.

Imatge 16. «Caos Postbombardeig. Barceloneta, Barcelona, 29 de maig de 1937». Antoni Campañà, exposició *La Guerra Infinita*, MNAC, 2021.

3. Exercici professional durant la guerra civil

A principis de maig de 1938, Santiago escrigué al seu germà Joaquim per explicar-li que estava a punt d'ésser mobilitzat[200] amb la lleva que posteriorment es coneixeria com "La Lleva del Biberó".

La carta va produir l'efecte desitjat ja que, fruit de la gestió del seu germà, el jove practicant fou recollit dies després per una ambulància i destinat al XVIII Cos d'Exèrcit. Més concretament, anà a parar a Balaguer (Lleida), dins la 27a Divisió on, com hem esmentat, el seu germà n'era el cap de Sanitat. Un cop retrobats, Santiago fou acompanyat per en Joaquim a la 122a Brigada, a un batalló patrocinat pel sindicat de banca[201] i inicialment anomenat Komsomol, en referència a l'organització juvenil del Partit Comunista de la Unió Soviètica (PCUS), on seria ubicat durant la resta del conflicte. El cap de sanitat encarregat d'aquesta brigada era un dentista sevillà, de qui només recorda el cognom: Villar. Tan sols uns dies més tard de la seva arribada, entre el 22 i el 31 de maig, atacaren el "Tossal del Déu" al cap de pont de Balaguer, un monticle ocupat pels franquistes conegut aleshores com "el Merengue" —conegut amb aquest nom arran de les paraules d'un oficial republicà que els esperonà a atacar dient-los: "Vinga nois, que això ens ho menjarem com si fos un merengue"[202]—. L'ofensiva de "el Merengue", es realitzà en dues fases. La primera i més intensa tingué lloc entre el 22 i 26 de maig i la segona, menys cruenta, entre el 26 i 31 de maig. Suposà un fracàs operatiu i comportà un nombre elevadíssim de baixes per part de la 27a Divisió. Del Barrio va rebre diferents crítiques per part del coronel "Modesto"—Juan Guilloto León (El Puerto de Santa María, 1906 - Praga, 1969), cap de l'Exèrcit de l'Ebre—, "Líster" —Enrique Líster Forján (A Coruña, 1907 – Madrid, 1884)— i altres altes instàncies de la jerarquia del Comissariat de Guerra[203]. A Balaguer, Santiago Viñas assolí força experiència com a practicant degut a la cruesa dels combats. Els ferits, al camp de batalla, eren recollits pels porta-lliteres i traslladats en ambulància a la posició de Santiago[204]. La missió principal d'aquella posició era triple: realitzar correctament el triatge[205], pronosticar l'evolució dels ferits segons la gravetat i la localització de les lesions i alhora decidir la seva destinació final.

[200] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 15 de juny de 1986, 29, p. 5.
[201] Closa i Salinas, F., «"La Bruixa": els voluntaris del PSUC)...», 2011, p. 36.
[202] http://www.espaisdememoria.udl.cat/?q=node/52
[203] Closa i Salinas, F., «"La Bruixa": els voluntaris del PSUC)...», 2011, p. 40.
[204] Per a saber més sobre la organització sanitària al front, vegeu: Hervás Puyal, C., *Sanitat a Catalunya durant la República i...*, 2004, p. 176-177 i p. 228-230.
[205] Sobre la importància del triatge vegeu: Broggi i Vallès, M., *Memòries d'un cirurgià...*, 2001, p. 203-207; Hervás Puyal, C., *Sanitat a Catalunya durant la República i...*, 2004, p. 228.

Abans, però, de l'evacuació en ambulància, s'havia de realitzar una fitxa de cada ferit amb la indicació de llurs ferides[206], les cures realitzades i les injeccions administrades —particularment sèrum antitetànic—.

En ocasions, es trobaven casos de soldats que s'automutilaven per a ésser evacuats. Segons Santiago, aquestes ferides eren fàcilment reconegudes pels sanitaris perquè es tornaven negres. En aquell context s'anomenaven "ferides per arma de foc amb tatuatge"[207] i, amb el temps, alguns soldats utilitzarien un crostó de pa a la boca del fusell per a evitar l'aparició del tatuatge delator[208].

El tracte al ferit que s'automutilava depengué de molts factors. Pelai Vilar esmenta "execucions dia sí i dia també" [*sic*][209]. El psicòleg i psiquiatre Emili Mira explica en un apartat de la seva obra *La psiquiatría en la guerra*, titulat «Reacciones de automutilación», els beneficis de fer confessar i re-inserir els soldats autolesionats als batallons, esdevenint molts d'ells excel·lents soldats[210]. Santiago Viñas, en canvi, esmenta en les memòries que aquests ferits eren enviats a la Divisió on eren examinats i posteriorment retornats al front, a la seva unitat, per a sotmetre'ls a un càstig públic[211].

L'experiència viscuda a Balaguer l'ajudaria a no defallir en les situacions més intenses viscudes durant la guerra, com foren els combats iniciats el 6 d'agost —en plena Batalla de l'Ebre— entre Camposines (Tarragona) i Corbera d'Ebre (Tarragona), quan la 122a Brigada rellevà la 35a Divisió, el cap d'Estat Major de la qual era Julián Henríquez Caubín (Arucas, Las Palmas, 1907 – Ciutat de Mèxic, 1979)[212]. L'historiador callussenc Lluís Sala i Sala, llavors sergent de transmissions de la 122a Brigada dins la 27a Divisió, narrà la cruesa d'aquests combats[213]:

> "El segon batalló de la 122 va entrar en línia el dia 23 d'agost al matí, estava complert amb 800 homes a la cota 444. I al vespre restaven 82, van quedar tots allà. Els del segon batalló, allà a l'Ebre, de la secció de transmissions, vam

[206] Héctor Colmegna, metge de la I Bandera de Falange de Navarra, destaca igualment la importància del registre de cures a la fitxa, prèviament a la evacuació dels soldats ferits. Colmegna Macchi, H., *Diario de un médico argentino*..., 2019, p. 62.
[207] Vilar i Canales, Pelai, *Guerra i Exili. Memòries d'un metge català...,* 2019, p. 98.
[208] Galindo Dobón, M., «Autolesionados y simuladores en la guerra civil española: ejemplos de su abordaje en la literatura médica coetánea (1936-1939)», 2022, p. 254.
[209] Vilar Canales, P., *Guerra i Exili. Memòries d'un metge català...,* 2019, p. 98.
[210] Mira i López, E., *La psiquiatría en la guerra,* 1944, p. 40.
[211] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 15 de juny de 1986, 30, p. 6.
[212] Jackson, A., *Els brigadistes entre nosaltres,* 2008, p. 124.
[213] Per a veure l'entrevista a Lluís Sala i Sala sobre la batalla del Merengue i la batalla de l'Ebre vegeu: https://www.youtube.com/watch?v=wmc2HgI55dI, així com també el documental *Transmissions. Memòries de Lluís Sala,* https://vimeo.com/64992339.

> passar la nit al cementiri de Corbera i l'endemà al matí abans de fer-se clar el tinent ens agafà i ens portà a uns refugis a baix a Corbera i allà hi vam estar uns tres dies. Llavors els franquistes ja anaven baixant i ens van portar més avall de Camposines. I d'allà ens van treure a mig setembre"[214].

Les dades relatives al nombre d'intervencions quirúrgiques, i a l'atenció de ferits, en el tren hospital número 20 mostren que dels tres episodis més violents, amb una concentració de ferits i una mortalitat més elevada de tota la guerra, un d'ells fou precisament entre Corbera d'Ebre i la Venta de Camposines[215].

Santiago considera el 6 d'agost de 1938 com la data de l'inici de la contraofensiva dels franquistes. Cada cop que es mobilitzaven, a mesura que guanyaven o perdien posicions, instal·laven "el botiquín"[216], una petita infermeria, ben a prop de la primera línia de foc —més conegut com a lloc de guariment o de socors[217]—, com una primera posta sanitària fora de l'abast dels fusells i dels cops de morters, però sotmesa als bombardeigs aeris. Entre els mesos d'agost i setembre que restaren en el sector de l'Ebre, la majoria d'actuacions de Santiago i Montesinos, un altre practicant de qui no tenim cap dada més, es centraren, a l'igual que a la Batalla de "el Merengue", en realitzar les primeres cures, embenar ferides, posar les injeccions de sèrum antitetànic, redactar la fitxa i evacuar els ferits segons la gravetat. Entre els fàrmacs més utilitzats Santiago esmenta la tintura de iode, la clorina i el líquid de Dakin-Carrel —inventat l'any 1916 pel cirurgià francès Alexis Carrel i el químic anglès Henry Dakin— per a desinfectar les ferides[218], i l'administració de sèrums glucosat i fisiològic, administrats per via subcutània o intramuscular als hipocondris, regió lumbar, gluti extern i cara externa de la cuixa[219]. Tanmateix, la infermera Carme Barrull, destinada a l'Hospital de Sant Llàtzer de Terrassa, convertit en hospital militar, recorda que la zona d'elecció preferent per a l'administració dels sèrums era la regió abdominal[220].

Santiago recorda els ferits, alguns d'ells de manera esgarrifosa: un d'ells arribà amb la gola tallada parcialment per la metralla i respirava per aquesta obertura. Un altre, amb una cama desfeta degut a l'atropellament accidental d'un tanc republicà[221]. Tot i

[214] Closa i Salinas, F., «"La Bruixa": els voluntaris del PSUC)...», 2011, p. 41.
[215] Hervás Puyal, C., «Consideracions sanitàries...», 2021, p. 132.
[216] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 1 de desembre de 1986, 31, p. 5.
[217] Hervás Puyal, C., *Sanitat a Catalunya durant la República i...*, 2004, p. 185.
[218] Casanovas Durán, V., *La sanidad y la cirugía en la guerra civil...,* 2021*,* p. 91.
[219] Blázquez Ornat, I., *El practicante: el nacimiento de una nueva profesión...,* 2017, p. 163.
[220] Valls Molins, R. (coord.), *Infermeres catalanes a la Guerra Civil...*, 2008, p. 78.
[221] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 1 de desembre de 1986, 31, p. 5-6.

ubicar la infermeria fora de l'abast dels fusells enemics, estaven constantment sotmesos als bombardeigs aeris. Santiago destaca precisament la superioritat aclaparadora de l'aviació franquista. Cada dia, al matí, divisaven "el chivato" o avió espia d'observació i poca estona més tard arribaven "las pavas", uns avions molt grossos que regaven amb bombes allà per on passaven, anomenats "papardos" des de l'exèrcit franquista[222]. Aquestes bombes, quan queien, emetien un xiulet esgarrifós. La infermera Alegría Royo recorda els bombardeigs del 2 de novembre de 1937 a la ciutat de Lleida i els qualifica com a "sàdics", tant pel nombre de bombes que descarregaren com per la gran quantitat de morts que provocaren, especialment nens, ja que era l'hora que la canalla anava a l'escola. En el seu testimoni, Royo descriu el temor que produïen els xiulets d'aquelles bombes mentre queien[223]. El metge Pere Tarrés, a les seves memòries, també recorda aquest xiulet i el qualifica de tètric[224].

Santiago qüestiona si aquest soroll esfereïdor era natural o emès per algun dispositiu incorporat per a provocar, de manera intencionada, un efecte psicològic devastador. La por, com la viscuda durant els bombardeigs a Barcelona, envairia de nou l'ànim de Santiago, un noi que no havia fet encara els dinou anys. Tanmateix apunta que, tant ell com el seu company Montesinos, foren capaços de controlar-se, i mai varen deixar-se portar pel pànic fins a ésser retornats al front de Balaguer cap a mitjans de setembre de 1938.

Durant els moments de calma que succeïen els combats, els sanitaris es dedicaven a atendre, a més a més dels ferits, els malalts. La malaltia que més els preocupava, perquè produïa més víctimes i requeria l'evacuació dels afectats, era la febre tifoidal, que s'indicava amb el vocable P.I.F. (Procés Intestinal Febril). La febre de Malta, causada pel consum de productes làctics en mal estat de conservació, no era rara. Estava molt estesa a més, la sarna o escabiosi, una parasitosi de la pell molt comuna en condicions de vida precàries, afavorida per l'amuntegament i la manca de neteja personal. Les vesícules a les conjuntures dels dits i al baix ventre provocaven una gran picor. Els soldats que patien sarna no eren evacuats, sinó tractats a la Brigada amb una pomada de sofre. Sembla que el paludisme també estava molt estès. Era tractat amb quinina i plasmoquina —una cloroquina sintetitzada l'any 1934 per Hans Andersag (1902-1955), de la corporació Bayer, per al tractament de la malària, com una alternativa més barata que la quinina—.

[222] Colmegna Macchi, H., *Diario de un médico argentino*..., 2019, p. 68.
[223] Valls Molins, R. (coord.), *Infermeres catalanes a la Guerra Civil...*, 2008, p. 93.
[224] Tarrés i Claret, P., *El meu diari de guerra (1938-1939)*, 1987, p. 58-59.

Tot i així, com senyalà el metge Pere Tarrés i Claret des del front però més al nord, a les valls del Pallars Sobirà, disposaven de plasmoquina, però no pas de quinina[225]. Precisament, arran d'aquesta situació, cap al juny de 1938, tant Santiago Viñas com un tal Jové, un altre practicant, foren enviats a Cervera a realitzar un curs de formació de vuit dies sobre el tractament del paludisme i la sarna. Per a aquesta darrera malaltia, van aprendre el mètode de la "bota sèrbia" plena de forats i on es suspenien els vestits sotmesos a vaporitzacions de sofre[226].

Santiago comenta en les seves memòries que, dins de la Divisió, el Comissari Polític tenia un paper clau pel que fa al manteniment de la moral dels soldats, tot tractant d'assegurar jornades de calma entre els combats. En aquests períodes, el comissari assignà al nostre practicant diferents funcions, com fou l'alfabetització de soldats, donar xarrades sobre la guerra d'Abissínia —tema d'actualitat en aquell moment, ja que era l'emblema de com el feixisme feia la guerra tant a Espanya com també a Etiòpia—, o escriure articles pel periòdic mural[227].

Significativament, Santiago anomena literalment "dazibao" [228] els periòdics murals en les seves memòries. Cal dir que és del tot improbable que el terme 'dazibao' es conegués durant la guerra civil; possiblement, Santiago el va conèixer més tard, als anys setanta del segle passat, per influència a Europa, sobretot a França, de la Revolució Cultural xinesa impulsada per Mao Zedong (Shaoshan, 1893 – Pequín 1976), que feia servir aquest modest mitjà de comunicació de masses[229].

Les funcions exercides per Santiago prèviament esmentades, en aparença culturals, han d'ésser enteses des d'una perspectiva infermera ja que molts d'aquests cursos, conferències, jocs i escrits en periòdics murals eren efectuats per personal sanitari en els hospitals, amb l'objectiu d'evitar, davant del risc de depressió, la desmoralització

[225] Tarrés i Claret, P., *El meu diari de guerra (1938-1939),* 1987, p. 21.
[226] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 1 de desembre de 1986, 31, p. 5.
[227] Aquesta mateixa funció també la realitzà la infermera brigadista Fanny Bré (Călărași, Romania, 1907 – Drap, França, 1993) durant el seu exercici professional a l'Hospital Casa Roja de Múrcia. Sadurní Bassols, C., *Infermeres de les Brigades Internacionals...,* 2022, p. 225.
[228] Diari mural propi de la República Popular de Xina, de contingut propagandístic i polític, sovint exposat en zones públiques, com podien ser als carrers o les places. Los Dazibaos y la gran revolución cultural proletaria. *Muralperiodico.wordpress*. com. México, desembre, 2020. https://muralperiodico.files.wordpress.com/2020/12/pm8.pdf
[229] En el següent enllaç es pot apreciar dues gràfiques sobre l'evolució de la utilització del terme *dazibao.* La primera gràfica reflexa l'aparició d'aquesta paraula en el diari *Le Monde* entre els anys 1944 i 2019. La segona mostra la utilització del mot per part de la societat francesa entre els anys 1800- 2016. En ambdues gràfiques, dazibao s'empraria inicialment a finals dels anys seixanta de manera gairebé esporàdica, mentre que al final de la dècada dels 70 i primers anys dels 80 —període en que Santiago Viñas realitzà les seves memòries— aquest terme fou utilitzat massivament tant pel diari com per la societat en general.
https://www.lalanguefrancaise.com/dictionnaire/definition/dazibao#3

dels soldats, sobretot dels malalts i els ferits, i crear una consciència optimista social i col·lectiva[230]. De fet, ja a l'any 1860, Florence Nightingale va atribuir a les infermeres aquestes funcions culturals orientades a l'entreteniment i el benestar emocional dels malalts[231].

El 6 de gener de 1939 la 27a Divisió inicià la retirada cap a França. Faria servir un mes i tres dies per atansar la frontera pirinenca en diverses etapes. Santiago esmenta els pobles de la Fuliola i Linyola, el volts de Solsona, Olot i la Jonquera. Durant aquesta marxa, curaven la població civil i atengueren des d'una fiblada d'escorpí, casos de furunculosi o, si esqueia, assistien parts[232]. Tot i que bona part d'aquesta retirada s'executà de manera tranquil·la i ordenada, el darrer jorn a Catalunya fou ben dramàtic; per això, Santiago hi dedica un apartat a narrar les peripècies viscudes aquell dia. Eren les 8 del matí del 9 de febrer quan de sobte, mentre s'estava rentant prop d'una de les ambulàncies, un home arribà corrent al crit de "els feixistes són aquí". En aquell mateix instant Santiago pujà a l'ambulància i sota el foc de les bales recorregué els últims carrers deserts de la Jonquera. És significatiu que faci referència als carrers "deserts" de la Jonquera quan sovint tenim la imatge de les multituds de persones de totes les edats creuant l'últim poble abans d'arribar a França. Des de finals de gener, l'estat francès, davant l'allau massiu de refugiats que s'amuntegaven a la frontera, l'obrí i la tancà en diverses ocasions per a la població civil[233]. No fou fins a la nit del 5 al 6 de febrer que la frontera s'obrí per als militars. Entre el 6 i el 9 de febrer, varen creuar frontera 261.400 persones[234]. Els darrers efectius de la mítica 26a Divisió[235] i dels residus de l'Exèrcit de l'Ebre[236] varen lluitar en una acció de rereguarda amb l'objectiu de cobrir l'evacuació de la resta de tropes que encara estaven al costat espanyol tractant de creuar "la línia" fronterera[237].

[230] Sadurní Bassols, C., *Infermeres de les Brigades Internacionals...,* 2022, p. 208-225.
[231] Nightingale, F., *Notas sobre enfermería. Qué es y qué no es*, 2008, p. 54-60.
[232] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 11 de setembre 1986, 30, p. 5-6.
[233] Stein, L., *Más allá de la muerte y del exilio: los republicanos españoles en Francia*, *1939-1955*, 1983, p. 42-44.
[234] Arañó Vega, L., *El camp d'Agde en el sistema concentracionari francès...*, 2021, p. 33-43.
[235] La 26a Divisió, anteriorment anomenada "Columna Durruti", estava liderada inicialment per José Buenaventura Durruti Domínguez (Lleó 1986 – Madrid 1936) i formada majoritàriament per anarquistes de la CNT.
[236] L'Exèrcit de l'Est, comandat pels comunistes Juan Modesto i Enrique Líster, comprenia els Cos d'Exèrcit V, XII, XV i XVIII.
[237] Stein, L., *Más allá de la muerte y del exilio...*, 1983, p. 44; Pérez Moreno, R., «La 26ª División. Entre la retirada y el internamiento en el campo de concentración de Vernet d'Ariège», 2015, p. 105-135.

Santiago Viñas seria, doncs, un dels últims a travessar el poble "pràcticament desert" de la Jonquera. Una de les rodes de l'ambulància va ser rebentada per les bales, la qual cosa obligà l'ambulància a aturar-se i haver de recórrer els últims cinc quilòmetres a peu amb els feixistes als talons fins arribar al Le Perthus (Pyrénées-Orientales). Malgrat els més de 250 quilòmetres que havia recorregut entre Balaguer i la frontera —i els que vindrien més endavant—, aquests darrers cinc foren els quilòmetres més llargs de la seva vida. Santiago qualifica aquesta fugida com "la desbandada"[238].

Arribats a Le Perthus, no eren els veïns de la població qui els rebien sinó els gendarmes i els soldats al crit d'«Allez, Allez!»[239]. Aquests mots varen romandre passats els anys a la memòria de la majoria de testimonis. Segons Jaume Pla i Pallejà, "l'expressió «Allez, Allez» era obsessionant. Podia estar matisada per la simpatia compassiva, per la indiferència o per la violència dels gendarmes malparits"[240]. Ferran de Pol també descriu el seu primer contacte amb l'estat francès recordant aquesta expressió autoritària:

> "Hemos dejado la frontera atrás. Entramos en tierra amiga… los muchachos se tumban bajo los árboles, en la hierba. Y de pronto una voz ronca, imperativa: «Allez, Allez!» (...) Y no son solo voces: increpan, amenazan, empujan. Los refugiados levantan ojos de asombro (…) Son soldados blancos, son soldados negros, soldados de Francia. Cumplen órdenes. Ha empezado el rodeo"[241].

Imatge 17. «Un blessé va passer la frontière», [Un home ferit creuarà la frontera]. Antoni Cuéllar, MUME.

[238] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 14 d'abril de 1987, 33, p. 6.
[239] L'impacte de l'expressió "Allez! Allez!" en la memòria i la tragèdia en les persones que creuaren la frontera fou analitzat per Giuliana di Febo a *Un espacio en la memoria: el paso de la frontera española de los exiliados españoles. La despedida*. Vegeu les anotacions a peu de pàgina a cura de Josep Vicent Garcia Raffi a: Ferran de Pol, L., *Campo de concentración (1939)*, 2003, p. 39.
[240] Pla i Pallejà, J., *Memòria escrita,* 1991, p. 144.
[241] Ferran de Pol, L., *Campo de concentración (1939)*, 2003, p. 38.

4. Cures d'infermeria als camps de concentració

El matí del 10 de febrer de 1939, només travessar la frontera, Santiago recorregué a peu els més de 30 km de camí que separaven Le Perthus del camp de concentració de Saint-Cyprien (Pyrénées-Orientales), on fou internat tot d'una que va arribar. Un camí vigilat i controlat en tot moment pels guàrdies mòbils. El camp, emfatitza Santiago, consistia en uns quilòmetres de filferro amb punxes que rodejaven un tros de platja vora la mar. No hi havia cap barraca ni res que no fos la sorra, la mar i l'enfilall protegit pels gendarmes, vigilants senegalesos i espahís algerians a cavall.

Un cop allà, es retrobà de nou amb el seu germà Joaquim. Per a Santiago, després de tants dies de retirada i de marxa forçada, instal·lar-se a aquella platja suposà "unes jornades de repòs" [*sic*]. Tant per a ell com per la resta de soldats, acostumats com estaven a dormir al ras, no els costà gaire aixoplugar-se de la pluja i protegir-se del vent, tant violent d'aquella zona, fent forats a la sorra i construint petites xaboles amb quatre branques i unes flassades.

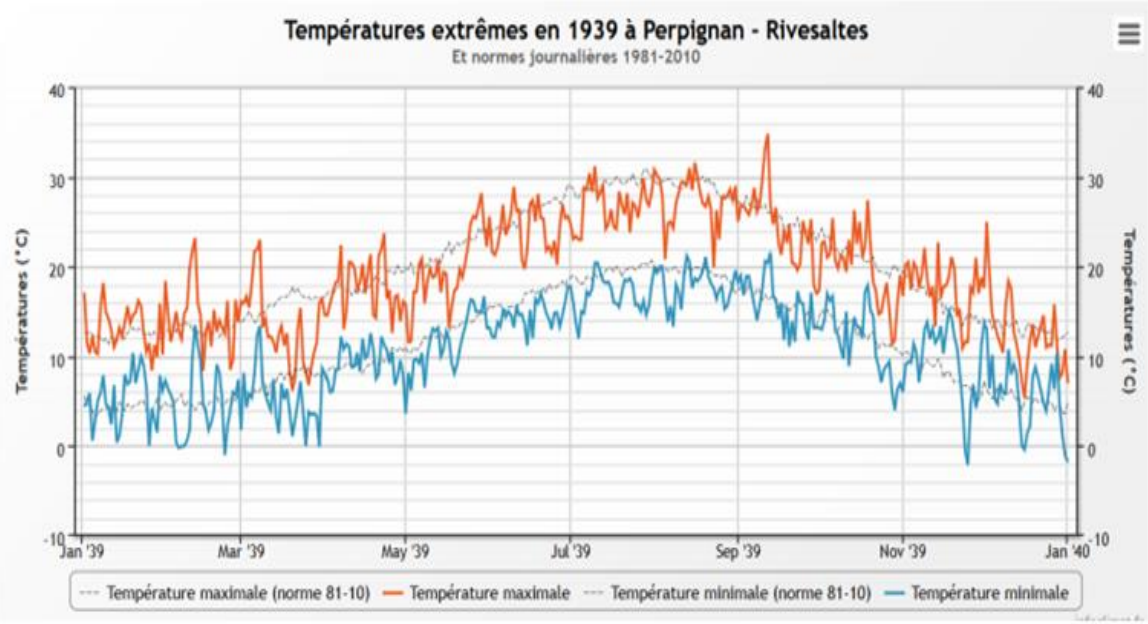
Imatge 18. «Camp d'Argelès». Auguste Chauvin, MUME, exposició permanent.

Agustí Bartra feu una descripció d'aquestes construccions:

> "Haver estat vençut no era prou. No hi ha fusta. Però cal fer quelcom contra els dies ventosos i les nits fredes. Amb quatre o cinc mantes és possible de bastir una xabola… què hi fa que siguin que les xaboles hagin d'ésser tan baixes de sostre que només sigui possible de romandre-hi estès o assegut! Fa fred, fa vent. Que no plogui!... Els sostres de manta deixen passar aviat l'aigua, i mentre la pluja duri hom tremolarà i petarà les dents. El llit de cada home és l'empremta que el seu cos ajagut deixa a la sorra" [242].

Santiago observà que per a la gent que venia des de Barcelona o altres indrets allunyats del front, el fet de trobar-se enmig d'aquelles platges en ple hivern, sense construccions on allotjar-se, fou una "terrabastada terrible"[243]. Ferran de Pol narra com les primeres setmanes de l'èxode, al camp de Saint-Cyprien, hi havia desenes de morts cada dia, sobretot nens petits, víctimes de l'esgotament, la malnutrició i les nits gèlides[244].

Gràfica 1. Temperatures màximes i mínimes de Perpinyà durant l'any 1939. Dades proporcionades per Jordi Cruz i Serra, del Servei Meteorològic de Catalunya.

[242] Bartra i Lleonart, A., *Crist de 200.000 braços*, 2008, p. 24.
[243] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 19 de juliol de 1987, 34, p. 6.
[244] Ferran de Pol, L., *Campo de concentración (1939)*, 2003, p. 41.

Taula 1.Temperatures, precipitació i vent a Perpinyà durant el mes de febrer de 1939. Dades proporcionades per Jordi Cruz i Serra, del Servei Meteorològic de Catalunya

	ESTAT DEL CEL I PRECIPITACIÓ	T màx (ºC)	T mín (ºC)	Pluja	Pluja (mm)	Vent	Direcció
1/2/1939	Sol	14,7	6,4			No	
2/2/1939	Ennuvolat	11,6	5,7	No es descarta		Fluix	Llevant
3/2/1939	Sol i núvols	13,1	4,9	Probable	0,6	Fluix	Gregal
4/2/1939	Sol	15	0,4			No	
5/2/1939	Sol	12,8	-0,2			No	
6/2/1939	Sol	11,9	0			No	
7/2/1939	Sol	14,8	0			No	
8/2/1939	Sol	15,3	0,6			No	
9/2/1939	Sol	19,8	1,8			No	
10/2/1939	Sol	21,8	10			Cops forts	Tramuntana/Mestral
11/2/1939	Sol	23,2	13,5			Cops moderats	Tramuntana/Mestral
12/2/1939	Sol	16	11,2			Cops forts	Tramuntana/Mestral
13/2/1939	De sol a ennuvolat	14,6	9,6			Cops molt forts	Tramuntana/Mestral
14/2/1939	Tapat i una mica de pluja	8,4	4,7	Probable	1,1	Cops molt forts	Tramuntana/Mestral
15/2/1939	Sol i núvols	12,7	3,8			Cops moderats	Tramuntana/Mestral
16/2/1939	Sol	13,9	1,8			No	
17/2/1939	Sol i núvols	11,1	2,6			No	
18/2/1939	Tapat	15,2	4	Possible		Cops moderats	Tramuntana/Mestral
19/2/1939	Sol i núvols	12,8	9,1			Cops forts	Tramuntana/Mestral
20/2/1939	Sol i núvols	14	8,2			Cops forts	Tramuntana/Mestral
21/2/1939	Sol i núvols	13,2	5,2			Fluix	Gregal
22/2/1939	De sol i núvols a ennuvolat	12,5	-1	Possible		No	
23/2/1939	Tapat i pluja abundant	16,2	2,2	Tarda i vespre	18,7	Cops forts	Sud
24/2/1939	Tapat i pluja feble	8,5	4	Al matí	3,2	Cops moderats	Sud
25/2/1939	Sol i núvols	9,6	6			Cops forts	Tramuntana/Mestral
26/2/1939	Sol	16,3	5,7			No	
27/2/1939	Sol	13,8	7,4			Cops forts	Tramuntana/Mestral
28/2/1939	Sol i núvols	16,1	1,8			No	

I és que les condicions higièniques i sanitàries del camp eren penoses. No hi havia barraques, menjar, ni aigua potable. Otília Castellví esmenta en les seves memòries com a Argelès-sur-Mer "la manca d'higiene i d'aigua potable reportava tota mena de malalties que es produïen com veritables epidèmies". A més, afegeix que la persona que queia malalta difícilment se'n sortia, de manera que sentien "veritable pànic de qualsevol malaltia"[245].

Va caldre organitzar-se. Els francesos varen dividir el camp en " îlots*"* (illots)[246] i van triar i assignar, entre els refugiats, els caps d'illot i de grup. Segons Santiago, a Saint-Cyprien només hi restaren militars espanyols[247], ja que les dones i els nens serien

[245] Castellví i Fontanet, O., *Otília Castellví i Fontanet 1926-1946...,* 1997, p. 95.
[246] Josep Rubió també esmenta la divisió del camp en illots, en el seu cas, referint-se a Le Barcarés. Rubió i Cabeceran, J., *Camp Definitiu...*, 2010, p. 54.
[247] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 19 de juliol de 1987, 34, p. 6.

reagrupats en diferents allotjaments del territori francès[248]. Igualment, els brigadistes internacionals també serien reubicats, majoritàriament a Gurs[249].

Fent referència a les condicions higièniques i sanitàries, Santiago narra com per a fer les necessitats corporals hi havia reservada una franja de cinquanta o seixanta metres a vora mar. Era una situació miserable especialment els dies de més vent, ja que els grans de sorra i femta els colpejaven els rostres "com si fossin perdigonades" [*sic*]. La majoria de testimonis, com el de Jaume Pla i Pallejà o el de Lluís Ferran de Pol, conserven aquest mateix record sobre el vent fort i constant, característic d'aquella regió.

> "El fred era molt intens… però el pitjor record que conservo d'aquells mesos de camp va ser la tramuntana. Aquest vent alçava els grans de sorra i els projectava horitzontalment com una interminable perdigonada. Per caminar per la platja et podies repenjar contra el vent com contra una paret. Per la sorra furient era un suplici sense cap defensa possible. El vent, la sorra, em van semblar un estúpid capritx de la naturalesa, sense cap mena de justificació. Era una força que et feia sentir feble, miserable, i que et treia qualsevol perspectiva que poguessis imaginar sobre el futur. Apedregat per aquella sorra maleïda vaig plorar de ràbia i d'impotència. Davant d'aquesta situació hi havia dues actituds a prendre: sucumbir, deixar-se vèncer per tot allò d'infrahumà que tenia la nostra situació, o bé iniciar o mantenir un principi de resistència i de dignitat."[250]

> "El viento lo sacude todo, la arena se convierte en múltiples proyectiles que se clavan en el rostro. Un frío húmedo se cuela por nuestros vestidos en jirones y nos hace estremecer… Y tenemos hambre."[251]

A aquesta situació calia afegir les llargues cues, qualificades per Santiago com "amargues", enmig de l'eternitat dels dies i de les nits. Cues per a menjar, per poder beure aigua potable, cues esperant rebre correspondència d'algun familiar, d'algun amic. L'escriptor andalús Manuel Andújar (La Carolina, Jaén, 1913 – Madrid, 1994) dedicà en la seva obra *St Cyprien, Plage… Campo de Concentración,* un capítol exclusiu a les cues.

[248] Sobre la distribució dels refugiats, especialment de dones i infants per diferents indrets del territori francès, tant rurals com urbans i la seva situació, vegeu: Mirón González, R.; González Canalejo, C., «La situación sanitaria de los refugiados civiles españoles en Francia...», 2019.
[249] Palfreeman, L., «La ayuda cuáquera británica a los exiliados republicanos españoles...», 2020, p. 41.
[250] Pla i Pallejà, J., *Memòria escrita*, 1991, p. 154.
[251] Ferran de Pol, L., *Campo de concentración (1939)*, 2003, p. 58.

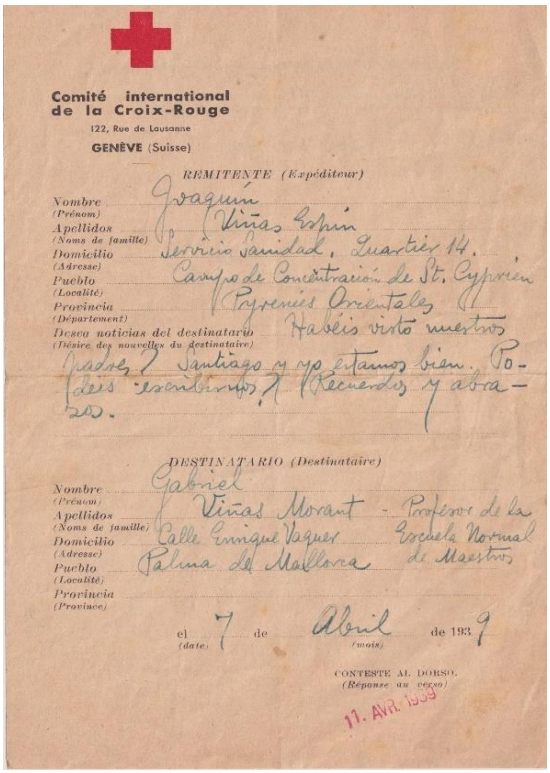
La del ranxo la recorda com la més penosa, mentre que la del correu provocava un nerviosisme insuportable[252]. Eulalio Ferrer també dedicà un espai, a les seves memòries, per plasmar el seu record de les cues. Segons ell, la del correu era la que provocava més angoixa. Per a molts, saber de la família, dels amics, o simplement tenir-ne notícies, era més important que disposar de menjar[253].

Gràcies a l'esforç de Cèlia Riba, hem pogut tenir accés a la primera carta que els germans Joaquim i Santiago varen escriure a la família. No fou, però, fins dos mesos després d'internats al camp, el 7 d'abril de 1939, que varen tenir l'oportunitat d'escriure als familiars. Na Cèlia expressava l'existència de la carta en els següents termes:

> Cèlia Riba: "A veure mira, jo tenia una cosa de la Creu Roja que contactava amb els seus oncles, aquí. Ho van enviar aquí, o sigui, la notícia de la Creu Roja. No se per quina raó la van enviar aquí. Potser es pensaven que l'adreça dels pares no era molt segura i la van enviar a Mallorca. Deien que estaven bé, punt. No podien dir res més".

La carta en qüestió, un formulari facilitat pel Comitè Internacional de la Creu Roja, només permetia escriure-hi el nom i cognom del remitent, la localització on residia i un màxim de quinze paraules. Joaquim Viñas Espín, en nom dels dos germans, indicà, com a domicili, "Servicio de Sanidad, Quartier 14, Campo de Concentración de St Cyprien, Pyrénées Orientales". I les paraules escollides foren: "¿Habéis visto nuestros padres? Santiago y yo estamos bien. ¿Podéis escribirnos? Recuerdos y abrazos". El destinatari de la carta fou Gabriel Viñas Morant amb domicili a Palma de Mallorca.

[252] Andújar Muñoz, M., *St Cyprien, Plage… Campo de Concentración,* 1990, p. 95.
[253] Ferrer Rodríguez, E., *Entre Alambradas*, 1988, p. 98.

Comité international de la Croix-Rouge
122, Rue de Lausanne
GENÈVE (Suisse)

REMITENTE (Expéditeur)

Nombre (Prénom): Joaquim
Apellidos (Noms de famille): Viñas Espín
Domicilio (Adresse): Servicio Sanidad, Cuartel 14.
Pueblo (Localité): Campo de Concentración de St. Cyprien
Provincia (Département): Pyrenées Orientales
Desea noticias del destinatario (Désire des nouvelles du destinataire): Habeis visto nuestros Padres? Santiago y yo estamos bien. Podeis escribirnos? Recuerdos y abrazos.

DESTINATARIO (Destinataire)

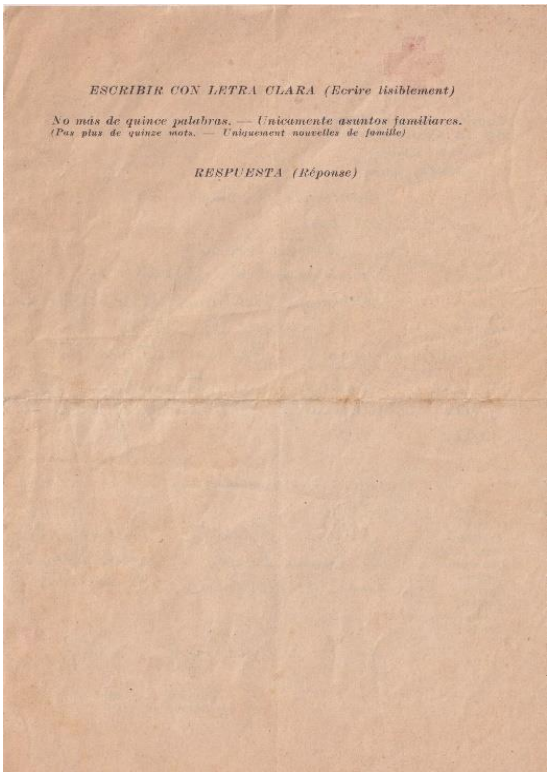
Nombre (Prénom): Gabriel
Apellidos (Noms de famille): Viñas Morant - Profesor de la Escuela Normal de Maestros
Domicilio (Adresse): Calle Enrique Vazquez
Pueblo (Localité): Palma de Mallorca
Provincia (Province):

el (date) 7 de Abril (mois) de 1939

CONTESTE AL DORSO. (Réponse au verso)

11. ABR. 1939

Imatge 19. Carta enviada per Joaquim i Santiago Viñas Espín a Gabriel Viñas Morant (cara anterior). Cedida per Cèlia Riba Viñas.

ESCRIBIR CON LETRA CLARA (Ecrire lisiblement)

No más de quince palabras. — Unicamente asuntos familiares.
(Pas plus de quinze mots. — Uniquement nouvelles de famille)

RESPUESTA (Réponse)

Imatge 20. Carta enviada per Joaquim i Santiago Viñas Espín a Gabriel Viñas Morant (cara posterior). Cedida per Cèlia Riba Viñas.

Aquell mateix mes, l'abril de 1939, es construïren, al camp de Saint-Cyprien, les primeres barraques de fusta, sense llits, per albergar seixanta homes a raó d'un metre quadrat per persona. El lloc era exigu i no hi havia electricitat. No s'hi aplicaven les mínimes mesures higièniques: ni desinsectació ni desinfecció. A més a més, els escorcolls

hostils per part dels vigilants, gendarmes i guàrdies senegalesos[254], eren constants, així com els trasllats d'uns illots a uns altres. A tocar de les barraques, construïren unes estructures de deu esglaons amb capacitat per a sis places per a fer-hi les necessitats corporals més elementals. Els excrements queien a uns cubells amb una capacitat de 200 litres aproximadament[255]. Aquest sistema d'eliminació d'excrements era similar al d'altres camps, com el de Bram o el d'Argelès-sur-Mer. Al respecte, Otília Castellví narra que el major nombre de morts es produïen per les malalties intestinals:

> "era molt desesperant que, quan més malalta estaves, més necessitat tenies d'anar contínuament al cadafal..., tremolant de febre i de fred, per a fer les necessitats, que eren contínues diarrees de sang"[256].

Imatge 21. «Sistema de latrines al camp de Bram». Centelles, Agustí, *La maleta del fotógrafo*... 2009, p. 39.

L'alimentació també estava per sota dels requisits mínims, tant en quantitat com en qualitat. Al matí prenien una beguda que anomenaven "l'aigua negra". El terrible sabor

[254] La percepció general dels testimonis sobre el tracte patit per part dels vigilants, especialment dels senegalesos, fou vexatori i humiliant. Ferrer Rodríguez, E., *Entre Alambradas*, 1988, p. 76; Bartra i Lleonart, A., *Crist de 200.000 braços*, 2008, p. 26.
[255] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 11 de setembre 1987, 35, p. 5-6.
[256] Castellví i Fontanet, O., *Otília Castellví i Fontanet 1926-1946...,* 1997, p. 96-97.

d'aquell abeuratge els impedia anomenar-la cafè[257]. Els donaven també una bola de pa que es floria de seguida, que compartien entre quatre. Al migdia i al vespre es repartia arròs, pèsols trencats i secs, fulles de col i a tothora llenties. De fruita, mai n'hi havia[258].

> "Fam i misèria. El pa el tasten abans les rates. Avui llenties, hom va brut. Demà, llenties. Pols de sorra i suor. Demà passat, llenties. Polls, sarna, disenteria. Sempre llenties"[259]

Habilitaren també unes bombes d'aigua. Tanmateix, tal i com senyalà el doctor Josep Bonifaci Mora (Llimiana, Tremp, 1893 – Barcelona, 1989)[260], aquesta aigua provenia de pous molt propers i més baixos del nivell del mar i contenien elevades quantitats de sals. Provocava diarrees en el vuitanta per cent dels reclosos i parasitosis intestinals que patirien anys i anys[261]. La majoria dels refugiats recorden els efectes causats per l'aigua. Jaume Pla la descriu com "difícilment bevible, però no n'hi havia una altra"[262]. Ferran de Pol, il·lustra, a més, els efectes emocionals que provocava beure l'aigua d'aquelles bombes:

> "Hace poco que han instalado bombas de mano. Extraen de la misma playa un agua sucia y salada con un olor apestoso. Esta agua produce efectos horribles en nuestro organismo falto de alimentos. Se ven hombres que de pronto corren para apartarse de sus compañeros. No siempre pueden. Es ya la última humillación (...) Regresamos con la cabeza baja, como si hubiésemos cometido una mala acción"[263].

Les inclemències meteorològiques, l'amuntegament, la falta d'higiene, la manca d'aigua potable i la infraalimentació generaven les condicions d'insalubritat idònies per a la deshidratació, la malnutrició i la transmissió de tot tipus d'infeccions

[257] Ferran de Pol, L., *Campo de concentración (1939)*, 2003, p. 83; Andújar Muñoz, M., *St Cyprien, Plage… Campo de Concentración,* 1990, p. 91; Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 11 de setembre de 1988, 40, p. 6.
[258] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 11 de setembre de 1987, 35, p. 5.
[259] Bartra i Lleonart, A., *Crist de 200.000 braços*, 2008, p. 25.
[260] Prèviament a la guerra civil espanyola, el doctor Bonifaci Mora exercí com a metge digestòleg a l'Hospital de Sant Pau entre 1916 i 1938. Un cop a l'exili, el març de 1948, assumiria el càrrec de subdirector de l'Hospital Varsòvia de Toulouse. Cal dir, però, que ell no va viure en primera persona l'internament als camps de concentració del Rosselló.
[261] Martínez Vidal, À.; García Ferrandis, X., «Las secuelas patológicas de los campos...», 2020, p. 115.
[262] Pla i Pallejà, J., *Memòria escrita,* 1991, p. 149.
[263] Ferran de Pol, L., *Campo de concentración (1939)*, 2003, p. 57.

oportunistes —com pneumònies, colitis severes, disenteria o paludisme, entre d'altres— sovint en forma de brots epidèmics que desencadenaren una situació d'emergència sanitària a França[264].

Imatge 22. «Camp de Barcarès, 1939». Josep Narro Celorrio, MUME.

Imatge 23. «Enterrament d'un mort de fred, 1939». Josep Franch Clapers, MUME.

[264] Arrizabalaga, J; Martínez-Vidal, À. «Entre los campos y los hospitales...», 2020, p. 14-16. Vegeu també en la plataforma Vimeo l'audiovisual titulat "Alerta sanitaria en Francia", que recull les intervencions dels membres del projecte de recerca "Acción médica humanitaria e innovación tecnológica en espacios de confinamiento (1850-1950)" (TRANSHUMED-HIS PID2019-104581GB-I00) al congrés internacional "Les camps de réfugiés espagnols en France: 1939-1945", celebrat a la ciutat d'Agde (l'Herault) el març de 2018 sota la direcció de Christian Camps i Nathalie Sagnes-Alem.

Imatge 24. «Enterrament al camp de Sant Cebrià, 1939». Josep Franch Clapers, MUME.

D'entre les diferents malalties existents al camp, Santiago destaca la diarrea, la disenteria, la sarna, les malalties de la pell i venèries o el dolor d'ossos. D'aquest darrer mal, Joaquim Viñas Espín descobrí la relació, especialment el dolor tibiàlgic, amb una mancança de vitamines[265]. També augmentaven els casos d'infeccions pulmonars, conjuntivitis, colitis severes, caquèxia[266] i febre tifoidal, entre d'altres[267]. Llavors, els equips mèdics s'organitzaren muntant un ambulatori i diferents punts d'assistència mèdica[268], ja que la infermeria o hospital es trobava a l'exterior del camp[269]. A Joaquim

[265] Martínez Vidal, À., «Metges catalans refugiats a França. Observació clínica...», 2013, p. 105-129; Martínez Vidal, Àlvar; García Ferrandis, Xavier, «Medicine in Exile after the Spanish Civil War: A Clinical Trial in a French Concentration Camp, 1939-1940», 2017.

[266] El doctor Joseph Weill deixà una descripció precisa sobre la caquèxia dels camps al llibre *Morbidité endémique, Mortalité limitée*. Vegeu: Peschanski, D., «Morbidité et mortalité dans la France des camps», 2005.

[267] L'anàlisi d'Àlvar Martínez Vidal i Xavier García Ferrandis mostra com l'Hospital Varsòvia fou un dels centres on, un cop finalitzada la Segona Guerra Mundial, es focalitzà l'atenció a moltes persones que patiren aquestes malalties de manera persistent degut a les condicions de misèria mantingudes ja des del període de guerra a Espanya, durant la reclusió en els camps de concentració com en els GTE, deixant-ne registre a la revista *Anales del Hospital Varsovia* (1948-1950). Martínez Vidal, À. García Ferrandis, X., «Las secuelas patológicas de los campos...», 2020, p. 93-123.

[268] Iordache Cârstea, L., *Cartas desde el Gulag. Julián Fuster Ribó...* 2020, p. 57-58.

[269] Ferran de Pol, L., *Campo de concentración (1939)*, 2003, p. 98; Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 1 de desembre de 1987, 36, p. 6; Sobre les diferents malalties dels camps, vegeu: Sodigné

el van designar per assistir principalment les afeccions dermo-venèries. I el seu germà petit, un cop més, a prop d'ell, aprendria a tractar aquestes malalties. Convé també destacar que, segons Santiago, tot i no trobar-se els mosquits a Saint-Cyprien, hi hagué paludisme i esdevingué en forma d'epidèmia. Joaquim, per la seva banda, també en parla en el seu testimoniatge dient el següent:

> "Cal assenyalar que aquest paludisme no era propi de la regió on estaven els camps..., arribà en estat latent o de "premonició" de les trinxeres de la nostra guerra (...). Les noves condicions i la manca de medicació preventiva (...), quinina administrada sistemàticament, poden explicar el desencadenament de l'epidèmia"[270].

La discrepància diagnòstica entre els equips mèdics refugiats i els metges francesos fou una constant. En aquest sentit, la situació epidèmica de paludisme a Saint-Cyprien desencadenà una forta discussió entre el doctor Julià Fuster i Ribó —cap de Sanitat del XVIII Cos d'Exèrcit, és a dir, cap directe de Joaquim Viñas i alhora amic seu i company de facultat— i un metge francès del camp. Aquesta discussió es resoldria amb l'empresonament del metge català al castell de Cotlliure, on les tortures i vexacions eren habituals[271]. Eulalio Ferrer, en les seves memòries, també senyala que, des dels altaveus es va fer saber que s'havia creat un centre palúdic al camp, arran del nombre de casos apareguts[272].

Mentre que Joaquim Viñas denuncia la falta de recursos i de medicació per a atendre els nombrosos afectats de paludisme a Saint-Cyprien, el cap de Sanitat del XI Cos d'Exèrcit, Pelai Vilar Canales, metge reclòs en el camp d'Agde (l'Hérault), ofereix una realitat higiènico-sanitària que contrasta entre ambdós camps:

> "Rebérem una altra visita dels quàquers. El cap de la delegació, un anglès retirat, entregà dos quilos de quinina en presència del cap francès de Sanitat. Aquesta donació semblà poc ortodoxa. En primer lloc, l'XI Cos mai va tenir problemes de paludisme i els pocs palúdics que arrossegàvem d'altres unitats tampoc

Loustau, J., «L'organisation sanitaire aux frontières lors des évacuations des populations espagnoles de 1936 à 1939», 1997, p. 39-49.

[270] Viñas Espín, J., «Testimoniatge d'una repressió. Els refugiats espanyols a França. El dret d'asil polític (1939-1981)», manuscrit mecanografiat, p. 3, Fons Personal Vinyes Espín, Arxiu CRAI Biblioteca del Pavelló de la República, UB, Barcelona, 1981.

[271] Iordache Cârstea, L., *Cartas desde el Gulag. Julián Fuster Ribó...* 2020, p. 59-61.

[272] Ferrer, E., *Entre Alambradas*, 1988, p. 203.

representaven cap perill de rebrot de la malaltia[273], ja que a Agde no hi havia mosquits. Aleshores un gram de quinina equivalia a un gram d'or. Era ofensiu per als francesos i m'estranyà que Plumauzylle[274] ho acceptés" [275].

Casos com aquest mostren com les condicions sanitàries no foren les mateixes en tots els camps. Laia Arañó afirma en la seva tesi doctoral que, tot i que l'escassetat de menjar i aigua i el tracte patit pels refugiats fos similar en la majoria dels camps, les condicions infrahumanes de Saint-Cyprien, Argelès-sur-Mer i Le Barcarès foren especialment dantesques, fins al punt que molts dels refugiats que foren traslladats a Agde, des d'aquelles platges, escrivissin cartes amb un caràcter positiu i esperançador[276]. Segons Arañó, les mancances que patien els tres camps esmentats, en relació amb Agde —creat el març de 1939 per a buidar les platges—, foren la raó per la qual els quàquers no destinessin tanta ajuda a Agde com la que hi dedicaren als camps de les platges del Rosselló[277].

Entre els diferents tractaments, Santiago destaca l'ús de carbó actiu per tractar la diarrea. El Salvarsan, que ell anomena 606 arseniat[278], i el bismut[279] per la sífilis i la barreja d'ictiol i l'òxid de zinc pels èczemes i les diferents malalties de la pell. La furunculosi, conta el nostre infermer, es tractava auto-injectant la sang del propi pacient[280].

Convé destacar, a més, un trastorn que afectà molts dels internats en aquells camps de concentració i que ja havia aparegut durant el període bèl·lic: la depressió. Una infermera, com ara Anna Viñas Puig, que ostentava el grau de sergent de l'exèrcit

[273] Segons Laia Arañó, hi ha identificat com a mínim un cas de paludisme, el de Juan Moreu, que va poder ésser tractat, durant més de tres setmanes, a la infermeria del camp d'Agde amb els comprimits de quinina. Arañó Vega, L., *El camp d'Agde en el sistema concentracionari francès...*, 2021, p. 211.
[274] Clyde Plumauzylle, capità mèdic del camp d'Agde. Vilar Canales, P., *Guerra i Exili. Memòries d'un metge català...,* 2019, p. 198.
[275] Ibíd., p. 204.
[276] Arañó Vega, L., *El camp d'Agde en el sistema concentracionari francès...*, 2021, p. 100.
[277] Ibíd., p. 211.
[278] Fàrmac descobert l'any 1909 i presentat l'any següent pel químic Paul Ehrlich (1854-1915). "Ehrlich y el hallazgo del 606". https://www.historiadelamedicina.org/606Expo/ehrlich2.html
[279] Els preparats de bismut, que substituirien el mercuri, foren introduïts l'any 1921 pels microbiòlegs Robert Sazerac i Constantin Levaditi. Ros-Vivancos C, González-Hernández M, Navarro-Gracia JF, Sánchez-Payá J, González-Torga A, Portilla-Sogorb J. Evolución del tratamiento de la sífilis a lo largo de la historia. *Revista Española de Quimioterapia*, 2018 Dec; 31(6): 485-492. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6254479/
[280] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 1 de desembre de 1987, 36, p. 6. La infermera Carme Barrull també descriu diferents tractaments amb "autohemoteràpia". Valls Molins, R. (coord.), *Infermeres catalanes a la Guerra Civil...*, 2008, p. 77.

republicà, descrigué casos de soldats amb depressió i estrès post-traumàtic en aquests termes:

> "Hi havia malalts (referint-se als soldats) que estaven molt tristos, molt compungits, no volien menjar res. Estaven sempre amb els ulls fixos... N'hi havia bastants d'aquests casos, que tenien una depressió enorme, perquè eren molt joves i havien estat en batalles molt dures"[281].

De manera similar, nombrosos professionals sanitaris no s'escaparen de patir depressió. La brigadista Thora Silverston (Abertillery, Monmouthshire, Gales, 1910 – Londres, 1995), que fou infermera de quiròfan de l'equip del cirurgià Moisès Broggi, hagué de retornar a Gran Bretanya per aquest motiu[282]. De fet, el propi Broggi, a les seves memòries, considerà "sorprenent" que una de les infermeres de quirofan del mateix equip, la brigadista Dorothy Ruther, hagués pogut aguantar fins el final[283]. Una altra infermera brigadista, l'australiana Agnes Hodgson, ubicada llavors a l'hospital de Poleñino (Osca), escriu el 9 de juny de 1937 al seu diari personal que te pensaments de marxar d'Espanya ja que es sent "farta d'hospitals i de cuidar malalts"[284]. Igualment, Hodgson explica com una companya infermera brigadista, a causa de l'elevat estrès, va intentar suïcidar-se llençant-se des d'un balcó en assabentar-se que li havien llegit el seu diari personal[285]. Igualment, Pere Tarrés, exhaust físicament i emocionalment a causa de la cruesa de la guerra, fa diferents al·lusions al desig de deixar arraconada la professió de metge per a centrar-se en la dedicació a l'Amat —referint-se a Déu— i a la filosofia.

Pel que fa a la depressió en els camps de concentració, el metge coronel Joaquín D'Harcourt de l'exèrcit republicà senyalà que els trastorns mentals i neuròtics eren més importants que la disenteria i la pneumònia[286]. Les condicions de misèria, el tracte humiliant rebut i la incertesa provocada per la sensació d'eterna permanència en aquells recintes inhòspits provocà un nombre creixent de casos de depressió. Eulalio Ferrer, des de Saint-Cyprien, denunciava que "si no salimos pronto de la cautividad, el campo se convertirá en abono incontenible de la locura" [287].

---

[281] Valls Molins, R. (coord.), *Infermeres catalanes a la Guerra Civil...*, 2008, p. 51.
[282] Broggi i Vallès, M., *Memòries d'un cirurgià...*, 2001, p. 221.
[283] Ibíd., p. 221-223.
[284] Hodgson, A., *A una milla de Huesca. Diario de una enfermera australiana…,* 2005, p. 330.
[285] Ibíd., p. 300.
[286] Rafaneau Boj, M.C., *Los campos de concentración de los refugiados españoles en Francia (1939-1945*)..., 1995, p. 136.
[287] Ferrer Rodríguez, E., *Entre Alambradas*, 1988, p. 71.

Imatge 25. «Enyorança, 1939». Josep Franch Clapers, MUME.

Imatge 26, «Infirmierie de l'Hôpital d'Argelès-sur-Mer, juin 1940», [Infermeria de l'Hospital d'Argelès-sur-Mer, juny de 1940]. Josep Narro Celorrio, MUME.

Sovint, aquestes depressions tenien un desenllaç nefast, incloent-hi la bogeria o el suïcidi. Testimonis com els d'Eulalio Ferrer o Silvia Mistral descriuen casos de refugiats que s'endinsaven a la mar posant fi a aquella situació[288]. Degut a la sorra d'aquelles platges, aquesta síndrome fou denominada "arenitis"[289]. Tot plegat comportà també que fossin molt freqüents els malsons i els somnis en veu alta. Molts d'ells, a més, estaven relacionats amb la gana que patien[290]. Santiago fa referència a l'ús de la música, el joc i la lectura per combatre la depressió, la tristesa i l'incertesa. Caldria considerar aquests entreteniments com eines o estratègies terapèutiques[291]. Respecte a la música, crearen cançons burlesques sobre el camp i es constituí una banda de música que donava concerts. El joc fou també una eina de distracció. Les cartes, el futbol, el gimnàs o els escacs, entre d'altres, ajudaren a superar les llargues hores d'espera sense caure en la desesperació[292].

Pel que fa a la lectura, segons Santiago Viñas, la Young Men's Christian Association (YMCA)[293] va enviar llibres i es va muntar una biblioteca. Aquesta, però, no només contenia llibres d'entreteniment. La historiadora Linda Palfreeman evidencia com, a Saint-Cyprien, els Quàquers britànics també contribuïren a la creació de la biblioteca del camp proporcionant llibres de ciències, de lletres, d'art, de literatura, diccionaris, etc. A més a més, varen distribuir 20.000 quaderns, 12.000 llàpissos, 10.000 quartilles i 1.500 gomes, així com també roba, aliments i medicaments[294]. En aquell lloc on el món semblava haver-se aturat eternament, Santiago Viñas s'asseia rodejat de refugiats i els llegia el diari *La Dépêche* de Toulouse[295], connectant-los de nou amb el món exterior.

---

[288] Ferrer Rodríguez, E., *Entre Alambradas*, 1988, p. 94 i 183; Mistral, S., *Éxodo. Diario de una refugiada...*, 2009, p. 83.

[289] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 19 de juliol de 1987, 34, p. 6. Ferrer Rodríguez, E., *Entre Alambradas*, 1988, p. 43 i 130; Palfreeman, L., «La ayuda cuáquera británica a los exiliados republicanos españoles...», 2020, p. 33; Souche, M., «Témoignages sur les pathologies dans les camps d'internement (1939-1942)», 2013, p. 50-52.

[290] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 1 de desembre de 1988, 41, p. 6; Ferrer Rodríguez, E., *Entre Alambradas*, 1988, p. 75.

[291] Sadurní Bassols, C., *Infermeres de les Brigades Internacionals...,* 2022, p. 208-231.

[292] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 19 de juliol de 1987, 34, p. 6; Vilar Canales, P., *Guerra i Exili. Memòries d'un metge català...,* 2019, p. 98, 196; Ferrer Rodríguez, E., *Entre Alambradas*, 1988, p. 65.; Ferran de Pol, L., *Campo de concentración (1939)*, 2003, p. 133.

[293] Young Man's Christian Association. Fundació creada l'any 1844 per George Williams (Somerset, Regne unit, 1821 – Londres, 1905); Arno G. Motulsky (Fischhausen, 1905 – Seattle, 2018), professor de ciències del genoma a la Universitat de Washington i un dels fundadors de la genètica mèdica, fa referència també a la donació de llibres per part de la Creu Roja i la YMCA durant el seu període de reclusió a Saint-Cyprien i Gurs entre els anys 1940 i 1941. Motulsky, Arno G., «A German-Jewish refugee in Vichy France 1939-1941. Arno Motulsky's memoir of life in the internment camps at St. Cyprien and Gurs», 2018, p. 1294.

[294] Palfreeman, L., «La ayuda cuáquera británica a los exiliados republicanos españoles...», 2020, p. 40.

[295] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 19 de juliol 1987, 34, p. 6.

Ferran de Pol identifica els moments de lectura en comunitat, com aquell, com "un moment solemne"[296].

Després de nou mesos al camp de Saint-Cyprien, al novembre de 1939, Santiago fou traslladat al camp de Le Barcarès, on va romandre un mes, i després al d'Argelès-sur-Mer. Les condicions de vida infrahumanes d'aquests tres camps rossellonesos foren similars[297]. Un lloc exigu per dormir i un menjar monòton i insuficient mantingueren sempre present el fred, la fam i la malaltia entre els refugiats.

Imatge 27. «Malalt del camp d'Argelès, 1939». Josep Narro Celorrio, MUME.

[296] Ferran de Pol, *Campo de concentración (1939)*, 2003, p. 86.
[297] Palfreeman, L., «La ayuda cuáquera británica a los exiliados republicanos españoles...», 2020, p. 31; Mirón González, R., *Asistencia y condiciones socio-sanitarias de los exiliados...*, 2019, p. 235-263.

Imatge 28 «Malalts del camp d'Argelès, 1939». Josep Narro Celorrio, MUME.

Amb el pas de les setmanes, sovintejaren els retorns a Espanya —pressionats, segons Santiago, per la Creu Roja[298]—, els enrolaments a la Legió francesa i, sobretot, les incorporacions a les Compagnies de Travailleurs Étrangers (CTE) —posteriorment anomenades Groupements de Travailleurs Étrangers (GTE)—, la qual cosa suposà el buidament gradual dels camps. Tal com senyalava un refugiat anònim, no tenien alternativa:

> "No hay porvenir. Regresar a España es hundirlo todo, hasta esa pequeña esperanza de resurgir, alimentada entre fiebres y plagas. Quedarse es consumirse física y moralmente, esperar la orden de embarque y quedarse luego con un papel que dice: "Rechazado". Sólo hay un recurso, son las Compañías de Trabajadores" [299].

[298] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 19 de juliol de 1987, 34, p. 6.
[299] Mistral, S., *Éxodo. Diario de una refugiada...*, 2009, p. 144.

Santiago seria un dels darrers en abandonar el camp d'Argelès-sur-Mer. El gener de 1940 sortí enrolat forçosament al 199è GTE. En aquella sorra quedaria també abandonada, per sempre més, la professió de practicant[300].

5. Investigacions clíniques als camps de concentració

Cal esmentar de manera especial les recerques científiques dutes a terme als camps de concentració i alhora posar-ho sobre la taula de la historiografia de la infermeria. En les «Memòries d'un català parisenc», hi trobem un capítol anomenat «Els treballs del meu germà»[301]. En aquest, Santiago explica que la mala alimentació dels interns, escassa i monòtona, sense fruita ni verdura durant tant de temps, va provocar tota una sèrie de trastorns, com per exemple insuficiència renal aguda, polineuritis, edemes, hipertiroidosi, hemeralopia i, molt especialment, dolors ossis sobretot a les tíbies —"tibiàlgies"[302]—. Ben aviat, al camp de Saint-Cyprien, Joaquim Viñas va associar aquests dolors a les tíbies a una carència de vitamines determinada pel dèficit nutricional que patia la major part dels refugiats. Decidit a tractar de revertir aquesta situació, escriví des del camp a un laboratori sol·licitant vitamina C i vitamina B1. Un cop les va rebre, Joaquim Viñas dissenyà i executà un assaig clínic dosificant la medicació rebuda en poc més de 31 malalts i observà que l'efecte de la vitamina C, amb l'administració d'àcid ascòrbic (Vitascorbol i Laroscorbine), pal·liava de manera notable aquelles terribles "tibiàlgies". Les bones notícies varen córrer ràpidament pel camp. No obstant això, de les desenes de milers de concentrats pocs foren els que pogueren rebre les anhelades vitamines. Lluís Ferran de Pol se'n feia ressò al seu diari personal:

> "Casi todos padecemos de fuertes dolores en las piernas. Los médicos dicen que no es tanto debido a la humedad como por la falta de vitaminas en nuestros alimentos. Lo único que pueden hacer estos médicos es diagnosticar. En cuanto a curar ya es otra cosa; les faltan medicinas y en lo que toca a buena alimentación sería un sarcasmo incluirla en plan curativo"[303].

Les dades i conclusions obtingudes en aquest estudi foren recollides i enviades a París, des del 167è GTE de La Ciotat (Boques del Roine) però trameses via Suïssa, en un

[300] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 11 de febrer de 1988, 37, p. 6.
[301] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 1 de desembre de 1987, 36, p. 6.
[302] Martínez Vidal, À., «Metges catalans refugiats a França. Observació clínica...», 2013, p. 116.
[303] Ferran de Pol, L., *Campo de concentración (1939)*, 2003, p. 133.

treball titulat "Contribution à la connaissance de l'avitaminose C chez l'homme", que fou signat per Joaquim Viñas. Per aquest treball, seria guardonat amb el Premi Pourat per l'Académie de Médecine de París, dotat amb 1.350 francs, que li atorgà el reconeixement i l'import el dia 20 de novembre de 1942[304].

En aquests estudis efectuats per Joaquim Viñas, hi hagué altres protagonistes. Uns d'ells foren els trenta-un pacients que hi participaren, com així deixa palès Joaquim de manera eloqüent en la dedicatòria del seu treball "Aux Espagnols internés en exil au Camp de Saint-Cyprien"[305]. Un altre personatge que tingué un paper important en aquestes investigacions fou el seu col·lega i amic, el cirurgià català, ja citat, Julià Fuster Ribó, amb qui Joaquim Viñas compartí vivències tant al front com també al camp de Saint-Cyprien. Segons Luiza Iordache, arran de les converses en les quals Joaquim transmeté la hipòtesi sobre la relació entre l'avitaminosi i els dolors ossis al doctor Fuster, ambdós escrigueren als laboratoris Specia, de París, que preparaven l'àcid ascòrbic en injectables. El tractament els arribà de seguida i de manera gratuïta. No obstant això, el responsable francès de la sanitat del camp no reconegué en absolut la troballa diagnòstica i etiològica dels metges internats i asseverà rotundament que aquells dolors no tenien res a veure amb la manca de vitamines[306].

En aquest treball, vull destacar un altre protagonista que fou determinant per a què l'assaig clínic resultés exitós. Es tracta de Santiago Viñas Espín. En el Fons Personal Vinyes Espín es troben unes petites memòries inèdites, mecanoscrites de Joaquim Viñas Espín, amb el títol «Testimoniatge d'una repressió. Els refugiats espanyols a França». Joaquim planteja la seva hipòtesi de la manera següent:

> "Jo vaig pensar que l'epidèmia de "dolors ossis", sobretot a les tíbies —"tibiàlgies"— podia correspondre a una carència alimentícia (*sic*.), possiblement vitamínica. Vaig escriure a un laboratori farmacèutic demanant les dites vitamines —C i B1— i en vaig rebre graciosament, un bon paquet. Vaig administrar-les als malalts i tot seguit es va constatar que tenien, sobretot la vitamina C, una acció absolutament "específica" sobre el quadre de dolors ossis. El meu germà Santiago em va ajudar, a més de tractar els malalts, a

[304] Martínez Vidal, À., «Metges catalans refugiats a França. Observació clínica...», 2013, p. 115-120. Al Fons Privat Vinyes Espín de l'Arxiu CRAI Biblioteca del Pavelló de la República de la UB es pot trobar un exemplar d'un petit llibre, sobre aquest estudi, editat per la Librairie Maloine de París, titulat: *Contribution à la connaissance de l'avitaminose C chez l'homme*.
[305] Martínez Vidal, À., «Metges catalans refugiats a França. Observació clínica...», 2013, p. 116.
[306] Iordache Cârstea, L., *Cartas desde el Gulag. Julián Fuster Ribó...* 2020, p. 59.

> establir “històries clíniques” sobre l’acció de les vitamines. Veiérem que hi havia una bona correspondència entre el millorament dels dolors ossis i la millora de tot el quadre clínic dels malalts”[307].

Aquestes paraules de Joaquim Viñas Espín demostren la implicació directa del seu germà Santiago en la presa i el registre de les dades clíniques, així com també en l’elaboració i la interpretació dels resultats, i en l’administració dels fàrmacs als pacients. És una evidència, doncs, de la participació de Santiago Viñas en les investigacions sobre l’avitaminosi dels refugiats dutes a terme en un camp de concentració i, amb el seu testimoni i el del seu germà Joaquim, ens permet situar infermeres i infermers —o practicants, en la denominació de l’època— en espais tradicionalment ocupats i hegemònicament dominats, fins encara avui dia, pels i per les professionals de la medicina, com és el desenvolupament i execució dels assaigs clínics.

[307] Viñas Espín, J., «Testimoniatge d’una repressió. Els refugiats espanyols a França. El dret d’asil polític (1939-1981)», manuscrit mecanografiat. Fons Personal Vinyes Espín, Arxiu CRAI Biblioteca del Pavelló de la República, UB, Barcelona, 1981.

6. Recorregut pels Grups de Treballadors Estrangers

Com ja he apuntat en línies anteriors, Santiago seria un dels darrers internats en sortir del camp d'Argelès-sur-Mer i ho faria com a enrolat en un GTE. Davant les polítiques de repatriació dels refugiats, el govern francès decidí utilitzar els estrangers en benefici de l'economia del país. A la circular del Ministeri de l'Interior es descriuen motivacions com la següent: "transformar la masa desorganizada y pasiva que constituían los refugiados en elementos útiles para el colectivo nacional"[308].

El primer destí de Santiago Viñas fou, el gener de 1940, Le Vigeant prop de l'Isle Jourdain, a les voreres del riu La Vienne, a 26 quilòmetres de Confolens (Nova Aquitània). Allà havia de descarregar bigues metàl·liques per a la construcció d'una fàbrica d'armes. Al cap d'uns dies va ésser incorporat a l'equip d'un geòmetra encarregat de topografiar el terreny. Els seus coneixements d'enginyeria —apresos a l'Escola Industrial de Barcelona— i de la llengua francesa serien determinants per a poder ocupar aquesta avantatjosa posició[309]. Tanmateix, amb la derrota de les tropes franceses i britàniques a la batalla de Dunkerque i la invasió de França per part de les tropes alemanyes, aquesta posició no durà gaire. Coneixedors de les notícies que arribaven sobre l'avançament dels alemanys, el 21 de juny de 1940, Santiago va decidir, junt amb dos companys espanyols, fugir del GTE. Després de quatre quilòmetres, un cop arribats a la carretera de Poitiers-Angoulême (Nova Aquitània), coincidiren amb la multitud de refugiats francesos que escapaven cap a Bordeaux (Nova Aquitània). Santiago remarca que el fet de no estar sols els tranquil·litzà. Caminaren prop de cinquanta quilòmetres diaris fins que, el dia 25 de juny, arribaren a Bordeaux, havent recorregut els dos-cents quilòmetres que separen ambdues ciutats, amb la intenció d'embarcar cap a Anglaterra. Un cop arribats a l'oficina militar per a tramitar aquest anhelat viatge, els informaren que ja no hi havia possibilitat d'embarcar cap a aquesta destinació i, davant l'oferiment de restar allà o partir cap al nord d'Àfrica, escolliren la segona opció. Així doncs, se'ls proporcionà un "laisser passer"[310] per prendre un tren que els conduís cap a la mar Mediterrània. A l'alçada de Toulouse (Occitània), els gendarmes aturaren el tren i feren baixar els viatgers. El salconduit no els serví de res de manera que, després de passar tots pel filtre de la gendarmeria, Santiago i els seus companys de viatge, així com molts altres

[308] Iordache Cârstea, L., «Españoles tras las alambradas. Republicanos en los campos franceses, nazis y soviéticos (1939 – 1956)», 2019, p. 31.
[309] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 1 de maig de 1988, 38, p. 5.
[310] [Un salconduit].

passatgers d'aquell tren, foren tancats de nou, aquest cop a l'estadi municipal. Un cop passats dos o tres dies d'espera, on almenys allà el menjar estava assegurat, Santiago fou enviat al camp d'Agde i seguidament fou retornat al camp d'Argelès-sur-Mer[311]. A l'arxiu departamental dels Pirineus Orientals consta la fitxa d'ingrés de Santiago Viñas a Argelès-sur-Mer[312] amb data d'entrada de l'11 de juliol de 1940. Santiago s'identificà com a "étudiant de médecine", possiblement perquè tal i com indica a l'inici de les memòries, la professió de practicant no existia a França, tot i que podia existir una certa similitud amb la figura militar d' "officier de santé"[313]. A Argelès-sur-Mer, de nou, es retrobà amb aquelles barraques, sense cap equipament, amb un metre quadrat per persona i dormint a terra. Per fortuna, però, es retrobaria també amb el seu germà Joaquim.

PYRENEES ORIENTALES
le Département
Archives départementales

FICHE DÉTAILLÉE

Fiche imprimée le : 08/03/2024

Número :	99931
Apellido :	VIÑAS ESPIN OU VINAS ESPIN
Nombre :	Santiago
Fecha de nacimiento :	20/02/1920
Edad :	
Lugar de nacimiento :	Barcelona.
Nacionalidad :	
Religión :	
Profesión :	(Etudiant de médecine) (sic).
Lugar de internamiento :	ARGELES
Localización del internado :	5/259.
Fecha de internamiento :	11/07/1940
Procedencia :	Venant de la 199 Cie (VIENNE) 11/07/1940.
Destino :	Passe dans le 20 Cie (sic).
Fecha de salida :	08/08/1940
Observación :	Venant de la 199 Cie (VIENNE) 11/07/1940. Passe dans le 20 Cie (sic) le 08/08/1940.
CTE :	Venant de la 199 Cie (VIENNE) 11/07/1940. Passe dans le 20 Cie (sic) le 08/08/1940.
Referencia del expediente :	
Referencia del archivo :	1260W67
Referencia de la ficha :	ROCA VIVES Manuel.

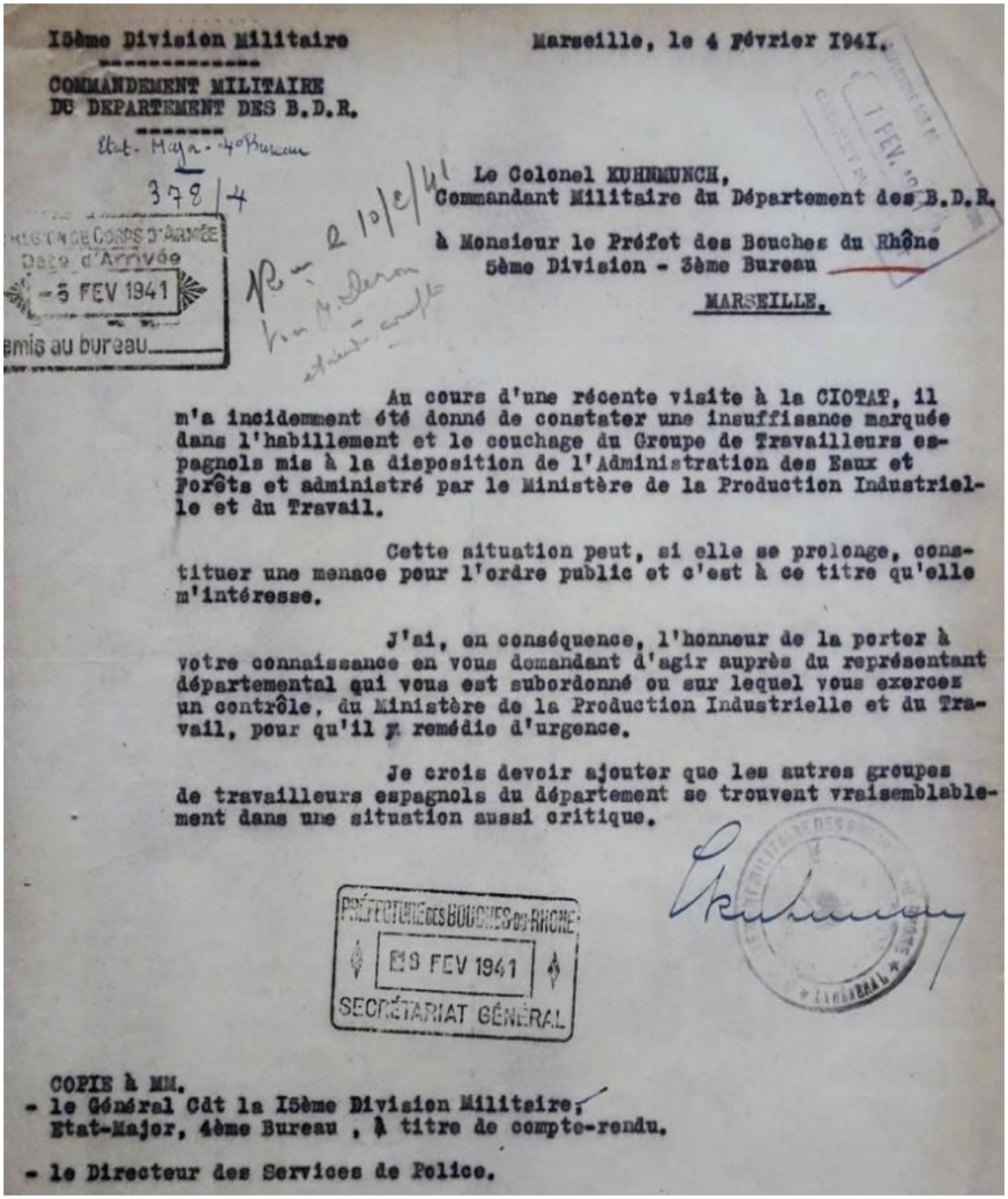
Imatge 29. Registre de Santiago Viñas Espín del camp d'Argelès-sur-Mer, amb la data d'entrada (11/07/1940) i la de sortida 08/08/1940). Archives Départementales des Pyrénées Orientales (1260W67).

[311] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 1 de maig de 1988, 38, p. 6.
[312] Registre d'entrada i sortida de Santiago Vinas al camp d' Argelès-sur-Mer. Archives Départementales des Pyrénées Orientales (1260W67).
[313] Blázquez Ornat, I., *El practicante: el nacimiento de una nueva profesión...,* 2017, p. 46.

Pocs dies després, el 8 d'agost de 1940, els dos germans serien ubicats al 20è GTE a Gémenos (Marsella), on tindrien la funció de construir unes carreteres que s'endinsessin dins del bosc. El fet de que en aquell grup ja hi hagués un metge, un tal Nicolau[314], provocà que Joaquim fos enviat al GTE 167, a La Ciotat, on no hi havia cap metge. Només arribar-hi, Joaquim sol·licità que el seu germà fos incorporat al mateix grup. Fets tots els tràmits necessaris, el 1er d'abril de 1941, Santiago arribaria a La Ciotat[315].

Santiago explica que de tots els períodes de la seva vida, el viscut a La Ciotat entre 1941 i 1944 fou el més penós. Les condicions de treball, el tracte rebut pels "surveillants" (vigilants) i la mala alimentació portaren els treballadors a una feblesa quasi absoluta. De fet, el llavors coronel militar Charles André Kuhnmunch (Arràs, Pas de Calais, 1888 – Marsella, 1954), comandant militar de Bouches-du-Rhône —que l'any 1943 seria ascendit a general—, després d'una visita efectuada l'hivern de 1941 a La Ciotat escrigué una carta al prefecte de la regió, així com al comandant general de la 15a Divisió militar i al cap del servei de policia, per alertar sobre les deplorables condicions en què es trobaven els treballadors estrangers espanyols de La Ciotat[316].

[314] En *La medicina en el exilio republicano* (Madrid, 2003), de Francisco Guerra, no figura cap metge, ni cap sanitari, amb el cognom Nicolau.
[315] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 19 de juliol de 1988, 39, p. 5.
[316] Carta del Coronel Kuhnmunch. Situation déplorable du 167e GTE (groupement de travailleurs étrangers) à La Ciotat, 4 février 1941. Archives départementales des Bouches-du-Rhône, 7- W 188.
disponible a: https://museedelaresistanceenligne.org/media11618-Situation-dplorable-du-167e-GTE-groupement-de-travailleurs-trangers-La-Ciotat-4-fvrier-1941

15ème Division Militaire

COMMANDEMENT MILITAIRE
DU DEPARTEMENT DES B.D.R.

Etat-Major - 4e Bureau

378/4

Marseille, le 4 février 1941.

Le Colonel KUHNMUNCH,
Commandant Militaire du Département des B.D.R.

à Monsieur le Préfet des Bouches du Rhône
5ème Division - 3ème Bureau

MARSEILLE.

Au cours d'une récente visite à la CIOTAT, il m'a incidemment été donné de constater une insuffisance marquée dans l'habillement et le couchage du Groupe de Travailleurs espagnols mis à la disposition de l'Administration des Eaux et Forêts et administré par le Ministère de la Production Industrielle et du Travail.

Cette situation peut, si elle se prolonge, constituer une menace pour l'ordre public et c'est à ce titre qu'elle m'intéresse.

J'ai, en conséquence, l'honneur de la porter à votre connaissance en vous demandant d'agir auprès du représentant départemental qui vous est subordonné ou sur lequel vous exercez un contrôle, du Ministère de la Production Industrielle et du Travail, pour qu'il y remédie d'urgence.

Je crois devoir ajouter que les autres groupes de travailleurs espagnols du département se trouvent vraisemblablement dans une situation aussi critique.

COPIE à MM.
- le Général Cdt la 15ème Division Militaire, Etat-Major, 4ème Bureau, à titre de compte-rendu.
- le Directeur des Services de Police.

Imatge 30. Informe del coronel Kuhnmunch sobre la situació deplorable del GTE del 167e GTE, datat a Marsella el 4 de febrer de 1941. Archives départementales des Bouches-du-Rhône (7- W188).

Santiago explica les condicions al 167è GTE de La Ciotat de la següent manera:

> "...cal que mencioni ara un d'aquests petits detalls que semblen avui dia increïbles. Sortíem el matí després d'haver pres l'aigua calenta negra que en deien cafè. Durant la caminada es manifestaven doncs les ganes d'orinar. Però l'estat de debilitat era tan gran, que el que s'aturava no podia tornar a retrobar els altres que continuaven caminant mecànicament com uns autòmats. Així és que quasi tots nosaltres orinàvem caminant, al costat de la carretera, però sempre amb els altres, per no perdre la cadència del grup"[317].

Segons Santiago, el 167 GTE funcionava com un dipòsit de mà d'obra. Ubicat a l'escorxador, diàriament pagesos i empresaris dels voltants hi anaven a buscar personal. Així doncs, entre les diferents feines, Santiago treballà aquells anys talant arbres cremats, en una pedrera empenyent una vagoneta, com a jardiner o en un hort recollint patates[318]. En una ocasió, Santiago protestà davant dels vigilants per la falta d'uns cèntims en la seva paga. Aquesta reclamació justificà que des de llavors fos considerat un rebel. El GTE no només estava integrat per republicans espanyols. Santiago senyala la incorporació, a partir de 1942, de jueus estrangers, d'italians procedents de Sardenya —anomenats "sardignolos" pels espanyols— i també d'armenis. Des de finals d'aquell any treballà a les drassanes, així que, arrenglerats en fileres de tres, creuaven en formació La Ciotat com si fossin presoners. Allà s'estava ampliant el port i calia emmotllar uns enormes blocs de formigó per a fer part de l'escullera nova i instal·lar unes noves vies de ferrocarril. Com era un treball continu, que no es podia interrompre, una colla d'espanyols entre els quals hi havia el nostre protagonista, sol·licitaren iniciar la jornada de bon matí i fer-la contínua fins la una de la tarda i, llavors, quedar lliures fins a l'endemà[319]. Posteriorment, Santiago seria elevat a la categoria de manobre de paleta individual. Havia de preparar-li a en Darrigo, un jove paleta molt actiu, el ciment a la pala sense formigonera, portar-li i preparar-li les pedres, els maons i les teules. Així reparaven els murs, les parets i els sostres malmesos pels bombardeigs aliats. Fou per a en Santiago un treball més interessant que no pas el de "remenaterra col·lectiu"[320]. Santiago esmenta que els

[317] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 11 de setembre de 1988, 40, p. 6.
[318] Als Archives de la Préfecture de Police, de París (Nº 77W-art. 2880-458-887) les feines registrades exercides per Santiago durant aquest període són: "bûcheron, terrassier et manœuvre" [llenyataire, excavador i manobre].
[319] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*,14 d'abril de 1989, 43, p. 6.
[320] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 19 de juliol de 1989, 44, p. 5.

espanyols del GTE gaudien de permisos que aprofitaven per passar el dia a casa de coneguts, com foren els Puig en una petita masia aïllada, els Mestre a Gardanne, en Carrió a Montpeller o en Borrajo[321] a Prada de Conflent, on hi vivia. Aquestes sortides eren utilitzades per tenir notícies de Londres o per fugir, almenys per un dia, de la fam que passaven al GTE[322]. Segons Santiago, els Puig —referint-se probablement als amics de la família, els germans Manel i Pepe; fills del "senyor Puig", col·lega del pare de Santiago, expert en gravats sobre planxes d'acer—, formaven part de La Resistència.

L'última feina forçosa que hagué de fer Santiago fou a les ordres dels alemanys, que el dia 11 de novembre de 1942 havien ocupat la França de Vichy, l'anomenada França lliure. Aquests agafaren la direcció de les drassanes i ordenaren la construcció de llanxes. Tanmateix, com que molts dels obrers de les drassanes eren resistents, els sabotatges foren constants. Santiago recorda que només varen sortir d'aquelles drassanes dues o tres llanxes fins que, a finals d'agost de 1944, l'exèrcit alemany es retirà de La Ciotat amb la intenció de resistir a Marsella[323].

7. Trajectòria professional després de la Segona Guerra Mundial

Amb l'alliberament de Marsella, conclou el relat de les «Memòries d'un català parisenc» a la secció «Bones Pàgines» de la revista *La Veu de l'Exili Català i Republicà*.

Finalitzada la Segona Guerra Mundial per a Santiago, a l'igual que per a milers de refugiats espanyols i catalans, refer la vida a França implicava afrontar condicions molt adverses. Molts d'aquests refugiats, considerats apàtrides, es trobaren immersos en plena guerra freda sota la sospita constant d'ésser col·laboradors del comunisme soviètic. Joaquim Viñas, així com molts altres metges, en fou un exemple. A Espanya, molts d'ells patirien la depuració professional[324] i en el cas concret de Joaquim perdria la possibilitat

[321] Josep Borrajo Andreu era natural de la Seu d'Urgell i fou declarat en rebel·lia el 18 de gener de 1941 pel Tribunal Regional de Responsabilidades Políticas de Barcelona. *Boletín Oficial del Estado*, 18 de gener de 1941, 18, p. 284. https://www.boe.es/gazeta/dias/1941/01/18/pdfs/BOE-U-1941-18.pdf.; La relació entre els germans Viñas i Josep Borrajo duraria fins, com a mínim, l'any 1980. Borrajo residia a Prada de Conflent i era col·laborador del butlletí del Casal Català d'Angulema *Mai no morirem*. http://biblioteca.ccoo.cat/intranet-tmpl/prog/en/local_repository/documents/18096_32537.pdf. En el Fons Personal Vinyes Espín es troba un document titulat «Testimoniatge: Amadeu Bardina», els autors del qual són Joaquim Viñas Espín i Josep Borrajo. Vinyes Espín, Joaquim; Borrajo, Josep. «Testimoniatge: Amadeu Bardina». (Mecanografiat) 1p. Fons Personal Vinyes Espín, Arxiu CRAI Biblioteca del Pavelló de la República, UB, Barcelona, 1980.

[322] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 6 d'octubre de 1989, 45, p. 6.

[323] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 1 de gener de 1990, 46, p. 6.

[324] Zarzoso Orellana, A. (ed. lit.); Martínez Vidal, À. (ed. lit.), *Medicina, guerra i exili...*, 2011, p. 54-64.

d'exercir de nou com a metge[325]. Tot i així, el seu desig mai fou el de tornar ja que per a ell la guerra mai finalitzà, com així ho indica en molts dels seus articles que resten al Fons Personal Vinyes Espín. Joaquim, inicialment, aconseguiria una plaça a l'Hospital Varsòvia després d'escriure, al maig de 1945, al seu amic i col·lega Víctor Viladrich, membre de l'equip mèdic d'aquest hospital —el director del qual era el doctor català Josep Torrubia (Colmenar, Màlaga, 1885 – Toulouse, 1978)— i pogué, així, seguir exercint la seva professió. Fins i tot, pogué dur a terme i publicar les seves investigacions centrades en el paper de les vitamines. Entre juny de 1948 i juny de 1950 ocupà el lloc de secretari de redacció de la revista del centre, titulada *Anales del Hospital Varsovia*[326]. Malauradament, aquesta etapa duraria poc temps, ja que la matinada del 7 de setembre de 1950, l'hospital, considerat per les autoritats franceses una base d'espionatge soviètic, seria assaltat per la gendarmeria en el marc de l'operació Boléro-Paprika. Gairebé tots els metges que formaven part del quadre facultatiu del centre patiren els efectes polítics i policíacs. Alguns foren detinguts i deportats via Còrsega cap a Txecoslovàquia, com fou el cas de Josep Bonifaci i, en part, el de Francisco Bosch, el director. D'altres, cap al Marroc com fou el cas de Pere Grau[327].

Desconeixem els efectes directes d'aquesta actuació repressiva sobre Joaquim Viñas Espín. Sabem, però, que continuà residint a la capital del Llenguadoc com a mínim fins l'any 1952, ja que tenim constància del naixement aleshores a Toulouse d'un dels seus fills, Jacques "Vinas", qui morí a Décines l'any 2015[328]. Joaquim tindria també una filla, Hélène, de la qual desconeixem cap dada.

---

[325] A la nota de premsa de *La Vanguardia Española* del 25 d'octubre de 1939 s'informa des del Col·legi de Metges de la Província de Barcelona que els metges que apareixen a la llista —on hi consta el nom de Joaquim Viñas Espín—, disposaven de vuit dies per a presentar-se i regular la seva situació col·legial i fiscal. En cas de no presentar-s'hi, serien donats de baixa i, per tant, legalment no podrien exercir la seva professió. Colegio Oficial de Médicos de la Provincia de Barcelona. *La Vanguardia Española,* 25 de octubre de 1939, p. 11.
https://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE07/HEM/1939/10/25/LVG19391025-011.pdf

[326] Martínez Vidal, À., «Metges catalans refugiats a França. Observació clínica...», 2013, p. 119.

[327] Guixé i Corominas, Jordi. «Solidaritat humana i resistència política sota control policial: L'Hospital Varsòvia en el marc de la Guerra Freda (1944-1950)». Dins: Martínez Vidal, À., *Exili, medicina i filantropia. L'Hospital Varsòvia...,* 2010, p. 65. Vegeu també: Toran, Rosa; Martínez-Vidal, Àlvar. *Josep Torrubia i Zea. Lliurepensador, maçó i socialista*, Catarroja-Barcelona, Afers, 2021, p. 230-231.

[328] Avis de décès de Monsieur Jacques Vinas paru le 25/03/2015 dans Le Progrès - département Rhône - Libra Memoria.
https://www.libramemoria.com/defunts/vinas-jacques/320aeddcde0742539bec70252bc7c7ba

Imatge 31. Santiago (a la dreta) amb Joaquim i els seus fills, Jaques i Hélène. Fotografia proporcionada per Cèlia Riba Viñas.

La darrera notícia que tenim, a nivell professional, sobre Joaquim Viñas, apareix a les *[Memòries d'un català parisenc]* traduïdes al català. Santiago Viñas esmenta que Joaquim combinava els seus estudis d'investigació amb una feina a mitja jornada en una pelleteria anomenada "Fabregas" [*sic*][329].

Les notícies que disposem de Santiago un cop finalitzada la Segona Guerra Mundial, es deuen a la troballa en la cerca arxivística realitzada l'any 2019 per Àlvar Martínez Vidal i Antoni Adam Donat als Archives de la Préfecture de Police, de París[330]. Com hem fet esment més amunt els exiliats republicans eren a priori sospitosos als ulls de les autoritats franceses dins el marc de la Guerra Freda. En aquest sentit, els diferents informes policials de les activitats quotidianes de Santiago Viñas aporten algunes dades sobre la seva trajectòria acadèmica, laboral, política i personal.

[329] Viñas Espín, S., *[Memòries d'un català parisenc],* mecanoscrit en català, inèdit, 1985, p. 81.
[330] Fitxa policial de Santiago Vinas Espín. Archives de la Préfecture de Police, de París (Nº 77W-art. 2880-458-887).

Gràcies a la documentació consultada, sabem que Santiago va residir a La Ciotat, a la rue du Rocher, entre els anys 1944 i 1948. En aquest període realitzà els estudis de disseny industrial i continuà treballant a les drassanes de La Ciotat com a dissenyador. Com assenyala la historiadora Geneviève Dreyfus Armand, molts dels exiliats que treballaren en els GTE, en moltes ocasions en condicions humiliants, continuaren treballant, un cop acabada la Segona Guerra Mundial, en les mateixes empreses però en millors condicions laborals. A més de representar mà d'obra barata, molts d'ells estaven molt ben qualificats per a desenvolupar el treball requerit; així, passaren d'ésser considerats estrangers "indesitjables" a "desitjables" [331].

Durant els anys de postguerra, Santiago visità periòdicament Toulouse on vivia el seu germà Joaquim al número 75 rue des Arcs. Va fer també diversos viatges a París, coincidint amb l'obtenció de la "carte de séjour de résident privilégié Nº 47-A-C-94.415"[332], proporcionada per la Préfecture des Bouches-du-Rhône, que li garantia una permanència de deu anys —des del 22 d'abril de 1948 fins el 21 d'abril de 1958—. Finalment, Santiago va traslladar-se definitivament a la capital francesa, on es va matricular al Conservatoire National des Arts et Métiers (CNAM), tornant així als seus estudis vocacionals iniciats a l'Escola Industrial de Barcelona durant la guerra civil espanyola. Assistia de manera regular a les classes nocturnes de mecànica i calefacció industrial els dilluns, dijous i dissabtes. A més a més, els diumenges al matí anava a cursos de perfeccionament a l'École Nationale Supérieure d'Arts et Métiers (ENSAM), ubicada al 151 Boulevard de l'Hôpital (13ème) de París. Alhora, combinava els estudis d'enginyeria amb una feina a la Société des Condensateurs Delas, ubicada al número 39 de la Rue Lauriston, al districte XVII de París, fent un horari de 8 a 19h. L'informe policial sobre el seu possible comportament revolucionari o subversiu conclou que, atès el nombre d'hores setmanals destinades a l'estudi i al treball, així com l'absència de notícies sobre activitats sindicals o polítiques, especialment militància comunista, i la inexistència de registres penals al seu nom, Santiago no podia ésser considerat un home d'interès per a la policia.

[331] Dreyfus Armand, G., «Les républicains espagnols en 1939...». Dins: Blanc Chaléard, M., *D'Italie et d'ailleurs. Mélanges en l'honneur de Pierre Milza,* Rennes: Presses universitàries de Rennes, 2014, p. 129-138.
https://books.openedition.org/pur/49160?lang=es#tocfrom1n3.

[332] [tarjeta de resident privilegiat Nº 47-A-C-94.415], Archives de la Préfecture de Police, de París (Nº 77W-art. 2880-458-887).

Seguint la línia d'investigació sobre els estudis d'enginyeria de Santiago, hem localitzat uns articles acadèmics relacionats amb la enginyeria aeroespacial[333] on apareixen els cognoms Vinas-Espin a l'autoria dels treballs. Tanmateix, hem detectat que no es tracta de Santiago sinó de Géneviève Marie Gabrielle, qui fou una prestigiosa enginyera especialitzada en enginyeria aeroespacial i, al casar-se amb Santiago, adoptà els seus cognoms i en feu ús a l'hora de registrar les seves publicacions. De Geneviève Vinas-Espin (*née* Gillot) sabem que el 1958 fou reclutada pel "servei francès de l' Organització del Tractat de l'Atlàntic Nord (OTAN) com a *Research associate* per a participar en el desenvolupament d'un túnel de vent hipersònic, i en l'estudi teòric de la reentrada a l'atmosfera, a la universitat de Stanford (California)"[334].

A partir de la indagació sobre la figura de Géneviève, hem descobert que la parella tingué dos fills: Bernard Joachim Vinas (París, 1963 – París, 1995) i Jean Marcel Alain, nascut un any després[335]. Des d'aquest punt, coneixem el recorregut professional de Santiago Viñas gràcies a la versió catalana de les memòries, de 1985, que Cèlia Riba Viñas ens facilità. El dia primer d'octubre de 1948, Santiago va abandonar la feina de dibuixant que tenia a les drassanes de La Ciotat i, el 12 d'octubre d'aquell mateix any, començava a treballar a París per a la "Société des Condenseurs Delas", una filial de l'empresa dedicada a la fabricació de trens Alsthom —actualment Alstom—.

Imatge 32. Santiago Viñas Espín. Fotografia proporcionada per Cèlia Riba Viñas.

[333] Vinas Espin, Geneviève M.G., «High performance aerodynamic airfoil for aircraft wing». Societe Nationale Industrielle Aerospatiale. *Official Gazette of the United States Patent and Trademark Office*, 1980, 1001 (4), p. 1431.
[334] Història de l'École Polytechnique Féminine (EPF). Barbance, Maryse, 2005. Histoire de l'EPF (cefi.org). http://old.cefi.org/CEFINET/DONN_REF/HISTOIRE/EPF.HTM
[335] Viñas Espín, S., *[Memòries d'un català parisenc],* mecanoscrit en català, inèdit, p. 2; http://haton.org/base/fiches/fiche1746.htm, Consulta feta l'any 2020.

El desembre de 1952, després de 4 anys a “Can Delas” [*sic*], seria contractat per la societat americana Foster Wheeler, on va treballar vint-i-set anys, fins que, als seixanta anys va decidir jubilar-se i poder, entre d’altres entreteniments, escriure les *Mémoires d’un Catalan parisien* i cinc anys més tard traduir-les a la seva llengua, el català.

Imatge 33. Santiago Viñas Espín. Fotografia proporcionada per Alain Vinas.

CAPÍTOL III: CONTEXT DE PRODUCCIÓ I DE PUBLICACIÓ DE LES «MEMÒRIES D'UN CATALÀ PARISENC»

1. Context de producció de les «Memòries d'un català parisenc»

1.1 L'egodocument dins del gènere memorialístic

La font documental que presentem forma part de la literatura testimonial de la guerra civil i l'exili; una literatura que abraça des de les memòries autobiogràfiques, els diaris personals o la correspondència postal, fins a la poesia o la novel·la de ficció...[336].

Dins d'aquest gran ventall literari, hi ha una distinció entre el gènere novel·lesc i el memorialístic. Aquest darrer, on s'encabiria la nostra font d'estudi, ha estat definit per Anna Caballé —professora titular de Literatura Espanyola de la UB i responsable de la Unitat d'Estudis Biogràfics— com "aquell que té com a eix una narrativa en la què un subjecte real explica experiències i esdeveniments viscuts"[337].

La producció literària memorialística es pot dividir, per una banda, en diaris i epistolaris, i per altra banda, en autobiografies i memòries[338]. En la llengua epistolar i els diaris es reflecteix la immediatesa de les experiències, els sentiments i els pensaments de l'emissor, que, conscient de l'escriptura, organitza i articula d'alguna manera el discurs escrit. L'epistolari d'un escriptor permet percebre clarament l'evolució de qui redacta les cartes com a persona i com a autor o autora. A través del diàleg epistolar també s'estableix el "mapa" personal i intel·lectual, i el progrés de la comunicació[339].

La producció memorialística en forma d'autobiografies i memòries, en canvi, relata de manera retrospectiva les vicissituds viscudes, tant les experiències positives com les negatives. En el cas de les memòries i autobiografies de l'exili republicà espanyol es centren, en la majoria dels casos, en el període de la guerra civil, però igualment en els episodis de fugida, reclusió i confinament, tot mostrant una història de penalitats que ha estat ocultada i proscrita per diferents estructures de poder.

La diferència principal entre les memòries i l'autobiografia és que en el primer cas l'autor es proposa narrar uns fets i un context històric des de la seva vivència o com a

[336] Barbé i Pou, E., «Escriure per sobreviure: diari d'un exiliat al camp del Barcarès», 2010, p. 18-20.
[337] «Memorialística, un género literario». *Fundación Ramón Areces*. 15 de març de 2022. https://www.fundacionareces.tv/conversaciones-online-desde-la-fundacion-ramon-areces/memorialistica-un-genero-literario/
[338] Sobre la varietat en la producció literària i les característiques del discurs de la memòria vegeu: Garcia Raffi, J. V., «La memoria catalana de los campos de concentración franceses...», 2016, p. 83-100.
[339] Garcia Raffi, J.V., «Les cartes de Joan Fuster: Aspectes lingüístics...», 2011, p. 129.

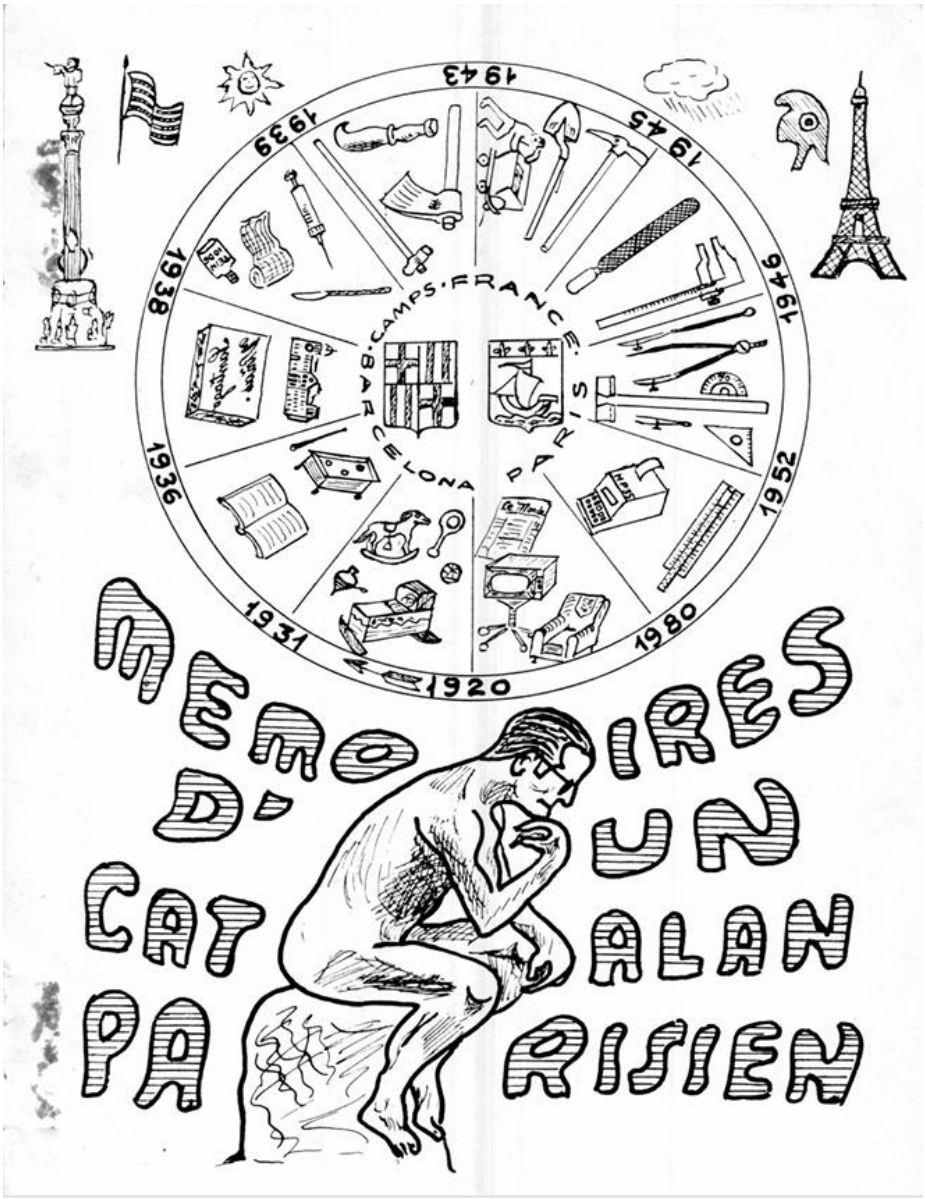
testimoni dels fets, mentre que en l'autobiografia, des d'un enfocament reflexiu, introspectiu i personal, el "jo" és l'eix central de la narració i l'objectiu de l'autor és explicar la seva vida. Molt sovint, les fronteres que separen les autobiografies i les memòries són molt subtils i difuses[340]. La nostra font n'és un cas exemplar, de manera que identificarem les «Memòries d'un català parisenc» amb ambdós termes.

1.2 «Memòries d'un català parisenc». Versions i estructura

La recerca m'ha permès tenir coneixement de tres versions diferents de les memòries de Santiago Viñas Espín. Ordenades cronològicament, la primera de les fonts és la versió original, escrita en francès, l'any 1980, per als seus dos fills. L'any 2020 vaig poder contactar amb el menor, Alain Vinas, resident a Tòquio. En un correu electrònic amb data de 19 d'abril, Alain em va confirmar l'existència de les memòries i l'idioma en què el seu pare les havia escrit. Malauradament, no he pogut disposar mai d'aquesta font.

La segona de les fonts és una traducció de l'original al català, feta per Santiago Viñas l'any 1985 per als familiars de Barcelona i Palma, a la qual hem pogut accedir l'any 2024 gràcies a la generositat de Cèlia Riba Viñas, i que té per títol *Mémoires d'un Catalan parisien*. El títol està en francès ja que probablement manté la portada de la versió francesa. En aquesta portada, a més del títol, hi ha una il·lustració, dibuixada pel propi Santiago on apareix ell mateix, nu, en la posició d'El Pensador, d'Auguste Rodin (París, 1840 – Meudon, 1917), reflexionant sobre la vida i el pas del temps, com Dante davant la porta de l'infern. Per sobre del pensador, hi figura un cercle dividit en deu parts. A cadascuna d'aquestes parts, que representen un període temporal, hi ha dibuixats diferents objectes que tenen un significat rellevant per a Santiago Viñas. En el període que comprèn la seva participació en el front, és a dir, entre 1938 i 1939, els objectes escollits són una ampolla de tintura de iode, una vena enrotllada, una xeringa i un bisturí; doncs foren els objectes que l'acompanyaren, tant de dia com de nit, durant el període de guerra.

[340] Sobre les característiques, diferències i similituds entre les autobiografies i les memòries, vegeu: Montiel Rayo, F., *Las escrituras del yo. diarios, autobiografías...,* 2018, p. 7-25.

Imatge 34 Portada de les [Memòries d'un català parisenc] de 1985, el contingut de les quals està traduït al català.

Un cop travessada la portada d'aquesta versió complerta, el lector es troba amb els records i vivències de Santiago Viñas plasmats en cent-una pàgines. Records dividits cronològicament i en forma de 72 capítols: 1) Preàmbul, 2) Naixement, 3) Avis, 4) El pare, 5) La mare, 6) Les especialitats gastronòmiques catalanes, 7) Escola de pàrvuls, 8) Escola primària, 9) Els jocs i les distraccions de la meva infància, 10) Excursions amb l'escola, 11) Els banys de mar, 12) Un viatge a Mallorca, 13) Costums desapareguts, 14) Les distraccions, 15) El 14 d'Abril de 1931, 16) Els anys d'Institut de la segona ensenyança, 17) Alguns records de l'Institut Balmes, 18) El 6 d'octubre de 1934, 19) Els pistolers feixistes, 20) Esclata la guerra civil, 21) L'Escola Industrial, 22) Els estudis de

practicant, 23) Els esbargiments de l'adolescència, 24) Barcelona durant la guerra, 25) Els bombardeigs de Barcelona, 26) L'anada al front. Maig de 1938, 27) La batalla de l'Ebre, 28) La retirada de Catalunya, 29) El darrer jorn a Espanya, 30) Negrín esperava lligar les guerres, 31) El camí fins a Saint-Cyprien, 32) El camp de Saint-Cyprien, 33) La vida a Saint-Cyprien, 34) Les ofensives psicològiques, 35) Les malalties del camp, 36) Els treballs del meu germà, 37) El camp de Barcarès, 38) El camp d'Argelès, 39) Els Grups de Treballadors Estrangers, 40) La retirada davant dels alemanys de 1940, 41) El grup de Gémenos, 42) El 167 G.T.E. a La Ciotat, 43) Consideracions sobre la fam, 44) El Premi Pourat – Consideracions, 45) L'organització Todt, 46) Els jueus, 47) Els alemanys, 48) Les Drassanes, 49) El vocabulari dels obrers i els renecs, 50) Bombers si us plau, per força, 51) Els permisos, 52) Abans de l'alliberament, 53) L'alliberament de La Ciotat, 54) Després de l'Alliberament, 55) La vida quotidiana a La Ciotat, 56) L'aprenentatge d'ajustador, 57) Els treballs mecànics a bord, 58) Les proves per ingressar a la secció de delineants, 59) L'acusació, 60) Els mítings a La Ciotat, 61) El cine, 62) Les distraccions, 63) El despatx dels delineants, 64) El C.A.P. de dibuixant (Certificat, d'Aptitut Professional), 65) La recerca de treball a París, 66) El despatx de delineants de Delas, 67) Els meus estudis al Conservatoire des Arts et Métiers, 68) Un sojorn a La Ciotat, 69) El que penso a l'any 1980 de la guerra civil, 70) He tornat a veure Barcelona, 71) Unes reflexions, 72) Esdeveniments de 1920 a 1980.

A diferència de la versió original, en francès, Santiago afegí, en aquesta versió catalana, un breu prefaci titulat «Nota pels eventuals lectors catalans, any 1985», on alerta els lectors que prenguin consciència que el contingut del document que estan a punt de llegir és una traducció literal que tenia, originàriament, com a únics destinataris els seus fills, a qui vol explicar una part molt important de la seva vida, aclarint que no pretén pas fer d'historiador.

La tercera font, objecte principal del nostre estudi, és la versió publicada per Joaquim Viñas Espín, a la seva revista a *La Veu de l'Exili Català i Republicà,* dins la secció «Bones Pàgines», en els números compresos entre el 26[341] i 46[342] de la revista. En aquesta ocasió, el títol, ja traduït al català, és «Memòries d'un català parisenc». Fins l'any 2024 era l'única versió que coneixíem. Tanmateix, l'oportunitat d'analitzar les *[Memòries d'un català parisenc]* en català, conjuntament amb la resta de documents i articles dipositats en el Fons Personal Vinyes Espín del Pavelló de la República, m'ha

[341] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 7 de novembre de 1985, 26, p. 4.
[342] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 1 de gener de 1990, 46, p. 6.

permès concloure que Joaquim Viñas va corregir ortogràficament les memòries de Santiago i posteriorment, per a publicar-les a *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, va seleccionar només alguns capítols relacionats amb la infantesa, la guerra civil espanyola i l'exili a França en situació de reclusió.

La secció «Bones Pàgines» de la revista i, per tant, «Les Memòries d'un català parisenc» finalitzen coincidint amb el capítol corresponent a la fi de la Segona Guerra Mundial. La raó de publicar certs capítols rau en què els objectius de Joaquim Viñas eren, com veurem més endavant, diferents als de Santiago, així com també el públic a qui anirien dirigides.

Així doncs, dels 72 capítols que comprenen les *[Memòries d'un català parisenc]*, Joaquim Viñas en publicà només una selecció: 1) Preàmbul, 2) Naixement, 9) Els jocs i les distraccions de la meva infància, 11) Els banys de mar, i 14) Les distraccions, 15) El 14 d'Abril de 1931, 16) Els anys d'Institut de la segona ensenyança, 17) Alguns records de l'Institut Balmes, 18) El 6 d'octubre de 1934, 19) Els pistolers feixistes, 20) Esclata la guerra civil, 21) L'Escola Industrial, 22) Els estudis de practicant, 23) Els esbargiments de l'adolescència, 24) Barcelona durant la guerra, 25) Els bombardeigs de Barcelona, 26) L'anada al front. Maig de 1938, 27) La batalla de l'Ebre, 28) La retirada de Catalunya, 29) El darrer jorn a Espanya, 30) Negrín esperava lligar les guerres, 31) El camí fins a Saint-Cyprien, 32) El camp de Saint-Cyprien, 33) La vida a Saint-Cyprien, 34) Les ofensives psicològiques, 35) Les malalties del camp, 36) Els treballs del meu germà, 37) El camp de Barcarès, 38) El camp d'Argelès, 39) Els Grups de Treballadors Estrangers, 40) La retirada davant dels alemanys de 1940, 41) El grup de Gémenos, 42) El 167 G.T.E. a La Ciotat, 43) Consideracions sobre la fam, 44) El Premi Pourat – Consideracions, 45) L'organització Todt, 46) Els jueus, 47) Els alemanys, 48) Les Drassanes, 49) El vocabulari dels obrers i els renecs, 50) Bombers si us plau, per força, 51) Els permisos, 52) Abans de l'alliberament, 53) L'alliberament de La Ciotat[343].

1.3 Utilització de les persones singulars i plurals en les «Memòries d'un català parisenc»

Santiago escriu sobre el que va viure, el que va veure i el que va sentir. Utilitza el "jo narrador", justificat perquè ell és el principal protagonista dels fets narrats. Majoritàriament ho fa en primera persona del singular i en temps passat, mostrant així la distància temporal que el separa dels fets. Segons Josep Vicent Garcia Raffi, en molts

[343] Vegeu l'Annex 3: fotografies del primer i darrer capítol de les «Memòries d'un català parisenc».

testimonis aquest *Jo* testimonial es desplaça a altres persones gramaticals, provocant efectes de sentit de la representació de la experiència, utilitzant la primera persona del plural per a descriure pensaments o experiències col·lectives[344]. En el cas de Santiago, el "nosaltres" fa referència a la família a Barcelona, a l'equip —normalment en parella— de practicants en ple camp de batalla. En unes ocasions fa referència a tota la brigada i, en d'altres, al conjunt de refugiats, com també als companys dels grups de treball forçós. Aquesta col·lectivització mostra els diferents grups identificats com a comunitats[345]. Igualment, utilitza el "nosaltres" per a destacar la tant especial i sempre anhelada vinculació amb el seu germà Joaquim. La relació entre ambdós germans, tant en el període bèl·lic com en el de reclusió, està marcada per un caràcter protector i de tenir cura de Joaquim envers el seu germà petit.

Santiago utilitza també, tot i que en menor mesura, la tercera persona. La del plural, per allunyar-se dels fets i mantenir una certa distància amb la finalitat d'assolir un relat objectiu o imparcial[346]. Així doncs, l'autor de les «Memòries d'un català parisenc» esdevé observador i descriptor de diferents col·lectius, com foren: els professors de l'Escola Industrial, les infermeres de l'Hospital Clínic, els soldats en els períodes de combat armat, els refugiats civils recent arribats a les platges de Saint-Cyprien, els guardes de seguretat —tant de la frontera, com dels camps i dels GTE—, els treballadors forçosos d'altres indrets com eren els armenis, els sards o els jueus i, més acuradament, el col·lectiu de ferits i malalts durant la guerra i en els camps de concentració. La tercera persona del singular, en canvi, és emprada per a descriure alguns personatges i narrar situacions molt concretes o anecdòtiques d'aquests. Per últim, Santaigo Viñas fa servir la forma impersonal per tractar d'objectivar situacions viscudes de ben a prop, com, en el cas de Barcelona, els bombardeigs o la fam generalitzada. I durant l'estada al front, per a relatar els avenços i retirades en algunes de les batalles, així com també per a descriure diferents actuacions professionals que realitzaven els practicants com ell, en l'atenció als ferits.

Santiago descriu la Retirada cap a la frontera pirinenca així com als camps de concentració a nivell estructural, social i des d'una perspectiva higiènica i sanitària. Tot i que la major part de l'obra té un predomini descriptiu, hi ha una relació inherent entre

[344] Garcia-Raffi, J.V., «La memoria catalana de los campos de concentración franceses...», 2016, p. 88.
[345] Simón Porolli, P., *La escritura de las alambradas...,* 2012, p. 64.
[346] Traverso, E., *Pasados singulares. El "yo" en la escritura...,* 2022, p. 23; Simón Porolli, P., *La escritura de las alambradas...,* 2012, p. 62.

l'escriptura i el trauma viscut. Un trauma ocasionat pel terror de la guerra i per la reclusió en els camps de concentració, com també per la violència patida a mans dels dispositius de repressió i els efectes directes de les condicions inhumanes en que foren reclosos. En aquest aspecte, Santiago utilitza majoritàriament la primera persona del plural col·lectivitzant el relat amb la seva comunitat. Aquest desplaçament de la primera persona del singular cap a la primera persona del plural és característic, segons Paula Simón, davant de conflictes que afecten tant al subjecte com a la comunitat[347]. La tragèdia, doncs, fou per a Santiago col·lectiva, així com moltes de les emocions compartides.

1.4 Factors que determinen l'escriptura de Santiago Viñas Espín

1.4.1 Motivacions i públics de les Memòries d'un català parisenc

Tant els objectius de la redacció de les memòries com el públic destinatari són elements que determinen l'escriptura de Santiago Viñas. En aquest cas, ambdós estan relacionats. El primer destinatari és, com així ens fa saber, ell mateix. Un dels objectius que es proposa a l'hora d'escriure aquest testimoniatge és fer un exercici de reflexió personal que "li permetrà posar ordre a tots aquells records i fer venir a la memòria detalls oblidats"[348]. Per a molts dels testimonis supervivents dels camps de concentració, explicar o escriure les memòries resulta un procés de recuperació que no necessàriament s'inicia amb l'alliberament dels camps o de la reclusió[349]. Retornar als records és, com diu Santiago, "un intent d'organitzar" una experiència que tingué com a factor comú el desconcert i la confusió.

El segon dels públics queda reduït dins la família i possiblement els cercles més íntims. Una prova d'aquest públic la detectem quan explica que després d'ajudar una vilatana a parir, prop de Linyola (Lleida), a finals de 1938, no va a tornar a presenciar mai cap part fins el naixement d'en Bernard, sense precisar que s'està referint al seu fill[350]. Queda palès, doncs, que els lectors, a qui van dirigides les memòries, saben perfectament qui és en Bernard i no hi ha cap necessitat d'aclariment. A més, en el capítol preliminar de l'obra complerta traduïda al català «Nota pels eventuals lectors catalans, 1985»

[347] Simón Porolli, P., *La escritura de las alambradas...,* 2012, p. 139-140.
[348] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 7 de novembre de 1985, 26, p. 4.
[349] Simón Porolli, P., «Escritura y trauma en el testimonio concentracionario...», 2017, p. 189.
[350] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 11 de febrer de 1987, 32, p. 6.

evidencia que el públic principal de la font eren els seus dos fills, i l'objectiu primordial de les memòries era que ells coneguessin els seus orígens familiars, incloent-hi la seva infantesa, adolescència i joventut, és a dir, una part important de la seva vida.

1.4.2 Edat del testimoni en el moment de producció

No fou fins l'any 1980, amb seixanta anys d'edat, que Santiago Viñas decidí deixar per escrit la seva biografia, els seus records; és a dir, 44 anys després del cop d'Estat militar franquista. Experts en la literatura memorialística, com Josep Vicent García Raffi, senyalen que la distància temporal entre el succés i el moment de l'escriptura permet un procés de reflexió en el què "el jo madur reescriu al jove derrotat"[351]. Durant la dècada dels vuitanta aparegueren publicades diverses veus i, en moltes d'elles, s'aprecien unes característiques singulars. A la dècada de 1940 l'objectiu de la publicació testimonial, per part dels refugiats o que van patir la repressió, era la denúncia dels fets que succeïen tant a Espanya com a França, així com un intent de visibilització, a nivell internacional, de les atrocitats a les que estaven sotmesos els compatriotes republicans; una denúncia en la que les publicacions apareixien pràcticament al mateix temps que succeïen els fets. Aquesta escriptura tenia un caràcter periodístic en forma de "crònica" o "reportatge"[352]. Als anys 50 hi hagué una retracció en la publicació de la veu testimonial. Foren unes dècades marcades, d'una banda, per la censura imposada pel règim franquista, mentre que, a nivell internacional, el focus d'atenció principal estava situat en la Segona Guerra Mundial i les atrocitats dels camps d'extermini nazis. Aquest fet va provocar que les obres publicades en aquells anys es distanciessin d'un objectiu històric i de denúncia, i busquessin un apropament cap al gènere literari. En canvi, als anys 60, 70 i, especialment, coincidint amb el final de la dictadura espanyola, hi ha un ressorgiment de testimonis que busca recuperar la història dels vençuts i que es revisi el discurs elaborat pel franquisme, tractant així d'acabar amb el silenci al que s'havia sotmès a una part de la societat espanyola[353]. A la dècada dels 80, afloraven noves veus i creixia la demanda per aquests testimonis[354]. Aquest auge, tant en la producció, com en l'intent de recuperar les obres autobiogràfiques, coincidint amb la mort del dictador, es degué per una banda a la "llibertat d'expressió" i al desig d'explicar la pròpia versió de la vida i, per altra banda, a la necessitat de rescatar

[351] Garcia-Raffi, J.V., «La memoria catalana de los campos de concentración franceses...», 2016, p. 87.
[352] Simón Porolli, P., *La escritura de las alambradas...,* 2012, p. 54.
[353] Ibíd., 2012, p. 93.
[354] Montiel Rayo, F., *Las escrituras del yo. diarios, autobiografías...,* 2018, p. 8.

un oblit que en pocs anys esdevindria irreversible[355]. Tanmateix, els discursos polítics espanyols estaven marcats per termes com reconciliar, esborrar, oblidar o superar i hi havia una manca d'espais socials on els damnificats poguessin presentar i expressar les experiències personals. De manera similar, la postura política francesa sobre la qüestió dels refugiats i el tracte del govern gal i llurs autoritats cap als exiliats republicans fou, segons molts dels testimonis republicans i algunes investigadores i investigadors, similar a la d'Espanya: un assumpte que s'havia de mantenir a l'ombra de la història del país. Com apunta Marie-Claude Rafaneau-Boj, "la França oficial, propensa a la història selectiva, no admet taques ni res que no sigui motiu de glòria" i, per tant, la imatge i la veu dels milers de refugiats havia de romandre arraconada darrere les filferrades[356]. Tot plegat provocà que, a banda i banda dels Pirineus, en la majoria dels casos, les diferents memòries individuals, com és el cas que presentem, fossin construïdes al voltant de les seves famílies, privant-se la seva col·lectivització[357]. Aquest públic íntim i reduït queda palès en el capítol «Preàmbul» de les «Memòries d'un català parisenc»:

> "Antany, quan es vetllava prop del foc, a l'hivern, la comunicació entre les generacions era oral. Avui no em veig capaç, altrament que per escrit, de contar les aventures de la meva vida"[358].

Conscient en tot moment del risc que suposa escriure passats tants anys, Santiago deixa constància que no pretén fer d'historiador, sinó que es proposa narrar els fets com li vinguin al cap[359]. Aquesta vindicació oberta de la subjectivitat és, segons Paula Simón, característica en molts d'aquests testimonis, identificant-s'hi una honestedat en el relat[360]. Molts dels testimonis que redactaren les seves vivències tants anys després senten la necessitat d'expressar el neguit pels possibles oblits o distorsions pel pas del temps. Així ho expressa, per exemple, el cirurgià Pelai Vilar Canales des del seu exili mexicà:

---

[355] Vicens Vega, L., *El yo de las escritoras del exilio republicano...,* 2021, p. 23.
[356] Rafaneau-Boj, M.C., *Los campos de concentración de los refugiados españoles...*, 1995, p. 2-7.
[357] Simón Porolli, P., «Escritura y trauma en el testimonio concentracionario...», 2017, p. 174-175.
[358] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 7 de novembre de 1985, 26, p. 4.
[359] La reflexió sobre els efectes del pas del temps en la memòria dels testimonis és sovint expressada per aquells qui escriuen els records dècades després dels fets. Podem trobar els exemples de Moisès Broggi o Pelai Vilar. Broggi i Vallès, M., *Memòries d'un cirurgià...*, 2001, p. 7; Vilar i Canales, P., *Guerra i Exili. Memòries d'un metge català...,* 2019, p. 45.
[360] Simón Porolli, P., «Escritura y trauma en el testimonio concentracionario...», 2017, p. 173.

> "Quan hom s'acosta als 80 anys i es posa a recordar fets succeïts quan només tenia 27, hom s'adona que la roda del temps ha voltat durant mig segle, deixant escolar vivències que poden haver-se desfasat o desfigurat amb la fantasia. Conscient del que acabo d'escriure, la meva voluntat no pot impedir que els fenòmens involutius de l'envelliment, disminueixin l'objectivitat del relat"[361].

I de manera similar ho fa el també cirurgià Moisès Broggi:

> "No és fins ara, ja ben passats els noranta, que em poso a escriure amb el temor d'haver-m'hi posat massa tard i que el temps no em permeti d'acomplir la intenció d'explicar les moltes coses que he vist i viscut més intensament, les unes nítides, com si fessin part de la realitat actual i d'altres en canvi, en forma confusa, com si es trobessin embolcallades en una boira espessa"[362].

Altrament, en un intent de deixar un llegat centrat en la veracitat, Santiago utilitza uns recursos característics, propis dels testimonis memorialistes, com són l'aportació constant de dades i dates[363], així com l'absència intencionada d'adornaments literaris[364].

1.4.3 Edat del testimoni en el moment dels fets

Hi ha d'altres elements a tenir presents, que determinen l'escriptura de molts dels testimonis de la guerra civil i l'exili. Un d'ells és l'edat dels autors durant els fets succeïts.

Com apunta Javier Sánchez Zapatero, expert en literatura memorialística de la guerra civil i l'exili, pel que fa a l'edat en el moment dels fets, aquelles persones que experimentaren les vivències pròpies de la guerra i l'exili en edat adulta pateixen un major impacte ja que, al trauma ocasionat per les pròpies situacions, cal afegir el que provoca la inevitable comparació amb el passat idíl·lic de la infantesa[365]. En aquest sentit, Santiago Viñas, quan va produir-se el cop d'estat militar i esclatà la guerra civil, només tenia setze anys. Després, va viure un període de vuit anys seguits de guerra i reclusió, fins que l'any 1944 finalitzà la Segona Guerra Mundial. Llavors en tenia vint-i-quatre i aquest fet

[361] Vilar i Canales, P., *Guerra i Exili. Memòries d'un metge català...,* 2019, p. 45.
[362] Broggi i Vallès, M., *Memòries d'un cirurgià...*, 2001, p. 7.
[363] Simón Porolli, P., *La escritura de las alambradas...,* 2012, p. 67 i 124.
[364] Montiel Rayo, F., *Las escrituras del yo. diarios, autobiografías...,* 2018, p. 16; Simón Porolli, P., *La escritura de las alambradas...,* 2012, p. 94.
[365] Sánchez Zapatero, J., «Una polifonía contra el olvido: Las memorias en la literatura del exilio...», 2018, p. 160.

l'ajudaria a que pogués refer la seva vida amb més facilitat que no pas el seu germà Joaquim. En el propi títol, així com en el dibuix de la portada de la versió de 1985 de les *[Memòries d'un català parisenc]*, on apareix la Torre Eiffel i el monument de Colom, podem advertir que es sentia català i alhora parisenc. Barcelona i París foren per a Santiago dues "llars", dos indrets on fou capaç d'arrelar.

Tanmateix, en les memòries originals, traduïdes al català, en el capítol 70 «He tornat a veure Barcelona», s'aprecia la tristesa i el dolor que esmenta Sánchez Zapatero. Santiago es retroba l'any 1978, de nou amb Barcelona, però és una Barcelona que no reconeix, "més bruta i menys catalana"[366]. Hi ha una Barcelona que enyora amb profunditat, la de la seva infantesa, la de la seva vida als carrers Trafalgar i Junta de Comerç, la Barcelona dels pares i els amics. A mesura però, que passen les dies, i que torna a visitar Barcelona l'any següent, aquest dolor es va alleugerint. Descriu les jornades amb la seva germana Carolina, al cementiri per a visitar la tomba dels pares, al cinema o a "Las Golondrinas" del port, així com el retrobament amb familiars i amics. Narra diferents visites als museus, a Montserrat o al Parc de la Ciutadella, on es retroba amb els "peixos vermells" de la seva infantesa i, poc a poc, la descripció de Barcelona sembla tenir un aspecte cada cop més agradable.

1.4.4 Estatus social. El col·lectiu dels "sense veu"

Com explica Francisca Montiel, quan els emissors d'obres de la literatura testimonial són persones amb una transcendència pública, no només són conscients que els seus escrits podran veure la llum sinó que, en alguns casos, són redactats perquè així sigui[367]. Santiago Viñas, en canvi, forma part del col·lectiu dels "sense veu"; un col·lectiu que no disposava d'espais socials públics on il·lustrar la seva veu, a diferència de personalitats reconegudes. En aquest sentit, l'escriptor i il·lustrador Enric Larreula Vidal esmenta la dificultat que existeix per a què les editorials vulguin publicar les memòries de persones desconegudes, com fou el cas d'Otília Castellví i Fontanet[368]. La consciència d'aquests testimonis de representar un dels (tants) "sense veu", on llurs memòries no sortiran de

[366] Viñas Espín, S., *[Memòries d'un català parisenc],* mecanoscrit en català, inèdit, 1985, p. 87.
[367] Montiel Rayo, F., *Las escrituras del yo. diarios, autobiografías...,* 2018, p. 13.
[368] Durant el seu exili a Caracas, Otília Castellví escrivia per les nits, en una màquina d'escriure, els seus records, per a sí mateixa, per als seus fills. Als anys vuitanta li cedí una còpia d'aquestes memòries al seu amic, Enric Larreula, qui finalment, després de trucar a diferents editorials, les entregaria a Oikos-Tau, per a ésser publicades. Castellví i Fontanet, O, *Otília Castellví i Fontanet 1926-1946...,* 1997, p.10.

l'esfera privada[369], jugà un paper determinant en les característiques de la seva escriptura. Santiago no esperava en cap moment fer arribar la seva biografia a un públic general, de manera que ni pretén que la seva obra sigui llegida com un espectacle, ni com la biografia d'una víctima. El filòleg José Colmeiro, editor d'*Éxodo. Diario de una refugiada espanyola,* descriu fins a quin punt el públic de l'obra de Silvia Mistral condicionà la seva escriptura:

> "sería conveniente señalar la diferencia entre la autora del diario, escrito durante la experiencia de refugiada para su uso personal y de alcance reducido, y la autora de Éxodo, obra testimonial editada y publicada ya desde su exilio en México para compartir con un público más amplio. Es más que probable que Silvia Mistral en su preparación para la publicación revisara, ampliara y corrigiera y ahí introdujera elementos literarios"[370].

I afegeix dient:

> "Es de destacar que en los capítulos —publicats a la revista mexicana *Hoy,* entre octubre i desembre de 1939— no se ofrecen tantas críticas específicas a los partidos y al gobierno republicano, ni tampoco tantas descripciones de las rencillas internas entre refugiados, como sí aparecen en el libro. Esto podría indicar un deseo de no herir susceptibilidades y no reabrir las viejas heridas entre las facciones republicanas"[371].

En el testimoniatge de Santiago no s'aprecia exageració ni dramatisme, sinó una tendència descriptiva en la seva escriptura, travessant de manera sorprenentment superficial molts dels moments esfereïdors viscuts[372], eludint així la denúncia cap al país dels seus lectors: la seva família francesa.

---

[369] Simón Porolli, P., *La escritura de las alambradas...,* 2012, p. 94.
[370] Mistral, S., *Éxodo. Diario de una refugiada...*, 2009, p. 25.
[371] Ibíd., p. 43.
[372] Marta Marín Domine, estudiosa de l'obra de Joaquim Amat Piniella, la novel·la *KL Reich,* indagà sobre el retard de la publicació, l'any 1963, d'aquesta obra escrita disset anys enrere, així com sobre l'absència d'alguns fragments. Tractant d'anar més enllà de la censura, senyalà, com a raó, entre d'altres causalitats, que "el contenido de la novela pudo haber causado cierto desconcierto entre el círculo de supervivientes… No fue, ciertamente el tipo de narración esperada por algunos". Lluch Prats, J.; Miñano Martínez, E.; Sánchez Zapatero, J., «El universo concentracionario...», 2016, p. 17.

Tanmateix, tot i la tendència descriptiva de Santiago, hi ha elements característics de la literatura testimonial que apareixen també en l'egodocument de Santiago com és allò que no és capaç d'escriure.

> "...I és així que, després d'uns anys, ens sembla haver viscut un somni. He llegit que una deportada als camps nazis no gosava dir tota la realitat, de tan increïble com era pels que no s'havien trobat en la mateixa situació"[373].

Entre aquestes paraules s'hi amaga una realitat característica en testimonis que han patit, en situacions d'empresonament o reclusió, diferents tipus de violència o temor de perdre la vida —especialment estudiat en els testimonis dels supervivents dels camps nazis—. Es tracta de la dificultat, o fins i tot la impossibilitat, de comunicar uns records on la cruesa de les vivències sofertes poden resultar tant inversemblants que generin incredibilitat en el lector, fent trontollar la veracitat del text en el seu conjunt[374]. En conseqüència, algunes d'aquestes vivències romanen, per sempre més, tancades en un racó de la memòria.

1.4.5 Gènere i (gènere de la) professió

El gènere és un factor que determina l'escriptura testimonial. Tal i com senyala Sánchez Zapatero, sovint l'escriptura masculina i androcèntrica viatja endavant i es centra en la història mentre que la femenina tendeix a desinteressar-se per aquesta història i s'endinsa en la intimitat, sincerant-se alhora d'expressar emocions, fent aflorar la riquesa de la intrahistoria[375]. Aquestes diferències poden apreciar-se sovint en testimonis de professions sexuades com eren llavors les professions sanitàries, on el rol tradicional del metge i del practicant duia a una relació autoritària i amb una certa distància envers els malalts, mentre que el rol de la infermera facilitava una relació més estreta amb els malalts. En testimonis d'homes sanitaris, com ara Julià Fuster Ribó, Pelai Vilar i Canales, Artur Bladé i Desumvila, Héctor Colmegna o el propi Santiago Viñas Espín, entre d'altres, s'aprecia aquesta escriptura descriptiva, històrica i professional. En canvi, en els testimonis de dones sanitàries, tant en forma escrita com oral[376], tot i que hi ha una

[373] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 7 de novembre de 1985, 26, p. 4.
[374] Simón Porolli, P., *La escritura de las alambradas...,* 2012, p. 55-56.
[375] Sánchez Zapatero, J., «Una polifonía contra el olvido: Las memorias en la literatura del exilio...», 2018, p. 147.
[376] Hodgson, A., *A una milla de Huesca. Diario de una enfermera australiana…,* 2005; Valls Molins, R. (coord.), *Infermeres catalanes a la Guerra Civil...*, 2008.

descripció històrica i professional dels fets, el record s'endinsa en les emocions, en les relacions interpersonals i en l'impacte que produïren els fets succeïts sobre les persones del voltant, especialment les més vulnerables[377].

1.4.6 Personalitat de Santiago Viñas Espín

Llegint les «Memòries d'un català parisenc» publicades a la revista *La Veu de l'Exili Català i Republicà,* hom pot deduir que molt probablement estan escrites per als seus familiars més propers, és a dir per als seus fills i la seva esposa. Aquesta deducció em va conduir a preguntar-me durant el treball de fi de màster, enmig de la primera onada de la Covid-19: "per què els ho havia d'escriure tants anys després?", "perquè la seva família no coneixia aquella part tant important de la seva vida?". A partir d'aquí, les següents preguntes que em feia eren les següents: "Com pot afectar viure la cruesa de la guerra civil espanyola i un període de reclusió tant llarg, durant la Segona Guerra Mundial, en la relació amb la parella, els fills o la societat en el seu conjunt?". Aquestes preguntes i reflexions només em conduïen a pensar que per entendre i saber llegir d'una manera més objectiva l'autobiografia de Santiago Viñas, calia saber com era ell com a persona, com a marit, com a pare... i l'única manera de saber-ho era a partir d'una font oral propera a Santiago.

L'any 2020, durant el Treball de Fi de Màster, la meva cerca per internet, per diferents pàgines genealògiques, em va conduir a identificar el nom dels fills de Géneviève i Santiago. Seguidament, a través de la cerca per diferents xarxes socials vaig poder contactar amb Alain, el seu fill. Vàrem compartir alguns correus electrònics. La comunicació fou molt cordial tot i que més breu del què hauria desitjat i, per tant, vaig obtenir poca informació. Així doncs, les respostes a aquestes preguntes me les proporcionaria l'any 2024 Cèlia Riba Viñas, filla de Gabriela Viñas Olivella, cosina de Santiago. Na Cèlia va conèixer Santiago tant pel que es comentava a casa, com pels diferents retrobaments a partir de l'any 1978. Segons la nostra entrevistada, Santiago era considerat dins la família com un nen prodigi, tenia una ment privilegiada. De fet, m'explicà que, a casa, Santiago era molt recordat de manera joiosa.

[377] Valls Molins, R. (coord.), *Infermeres catalanes a la Guerra Civil...*, 2008; Jackson, A. *British Women and the Spanish Civil War*, 2002; Jackson, A., *Més enllà del camp de batalla: Testimoni, memòria i record d'una cova hospital*, 2004.

> Cèlia Riba: "Santiago era de l'edat de la meva tia Encarna, que era de 1919 i va néixer l'agost, es devien portar pocs mesos. La meva tia Encarna era d'una intel·ligència normal. Van anar a l'Exposició Internacional de l'any 1929 i en Santiago jugava a escacs i li va dir: 'tu no juguis que tu no en saps'. Li deia com si fos beneita, vull dir que era un nin (sic.), com un nen prodigi, un nen precoç, molt tirat cap a la part racionalista i científica" [378]

El propi Santiago explica en les *[Memòries d'un català parisenc]* que fou el seu pare qui li va ensenyar a jugar i al poc temps ja el guanyava[379]. Pel que fa a la personalitat de Santiago Viñas, segons Cèlia Riba, era una persona extremadament racional, molt curiosa, molt inquieta. Tot ho volia saber, tot necessitava entendre-ho[380].

Era una persona molt culta i mai va abandonar la llengua catalana.

> Cèlia Riba: "Recordo una vegada que va venir a Barcelona (referint-se a Santiago) que com sabia parlar català, no sé qui li havia demanat, que havia de parlar dels foners balears (...) Això sí, el seu català amb accent francès. (Cèlia es posa a riure) Ah, i el seu francès amb accent català" [381]

Cèlia recorda l'esposa de Santiago, "la Géneviève", com una persona entranyable, dolça, a qui la família Viñas Olivella tenia una enorme estima[382]. Segons Cèlia, Géneviève i Santiago eren "iguals", molt compatibles.

> Cèlia Riba: "Sí, sí, sí. Era una dona molt bona. Estava molt ficada en la ciència. I, així com era en Santiago, es van entendre de seguida. És que eren dues ànimes bessones. Perquè també en Santiago era molt quadradet, molt científic. "I això per què és?" sempre donava explicacions científiques de tot. Però sí que és cert, La Géneviève era una gran enginyera, una dona que va obrir camps, però ja t'ho dic, era com, molt humil. No era una persona que anés trepitjant" [383]

[378] Entrevista amb Cèlia Riba Viñas, 20 de març de 2024, minut 44.
[379] Viñas Espín, S., *[Memòries d'un català parisenc],* mecanoscrit en català, inèdit, 1985, p. 13.
[380] Aquest fet podria indicar l'elevat nombre de dades i dates que aporta en les memòries. Moltes de les quals hem pogut constatar en els diferents arxius.
[381] Entrevista amb Cèlia Riba Viñas, 1 de juliol de 2024, minut 6.
[382] Entrevista amb Cèlia Riba Viñas, 20 de març de 2024, minut 51.
[383] Entrevista amb Cèlia Riba Viñas, 1er de juliol de 2024, minut 11.

Segons Cèlia Riba, Géneviève i Santiago estimaven molt els fills, tot i que, pel que fa a la formació dels petits, eren molt estrictes.

> Cèlia Riba: "Volien que anessin a 'les grandes écoles'[384] i a l'estiu, en comptes de fer vacances, els enviaven a Anglaterra perquè aprenguessin anglès"[385].

Una de les coses que Cèlia recorda amb més afecte era que per a mantenir els lligams amb els cosins de França, per Nadal, s'intercanviaven presents. De Décines, on vivia Joaquim, rebien els típics dolços coneguts com "coussins" de Lió, i de Viroflay, on residia Santiago, els arribaven xocolatines. Des de Catalunya, enviaven torrons, "com toca"[386].

Imatge 35. Gabriela Viñas amb Joaquim Viñas a Lió. Fotografia cedida per Cèlia Riba Viñas.

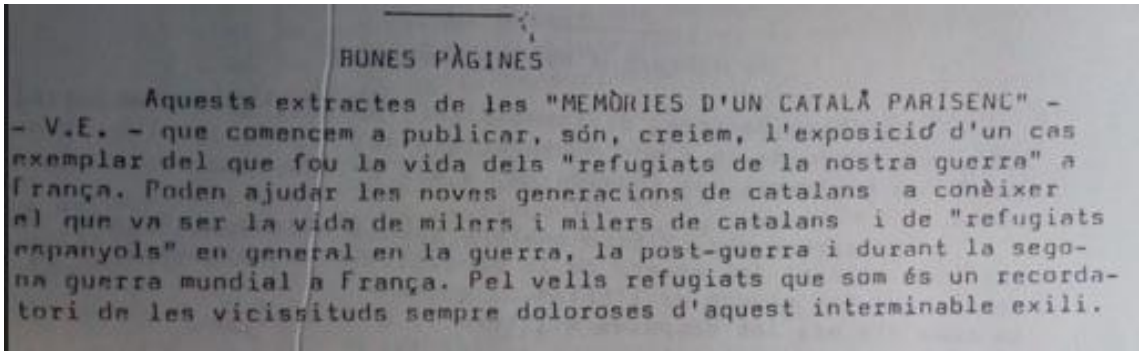
2. Context de publicació: *La Veu de l'Exili Català i Republicà*

En el Fons Personal Vinyes Espín del Pavelló de la República es troben centenars de pàgines escrites per Joaquim Viñas Espín, amb la seva màquina d'escriure, sobre diferents temes científics i polítics. El seu activisme des de l'exili, en la perseverant publicació d'articles d'opinió fins els darrers dies de la seva vida, fou una forma de lluita social

[384] A França, "Grandes-Écoles" designen centres públics i privats, d'educació superior, de gran prestigi, l'accés als quals es fa per concurs rigorós.
[385] Entrevista amb Cèlia Riba Viñas, 20 de març de 2024, minut 50.
[386] Entrevista amb Cèlia Riba Viñas, 1 de juliol de 2024, minut 13.

contra el feixisme espanyol i l'internacional, que subsistien, segons ell, amagats sota falses democràcies.

«Les memòries d'un català parisenc» publicades a la revista *La Veu de l'Exili Català i Republicà,* a partir del novembre de 1985, que recullen alguns dels capítols de les *[Memòries d'un català parisenc]* de Santiago Viñas Espín, tenen el següent objectiu, que el mateix Joaquim ens fa saber en les primeres línies de la recent secció «Bones Pàgines» de la revista:

BONES PÀGINES

Aquests extractes de les "MEMÒRIES D'UN CATALÀ PARISENC" - - V.E. - que comencem a publicar, són, creiem, l'exposició d'un cas exemplar del que fou la vida dels "refugiats de la nostra guerra" a França. Poden ajudar les noves generacions de catalans a conèixer el que va ser la vida de milers i milers de catalans i de "refugiats espanyols" en general en la guerra, la post-guerra i durant la segona guerra mundial a França. Pel vells refugiats que som és un recordatori de les vicissituds sempre doloroses d'aquest interminable exili.

Imatge 36. Introducció de les «Memòries d'un català parisenc». Joaquim Viñas Espín, *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 7 de novembre de 1985, 26, p. 4.

> "Aquests extractes de les "Memòries d'un català parisenc –V.E.–" que comencem a publicar, són, creiem, l'exposició d'un cas exemplar del que fou la vida dels refugiats de la nostra guerra a França. Poden ajudar les noves generacions de catalans a conèixer el que va ser la vida de milers i milers de catalans i de "refugiats espanyols" en general en la guerra, la post-guerra i durant la Segona Guerra Mundial a França. Pels vells refugiats que som és un recordatori de les vicissituds sempre doloroses d'aquest interminable exili[387]."

Com es pot apreciar, amb la creació de la secció «Bones Pàgines», on hi publica les memòries del seu germà, Joaquim es dirigeix a les noves generacions de catalans amb el propòsit de mostrar-los una història que desconeixen, que se'ls ha amagat. Alhora, s'adreça també als que van viure la guerra civil espanyola i l'exili a França. Per a aquests, les «Memòries d'un català parisenc» poden ésser útils per a fer-los reviure la guerra a Espanya, que segons Joaquim resta inacabada, com també l'interminable exili. Segons Joaquim, l'exitosa estratègia per part de l'Estat espanyol consisteix en fer oblidar tot allò relacionat amb l'únic camí que pot garantir la defensa dels valors democràtics i la llibertat

[387] Viñas Espín, J., "Introducció". *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 7 de novembre de 1985, 26, p. 4.

dels pobles, és a dir, el republicanisme i la República. Per tant, des de l'exili, ja sigui amb la publicació constant de diferents articles d'opinió —tant en la premsa catalana com francesa—, amb la creació de la revista *La Veu de l'Exili Català i Republicà* i amb la recuperació de la veu dels qui van defensar la República; presentant «Les memòries d'un català parisenc» com la vida de milers de catalans i de refugiats espanyols, Joaquim Viñas hi dedica una gran part de la seva vida a lluitar contra "el feixisme, consolidat en la recent democràcia espanyola i exemplar als ulls de l'imperialisme i el capitalisme"[388].

Tanmateix, per a comprendre amb major profunditat el context de la publicació de les «Memòries d'un català parisenc» en *La Veu de l'Exili Català i Republicà,* hem d'endinsar-nos en la relació existent entre la faceta professional i el pensament polític de Joaquim Viñas Espín al llarg dels anys.

2.1 Recorregut professional de Joaquim Viñas Espín

Joaquim Viñas Espín va néixer a Barcelona el 12 de juny de l'any 1909. L'any 1920, en què nasqué Santiago, possiblement per alleugerir la càrrega familiar, Joaquim fou traslladat a casa dels oncles Gabriel Viñas Morant i Cèlia Olivella Grifoll i les cosines Cèlia i Encarnació, a Lleida, on va iniciar els seus estudis mitjans. Dos anys més tard, l'any 1922, tornà a Barcelona, i continuà els seus estudis a l'Institut Jaume Balmes finalitzant-los l'any 1926[389]. Joaquim decidí continuar la seva formació acadèmica superior a la facultat de Medicina de Barcelona, on es llicencià l'any 1934[390]. Els primers anys d'exercici professional, com a metge, els dugué a terme en una consulta que obrí a la Ronda Sant Antoni número 88[391]. Tant bon punt esclatà la guerra civil, Joaquim Viñas, que militava a la Unió Socialista de Catalunya (USC) i posteriorment fou membre del PSUC, s'allistà amb la Columna Karlos Marx i es dirigí al front d'Aragó. Amb la militarització de les milícies antifeixistes assolí el rang de cap de Sanitat de la 27a Divisió dins del XVIII Cos d'Exèrcit, on el cap de Sanitat era el seu amic i col·lega de facultat el doctor Julià Fuster Ribó. Després d'una llarga retirada, un cop creuada la frontera amb França Joaquim fou reclòs en els diferents camps de concentració de les platges del Rosselló i posteriorment allistat en diferents GTE, on seguí exercint com a metge atenent

[388] Viñas Espín, J., *La Veu de l'Exili Català i Republicà,* 50, gener de 1991.
[389] Fitxa acadèmica de Joaquim Viñas Espín, ANC (ANC1-1134-T-40).
[390] Expedient acadèmic de la llicenciatura de la Facultat de Medicina. AHUB (ES-CAT-UB-01-6092).
[391] Bruguera i Cortada, M.; Sánchez i Agustí, F., «Joaquim Vinyes i Espin. Biografia», Galeria de Metges Catalans: http://www.galeriametges.cat/galeria-fitxa.php?icod=EDDE

els refugiats. Finalitzada la Segona Guerra Mundial formà part de l'equip mèdic de l'Hospital Varsòvia de Tolosa de Llenguadoc fins el setembre de 1950, quan l'hospital estigué a punt de ser liquidat dins de l'operació policial Boléro–Paprika[392]. En aquest hospital per a refugiats espanyols exercí, a més, com a redactor de la revista *Anales del Hospital Varsovia*: com a secretari de redacció dels números 1 (juliol de 1948), 2 (octubre de 1948), 3 (gener de 1949) i 7 (gener de 1950), i com a membre del comitè de publicació en els números 4 (abril de 1949), 5 (juliol de 1949), 6 (octubre de 1949), 8 (abril de 1950) i 9 (juliol de 1950) de la revista.

Joaquim Viñas Espín tenia un gran interès per la recerca, especialment pel paper de les vitamines. Entre les diferents publicacions destaca l'estudi titulat «Contribution à la connaissance de l'Avitaminose C chez l'homme», que el faria mereixedor, l'any 1942, del Premi Pourat de l'Acadèmia de Medicina de París. L'estudi en qüestió abordava el tema, ja esmentat, dels els dolors ossis associats a l'avitaminosi que patien els refugiats durant el període de reclusió als camps d'internament de Saint-Cyprien i Le Barcarès [393]. Entre els seus estudis sobre les vitamines, cal senyalar treballs com «La sinergia vitamínica C-F1 en el tratamiento de la furunculosis», «Notes: Action des vitamines C – B1 sur le sucre sanguin», o «Études sur les corrélations vitaminique-hormonales en physio-pathologie». Les últimes dades sobre la seva situació professional que disposem fan referència a la dècada de 1950. Joaquim combinava les seves investigacions amb una feina a mitja jornada en una pelleteria anomenada "Fabregas"[394]. Tot i així, els seus estudis sobre les vitamines continuaren almenys fins l'any 1955[395]. Cal apuntar que Cèlia Riba Viñas durant l'entrevista ens va comentar que Joaquim, un cop finalitzada l'etapa a l'Hospital Varsòvia, mai més va poder exercir de metge. No obstant, creia recordar, sense estar-ne del tot segura, que anys més tard va treballar com a visitador mèdic.

2.2 Pensament polític de Joaquim Viñas Espín a La Veu de l'Exili Català i Republicà

Joaquim Viñas Espín va viure la política com una forma de lluita per la justícia social. Va militar, de ben jove, a l'USC, un dels quatre partits que l'any 1936, arran del cop d'estat,

[392] Martínez Vidal, À., *Exili, medicina i filantropia. L'Hospital Varsòvia*..., 2010, p. 65.
[393] Sobre l'anàlisi d'aquestes investigacions, vegeu: Martínez Vidal, À., «Metges catalans refugiats a França. Observació clínica...», 2013.
[394] Viñas Espín, S., *[Memòries d'un català parisenc],* mecanoscrit en català, inèdit, 1985, p. 81.
[395] El llistat complert dels articles acadèmics de Joaquim Viñas es troba en el següent enllaç: https://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/21796/1/FpVinyes.pdf

formarien el PSUC. Durant "els Fets del 6 d'octubre" de 1934, Joaquim es trobava en el Centre Autonomista de Dependents del Comerç i de la Indústria (CADCI)[396]; centre amb una important activitat obrerista i antifeixista, on moriren "els compatriotes" Jaume Compte i Canellas (Castelló d'Empúries, 1889 – Barcelona, 1934), Manuel González Alba (Valls, 1894 – Barcelona, 1934) i Amadeu Bardina i Prats[397].

Segons narra Santiago a les [*Memòries d'un català parisenc*], a França, un cop finalitzada la Segona Guerra Mundial, els mítings polítics a La Ciotat eren habituals i la gent s'hi aplegava a escoltar-los. Els dos germans, sempre que podien hi assistien. De fet, Santiago explica com hi assistien les dones dels obrers assegudes fent mitja, detall que li feia venir a la memòria les "tricoteuses de la Revolució Francesa"[398]. En una ocasió Joaquim va anar al local del Partit Comunista de La Ciotat a donar la mà a Maurice Thorez (Noyelles-Godault, Pas-de-Calais, 1900 – Mar Negre, 1964), llavors secretari general del Partit Comunista Francès (PCF), en nom dels espanyols residents a La Ciotat[399].

Joaquim sempre va estar atent a la política catalana, espanyola, francesa i internacional. Va escriure desenes d'articles al diari *Avui*, com alguns a *Le Monde*, a la revista *Canigó, o* al butlletí *Mai no morirem,* del casal català d'Angulema, entre d'altres[400], però també va escriure les seves pròpies revistes; una d'elles sobre temes científics, anomenada Klastos (1988-1997), i l'altra, de caire polític, la revista trimestral *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, entre els anys 1981 i 1997. En aquests disset anys, Joaquim publicà diferents articles d'opinió política ocupant més de tres-centes pàgines. Els temes polítics que més tracta, a *La Veu de l'Exili Català i Republicà,* són la democràcia, el republicanisme, la monarquia, el govern del Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE), el conflicte al País Basc, el dret d'asil, alguns esdeveniments internacionals i sobre la política, llengua i cultura catalana.

Per a Joaquim Viñas, durant tot el periode en què escriu a *La Veu de l'Exili Català i Republicà*[401], a Espanya no hi havia pròpiament un règim democràtic. És per això que sempre distingeix la democràcia post-franquista de la democràcia republicana escrivint la

[396] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 7 de novembre de 1985, 26, p. 5; Bruguera i Cortada, M.; Sánchez i Agustí, F.. «Joaquim Vinyes i Espin. Biografia», Galeria de Metges Catalans, http://www.galeriametges.cat/galeria-fitxa.php?icod=EDDE

[397] *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 73, octubre de 1996 ; «Los efectos del fuego de cañón contra el CADCI», *La Vanguardia,* Barcelona, 11 d'octubre de 1934, p. 3.

[398] Viñas Espín, S., *[Memòries d'un català parisenc],* mecanoscrit en català, inèdit, 1985, p. 77.

[399] Viñas Espín, S., *[Memòries d'un català parisenc],* mecanoscrit en català, inèdit, 1985, p. 71.

[400] Un gran nombre d'aquests articles romanen al Fons Personal Vinyes Espín de l'Arxiu CRAI Biblioteca del Pavelló de la República de la UB.

[401] Els diferents números de la revista contenen, majoritàriament, entre 2 i 6 pàgines. Cal dir que en tots els números hi consta el mes i l'any de publicació; en alguns d'ells, però, també s'hi afegeix el dia.

primera sempre entre cometes. En un dels articles, de 1987, on evidencia el seu pensament sobre el PSOE i Felipe González, Joaquim senyala que

> "quan aquest polític defensa l'Estat de dret, està alhora amagant que l'Estat espanyol actual ha estat forjat pel triomf de la rebel·lió franquista; una rebel·lió institucionalitzada, legalitzada per unes pràctiques legislatives imposades a un poble que no s'ha alliberat encara de l'opressió resultant de la guerra civil... El franquisme no ha estat enderrocat, només ha pres unes aparences de 'democràcia'"[402].

Sobre el concepte que tenia Joaquim de la democràcia a Espanya, l'any 1984 escrivia aquestes paraules:

> "Quins són els mots més pronunciats avui dia a l'Estat espanyol? Són "democràcia" i "terrorisme". Aquestes dues expressions encobreixen una dramàtica realitat, que s'agreuja. La "democràcia" és el cataplasma sobre la cama de fusta que encobreix la realitat del fonament franquista de l'Estat espanyol. I parlar de "terrorisme" per referir-se al combat armat dels bascs és ignorar –mentalitat franquista– que els combatents "resistents" contra l'ocupació hitleriana a tot Europa eren precisament catalogats com a "terroristes" pels hitlerians i petainistes. I és ignorar que amb la derrota hitleriana els "resistents" formaren els governs occidentals i orientals a Europa..." [403].

A més a més, Joaquim qualifica de manera burlesca la democràcia espanyola, a les alçades dels anys noranta, com una "democràcia exemplar" vista als ulls de l'imperialisme i el capitalisme:

> "una democràcia exemplar... no només perquè va sortir d'una dictadura militar i feixista sense trasbals, sinó perquè mai van restablir la democràcia republicana, defensada, contra l'atac internacional feixista, pels pobles peninsulars i pel proletariat en armes, fet històric que constituí una revolució social en la defensa dels valors democràtics"[404].

[402] *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 35, 11 de setembre de 1987, p. 5.
[403] *La Veu de l'Exili Català i Republicà,* 16, 9 de març de 1984, p. 1.
[404] *La Veu de l'Exili Català i Republicà,* 50, gener de 1991, p. 1.

En aquest sentit, Joaquim Viñas denuncia, l'any 1993, que durant els deu anys de govern del PSOE, Felipe González va ocultar l'antifranquisme republicà tot soterrant la que hauria estat la reacció natural del poble, de superació del post-franquisme i, alhora, va consolidar el rei, digne hereu del franquisme[405].

Al llarg dels anys, Joaquim analitzà la situació política del moment. Arran de les eleccions del 28 d'octubre de 1982, identifica que el poble català esta dividit entre catalanistes i esquerres. Segons Joaquim, "la catalanitat resta isolada en el nucli de la burgesia catalana representada per Convergència i Unió, que s'entendrà sempre amb l'Estat espanyol, mentre que la gran part de la classe obrera, molta d'ella provinent de la població migrada de parla castellana, es manifesta per l'esquerra sucursalista —referint-se al PSC—, subordinada al PSOE"[406].

Fent referència al President Jordi Pujol, Joaquim opina el següent:

> "En Jordi Pujol, home polític catalanista i conformista creu en la solidesa de la monarquia borbònica que Franco ens deixà com heretatge. Per consolidar l'autonomia catalana i a l'ensems consolidar "la Corona", Jordi Pujol es proposa invitar Juan Carlos a "visitar Catalunya" per fer creure que Catalunya "és un altre país" i proposa la proclamació del seu fill Felipe com "príncep de Girona". Una Catalunya borbònica haurà succeït a la nostra Catalunya republicana. Macià, Companys, escruixiu-vos en les vostres tombes! (...) Si la burgesia catalana creu que amb el conegut "seny" n'hi ha prou en aquesta Espanya ex-franquista, per a consolidar políticament la seva economia i llurs interessos, estan arreglats! Una política cortesana de cap manera pot reeixir"[407].

Per a Joaquim, la recuperació de les llibertats perdudes només podia arribar a partir de la fraternitat de tots els pobles ibèrics que, "junts, varen lluitar contra el franquisme i el feixisme internacional"[408]. En aquest sentit, Joaquim escriu:

> "cal un ampli moviment republicà, antifeixista, que comprengui tots els pobles de la península. I en aquest sentit, si Catalunya vol recuperar la seva personalitat

[405] *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 60, juliol de 1993, p. 3.
[406] *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 8, 12 de novembre de 1982, p.1.
[407] *La Veu de l'Exili Català i Republicà,* 18, 19 de juliol de 1984, p. 4.
[408] *La Veu de l'Exili Català i Republicà,* 77, octubre de 1997, p. 1.

nacional i històrica, si vol vèncer el perill feixista, ha d'ésser, com sempre, republicana"[409].

Joaquim criticà també el republicanisme independentista i "certs nacionalismes" [*sic*]:

> "molts catalans i bascs no es senten espanyols i tampoc republicans espanyols, expressant que es senten ofegats dins de l'Espanya que Franco ha deixat en herència als pobles peninsulars... Els nacionalistes catalans i bascs confonen el franquisme espanyol amb el poble espanyol. Alhora, els castellans i la gent de les diferents regions de la península, es prenen per espanyols, com a components d'una sola nació espanyola, de la que aleshores apareixen com enemics els catalans i bascs. En definitiva, l'absència total de "republicanisme" espanyol, basc i català, predisposa a l'enfrontament entre les diferents nacions que conviuen dins de la península"[410].

En aquesta mateixa línia, Joaquim fa una crítica al nacionalisme basc ja que "aquest no veu que el seu combat és contra l'opressió franquista i no contra el poble espanyol i, per tant, l'alliberament només es produirà si s'alliberen els pobles d'Espanya tots junts"[411].

Igualment, Joaquim dedicà molts dels seus articles, publicats a *La Veu de l'Exili Català i Republicà,* a diferents afers internacionals. Denuncià les conseqüències directes de la subordinació d'Espanya als Estats Units amb l'entrada d'Espanya a l'OTAN[412], o com el capitalisme i l'imperialisme americà i europeu participà militarment en la instauració de nous "règims democràtics" [*sic*] a Xile, Panamà[413], Haití[414], al Golf Pèrsic[415], al Zaire[416], en la guerra dels Balcans[417] o en la repressió del poble kurd a Turquia[418].

[409] *La Veu de l'Exili Català i Republicà,* 1, 27 de febrer de 1981, p. 2.
[410] *La Veu de l'Exili Català i Republicà,* 5, gener de 1982, p. 1.
[411] *La Veu de l'Exili Català i Republicà,* 16, març de 1984, p. 1.
[412] *La Veu de l'Exili Català i Republicà,* 12, setembre de 1983, p. 2.
[413] *La Veu de l'Exili Català i Republicà,* 47, abril de 1990, p. 5.
[414] *La Veu de l'Exili Català i Republicà,* 66, gener de 1995, p. 1.
[415] *La Veu de l'Exili Català i Republicà,* 51, abril de 1991, p. 3.
[416] *La Veu de l'Exili Català i Republicà,* 75, abril de 1997, p. 4.
[417] *La Veu de l'Exili Català i Republicà,* 69, octubre de 1995, p. 3.
[418] *La Veu de l'Exili Català i Republicà,* 68, juliol de 1995, p. 4.

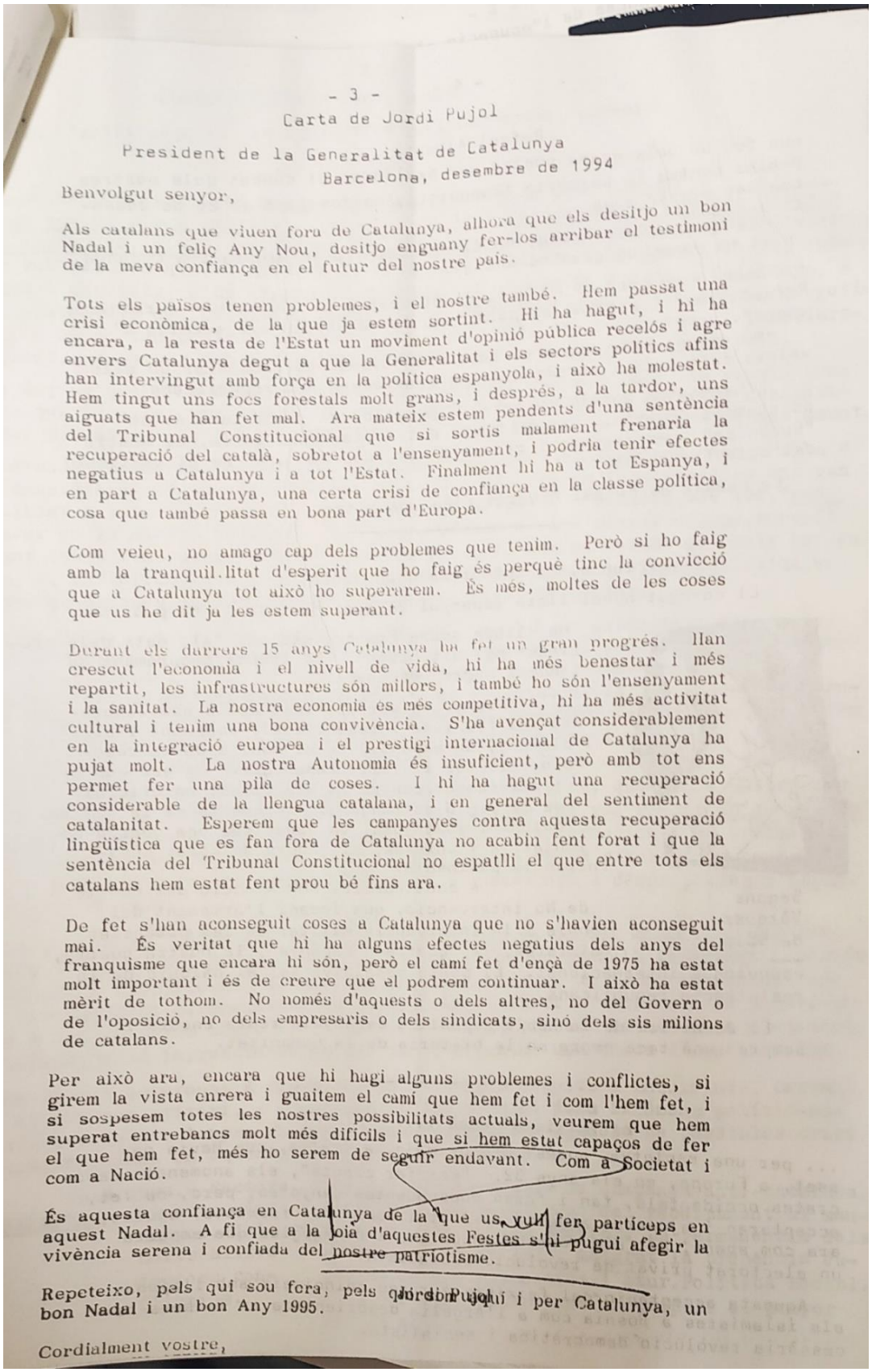
A més a més d'escriure els diferents articles a diaris i a la seva revista, Joaquim Viñas tingué un paper molt actiu des del seu exili a França en defensa de la llengua i la cultura catalana. Denuncià com

> "la Constitució espanyola deixa Catalunya i el català sense defensa i a la mercè dels centralismes i d'unes lleis de normalització i de bilingüisme que impedeixen la superació de les dificultats en què es troba la llengua catalana per renéixer de la situació de dependència en que l'han situada quaranta anys d'esclavatge cultural i polític" [419].

Així doncs, fa una crida "als catalans exiliats i als casals catalans d'arreu del món a conèixer-se, a unir-se, a elevar la seva veu com un acte d'afirmació de la nació catalana i d'independència respecte les institucions de l'Estat centralista espanyol i del seu règim heretat del franquisme"[420].

Cal afegir que al Fons Personal Vinyes Espín de l'Arxiu del Pavelló de la República resta abundant correspondència intercanviada entre Joaquim i diferents exiliats residents a França, Argentina o Mèxic. L'impacte de l'activisme de Joaquim Viñas en la política catalana des de l'exili i el ressò dels seus articles poden apreciar-se, al meu parer, en les diferents cartes personalitzades que el llavors President de la Generalitat Jordi Pujol envià anualment al metge català entre 1992 i 1996[421].[422]

[419] *La Veu de l'Exili Català i Republicà,* 10, 14 d'abril de 1983, p. 1.
[420] *La Veu de l'Exili Català i Republicà,* 10, 14 d'abril de 1983, p. 2.
[421] *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 59, abril de 1993, p.4; *La Veu de l'Exili Català i Republicà,* 63, abril de 1994, p. 2; *La Veu de l'Exili Català i Republicà,* 67, abril de 1995, p. 3; *La Veu de l'Exili Català i Republicà,* 71, abril de 1996, p. 4; *La Veu de l'Exili Català i Republicà,* 75, abril de 1997, p. 3.
[422] Vegeu l'Annex 4: Primer i darrer número de la revista *La Veu de l'Exili català i Republicà.*

- 3 -

Carta de Jordi Pujol

President de la Generalitat de Catalunya

Barcelona, desembre de 1994

Benvolgut senyor,

Als catalans que viuen fora de Catalunya, alhora que els desitjo un bon Nadal i un feliç Any Nou, desitjo enguany fer-los arribar el testimoni de la meva confiança en el futur del nostre país.

Tots els països tenen problemes, i el nostre també. Hem passat una crisi econòmica, de la que ja estem sortint. Hi ha hagut, i hi ha encara, a la resta de l'Estat un moviment d'opinió pública recelós i agre envers Catalunya degut a que la Generalitat i els sectors polítics afins han intervingut amb força en la política espanyola, i això ha molestat. Hem tingut uns focs forestals molt grans, i després, a la tardor, uns aiguats que han fet mal. Ara mateix estem pendents d'una sentència del Tribunal Constitucional que si sortís malament frenaria la recuperació del català, sobretot a l'ensenyament, i podria tenir efectes negatius a Catalunya i a tot l'Estat. Finalment hi ha a tot Espanya, i en part a Catalunya, una certa crisi de confiança en la classe política, cosa que també passa en bona part d'Europa.

Com veieu, no amago cap dels problemes que tenim. Però si ho faig amb la tranquil.litat d'esperit que ho faig és perquè tinc la convicció que a Catalunya tot això ho superarem. És més, moltes de les coses que us he dit ja les estem superant.

Durant els darrers 15 anys Catalunya ha fet un gran progrés. Han crescut l'economia i el nivell de vida, hi ha més benestar i més repartit, les infrastructures són millors, i també ho són l'ensenyament i la sanitat. La nostra economia és més competitiva, hi ha més activitat cultural i tenim una bona convivència. S'ha avançat considerablement en la integració europea i el prestigi internacional de Catalunya ha pujat molt. La nostra Autonomia és insuficient, però amb tot ens permet fer una pila de coses. I hi ha hagut una recuperació considerable de la llengua catalana, i en general del sentiment de catalanitat. Esperem que les campanyes contra aquesta recuperació lingüística que es fan fora de Catalunya no acabin fent forat i que la sentència del Tribunal Constitucional no espatlli el que entre tots els catalans hem estat fent prou bé fins ara.

De fet s'han aconseguit coses a Catalunya que no s'havien aconseguit mai. És veritat que hi ha alguns efectes negatius dels anys del franquisme que encara hi són, però el camí fet d'ençà de 1975 ha estat molt important i és de creure que el podrem continuar. I això ha estat mèrit de tothom. No només d'aquests o dels altres, no del Govern o de l'oposició, no dels empresaris o dels sindicats, sinó dels sis milions de catalans.

Per això ara, encara que hi hagi alguns problemes i conflictes, si girem la vista enrera i guaitem el camí que hem fet i com l'hem fet, i si sospesem totes les nostres possibilitats actuals, veurem que hem superat entrebancs molt més difícils i que si hem estat capaços de fer el que hem fet, més ho serem de seguir endavant. Com a Societat i com a Nació.

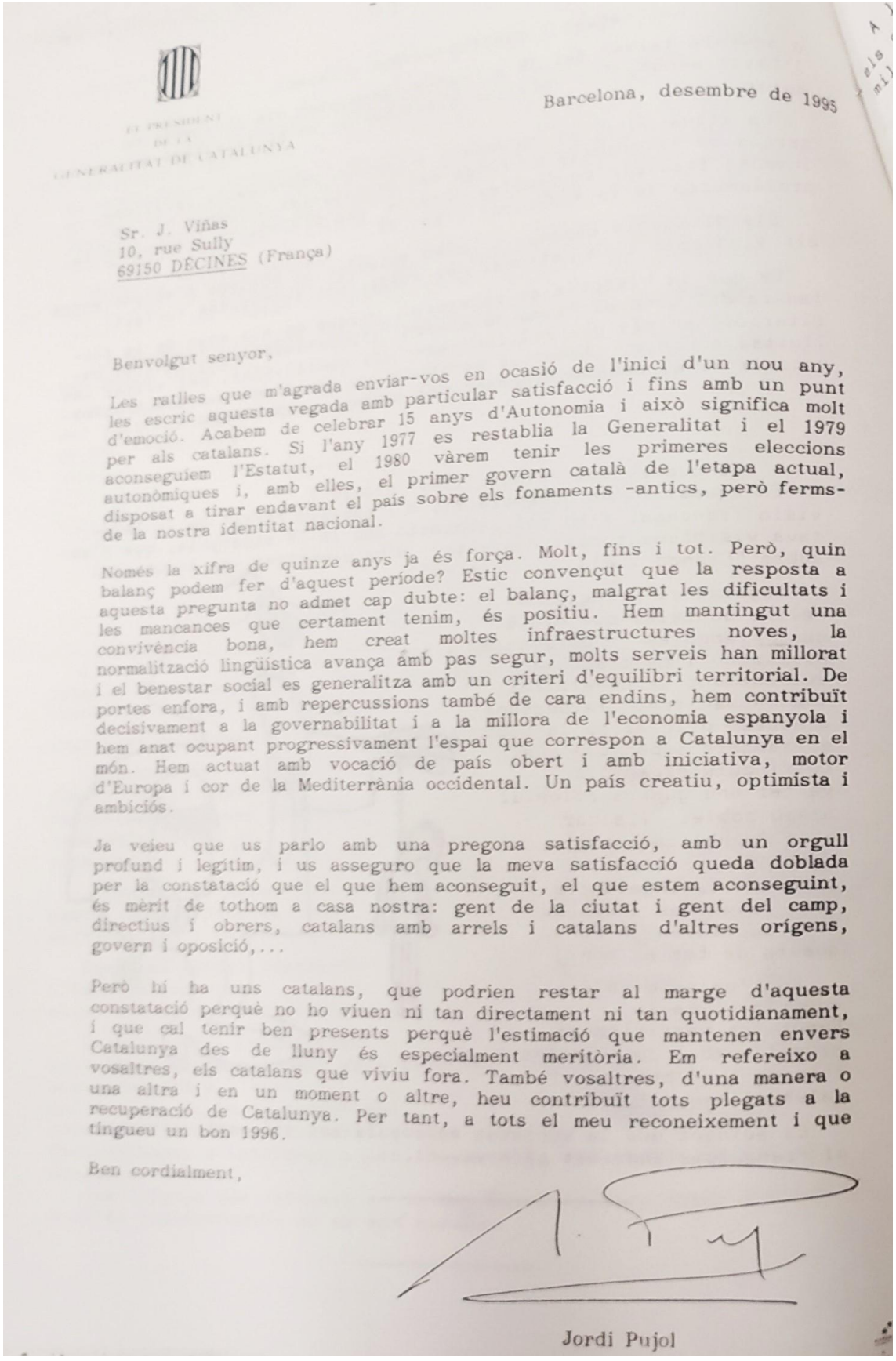
És aquesta confiança en Catalunya de la que us vull fer partícips en aquest Nadal. A fi que a la joia d'aquestes Festes s'hi pugui afegir la vivència serena i confiada del nostre patriotisme.

Repeteixo, pels qui sou fora, pels qui sou aquí i per Catalunya, un bon Nadal i un bon Any 1995.

Jordi Pujol

Cordialment vostre,

Imatge 37. Carta enviada pel President de la Generalitat, Jordi Pujol, a Joaquim Viñas Espín. Desembre de 1994. *La Veu de l'Exili Català i Republicà,* 67, abril de 1995, p. 3.

EL PRESIDENT
DE LA
GENERALITAT DE CATALUNYA

Barcelona, desembre de 1995

Sr. J. Viñas
10, rue Sully
69150 DÈCINES (França)

Benvolgut senyor,

Les ratlles que m'agrada enviar-vos en ocasió de l'inici d'un nou any, les escric aquesta vegada amb particular satisfacció i fins amb un punt d'emoció. Acabem de celebrar 15 anys d'Autonomia i això significa molt per als catalans. Si l'any 1977 es restablia la Generalitat i el 1979 aconseguíem l'Estatut, el 1980 vàrem tenir les primeres eleccions autonòmiques i, amb elles, el primer govern català de l'etapa actual, disposat a tirar endavant el país sobre els fonaments -antics, però ferms- de la nostra identitat nacional.

Només la xifra de quinze anys ja és força. Molt, fins i tot. Però, quin balanç podem fer d'aquest període? Estic convençut que la resposta a aquesta pregunta no admet cap dubte: el balanç, malgrat les dificultats i les mancances que certament tenim, és positiu. Hem mantingut una convivència bona, hem creat moltes infraestructures noves, la normalització lingüística avança amb pas segur, molts serveis han millorat i el benestar social es generalitza amb un criteri d'equilibri territorial. De portes enfora, i amb repercussions també de cara endins, hem contribuït decisivament a la governabilitat i a la millora de l'economia espanyola i hem anat ocupant progressivament l'espai que correspon a Catalunya en el món. Hem actuat amb vocació de país obert i amb iniciativa, motor d'Europa i cor de la Mediterrània occidental. Un país creatiu, optimista i ambiciós.

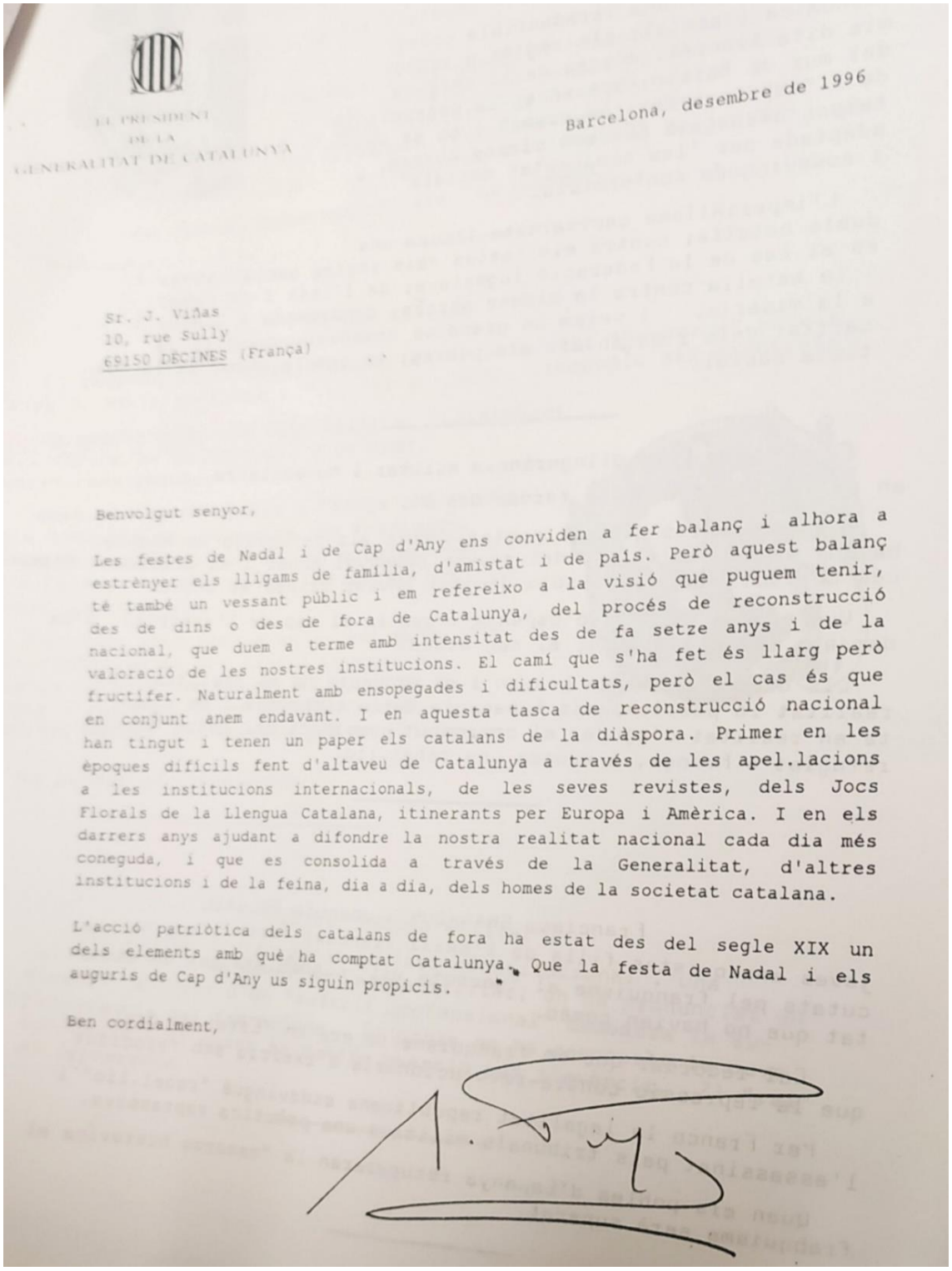
Ja veieu que us parlo amb una pregona satisfacció, amb un orgull profund i legítim, i us asseguro que la meva satisfacció queda doblada per la constatació que el que hem aconseguit, el que estem aconseguint, és mèrit de tothom a casa nostra: gent de la ciutat i gent del camp, directius i obrers, catalans amb arrels i catalans d'altres orígens, govern i oposició,...

Però hi ha uns catalans, que podrien restar al marge d'aquesta constatació perquè no ho viuen ni tan directament ni tan quotidianament, i que cal tenir ben presents perquè l'estimació que mantenen envers Catalunya des de lluny és especialment meritòria. Em refereixo a vosaltres, els catalans que viviu fora. També vosaltres, d'una manera o una altra i en un moment o altre, heu contribuït tots plegats a la recuperació de Catalunya. Per tant, a tots el meu reconeixement i que tingueu un bon 1996.

Ben cordialment,

Jordi Pujol

Imatge 38. Carta enviada pel President de la Generalitat, Jordi Pujol, a Joaquim Viñas Espín. Desembre de 1995. *La Veu de l'Exili Català i Republicà,* 71, abril de 1996, p. 4.

EL PRESIDENT
DE LA
GENERALITAT DE CATALUNYA

Barcelona, desembre de 1996

Sr. J. Viñas
10, rue Sully
69150 DÈCINES (França)

Benvolgut senyor,

Les festes de Nadal i de Cap d'Any ens conviden a fer balanç i alhora a estrènyer els lligams de família, d'amistat i de país. Però aquest balanç té també un vessant públic i em refereixo a la visió que puguem tenir, des de dins o des de fora de Catalunya, del procés de reconstrucció nacional, que duem a terme amb intensitat des de fa setze anys i de la valoració de les nostres institucions. El camí que s'ha fet és llarg però fructífer. Naturalment amb ensopegades i dificultats, però el cas és que en conjunt anem endavant. I en aquesta tasca de reconstrucció nacional han tingut i tenen un paper els catalans de la diàspora. Primer en les èpoques difícils fent d'altaveu de Catalunya a través de les apel.lacions a les institucions internacionals, de les seves revistes, dels Jocs Florals de la Llengua Catalana, itinerants per Europa i Amèrica. I en els darrers anys ajudant a difondre la nostra realitat nacional cada dia més coneguda, i que es consolida a través de la Generalitat, d'altres institucions i de la feina, dia a dia, dels homes de la societat catalana.

L'acció patriòtica dels catalans de fora ha estat des del segle XIX un dels elements amb què ha comptat Catalunya. Que la festa de Nadal i els auguris de Cap d'Any us siguin propicis.

Ben cordialment,

Imatge 39. Carta enviada pel President de la Generalitat, Jordi Pujol, a Joaquim Viñas Espín. Desembre de 1996. *La Veu de l'Exili Català i Republicà,* 75, abril de 1997, p. 3.

CAPÍTOL IV EDICIÓ DE LES MEMÒRIES

1. Criteris d'edició

A l'hora de transcriure les «Memòries d'un català parisenc» he mantingut, la sintaxi estructural i el lèxic. He adaptat la grafia a la normativa actual, corregint alguna errada tipogràfica i ortogràfica referent a les accentuacions i apòstrofs. He mantingut els topònims, de ciutats, viles o paratges, com també dels camps de concentració, tal i com va fer Santiago Viñas en la seva traducció del francès al català.

Davant la presència d'algunes paraules o expressions que apareixen en altres llengües, a més a més del català, com són el francès, l'anglès, el castellà, l'alemany o l'italià, he considerat apropiat mantenir l'idioma, acompanyant, en ocasions, a peu de pàgina la traducció o definició d'alguns d'aquests mots. Per altra banda, he preservat els diferents signes de puntuació i de guions, per exemple quan fa descripcions d'activitats al front, de les malalties més habituals o dels fàrmacs utilitzats, i quan detalla les diferents tasques que havia de realitzar en els GTE. Respecte a la morfologia de la font, he tractat de preservar les separacions entre capítols, entre paràgrafs, així com l'estructura de les diferents aportacions contextuals, de dates i successos, amb l'objectiu de modificar el mínim possible l'estructura de les «Memòries d'un català parisenc» a la revista *La Veu de l'Exili Català i Republicà.*

2. Memòries d'un català parisenc: edició anotada

[I][423]

Aquests extractes de les "MEMÒRIES D'UN CATALÀ PARISENC" –V.E.– que comencem a publicar, són, creiem, l'exposició d'un cas exemplar del que fou la vida dels "refugiats de la nostra guerra" a França. Poden ajudar les noves generacions de catalans a conèixer el que va ser la vida de milers i milers de catalans i de "refugiats espanyols" en general en la guerra, la post-guerra i durant la Segona Guerra Mundial a França. Pels vells refugiats que som és un recordatori de les vicissituds sempre doloroses d'aquest interminable exili[424].

Preàmbul

Antany, quan es vetllava prop del foc, a l'hivern, la comunicació entre les generacions era oral. Avui no em veig capaç, altrament que per escrit, de contar les aventures de la meva vida. Aquestes memòries m'obligaran a posar ordre als meus records i de fer venir a la memòria els detalls oblidats. Ara sento no haver escrit un diari. Els grans esdeveniments els vivim sense apreciar la seva importància, que no es fa palesa sinó més tard. Fellini[425], el cineasta, diu que té la impressió que la seva vida ha estat viscuda per algú altre. I és així que, després d'uns anys, ens sembla haver viscut un somni. He llegit que una deportada als camps nazis no gosava dir tota la realitat, de tan increïble com era pels que no s'havien trobat en la mateixa situació[426]. Malraux[427] deia que una biografia és un "misérable tas de secrets"[428]. Això no em sembla totalment just...

[423] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 7 de novembre de 1985, 26, p. 4.
[424] Introducció feta per Joaquim Viñas Espín (Barcelona, 1909 – Décines, Roine, 1997), germà de Santiago i director i editor de la revista *La Veu de l'Exili Català i Republicà*.
[425] Federico Fellini (Rimini, 1920 – Roma, 1993), guionista i director de cinema.
[426] En la literatura memorialística és quelcom habitual per part de testimonis que han patit períodes de violència i reclusió en presons o camps d'internament, l'expressió de la dificultat o impossibilitat de traslladar els propis records als lectors degut a la incredibilitat dels successos. Vegeu: Simón Porolli, P., *La escritura de las alambradas...,* 2012, p. 55-56. Un exemple el trobem en l'obra d'Agustí Bartra: "El testimoniatge de Crist de 200.000 braços, és més aviat introspectiu... El trauma de la derrota, l'esfondrament d'un món ple de vida i d'il·lusions que coincidia amb la joventut dels protagonistes, hi és interioritzat. De fet, la realitat era massa terrible per no ser novel·lada... Era (la novel·la) probablement una de les poques vies que podia escollir". Pròleg de Francesc Vallverdú dins: Bartra i Lleonart, A., *Crist de 200.000 braços*, 2008, p. 10.
[427] Georges André Malraux (París, 1901 – Créteil, 1976), escriptor i ministre d'Interior i Cultura francès entre els anys 1958 i 1969.
[428] Malraux, G. A., *Les Noyers de l'Altenburg*…, 1948, p. 90.

No tinc cap pretensió de fer una obra d'historiador[429], sols penso contar els fets viscuts tal com venen al meu record[430]. //[431]

Vaig néixer en una època de gran agitació social a Barcelona. El 20-02-1920 hi va haver una reunió clandestina dels sindicats de l'aigua, gas i electricitat a Barcelona. S'ha de notar que entre 1917 i 1923 hi hagué mes de 800 atemptats polítics o sindicals fets pels sindicats anarquistes CNT o sindicats únics i pels sindicats rivals o sindicats lliures. Aquests darrers tenien de fet les subvencions i el suport del Gobernador Civil de Barcelona, el general Martínez Anido[432] i el seu adjunt Arlegui[433], que varen pagar assassins professionals per desempallegar-se dels sindicalistes. L'època era de molt trasbals. Res de nou, com fins ara.

El 14 d'Abril de 1931

El dia 12 d'Abril hi hagué eleccions municipals a Espanya. Aquestes eleccions donaren una gran majoria als republicans. El vespre del 12, colles de gent s'agruparen a la Rambla cridant "Visca Macià", "Mori Cambó"[434]. El dimarts 14 jo era a l'escola, com sempre, a les dues de la tarda. Poc després de les dues, el senyor Roig, un mestre que substituïa al senyor Pla, absent en aquell moment, ens deixà anar. Recordo que un dels nois havia escopit sobre el retrat d'Alfons XIII, obligatori, així com el Crist, a les escoles. Vaig tornar a casa, al carrer de Trafalgar[435] i amb la mare[436] vam anar cap a la Rambla. Una

[429]Aquest aclariment de no voler presentar la seva obra com un document històric fou també esmentat per Jaime Salinas en la seva obra *Travesías. Memorias (1925-1955),* Barcelona, Tusquets, 2003; Montiel Rayo, F., *Las escrituras del yo. diarios, autobiografías...,* 2018, p. 99.

[430] Molts dels testimonis que redactaren les seves vivències tants anys després, senten la necessitat d'expressar el neguit pels possibles oblits o distorsions pel pas del temps. Vegeu: Vilar i Canales, P., *Guerra i Exili. Memòries d'un metge català...,* 2019, p. 45; Broggi i Vallès, Moisès, *Memòries d'un cirurgià...*, 2001, p. 7. Llur confessió oberta de subjectivitat ofereix, segons Paula Simón, una honestedat afegida al relat. Simón Porolli, P., ««Escritura y trauma en el testimonio concentracionario...», 2017, p. 173.

[431] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 7 de novembre de 1985, 26, p. 5.

[432] Severiano Martínez Anido (Ferrol, 1862 – Valladolid, 1938), governador civil de Barcelona (1920-1922) i ministre de Governació durant la Dictadura de Primo de Rivera.

[433] Miguel Arlegui Bayonés (Madrid, 1858 – Madrid, 1924). Cap de la Direcció General de la Seguretat de Barcelona entre 1920 i 1922. Junt amb Martínez Anido, va dirigir la campanya de repressió contra el moviment obrer aplicant la "Ley de Fugas". *Diccionari d'Història de Catalunya*, 1998, p. 59.

[434] Segons Heribert Barrera, "el crit popular de «Visca Macià, mori Cambó» tenia sens dubte una part d'injustícia però sortia del cor. Macià simbolitzava el recobrament de la llibertat i la dignitat. El Cambó del 1931 simbolitzava la submissió i la còmoda renúncia". *Paraules del president Heribert Barrera i Costa: Recull d'intervencions i textos presidencials de la I legislatura.* Col·lecció Testimonis parlamentaris, 6, Barcelona, 2010, p. 120.
https://www.parlament.cat/document/nom/TP6_2ed.pdf

[435] Carrer de Trafalgar 35, 3er, 2a. Expedient acadèmic de Joaquim Viñas Espín, Facultat de Medicina, AHUB (ES-CAT-UB-01-6092).

[436] Càndida Espín Ferrer (Barcelona, 1881 – Barcelona, 1965).

gentada considerable hi voltejava i no vam poder arribar a la plaça de Sant Jaume, on Companys[437] i Macià[438] des del balcó de la Generalitat, havien proclamat la República Catalana[439].

L'única cançó que la gent coneixia i entonava era la Marsellesa, que era considerada com revolucionària o en tot cas com antimonàrquica.

El 6 d'octubre de 1934

A finals del 1933 les dretes espanyoles van guanyar les eleccions i l'escrutini majoritari va amplificar aquesta victòria. Aleshores començà a Espanya el bienni negre. A Catalunya això va caure malament i la tensió va augmentar. El 5 d'Octubre de 1934 va haver-hi una consigna de vaga general i a més es van veure escamots armats de joves d'Estat Català pels carrers. Poc després l'exèrcit sortí de les casernes per ocupar els edificis públics i particularment la Generalitat.

A casa estàvem inquiets perquè el meu germà no havia tornat a casa per dormir. Va arribar el matí del 7. Després vam saber que s'havia trobat al local del CADCI[440] quan aquest va ser canonejat per la tropa[441].

Els pistolers feixistes

A la primavera del 1936, els estudiants sortíem de l'Institut cap al migdia. Ens trobàvem a la cantonada de la plaça de la Universitat i del carrer d'Aribau. Allí hi havia cartells de tota mena, enganxats a les parets. Tot d'un cop vam veure baixar d'un cotxe una colla de 4 o 5 individus vestits amb gavardines, que amb una insolència increïble i una actitud

[437] Lluís Companys i Jover (el Tarròs, l'Urgell, 1882 – Barcelona, 1940), president de la Generalitat de Catalunya (1934 i 1936-1940).
[438] Francesc Macià i Llussà (Vilanova i la Geltrú, 1859 – Barcelona, 1933), president de la Generalitat de Catalunya (1932-1933).
[439] El mecanoscrit signat pel president Francesc Macià, del text de la seva al·locució des del balcó del palau de la Generalitat en la que proclama la República catalana el 14 d'abril de 1931 es pot consultar a: https://ajuntament.barcelona.cat/arxiumunicipal/arxiuhistoric/sites/default/files/01_02_0.jpg
[440] Centre Autonomista de Dependents del Comerç i de la Indústria (CADCI), situat al número 25 de la Rambla de Santa Mònica. Associació sindical i social catalana fundat l'any 1903. Morán Gimeno, N., *El CADCI. Guerra i Memòria espoliada (1936-1939),* 2018.
[441] «Los efectos del fuego de cañón contra el CADCI», *La Vanguardia,* Barcelona, 11 d'octubre de 1934, p. 3; Claudi Fournier apunta en una ressenya publicada desde Mèxic sobre el treball publicat de Joaquim Viñas titulat *Contribution à la connaissance de l'avitaminose chez l'homme*, que la matinada d'aquell 6 d'octubre es trobava en el soterrani del CADCI consolant al mateix Joaquim Viñas, amic i company d'universitat, del front i del camp de concentració "Abatut per la mort de Jaume Compte, Manuel G. Alba i Amadeu Bardines, màrtirs de la independència de Catalunya". Vegeu: Martínez-Vidal, À., *Exili, medicina i filantropia. L'Hospital Varsòvia...*, 2010, p. 48-49.

provocant, estriparen els cartells catalans i d'esquerra dient: "¿Hay alguien que proteste?" Eren castellans i estaven òbviament armats de pistoles. Del grup d'estudiants ningú gosà dir res. Però això em deixà una penible impressió d'impotència. Després d'això els feixistes se n'entornaren com havien vingut.

[II][442]

Esclata la guerra civil

Després del bienni negre de dominació de les dretes, el mes de febrer de 1936 les eleccions donaren la victòria al Front Popular, que obtingué els dos terços dels escons al Parlament. Azaña[443] va succeir a Alcalà Zamora[444] i el govern d'esquerres semblava decidit a aplicar les reformes. Es sentia pujar la tensió. A Barcelona, a la plaça de Catalunya hi havia dues menes de grups: els que comentaven els resultats dels partits de futbol i els que discutien de política. Aleshores a Barcelona es parlava molt lliurement fins i tot de política en públic.

A Madrid l'11 o 12 de juliol de 1936 un tinent de guàrdies d'assalt, Castillo[445], d'esquerres, va ser assassinat pels feixistes. I el 13, Calvo Sotelo[446], diputat i líder de la dreta era, al seu torn, abatut pels amics de Castillo. El 17 de Juliol les tropes del Marroc s'han alçat contra el govern, amb en Franco[447].

El 18 al vespre, vaig anar al cine a veure "Caravana de bellezas"[448] amb Jimmy Durante[449], a una sala situada al carrer Aribau, a la vora de la plaça de la Universitat. Quan vaig sortir, s'havien format colles d'obrers que circulaven pels carrers. El matí del

[442] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 1 de gener de 1986, 27, p. 4.
[443] Manuel Azaña Díaz (Madrid, 1880 – Montauban, 1940). Segon president de la II República espanyola. (1936-1939).
[444] Niceto Alcalá-Zamora Torres (Córdoba, Espanya, 1877 – Buenos Aires, 1949). Primer president de la II República espanyola.
[445] José del Castillo Sáenz de Tejada (Alcalá la Real, 1901 – Madrid, 1936). Militar d'ideologia socialista. Assassinat el 12 de juliol de 1936.
[446] José Calvo Sotelo (Tuy, 1893 – Madrid, 1936).
[447] Francisco Franco Bahamonde (Ferrol, 1892 – Madrid, 1975).
[448] *La Vanguardia.* Barcelona, 19 de juliol de 1936, p. 3.
[449] James Francis Durante (Nova York, 1893 – Santa Mònica, Califòrnia, 1972), actor, cantant, comediant i pianista.

19 la tropa es revoltava a Barcelona i a Madrid. Jo em vaig quedar a casa i no vaig assistir als combats, però se sentia l'espetec dels fusells a tota la ciutat[450]. //[451]

Quan es va saber que l'alçament havia fracassat, tothom sortí al carrer. Aleshores es veien els obrers armats vestits amb la granota blava, el "mono azul" que va servir d'uniforme als republicans[452]. A les Rambles, tot eren desfilades d'obrers i discursos i parlaments dels estudiants sud-americans que havien vingut a Barcelona per les Olimpíades Populars, que havien de tenir lloc justament aleshores.

Es va saber que Madrid i València eren republicanes, però no Saragossa, dominada pels sollevats. Va ser doncs per prendre aquesta ciutat que es formaren les diferents columnes que anaven a sortir. Aquestes columnes es formaven segons el color polític, anarquistes amb Durruti[453], etc... La columna del Barrio[454]- Trueba[455], més tard esdevinguda Carlos Marx, sortí el 24 de Juliol i el meu germà en feia part, en tant que metge[456].

Fou un xic més tard que tingué lloc un incident que feliçment no desembocà cap a la tragèdia. El pare[457] era d'un tarannà més aviat aturat i, a més a més, els peus li feien mal, és a dir, que caminava poc a poc, i tenia els cabells curts en raspall, quasi al ras. A més

---

[450] A Barcelona, els primers conflictes als carrers com a conseqüència de l'aixecament militar del juliol de 1936 ocasionaren centenars de morts. "Els ferits s'acumularen en els dos grans hospitals de la ciutat: l'Hospital Clínic i l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau. El personal d'aquests dos hospitals es veié immers en una assistència de guerra en què la majoria d'actuacions es centraren en les intervencions quirúrgiques d'urgència: reduir hemorràgies, atendre ferits i efectuar un elevadíssim nombre de transfusions de sang. La intervenció de les infermeres, especialment de la Generalitat, fou valuosíssima". Hervás Puyal, C., *Sanitat a Catalunya durant la República i...*, 2004, p. 48.

[451] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 1 de gener de 1986, 27, p. 5.

[452] Aquesta indumentària és particularment recordada per diferents testimonis. "Als nostres dies, la indumentària no té cap mena de relació amb la filiació política,... Això era completament diferent en aquells temps. No vull pas dir que els estaments duguessin uniformes, però la gent conservadora es disfressava de conservador —barret, coll i corbata— i els esquerrans d'esquerrà —granota, mocador al coll i arma ben visible—. Artís Gener, A., *Viure i Veure (I),* 1990, p. 58; "En aquella Barcelona allunyada dels fronts... la ciutat oferia un aire més aviat festiu... la majoria amb els famosos pantalons de peto "monos", cap corbata i ni un sol barret femení. Milicianes amb casquet casernari, moltes barbes i tothom adoptant poses proletaritzants." Vilar Canales, P., *Guerra i Exili. Memòries d'un metge català...,* 2019, p. 77.

[453] José Buenaventura Durruti Dumange (León, 1896 – Madrid, 1936). Revolucionari anarquista i sindicalista de la CNT. Va formar la columna Durruti que marxaria, el 24 de juliol de 1936 cap a Saragossa.

[454] José del Barrio Navarro (Valladolid, 1909 – París, 1989). Fou un dels dos representants de la UGT en el Comitè de Milícies Antifeixistes de Catalunya i organitzador de la Columna de Carlos Marx. Va dirigir el XVIII Cos d'Exèrcit amb el grau de tinent coronel en la batalla de l'Ebre.

[455] Manuel Trueba Mirones (Santander, 1908 – Manta, Ecuador, 1990). Fundador del PCC i militant d'UGT. Comandà primer com a major de milícies i posteriorment com a tinent coronel la 27a, la 24a i la 31a Divisió en el Front d'Aragó.

[456] El 5 d'agost de 1937 Joaquim Viñas Espín —tinent, fins llavors— rep el títol de capità metge de la 27a Divisió. *Diari Oficial del Ministeri de Defensa* 5 d'agost de 1937. https://bibliotecavirtual.defensa.gob.es/BVMDefensa/i18n/catalogo_imagenes/imagen.cmd?path=43976&posicion=1

[457] Joaquim Viñas Morant (Barcelona, 1880 – Barcelona, 1960), gravador de professió.

era, naturalment molt badoc[458]. Els carrers de Barcelona estaven controlats pels obrers armats i no per la policia. Tot això plegat va fer que el pare fos agafat com si fos un capellà disfressat de civil, i detingut dues hores. Ell no podia demostrar que era un treballador manual perquè no tenia durícies, degut al treball, al palmell de la mà. El deixaren anar després d'un control d'identitat i d'haver ensenyat una lletra del meu germà provenint del front.

És el colmo [*sic*] que algú que no posava mai els peus a l'església i de mentalitat anticlerical[459], d'ésser pres per un religiós.

L'Escola Industrial

Aquesta escola (hauríem de dir més aviat Universitat) estava al carrer d'Urgell, depenia de la Generalitat i el seu director era en Ruiz Ponsetí[460]. L'ensenyament s'hi feia en català, excepte la Química Orgànica, el professor de la qual, el senyor Sanz, era un espanyol evacuat d'Andalusia i que no parlava el català.

M'he trobat, com a batxiller, el mateix curs que els que havien fet dos anys de preparació a la mateixa Escola, però sense el batxillerat. A les classes de Dibuix Industrial, Química, Física, jo era al mateix nivell que els altres. Però, al contrari, en Matemàtiques l'ensenyament a l'Escola era molt superior al de l'Institut Balmes[461] i jo estava lluny d'ésser un dels primers de la classe. En cultura general els batxillers eren millors.

[458] Cèlia Viñas Olivella comenta que el seu oncle, Joaquim Viñas Morant, pare de Santiago, era una persona ingènua. Galera Noguera, F., *Cartas de Celia Viñas a su familia...*, 2015, p. 341.
[459] A la família Viñas es respirava la influència anticlerical. Segons Cèlia Riba Viñas, Joaquim Viñas Pagès, avi de Santiago Viñas Espín, "pertenecía a lo que se conoce como la élite obrera. Era un obrero ilustrado porque sabía leer, escribir y había recibido instrucción. Necesitaba los estudios para su trabajo ya que era tipógrafo y litógrafo. Fue jefe del taller de la imprenta de la Hormiga de Oro, que era una imprenta de ideología católica. Ello contrasta con las ideas revolucionarias de l'avi Quim, que paradójicamente era un anticlerical declarado y un sindicalista destacado". Riba Viñas, C., «Prólogo: breve retrato de la familia Viñas Olivella»…, 2015, p. 12.
[460] Estanislau i Ruiz Ponsetí (Maó, 1889 – Mèxic DF, 1967). Participà en la creació de Tècnics de Catalunya (1920). Fou cofundador i dirigent de l'USC i, a partir de 1936, dirigent del PSUC. Vegeu: Inventari del Fons FP Subsèrie Estanislau Ruiz i Ponsetí, Arxiu CRAI Biblioteca del Pavelló de la República, UB, Barcelona http://www.ub.edu/craipavellorepublica/sites/def ault/files/Ruiz_Ponseti.pdf; Roca Rosell, F., *Estanislau Ruiz i Ponsetí (1889-1967)*, 2017.
[461] Situat, llavors, al pavelló Josep Carner de l'edifici històric de la plaça Universitat. Des de l'any 1942, l'Institut Balmes es troba al número 121 del carrer de Pau Claris, cantonada amb el del Consell de Cent. https://www.jaumebalmes.net/p/historia.html

Els professors eren: Jardí[462] per la Física, Sanz per la Química i Sastre[463] per les Matemàtiques. Els cursos pràctics no es feien, per manca de materials. Estàvem en plena guerra i mancaven els metalls necessaris. Finalment vaig poder passar tots els exàmens d'aquest any escolar 1937-1938, que s'acabà el mes de maig.

Durant l'estiu del 1937 també vaig aprendre a escriure a màquina, al carrer Pelayo, amb un suec que tenia una oficina amb cinc o sis màquines d'escriure. L'ensenyament era de pago, mòdic, però cal dir que no em va servir de res. Jo havia escrit a dues o tres empreses que cercaven "meritorios", però sense cap resultat. Jo pensava que una ocupació d'aquesta mena no podia ser més que provisòria, però finalment res d'això no m'ha servit. He oblidat totalment d'escriure a màquina.

[III][464]

Els estudis de practicant

El mot "practicant" no té traducció francesa[465]. Després de tres anys de medicina, cirurgia i obstetrícia, el practicant esdevé l'ajudant del metge. És una mena de súper-infermera[466].

Al començament de la guerra, l'any 1936, jo havia dit als pares "Jo voldria anar al front", però ells me n'havien dissuadit, dient-me que jo era massa jove i que valia més que em preocupés del meu esdevenidor. El temps passava i la situació esdevenia més crítica pels republicans. El 1938[467] vaig prendre la decisió d'estudiar per esdevenir practicant[468]. Els

[462] Possiblement es refereix a Ramon Jardí i Borràs (Tivissa, Ribera d'Ebre, 1881 – Barcelona, 1972). Membre de l'Acadèmia de Ciències i Arts (1914), professor de la Escuela de Electricidad de la Universitat Industrial (1917) i catedràtic de la UB (1930-1951). https://scbcientifics.iec.cat/es/cientifics/per-cognom/lletra/j.html

[463] Manuel Sastre Carreras. "Auxiliar numerario de la Sección de Ciencias del Instituto Nacional de Segunda enseñanza Balmes, de Barcelona".
https://www.boe.es/gazeta/dias/1934/07/23/pdfs/GMD-1934-204.pdf.

[464] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 15 de març de 1986, 28, p. 5.

[465] El professional que més s'assemblaria a la figura del practicant a França seria *l'officier de santé.* Blázquez Ornat, I., *El practicante: el nacimiento de una nueva profesión...,* 2017, p. 138-142.

[466] Cal tenir present que, en la promoció d'alumnes de practicant del curs 1935-1936 de la UB, el nombre de dones superà al nombre d'homes i, pel que fa a la modalitat d'estudis oficial, el 80% de les matriculacions corresponien a dones. *Actas de exámenes,* AHUB (UB-ES-CAT-02-5381:01).

[467] Error de transcripció. Es tracta de 1936.

[468] La meva hipòtesi és que Joaquim Viñas Espín, des del Front d'Aragó com a cap de Sanitat de la 27a Divisió, va aconsellar a Santiago que realitzés els estudis de practicant. Aprofitant que hi havia una manca evident de personal sanitari, evitaria que el seu germà entrés en combat armat. Aquesta manca de sanitaris, ja en el front d'Aragó pot apreciar-se en les paraules de Tísner: "... Però mira quants som, mira quants en quedem dels que hem sortit aquest matí d'allí dalt. Podem parlar de més de 100 baixes, a hores d'ara! I érem 238 combatents i no en quedem ni 110 aprofitables! Em dol profundament, Quim —referint-se a Joaquim Morera i Falcó— que hàgim deixat tota aquesta gent pel camí sense poder auxiliar-la en cap sentit... Cal atacar i ocupar els Cabezos de Singra sense que valguin ni excuses ni pretextos i, au, com uns

estudis es feien amputats de l'obstetrícia i parts, que no eren necessaris a l'exèrcit. Era segur d'obtenir el grau d'alferes[469] o sots-lloctinent provisional. L'exèrcit mancava de personal sanitari qualificat. Els cursos teòrics es feien a l'Ateneu Barcelonès[470], que era un centre cultural molt actiu[471], comparable a les "Sociétés Savantes"[472] de París. A la vegada, jo estudiava a l'Escola Industrial i cursava els estudis de practicant.

A més de la part teòrica, calia fer pràctiques a un hospital. Vaig escollir l'Hospital Clínic que estava prop de l'Escola Industrial. Allí al vestuari, em posava una brusa blanca i preparava i donava les injeccions als malalts que les infermeres m'havien designat. Moltes d'aquestes injeccions eren de morfina i encara més, //[473] d'oli alcamforat. Un dia vaig demanar per un malalt a qui havia donat una injecció el dia abans i em van dir que s'havia mort. Això em va donar una sotragada.

Abans d'aleshores, l'únic mort civil que jo havia vist quan era molt petit, cinc o sis anys, era una tia que es deia Ramona, segons crec. Jo em vaig sorprendre pel color de la cara de la morta. No recordo haver notat aquest color verdós als morts militars, potser perquè aquests morts no es vetllaven.

Finalment, l'abril del 1938 vaig passar els exàmens de Practicant amb un "Notable" per cada un dels dos anys. En una aula de l'Hospital vaig assistir a l'amputació d'una cama. El pacient fou anestesiat[474] davant nostre i el cirurgià tallà primer la carn, i després, amb

---

xais, endavant! I ni mitja dotzena de sanitaris que ens acompanyin, amb una capsa de gasa, un paquet de cotó fluix i un ampolla de tintura de iode! (...) Una operació militar contra la qual no hi ha pretextos ni excuses que hi valguin i que han d'efectuar menys de 300 homes sense metges, ni telèfons, ni proveïments, ni res; l'únic motor és una ordre militar forassenyada". Artís Gener, A. *Viure i Veure (II)*, 1991, p. 80-81.

[469] Montesinos Vicente, F., *Practicantes, Matronas y Cirujanos...,* 2011, p. 436-440.

[470] Cal senyalar que a la biblioteca de l'Ateneu barcelonès hi ha exemplars d'una publicació determinada per l'esforç de guerra: *El Manual del practicante y de la enfermera,* del doctor Lorenzo García–Tornel i Carròs (*El Manual del practicante y de la enfermera,* Barcelona, Bosch, 1937), la quarta reedició d'un clàssic —dos volums que ocupaven un miler de pàgines en total— de la docència de la infermeria a Barcelona. https://www.ateneubcn.org/

[471] Molts intel·lectuals com foren August Pi i Suñer, Joaquím Xirau, Jaume Serra Hunter, Rafael Campalans, Jaume Aiguader, entre d'altres, participaven activament en diferents institucions i ateneus amb la intenció de crear "autèntiques universitats populars". Mülberger, A.; Jacó Vilela, A.M., «Es mejor morir de pie que vivir de rodillas: Emilio Mira y López y la revolución social»…, 2007, p. 313. Per més informació sobre els ateneus, vegeu: Arnabat Mata, R., *Evolución histórica de los ateneos en Catalunya (1836-1936)...,* 2017; Izquierdo Ballester, S., «Els ateneus a Catalunya. Cultura i sociabilitat als segles XIX i XX»..., 2018, p. 151-162.

[472] Severo, M.; Filipponi, E., «Les sociétés savantes face aux sciences participatives. Un exemple d'innovation collaborative dans le secteur culturel?» ...*,* 2021, p. 107-126.

[473] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 15 de març de 1986, 28, p. 6.

[474] En moltes ocasions les infermeres s'encarregaven de l'anestèsia. Valls Molins, R. (coord.), *Infermeres catalanes a la Guerra Civil...*, 2008, p. 75 i 136; Vilar i Canales, P., *Guerra i Exili. Memòries d'un metge català...,* 2019, p. 92; Sadurní Bassols, C., *Infermeres de les Brigades Internacionals...,* 2022, p. 44.

una serra similar a una serra de tallar metalls, serrà els dos ossos sota el genoll. La carn havia estat tallada més llarga per poder recobrir el monyó sense deixar l'os a la vista.

Fou també en una sala museu de l'hospital on vaig veure dins d'un bocal de formol un cap tallat en dues meitats, verticalment[475]. Hi havia altres horrors a altres bocals, casos monstruosos, tumors, etc[476]. Al capdavall jo m'havia endurit.

Durant els seus estudis de medicina, el meu germà havia comprat un esquelet humà, no muntat, amb els ossos desmuntats dins d'una caixa. Aquests ossos molt secs i nets, tenien una olor especial que recordo encara avui. Em serviren per als estudis de practicant.

Els esbargiments de l'adolescència

Quan el meu germà era al front d'Aragó, vaig aprofitar l'ocasió per llegir els seus llibres. Una lectura precoç de novel·les de caràcter polític no és sempre desitjable, perquè hi havia coses que jo no entenia. Tots aquests llibres van ser cremats per la família en un "auto de fe", just abans de l'entrada de les tropes feixistes a Barcelona.

Els anys 36 i 37 continuàvem anant als banys de mar a l'estiu, amb la família a Badalona i amb els companys a la Barceloneta.

M'havia inscrit a un gimnàs que es trobava al carrer del Carme, segons crec, administrat pels germans Cuesta. A aquest gimnàs hi havia força aparells, pesos amb corrioles, barres fixes i paral·leles, cordes, aparells de remar, etc. Hi havia un "ring" reservat únicament als que practicaven la lluita dita "greco-romana" considerada noble, si es compara amb la boxa i amb el catch. Una tropa de catch havia arribat a Barcelona. Els combats eren arreglats per endavant amb els bons i els dolents com els que es veuen ara a la televisió. Els combats es feien sempre un contra un. El bo era un polonès que es feia passar per comte[477] i el dolent un iugoslau molt lleig que tenia les orelles de coliflor[478]. He tingut

[475] "Des del segle XIX... la Facultat de Medicina de Barcelona mantingué i promocionà el museu anatòmic com a part del seu programa d'ensenyament... el museu va gaudir d'una posició fonamental en la instrucció dels estudiants". Zarzoso Orellana, A., «Barcelona sense museu universitari... », 2008, p. 144.
[476] A mesura que avança el segle XIX, les col·leccions dels museus universitaris augmenten les seves peces amb una finalitat pedagògica que es fonamenta en el paradigma d'una nova medicina, decididament científica, en el que la visió i el tacte formen part de la base de l'aprenentatge. Igualment, diferents models anatòmics eren exposats al públic en diversos espais d'oci, anunciats com "exóticos, raros, extraños, curiosos, deformes, asquerosos o terroríficos". Aquestes exposicions responien a una suposada cultura popular que es desfermava davant la monstruositat, la raresa i la curiositat. Zarzoso Orellana, A., «Colecciones anatómicas y regímenes de exhibición. Una introducción», 2016, p. 21.
[477] Karol Nowina (Cracòvia, 1904 – Rio de Janeiro, 1980), conegut com "The Count".
[478] Kola Kwariani (Kutaïsi, Geòrgia, 1903 – Nova York, 1980).

l'ocasió d'observar-los de prop mentre es passejaven per la Rambla. El nom sencer del catch és "catch as catch can" o atrapa'l com puguis. També vaig començar a jugar al billar, sense arribar a ésser molt bo en aquest joc.

[IV][479]

Vaig seguir freqüentant els cines. Durant les alarmes aèries, al començament de la guerra, es feien evacuar les sales. Jo ho aprofitava per esquitllar-me entre els espectadors al final de l'alarma i veure així gratuïtament la pel·lícula. Quan els bombardeigs de veritat van començar, això ja no va ésser possible.

Barcelona durant la guerra

La mare era la que havia de fer les compres. Durant l'estiu del 1936 l'avituallament era normal, les cues davant els magatzems van començar l'hivern i el racionament durant l'estiu del 1937[480]. La base de l'alimentació eren les mongetes seques, l'arròs, el bacallà, les arengades i encara es trobaven embotits i botifarres, llet condensada i patates. L'any 1938 tot això va mancar i les llenties van esdevenir la base de l'alimentació. La guerra seguia el seu curs amb canvis de govern sense saber ben bé perquè es canviava. A mesura que passava el temps, la situació empitjorava[481]. Per tot arreu, a les places i als parcs de la ciutat, els joves reclutats de nou, feien la instrucció, aprenien a caminar al mateix pas i a manejar les armes. El març de 1938 els franquistes van assolir trencar el front republicà d'Aragó i el front va retrocedir fins el Segre, és a dir fins a Catalunya. El 15 d'abril de 1938 les tropes franquistes van tallar en dues la zona republicana.

[479] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 15 de juny de 1986, 29, p. 5.

[480] "Barcelona 1937. Són les 5 de la matinada, i comencen a formar-se les primeres cues davant dels establiments flequers i els economats. Dones i nens tenen la missió d'abastir d'aliments al seu nucli familiar. Malgrat que els comerços no obriran fins passades dues hores, l'espera i la paciència no són suficients per permetre que tothom que està a la cua aconsegueixi aliments. Qui sí que n'aconsegueixi, tampoc podrà saltar d'alegria, perquè el que s'endurà cap a casa serà una quantitat irrisòria de menjar que s'haurà de repartir entre les boques dels familiars". Espinal Valverde, A.; Rodríguez Cintas, À., «Fam i Guerra a Catalunya. Memòria i Estratègies de Supervivència 1936-1959», 2011, p. 257-276.

[481] Tal i com senyala Carles Hervàs "al llarg de l'estiu i la tardor de 1937, a mesura que els territoris anaven caient en poder dels franquistes, noves allaus de refugiats arribaven a Catalunya —on la seva població era de tres milions d'habitants— en busca d'aixopluc... pel novembre del 37 (a Catalunya) arribava a set cents mil refugiats, la majoria nens més petits de 15 anys i dones... El novembre de 1938 el nombre de refugiats superava el milió". Hervás Puyal, C., *Sanitat a Catalunya durant la República i...*, 2004, p. 203-220.

Els bombardeigs de Barcelona

La nit del 16 de Març de 1938 va començar el bombardeig més intens de Barcelona. Els avions italians basats a Mallorca bombardejaren la ciutat 18 vegades en 44 hores fins a la tarda del 18 de març. El bombardeig es feia sobre la ciutat, principalment sobre els barris antics, i després perpendicularment al bombardeig precedent a la manera d'un quadriculat. El que terroritzava era de suposar que això tornaria a començar dues hores després. Un soroll qualsevol d'un cotxe llunyà, per exemple, semblava ser el dels avions que tornaven[482]. Unes bombes van caure al nostre carrer i els vidres de la finestra vora de l'hamaca on estava jo assegut uns instants abans, es van trencar per la bufada. Pel balcó vaig veure que la gent recollia els ferits. La meva família se n'anà a Vallvidrera, als afores de Barcelona, per allotjar-se no sé on, esperant que tot això //[483] passés. Jo em vaig quedar, perquè no m'agradava faltar a l'Escola Industrial, on els cursos continuaven.

Segons els historiadors aquests bombardeigs van fer 1.300 morts i 2.000 ferits a Barcelona. Després el front es va estabilitzar al Segre i els bombardeigs es van fer més esporàdics. El 10 de Maig, Negrín[484] va publicar els 13 punts que eren la plataforma mínima que els republicans devien defensar[485].

L'anada al front. Maig 1938

A primers de maig vaig escriure al meu germà per dir-li que jo seria mobilitzat amb els de la meva lleva, a 18 anys. Aquesta lleva, dita la "quinta del biberón"[486] comprenia uns 9.000 reclutes a Barcelona.

---

[482] Sobre els bombardeigs a la ciutat de Barcelona, un article a *La Vanguardia* descrivia el següent: "Existe un miedo físico, como individualmente habrá podido experimentarlo todo ciudadano barcelonés con ocasión de los bombardeos recientes, cuyos primeros efectos no puede dominar ni el hombre más familiarizado con el peligro, más indiferente a la inminencia de la muerte. Es un fenómeno distinto del pánico colectivo, en el cual interviene un contagio instantáneo como factor decisivo para producir esos movimientos de huida, esas desbandadas deprimentes de muchedumbre que se abandonan a un impulso interior solo contenible por la coacción de las fuerzas encargadas de volverlas a la razón, aunque sea a tiros…". «Barcelona bajo las bombas», *La Vanguardia,* 24 de març de 1938, p. 3.

[483] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 15 de juny de 1986, 29, p. 6.

[484] Juan Negrín López (Las Palmas de Gran Canaria, 1892 – París, 1956). Fisiòleg i president de la República espanyola entre 1937 i 1945, ja a l'exili.

[485] Programa en el que s'estableixen les bases mínimes per a una possible solució negociada del conflicte espanyol. Martínez Navarro, F.; Millares Cantero, S., *Juan Negrín López. Biografías de científicos canarios...*, 2007, p. 91.

[486] La "Lleva del biberó" o "Quinta del biberón" fou un terme establert per Frederica Montseny el 12 d'abril de 1938. En el moment de conèixer el decret de lleva va pronunciar les següents paraules: "disset anys? Però si encara es prendrien el biberó". Caralt Giménez, A., *3.669 Biberons. Agrupació de Supervivents de la Lleva del Biberó–41,* 2017, p. 23.

No vaig rebre cap resposta, però una ambulància va parar a sota de casa i el conductor em va dir "vindrem a cercar-te dintre de dues hores". Sembla que es van perdre per Barcelona i va ésser una altra ambulància que em va recollir. No recordo exactament quin dia era, però va ésser al començament del mes de maig. Havia just acabat els cursos a l'Escola Industrial. Me'n vaig anar gairebé sense bagatges i l'ambulància em conduí a la 27a Divisió[487]. En efecte, la columna Carlos Marx havia esdevingut la 27a Divisió i el meu germà n'era el cap del servei sanitari. El vaig veure uns instants i em va acompanyar a la 122a Brigada[488], és a dir, més a l'avantguarda que ell mateix. El metge encarregat del servei sanitari, un dentista, es deia Villar i era de Sevilla[489]. Li vaig dir que jo havia just acabat els dos anys de practicant i em van donar els efectes amb l'uniforme.

El fet d'haver-me incorporat abans de la crida de la meva lleva va comportar un inconvenient. En efecte, un mes després de la incorporació, vaig escriure al Servei de Sanitat de l'Exèrcit Republicà per ésser nomenat "Alferes provisional", grau al qual jo pensava tenir dret, tenint els dos anys de practicant[490]. La resposta del 21 de Juliol 1938 m'indicà que jo no hi tenia dret, perquè ho havia demanat després de la incorporació de la meva lleva. Jo estava ja al front, però el retard en fer la reclamació em privava d'ésser oficial. Vaig fer doncs tota la guerra com a soldat, però exercint de practicant. Sempre he pensat que la decisió del meu germà de no prendre'm amb ell va ser una decisió assenyada. Amb ell jo hauria semblat ésser un protegit, i encara més enrere, és a dir al Cos d'Exèrcit hauria estat l'afavorit. Quedava doncs la Brigada.

La guerra no pot ésser activa sempre i a tots els fronts. Hi ha, doncs, períodes d'activitat i períodes de tranquil·litat. S'ha de tenir també en compte la qualitat i la moral de la tropa. Tots els historiadors reconeixen que la 27a Divisió era una de les millors divisions d'origen català[491]. Des de la meva incorporació fins al final de la guerra, la meva unitat

[487] Francesc Closa i Salinas descriu la organització militar i el paper que jugà la 27a Divisió, tant al Front d'Aragó com a les batalles del Segre i l'Ebre. Closa i Salinas, F., «"La Bruixa": els voluntaris del PSUC)...», 2011, p. 27-50.
[488] Inicialment anomenat batalló Komsomol, el nom del qual feia referència a Kommunisticheski Soyuz Molodiozhi; l'organització juvenil del Partit Comunista de la Unió Soviètica.
[489] El psiquiatre Josep Miret i Monsó (Barcelona, 1918 – Barcelona, 1995) apunta que el cap de sanitat de la 122a Brigada mixta era Josep Terrades. Els canvis constants en els diferents comandaments explica que no coincidís durant el període en que hi estigué Santiago Viñas. Miret i Monsó, J., «L'Exili dels metges catalans després de la guerra civil»..., 1993, p. 217.
[490] Arran de la titulació de practicanta, la també infermera i llevadora Trinidad Gallego (Madrid, 1913 – Barcelona, 2011), assolí el grau d'alferes i fou assignada com a cap de l'Hospital San Carlos de Madrid. Valls Molins, R. (coord.), *Infermeres catalanes a la Guerra Civil...*, 2008, p. 148.
[491] La 27a Divisió es guanyà el sobrenom de "La Bruixa". L'historiador Josep Benet, aleshores soldat, atribueix l'origen d'aquest sobrenom a Queipo de Llano. Closa i Salinas, F., «"La Bruixa": els voluntaris

va participar a dues grans batalles, la del Segre i la de l'Ebre i va efectuar amb bon ordre la retirada cap a la frontera francesa.

[V][492]

Unes paraules sobre l'organització. Cada Brigada comprenia uns 1.000 homes repartits en 4 batallons, cada Divisió comprenia 3 Brigades i cada Cos d'Exèrcit 3 Divisions. Cada oficial des del grau de capità estava flanquejat d'un Comissari Polític, generalment molt abnegat per vigilar i sostenir la moral[493].

Teníem doncs, pel que em toca: XVIII Cos d'Exèrcit, Cap: José del Barrio Navarro[494], comprenia les Divisions 72, 60, 27. Cap: Marcelino Usatorre[495]. La 27a Divisió comprenia les Brigades 124, 123, 122. Cap: Asturias[496]. La 122a Brigada comprenia els batallons 485, 486, 487, 488. Naturalment aquestes unitats havien tingut abans de la meva arribada altres caps: Trueba[497] la 27a Divisió i Ubiña[498] la 123a Brigada. Servei Sanitari: XVIII Cos d'Exèrcit: Fuster[499]; 27a Divisió: Viñas Espín; 122a Brigada: Villar.

A la meva arribada vaig constatar que la gent estava orgullosa de pertànyer a una Divisió que havia merescut uns mesos abans una medalla col·lectiva; "la medalla de Infante que combate". En efecte, el dia de Nadal de 1937 a Singra, entre Terol i Saragossa, la Divisió va intentar tallar la carretera entre aquestes ciutats, que estaven a mans dels franquistes. L'enemic, aleshores, havia desencadenat en terreny descobert un intens atac aeri sense

del PSUC)...», 2011, p. 37. D'altres, com Avel·lí Artís Gener, expliquen que sorgí del propi Franco un dia que els seus sequaços li havien fet veure que la força republicana que hi havia davant seu era la 27a Divisió, que trobava per tot arreu, i la impressió d'omnipresència li havia fet exclamar aquest mot. Artís Gener, A., *Viure i Veure (II),* 1991, p. 249.

[492] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 11 de setembre de 1986, 30, p. 5.

[493] El comissari del major de milícies era en Sabino Sacedo Alonso. Closa i Salinas, F., «"La Bruixa": els voluntaris del PSUC)...», 2011, p. 41.

[494] José del Barrio Navarro (Valladolid, 1909 – París, 1989). El setembre de 1937 era cap de la 27a Divisió i el març de 1938 comandava el XVIII Cos d'Exèrcit.

[495] Marcelino Usatorre Royo (Lekeitio, 1902 – Moscou, 1966). Inicialment cap de la 122a Brigada i ascendit a encapçalar la 27a Divisió amb el rang de tinent coronel.

[496] Manolo Pérez Cortez Asturias. Closa i Salinas, F., «"La Bruixa": els voluntaris del PSUC)...», 2011, p. 40.

[497] Manuel Trueba Mirones (Santander, 1908 – Manta, Ecuador, 1990).

[498] Enrique Oubiña Fernández-Cid (Pontevedra, 1905 –?). Grau militar: major d'infanteria, comandant de la 123a Brigada Mixta. Closa i Salinas, F., «"La Bruixa": els voluntaris del PSUC)...», 2011, p. 36. Tísner apunta que se'l coneixia per Ubiña, com deixà per escrit Santiago, en comptes d'Oubiña. Artís Gener, A., *Viure i Veure (I),* 1990, p. 10.

[499] Julià Fuster i Ribó (Vigo, 1911– Tarragona, 1991). Neurocirurgià, exercí durant la guerra civil en el tren hospital número 6. Internat a Saint-Cyprien i Le Barcarès. S'exilià a l'URSS, on seria posteriorment confinat en un Gulag. Més endavant operaria durant quatre anys al Congo. Finalment exercí de metge a Palafrugell. https://www.galeriametges.cat/galeria-fotografies.php?icod=EDDI

precedents a aquella època i la Divisió es comportà coratjosament sota un bombardeig terrible. Ha estat reconegut pels historiadors que l'aviació jugà un paper més important a la guerra d'Espanya que a la Segona Guerra Mundial, en proporció. La superioritat dels franquistes els permetia sotmetre a bombardeigs diürns el que les tropes republicanes havien conquerit la nit, quan l'aviació no podia actuar. //[500]

Poc després de la meva incorporació, la 122a Brigada atacà el cap de pont de Balaguer, del 22 al 31 de Maig de 1938[501]. Els franquistes ocupaven aquest cap i especialment un monticle anomenat "El Merengue"[502]. Fou aleshores que vaig aprendre la professió d'ajudant de metge. En aquests combats molt durs, el que és més important pel Servei Sanitari és fer correctament el triatge, és a dir, escollir els ferits que han d'ésser evacuats d'urgència segons la gravetat i la localització de les ferides[503]. Això és més important que embenar. Abans de la seva evacuació per ambulància, cada ferit ha d'estar proveït d'una fitxa amb la indicació de les ferides i de les injeccions, particularment de sèrum antitetànic. Els ferits eren recollits al camp de batalla pels portalliteres (cap: Garrido) que els transportaven fins a les ambulàncies. Nosaltres rebíem les ambulàncies i els evacuàvem també per ambulància[504].

[500] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 15 de juny de 1986, 30, p. 6.
[501] "La 27a Divisió va prendre part a la campanya ofensiva de "El Merengue" i el cap de pont de Balaguer, realitzada en dues fases del mes de maig de 1938: del 22 al 26 foren les més intenses i del 26 al 31, de molt poca intensitat fins a la seva suspensió. L'objectiu específic era ambiciós: reduir els caps de pont de Tremp, de la Baronia i de Balaguer, empènyer les forces enemigues fins a la línia del Cinca i, en darrer terme, reconquerir els pantans i les centrals elèctriques en mans dels feixistes. L'operació finalitzà amb el total fracàs de les forces republicanes, atès que no aconseguiren trencar la línia enemiga. L'estratègia seguida pel tinent coronel Del Barrio va rebre la crítica d'alguns companys militars com el coronel Modesto —cap de l'exèrcit de l'Ebre—, Líster i les altes instàncies de la jerarquia del Comissariat". Closa i Salinas, F., «"La Bruixa": els voluntaris del PSUC)...», 2011, p. 40-41.
[502] Aquest monticle és el Tossal del Déu, conegut com El Merengue arran de les paraules d'un oficial republicà que els esperonà a atacar dient-los: "Vinga nois, que això ens ho menjarem com si fos un merengue". Vegeu: http://www.espaisdememoria.udl.cat/?q=node/52
[503] Els metges Moisès Broggi, Pelai Vilar Canales o Héctor Colmegna —aquest darrer des del bàndol sollevat— descriuen el protocol d'actuació davant l'atenció sanitària al ferit en el camp de batalla i emfatitzen en la importància del registre de la fitxa tècnica amb les intervencions realitzades. Broggi i Vallès, M., *Memòries d'un cirurgià...*, 2001, p. 207; Vilar i Canales, P., *Guerra i Exili. Memòries d'un metge català...,* 2019, p. 116; Colmegna Macchi, H., *Diario de un médico argentino*..., 2019, p. 62.
[504] Testimonis d'infermeres com és el cas de Pilar de Viala descriuen l'arribada d'aquests ferits als hospitals de sang : "Al cap de poques hores d'un combat, portaven els ferits. Un cop passada la nit, començaven a arribar a l'hospital, arribaven en tren, tots plorant. La majoria no podien ni caminar, ni moure's, ni parlar... Arribaven els soldats descosits, trencats, et feia una cosa veure aquells cossos… i per tots els llocs on passaves, t'allargaven la mà i te la prenien, era terrible". Vegeu: Valls Molins, R. (coord.), *Infermeres catalanes a la Guerra Civil...*, 2008, p. 51.

No coneixíem ni els antibiòtics, penicil·lina, etc., ni tampoc les sulfamides[505]. Una o dues vegades vaig veure automutilacions, és a dir soldats que es ferien ells mateixos per ésser evacuats. En aquest cas la ferida presenta unes característiques —es torna negra, etc.—, que permeten d'entreveure la falta[506]. Aquests ferits no eren evacuats als hospitals de la rereguarda, eren enviats a la Divisió, on el seu cas era examinat i després, eren retornats a la seva unitat, al front, per un càstig públic[507].

Fora dels períodes de batalla activa s'havien de curar totes les malalties. La que feia més víctimes per evacuar era la febre tifoide[508], que s'indicava amb el vocable de P.I.F. (Procés Intestinal Febril)[509]. El paludisme, molt estès, era tractat amb la quinina (pastilles

[505] De sulfamides, pràcticament no n'hi havia i s'utilitzaven més a la rereguarda. Vegeu: Broggi i Vallès, M., *Memòries d'un cirurgià...*, 2001, p. 250. La infermera Carme Barrull explica que aquests medicaments havien d'ésser sol·licitats directament a la Generalitat. Valls Molins, R. (coord.), *Infermeres catalanes a la Guerra Civil...*, 2008, p. 77. L'elevat cost va fer que la República deixés de proporcionar-ne. Vilar Canales, P., *Guerra i Exili. Memòries d'un metge català...,* 2019, p. 165.

[506] També anomenades "ferides per arma de foc amb tatuatge". Vilar Canales, P., *Guerra i Exili. Memòries d'un metge català...,* 2019, p. 98. Per evitar l'aparició del tatuatge delator alguns soldats enginyosos utilitzaren un crostó de pa a la boca del fusell. Galindo Dobón, M., «Autolesionados y simuladores en la guerra civil española: ejemplos de su abordaje en la literatura médica coetánea (1936-1939)»…, 2022, p. 254.

[507] Segons Pelai Vilar Canales "els que s'automutilaven passaven a jurisdicció del Tribunal Militar de l'XI Cos d'Exèrcit que invariablement dictava sentència de mort que es complia l'endemà mateix. Això passava un dia sí i l'altre també". Vilar Canales, P., *Guerra i Exili. Memòries d'un metge català...,* 2019, p. 98. Altrament, el psicòleg i psiquiatre Emili Mira dedica un apartat anomenat «Reacciones de automutilación» on refereix que als soldats que s'automutilaven, se'ls havia de tractar amb criteris psicoteràpics en comptes de ser jutjats des d'un primer moment com a desertors i condemnats a mort, si no es provava un període d'insània. "Després de tractar molts d'aquests subjectes, veieren que, els que confessaven i rebien el benefici de la sentència condicional, adquirien un compromís de cavallers i es sentien obligats a merèixer aquest benefici, esdevenint molts d'ells, excel·lents soldats". Vegeu: Mira i López, E., *La psiquiatría en la guerra,* 1944, p. 40. Per altra banda, Santiago Viñas recorda el retorn del soldat a les mateixes files amb una doble intenció. Com a mostra de càstig públic i alhora per a mostrar a la resta les conseqüències d'eludir el deure com a soldats. Així doncs, el tracte aplicat al soldat que s'automutilava tingué diferents repercussions en funció del moment, del lloc i de diferents circumstàncies o necessitats de la Divisió.

[508] En el D.O.G.C., 8 de juliol de 1938, p. 82, es declarà obligatòria la vacunació contra la febre tifoidal en tot el territori català. Hervás Puyal, C., *Sanitat a Catalunya durant la República i...*, 2004, p. 222; el metge Pere Tarrés explica a les seves memòries que la febre tifoide provocava un pànic justificat i denunciava que, a part de les insalubres condicions en què es trobaven els batallons i l'alimentació insuficient i avitaminada, a finals d'agost de 1938 pràcticament no s'havia vacunat ningú contra el tifus. Tarrés i Claret, P., *El meu diari de guerra (1938-1939)*, 1987, 86.

[509] El tractament, depuració i desinfecció de les aigües es duia a terme amb hipoclorit i hiposulfit sòdic per a les basses i dipòsits, i amb comprimits solubles de Cloramina Heyden per a cantimplores individuals d'entre un litre i mig i dos litres. Hervás Puyal, C., *Sanitat a Catalunya durant la República i...*, 2004, p. 80-81. Sovint les fortificacions es construïen en posicions elevades respecte a poblacions, i també llurs latrines, fet que provocava que les filtracions aqüíferes contaminessin les aigües que feien servir per beure aquests nuclis de població. Aquest fet succeí a poblets de la Serra de Montsec com Santa Maria i Vilanova de Meià, durant la tardor de 1938. Vilar Canales, P., *Guerra i Exili. Memòries d'un metge català...,* 2019, p. 150.

blanques) i la plasmoquina (pastilles grogues)[510]. La febre de Malta[511] no era rara. Hi havia, a més, la sarna o escabiosi. Les vesícules a les conjuntures dels dits i al baix ventre provoquen una gran picor. Els sarnosos no eren evacuats, sinó tractats a la Brigada amb una pomada de sofre[512]. El grup de sarnosos era conduit al bany cada dia i tractat també amb hiposulfit.

Uns mesos després de la meva arribada al front, un dia que jo em gratava, un dels presents em digué "tu, deus tenir polls". Això em sorprengué, perquè jo no havia vist mai altres paràsits que les puces. Però en efecte, mirant amb cura, vaig veure que la meva samarreta n'estava plena. Un xic més grans que els pugons, blanquinosos, són difícils d'exterminar. Cal trobar-los un per un, o fer bullir la roba, per exterminar les lents o ous. Una altra vegada, durant la retirada, cap a la frontera, vaig tenir la mala idea de dormir en un estable on hi havia hagut bèsties. No vaig poder dormir de tant agressives que eren les puces, probablement puces de cabra.

Durant els períodes de calma, també curàvem la població civil. Vaig tenir, doncs, l'ocasió de veure un dit del peu inflat per la fiblada d'un escorpí i de tractar casos de furunculosis. Els medicaments més corrents eren la tintura de iode, la clorina, el líquid de Dakin[513] i els sèrums glucosat i fisiològic[514]. Cap el juny del 1938 es demanà als serveis sanitaris designar els elements que havien d'anar a Cervera per seguir uns cursets de 8 dies[515]. És el sol període que he passat a la rereguarda durant la guerra a Catalunya. Amb un altre practicant, Jové, vam seguir uns cursos per tractar el paludisme i la sarna.

---

[510] Pere Tarrés, des del front però més al nord, a les valls del Pallars Sobirà, esmentà el juny de 1938 que les malalties que més es veien eren el paludisme i les malalties cardíaques. "Disposàvem de plasmaquina [*sic*], però no pas de quinina". Tarrés i Claret, P.,, *El meu diari de guerra (1938-1939),* Barcelona, Abadia de Montserrat, 1987, p. 21.

[511] La brucel·losi era més coneguda com febre de Malta o febre de la Mediterrània. En menor mesura també es coneixia com febre ondulant.

[512] Pelai Vilar es refereix a aquesta pomada com Pomada d'Helmerich, de sofre precipitat. Vilar Canales, P., *Guerra i Exili. Memòries d'un metge català...,* 2019, p. 201. Igualment infermeres com Victoria Santamaria també practicaven els banys de sofre per a tractar la sarna. Vegeu: Valls Molins, R. (coord.), *Infermeres catalanes a la Guerra Civil...*, 2008, p. 49.

[513] El líquid Dakin era un antisèptic, ja utilitzat durant la Primera Guerra Mundial. Es tracta d'una solució d'hipoclorit sòdic desenvolupada per Henry Dakin. Vegeu: González Aragoneses, F., *Historia de la cirugía torácica (-1936)*…, 2020, p. 3-4.

[514] La infermera Carme Barrull (Terrassa, 1919 –?) explica que els sèrums injectables els administraven a l'abdomen. Vegeu: Valls Molins, R. (coord.), *Infermeres catalanes a la Guerra Civil...*, 2008, p. 78.

[515] Els cursos i conferències eren constants. Formació per a cures de ferides, infeccions, guerra bioquímica, tècniques de transfusió sanguínia, ferides abdominals, toràciques i crani-cefàliques, entre d'altres. Vegeu: Hervás Puyal, C., *Sanitat a Catalunya durant la República i...*, 2004, p. 180.

[VI][516]

Per a aquesta darrera (la sarna) vam aprendre el mètode de la "bota sèrbia" plena de forats i on es suspenien els vestits sotmesos a vaporitzacions de sofre. No vaig poder posar en pràctica aquest mètode de 1914, a la nostra unitat. Durant aquest període vam dormir i menjar en una caserna. Sempre durant els períodes de calma, el comissari m'havia enredat per fer //[517] diverses activitats[518]:

- Ocupar-me i escriure articles pel diari mural[519] (un "dazibao"[520] abans que es posés de moda a Xina).
- Donar una conferència sobre la guerra d'Abissínia a unes 20 persones. Era la primera vegada que jo parlava en públic fora de les aules de l'institut[521].
- Alfabetització dels portalliteres andalusos. Era la tasca més penosa perquè era molt llarga i sobretot perquè tenien un cap dur. Els resultats eren magres[522].

La batalla de l'Ebre

Naturalment no tinc la pretensió de fer obra històrica, només de contar els fets que recordo.

[516] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 1 de desembre de 1986, 31, p. 5.
[517] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 1 de desembre de 1986, 31, p. 6.
[518] Una de les principals funcions del comissari de Sanitat era la d'evitar l'aïllament i la desmoralització dels soldats. Vegeu: Sadurní Bassols, C., *Infermeres de les Brigades Internacionals...,* 2022, p. 34.
[519] Els periòdics murals van ser un recurs i un mitjà perquè els voluntaris i els soldats poguessin exposar els seus articles, dibuixos o fotografies sempre relacionats amb esdeveniments significatius i sota l'estímul i la supervisió dels comissaris polítics. Vegeu: «Els periòdics murals» Sadurní Bassols, C., *Infermeres de les Brigades Internacionals...,* 2022, p. 220-225.
[520] Nom amb què es coneixien els diaris murals propis de la Revolució Cultural a la República Popular de Xina, de contingut propagandístic i polític, sovint exposats en zones públiques, com podien ser als carrers o les places. Vegeu: «Los Dazibaos y la gran revolución cultural proletaria», *Muralperiodico.wordpress*.com, México, desembre, 2020. https://muralperiodico.files.wordpress.com/2020/12/pm8.pdf
[521] Les conferències i cursos estaven orientades a entretenir i evitar l'aïllament, així com per a tractar d'estimular els combatents. Sadurní Bassols, C., *Infermeres de les Brigades Internacionals...,* 2022, p. 209. Parlar sobre la guerra d'Abissínia tenia aquesta funció ja que era un tema d'actualitat en aquell moment. Era l'emblema de com el feixisme feia la guerra tant a Etiòpia com a Espanya. Santiago Viñas esmenta a les *[Memòries d'un català parisenc]* com durant "... la invasió d'Etiòpia per part dels italians, en els cinemes, a la projecció d'actualitats, els italians eren xiulats al galliner, mentre eren aplaudits a l'orquestra, on els seients eren més cars". Viñas Espín, S., *[Memòries d'un català parisenc],* mecanoscrit en català, inèdit, 1985, p. 28
[522] L'any 1930, el nivell d'analfabetisme a Espanya era alt respecte a altres països europeus. La població espanyola totalment analfabeta es situava en el 53%. Tanmateix pujava fins el 70% en províncies com Almeria, Jaén o Màlaga. Fomentar la cultura i l'educació entre els soldats, els ferits i la resta personal destinat al front era un mitjà per assegurar la consciència social i la lluita pel manteniment dels seus drets. Vegeu: Sadurní Bassols, C *Infermeres de les Brigades Internacionals...,* 2022, p. 208-209.

El 25 de juliol de 1938 a les 0 H,15 l'exèrcit de Modesto[523] va travessar l'Ebre i va, doncs, suportar el primer contacte. La 27a Divisió va rellevar la 35a Divisió durant la nit del 6 al 7 d'Agost. Fou aleshores, que va començar la contraofensiva dels franquistes.

Els homes i el material van ser carregats als camions del "cuerpo de tren" i en plena nit, amb els fars apagats, travessàrem sobre un pont de fusta damunt d'una estructura metàl·lica, per permetre als camions passar. Suposo, que aquest pont era el de Móra d'Ebre i vam instal·lar el "botiquín", petita infermeria en ple camp ras prop de Camposines i de Corbera[524]. Fabricàrem ràpidament una "chabola" amb branques per aixoplugar el material. El terreny era irregular i fora d'alguna petita pineda, les oliveres i la vinya eren cultivades en terrasses, és a dir en grades d'uns 3 metres d'amplada.

Des de que ens vàrem instal·lar els ferits començaren a arribar. Un dels primers que vaig veure tenia la gola tallada parcialment per la metralla i respirava per aquesta obertura. Un altre tenia una cama desfeta, un tanc republicà l'havia atropellat accidentalment, i molts d'altres, amb un o dos casos d'automutilacions. La infermeria estava fora de l'abast dels trets de fusell i dels cops dels morters, però sotmesa als bombardeigs aeris. La superioritat aèria dels franquistes era aclaparadora[525]. Els historiadors han indicat que hi havia 300 avions en acció fent 3 sortides diàries. Hem vist dos o tres combats aeris i avions que eren abatuts, difícilment identificables. Quasi cada dia es veia, primer, al matí, el "chivato" o

[523] Juan Guilloto León (El Puerto de Santa María, 1906 – Praga, 1969). Més conegut com a Modesto, fou militant del Partit Comunista Español i un dels organitzadors i cap del famós Vè Regiment. Cap de l'exèrcit de l'Ebre, dirigí personalment l'ofensiva republicana a l'Ebre. Caiguda Catalunya, passà a França i tornà a la Zona Centre, on fou nomenat cap del seu exèrcit amb el grau de general. S'exilià a Moscou i lluità amb l'exèrcit búlgar contra el III Reich. Més tard es traslladà a Praga, on morí. https://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/182585/1/13.%20barrio.pdf

[524] Segons l' historiador i sergent de transmissions de la 122a Brigada, Lluís Sala i Sala (1914-2014), "la 122a Brigada Mixta rellevà el 6 d'agost la 35a Divisió republicana. Va ser assignada al sector Corbera-cementiri a les cotes 402 i 404 on va quedar molt maltreta amb la pèrdua de 840 homes que foren fets presoners… El segon batalló de la 122 va entrar en línia el dia 23 d'agost al matí, estava complert amb 800 homes a la cota 444. I al vespre restaven 82, van quedar tots allà… vam passar la nit al cementiri de Corbera… (3 dies després) els franquistes anaven baixant i ens van portar més avall de Camposines. D'allà ens van treure a mig setembre". Bernal i Creus, Maria Dolors; Corbalán Gil, Joan, «Entrevista a Lluís Sala i Sala. 122a Brigada Mixta de l'Exèrcit Popular de la República», *Notes*. Centre d'Estudis Molletans. Vegeu: Closa i Salinas, F., «"La Bruixa": els voluntaris del PSUC)...», 2011, p. 41-42; Sobre les memòries de Lluís Sala i Sala vegeu el documental *Transmissions. Memòries de Lluís Sala,* https://vimeo.com/64992339; Per a veure l'entrevista durant la batalla del Merengue a Balaguer i la batalla de l'Ebre vegeu: https://www.youtube.com/watch?v=wmc2HgI55dI

[525] A partir de les dades obtingudes en el nombre d'intervencions quirúrgiques, i atenció de ferits en el tren hospital número 20, Hervás deixa palès que dels tres episodis més violents, amb una concentració de ferits i una mortalitat més elevada de tota la guerra, un d'ells fou precisament entre Corbera d'Ebre i la Venta de Camposines. Hervás Puyal, C., «Consideracions sanitàries...», 2021, p. 132.

avió espia d'observació. I poc després les "pavas"[526], uns avions molt grossos que bombardejaven, regant i aixafant tot el que es trobava a sota. També hi havia bombardeigs en picat més selectius, fets pels Stukas. Quan les bombes queien feien un xiulet esgarrifós. No sé si aquest xiulet era natural o si les bombes tenien incorporat un dispositiu per provocar un efecte psicològic. Vaig tornar a tenir por, sobretot després d'un bombardeig, la por del bombardeig que vindria després, com a Barcelona. Una vegada, sentint el soroll de les "pavas" que arribaven, tothom se'n va anar a corre cuita, només jo em vaig quedar a prop. Aquesta vegada les bombes van caure molt a prop i es pot dir que dec la meva vida al cultiu en graons. En efecte, amb l'esquena al mur de pedres que mantenien una de les terrasses, s'està més protegit que en terreny pla, perquè les bombes cauen a dalt o a baix. Quan la polseguera es dissipà i els meus companys van tornar, se sorprengueren de trobar-me indemne.

Vaig constatar en aquesta ocasió i en d'altres que si bé tenia por, arribava a controlar-me i no em deixava portar pel pànic. Segons Alfons Daudet[527], "On seria el mèrit, si els herois no tinguessin mai por?"[528].

[VII][529]

Vaig tenir una conducta heroica. Vaig veure homes excepcionals (un practicant: Montesinos) que no tenien por, amb una sang freda extraordinària. Al meu entendre, hi ha diferents menes de coratge, el d'aguantar les bombes no és el mateix que el que es necessita per presentar-se a un examen. Es pot tenir mal de ventre en el segon cas i ser molt valent en el primer i al contrari. La nostra feina era d'evacuar els ferits segons la gravetat de les ferides, donar les injeccions de sèrum antitetànic, d'embenar les ferides i redactar la fitxa[530].

Els combats al nostre front van ser molt intensius en el sector de Corbera i algunes posicions van ser perdudes i reguanyades tres o quatre vegades. Restàrem en aquest sector

[526] Moisès Broggi també fa referencia a les "pavas". Broggi i Vallès, M., *Memòries d'un cirurgià...*, 2001, p. 67. Segons el metge Héctor Colmegna, el terme pavas era utilitzat només pels republicans, ja que els nacionals els anomenaven papardos. Colmegna Macchi, H., *Diario de un médico argentino*..., 2019, p. 68.
[527] Alphonse Daudet *(*Nimes*,* 1840 – París, 1897).
[528] Daudet, A., *Tartarí de Tarascó...*, dins: Ribes de Dios, À. *La recepció d'Alphonse Daudet en llengua catalana*, 2003.
[529] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 11 de febrer de 1987, 32, p. 5.
[530] Per a veure més sobre la organització en els diferents punts sanitaris i les seves funcions, veure el capítol «5.2.1 Organització de la Sanitat Militar a l'Exèrcit de la República» de la tesi de Carles Hervás. Hervás Puyal, C., *Sanitat a Catalunya durant la República i...*, 2004, p. 227-233.

del 6 d'agost fins a mitjans de setembre. I després ens van transportar altra vegada al front de Balaguer. Durant aquesta batalla de l'Ebre vam curar un presoner d'una brigada de Navarra que no era xerraire i que vam traspassar tot seguit als oficials encarregats dels interrogatoris. Fou el sol franquista que vaig veure de prop en tota la guerra.

En aquest període ens servien un quart de litre de vi, com de costum. El vi de Corbera era reputat i en l'exèrcit circulava la llegenda del "moro ofegat en un gran cubell" que es trobà, quan aquest va ser buidat, ben conservat.

A més de les bombes, els avions deixaven caure fulls de propaganda feixista per enderrocar la moral[531].

La retirada de Catalunya

Després del nostre retorn al front de Balaguer prop dels pobles de Bellmunt, la Fuliola i Linyola, vam passar per un període de tranquil·litat relativa. Vaig assistir a la degollada d'un porc. Per a mi aquest animal era un animal pacífic, gairebé avinent. Quan s'obrí el tancat i la grossa bèstia espaordida sortí, em vaig quedar veritablement sorprès. Li fan enfonsar un ganxo per sota la gola i amb molts treballs vam assolir entre uns quants ajeure'l i mantenir-lo, mentre un pagès expert el degollava i recollia la sang en una palangana. Després el van socarrar i trossejar. Vam menjar carn de porc fresca durant uns dies. Cal dir que la carn consumida de costum era el "corned beef" de conserva. //[532]

Una de les pageses dels voltants estava prenyada i el metge em va dir "Tu no has vist mai un part, aquesta vegada m'ajudaràs". Per desgràcia, això era els primers de gener 1939. El 6 de Gener va començar la retirada que havia d'acabar a la frontera francesa. He hagut d'esperar fins la naixença de Bernard[533], el 1963, per assistir a un part.

La retirada s'efectuà en vàries etapes i es pensava que es podria resistir sobre unes línies de defensa. Al començament no pensàvem que això acabaria a França.

[531] El psicòleg i psiquiatre Emili Mira i López (1896-1964) deixà constància del paper que jugava la psicologia en les guerres a partir de la Primera Guerra Mundial. Senyalà la creació, en molts països bel·ligerants, dels ministeris de propaganda o informació els quals, segons Mira, haurien d'anomenar-se ministeris de guerra psicològica. Mira i López, E., *La psiquiatría en la guerra,* 1944, p. 6.
[532] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 11 de febrer de 1987, 32, p. 6.
[533] Bernard Joachim Gabriel Vinas (15 de març de 1963 – 2 d'octubre de 1995). Fill de Santiago Viñas Espín. https://www.openarch.nl/ins:298d2d05-3f0b-c0ca-3af7-738d61aa2939/fr

El meu llit era habitualment una llitera que es muntava cada nit, però vaig tenir l'ocasió, molt excepcionalment, de dormir en un gran llit d'una masia abandonada. Una vegada vam dormir a unes golfes. Un dels amics atrapà una rata pinyada, de petita grandària. Per distreure's va encendre un cigarret i l'enfonsà a la boca de l'animal. La rata pinyada fumava, és a dir que l'aspiració de l'aire per la respiració de l'animal mantenia la combustió del cigarret i àdhuc l'avivava. Després deslliuràrem l'animal, sense cigarret.

Les lletres d'amor d'un capellà. En aquell moment els capellans, monges i religiosos podien prevaler-se del seu estat per no portar les armes. Se'ls destinava doncs al servei sanitari i n'hi havia un amb nosaltres, que era portalliteres. Era català, grasset, un xic calb i durant els moments de quietud es passejava i desapareixia una hora o dues. Jo sospito que oficiava misses clandestines als pobles. Érem als voltants de Solsona quan ens van dir: "Demà al matí, evacuació". Doncs bé, el capellà mancà a la crida, i no vam tenir temps d'esbrinar on s'amagava. Això va posar de mal humor el comissari, i per trobar indicis, es van escorcollar les motxilles del capellà. Vam llegir un petit paquet de lletres que havia conservat. Aquestes lletres eren senzillament lletres d'amor de les feligreses. No tenien pas un caràcter eròtic i el capellà no dormia certament amb aquestes dones, però l'amor hi era patent. Per exemple, "Quan el nostre estimat petit capellà tornarà amb nosaltres?", "No tenim gaire espera per poder reveure el nostre gentil capellanet", etc., etc. Les lletres venien de vàries dones. El capellà fou declarat desertor, però en plena retirada, això no tingué cap mala conseqüència per a ell.

La retirada entre Balaguer i la frontera va durar un mes i tres dies. Es feia en bon ordre, carregant el material a les ambulàncies i nosaltres seguíem a peu o en camió segons les instruccions rebudes. Quan estàvem als voltants d'Olot, Marcelino Usatorre, cap de la 27a Divisió, va reunir els oficials per fer una comunicació. Per atzar, car jo només era soldat, vaig assistir a aquesta conferència. En resum, ens ha dit que anàvem a passar la frontera, que ens havíem de posar els millors uniformes per aquest esdeveniment, ben afaitats i nets i s'havia de traspassar la frontera en unitats constituïdes. Una vegada a França, el govern republicà ens procuraria els vaixells per passar a la zona republicana i continuar el combat. Això era el pla previst[534]. Uns mesos abans hi havia hagut l'assumpte de la bossa de Bielsa, al Juny de 1938. Una unitat sencera, la 43a Divisió, o sigui uns

[534] Avel·lí Artís Gener, des de la 123a Brigada Mixta, posteriorment ascendida a 60a Divisió, dins del XVIII Cos d'Exèrcit, comparteix el mateix pensament, present en gran part de la 27a Divisió. Artís Gener, A., 1991, p. 466.

11.000 homes, es trobaren a una bossa aculada a la frontera del territori francès, i havia estat obligada a passar a França[535]. Per gran sorpresa de les autoritats franceses, la quasi totalitat dels soldats va escollir tornar a la zona republicana. Usatorre pensava doncs que això passaria de la mateixa manera amb nosaltres, encara que més nombrosos.

[VIII][536]

El darrer jorn a Espanya

Malauradament les coses no van succeir com estava previst. El 9 de febrer cap a les 8 del matí, jo acabava de rentar-me prop d'una de les ambulàncies. De sobte, un home arribà dient "Els feixistes són aquí". En un instant, un vent de pànic passà entre nosaltres. Quan vaig voler pujar a l'ambulància, estava plena. Vaig arribar just a temps per pujar al marxapeu del davant dret, mentre l'ambulància engegava com una tromba.

Cal dir que una de les coses que cap republicà volia oir era "estamos copados", és a dir, rodejats per l'enemic. Si es comença un replec és perquè les unitats menys bones o combatives cedeixen sota la pressió de l'enemic i que les unitats que estarien disposades a resistir, no volen trobar-se de sobte tallades de les seves bases.

Estava doncs sobre el marxapeu a plena velocitat. Comprovàrem tot seguit que el pànic estava justificat. En efecte, nosaltres que durant tota la guerra vam estar fora de l'abast dels trets de fusell, ens vam trobar de cop sota el foc dels morters, els projectils dels quals queien entorn nostre. Un dels pneumàtics ha estat rebentat. Així és que vaig estar a punt d'ésser ferit. L'ambulància travessà els carrers deserts del darrer poble, la Jonquera[537],

[535] Sobre aquest episodi vegeu les memòries de Joan Ventura i Solé. Ventura i Solé, J. *El meu diari de guerra (1937-1939)...*, 1987.
[536] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 14 d'abril de 1987, 33, p. 5.
[537] No tots els membres de la 27a Divisió travessaren per la Jonquera. Dispersos en la fugida, molts d'ells travessaren la línia invisible pel Coll d'Ares, passant pels pobles de Campdevànol, Molló i Prats de Molló, o pel Coll de Lli, travessant els pobles de l'Agullana i la Vajol. Campillo, M., 2019, p. 131; Joaquim Viñas Espín i Julià Fuster Ribó varen travessar pel Coll de Lli el 10 de febrer de 1939. Iordache Cârstea, L., *Cartas desde el Gulag. Julián Fuster Ribó...* 2020, p. 54; Zarzoso Orellana, A. (ed. lit.); Martínez Vidal, À. (ed. lit.), *Medicina, guerra i exili...*, 2011, p. 230. Com senyala Louis Stein, la 26a Divisió, anteriorment anomenada columna Durruti, i l'Exèrcit de l'Ebre varen lluitar en una acció de rereguarda amb l'objectiu de cobrir l'evacuació de la resta de tropes y dels milers de civils que encara estaven al costat espanyol tractant de creuar la línia. Stein, L., *Más allá de la muerte y del exilio*..., 1983, p. 44. Santiago Viñas seria, doncs, dels darrers en travessar el poble "pràcticament desert de la Jonquera".

rodant sobre les llantes, i poc després s'aturà. Va caldre fer a peu, amb els feixistes als talons els darrers 4 ó 5 quilòmetres abans de Le Perthus. //[538]

Són els quilòmetres que m'han semblat més llargs de la meva vida. A mig dia arribàrem al Perthus[539]. Un quilòmetre abans de la frontera vam trobar ja altres tropes que tenien tanta o més pressa que nosaltres. Era el contrari del que havia previst Usatorre, la desbandada.

Quan s'hi pensa, tanmateix, això és completament lògic. Perquè voleu que els combatents de primera línia s'arrisquin a morir estúpidament, el darrer dia abans de la fi, perquè uns infermers i ambulàncies puguin tranquil·lament endreçar-se per tenir bon aspecte davant les poblacions franceses. I a més, no era la població que ens esperava, eren els gendarmes i els soldats, abans dels senegalesos i els spahis moros[540].

Negrín esperava lligar les guerres

Unes dates:

04.02.38	-	Hitler esdevé cap de l'Exèrcit Alemany.
13.07.38	-	Crisi dels Sudetes.
29.07.38	-	Conferència de Munich (*sic*) [541].
26.01.39	-	Caiguda de Barcelona.
05.03.39	-	Alçament de Casado a Madrid contra Negrín.
15.03.39	-	La Bohèmia és envaïda pels alemanys.
25.03.39	-	L'Albània rep un ultimàtum de Mussolini.
30.03.39	-	Fi oficial de la guerra civil espanyola
13.08.39	-	Entrevista Hitler-Mussolini a Salzburg.
23.08.39	-	Pacte germano-soviètic.
01.09.39	-	Invasió de Polònia, començament de la Segona Guerra Mundial.

[538] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 14 d'abril de 1987, 33, p. 6.
[539] "Tarragona havia caigut el 14 de gener de 1939 i Barcelona el 26 del mateix mes. El 6 de febrer l'exèrcit franquista havia arribat a Andorra i el dia 9, a les dues de la vesprada, ocupaven la frontera del Pertús". Vegeu les anotacions a peu de pàgina a cura de Josep Vicent Garcia Raffi al llibre següent: Ferran de Pol, L., *Campo de concentración (1939)*, Arenys de Mar, Abadia de Montserrat, 2003, p. 35.
[540] Els guàrdies "senegalesos" formaven part del 24è regiment de les tropes colonials franceses. Vegeu: Villarroya i Font, J., «La Derrota», 2002, p. 15-21. Els "spahis" o espahís eren tropes de cavalleria lleugera del 7è regiment de l'exèrcit francès i provinents majoritàriament d'Algèria, Marroc i Tunísia.Vegeu: Simón Porolli, P., *Por los caminos de la palabra. Exilio republicano español y campos de concentración franceses: una historia del testimonio...,* 2011, p. 60.
[541] La conferència de Munic es dugué a terme el 29 de setembre de 1938.

L'objectiu del govern Negrín era resistir suficientment perquè la nostra guerra civil arribés a fondre's amb el gran conflicte que es preparava. Era evident per a tots els espanyols que les exigències dels feixistes no tindrien límits i que, a breu termini, França i Anglaterra haurien de combatre. La causa republicana esdevindria la causa de les Democràcies i la nostra guerra, amb el reforç exterior, podria acabar victoriosament. Però això, evident per nosaltres, no ho era pels francesos als començaments del 1939. Vam ser víctimes d'aquesta ceguera [*sic*]. La "No intervenció" situà al mateix nivell un govern legal i unes tropes rebels i després permeté l'enfortiment d'aquestes tropes mentre els republicans eren asfixiats.

El camí fins a Saint-Cyprien

En arribar a la frontera al peu de la senyera francesa, els guàrdies mòbils ens van escorcollar i mirar les butxaques, perquè les armes fossin dipositades. I després ens deien de manera repetitiva "Allez, allez" i ens feien avançar per la carretera. Naturalment no sabíem on anàvem i a la pregunta "C'est encore loin?" la resposta era "Pas très loin". De fet entre Le Perthus i Saint-Cyprien hi ha més de 40 km. Tot el trajecte estava vigilat pels soldats, un cada 15 o 20 metres. Es podia reposar si s'estava cansat, però de fet teníem pressa per arribar. El camí estava sembrat de vells objectes i roba dels que la gent es desprenia[542], pel cansament del trajecte a peu[543]. Això em va permetre recuperar una motxilla i uns parracs. Em sembla recordar que hi havia cuines de campanya en el trajecte.

[IX][544]

Com que jo havia perdut el meu plat d'alumini, el vaig substituir per un vidre de far de cotxe que un company m'ajudà a desmuntar. Aleshores els fars eren rodons i de bona grandària. L'inconvenient era que del costat còncau el vidre no era llis, tenia unes estries

[542] Antoni Rovira i Virgili cità: "En aquest trajecte l'espectacle és profundament llastimós... maletes esbotzades, matalassos i coixins, peces de vestir, barrets, sabates, espardenyes, tot destrossat i abandonat. És un espectacle de misèria, de brutícia, de catàstrofe. El paisatge esquerp i d'estrets horitzons, contribueix a comunicar l'ànima un sentiment de desolació". Vegeu: Campillo, M., *Allez! Allez! Escrits del pas de frontera*..., 2019, p. 31.

[543] En aquesta diàspora morí molta gent a causa del fred, l'esgotament i la malnutrició; "La primera semana, son sobretodo los niños, especialmente los de pecho, los que se ven más afectados. Muchos son los que mueren de frío o de agotamiento… la mayoría de las madres no pueden alimentar a sus niños; de modo desesperado, algunas intentan hacerles beber la poca cantidad de leche disponible al niño, ya muerto, que tienen entre los brazos". Rafaneau Boj, M.C., *Los campos de concentración de los refugiados españoles...*, 1995, p. 54; El gravador i pintor Jaume Pla i Pallejà remarca que "tot i que molts egodocuments han descrit l'inici de la diàspora, cap document fotogràfic, fílmic o literari s'assembla ni remotament a la realitat, perquè l'espectacle era Indescriptible". Vegeu: Pla i Pallejà, J., *Memòria escrita,* 1991, p. 140.

[544] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 19 de Juliol de 1987, 34, p. 5.

en una meitat, cosa que no em facilitava la neteja. Per fi, amb una cullera que em donaren i aquest plat, podia menjar. Les carcasses de cotxe abundaven en el trajecte. Vaig entrar a França el 9 de febrer al migdia. No recordo aquest detall, però em sembla haver passat la nit al marge de la carretera. L'endemà al matí, arribàrem a la platja de Saint-Cyprien. No hi havia cap barraca ni instal·lació de cap mena. El camp consistia en uns km. de filferro[545] amb punxes que rodejava un gran recinte a la vora del mar[546].

El camp de Saint-Cyprien

Avui dia, pels francesos, el terme "camp de concentració" representa camp d'exterminació. De fet aquest vocable és el que era utilitzat per designar aquests camps on els espanyols estaven albergats o aparcats, com es vulgui[547].

He sabut, molt més tard, que el govern francès va ser interpel·lat per la manca de preparació per l'aixopluc dels refugiats abans de llur arribada. La resposta, que jo trobo sorprenent, fou "Preparar aquest aixopluc hauria volgut dir que nosaltres prejutjàvem la desfeta d'un exèrcit coratjós", no hi havia doncs raó de fer aquesta previsió.

De fet, fou l'amplària de l'onada dels refugiats, 527.483 persones, segons les estadístiques oficials, que sorprengué el govern[548]. //[549]

[545] Per a veure més sobre el paper del filferro en el control de persones, vegeu l'obra de Netz, Reviel. *Alambre de púas. Una ecología de la modernidad.* Buenos Aires. Eudeba, 2013. Traducció, a càrrec de Jaume Sastre, del llibre original, titulat *Barbed Wire. An Ecology of Modernity.* Wesleyan University Press, 2014.

[546] Segons Garcia Raffi "El Camp de Saint-Cyprien era el número 16 i els soldats estaven organitzats pels cossos de l'exèrcit republicà al qual pertanyien. Es va construir a la platja de l'Aigual, obra que començà el quatre de febrer del 1939. Tenia 1500 metres de llarg. Era a la vora de la mar i rodejat d'aiguamolls. Ben aviat va acollir entre 80 i 100 mil republicans espanyols el mes de març de 1939, moment de màxima ocupació". Ferran de Pol, L., *Campo de concentración (1939)*, 2003, p. 49. A partir d'abril la concentració de refugiats baixà fins a la desaparició del camp, el desembre de 1940. Arañó Vega, L., *El camp d'Agde en el sistema concentracionari francès...*, 2021, p. 63.

[547] En la presentació del llibre *Campo de Concentración* de Lluís Ferran de Pol, Maria Campillo dedica unes paraules sobre la intencionalitat del títol de l'obra i subratlla "un fet incontrovertible, ... i és que les persones destinades al camp de Saint-Cyprien, passaren per una entrada regida, de cap a cap, per la inscripció *Camp de concentration de Saint-Cyprien*, i a sota, *Vive la France*!". Ferran de Pol, L., *Campo de concentración (1939)*, 2003, p. 5.

[548] Es desconeix el nombre exacte de refugiats que creuaren la frontera dels Pirineus. Tanmateix, en tots els casos el nombre s'aproxima al mig milió de persones. Arañó Vega, L., *El camp d'Agde en el sistema concentracionari francès...*, 2021, p. 30; Mirón González, R., *Asistencia y condiciones socio-sanitarias de los exiliados...*, 2019, p. 53; Stein, L., *Más allá de la muerte y del exilio*..., 1983, p. 52.

[549] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 19 de juliol de 1987, 34, p. 6.

Arribant al camp, algú que ens coneixia, em va dir "El teu germà és a tal lloc". Poc després retrobava i m'agrupava amb el Quim i els seus companys. Crec recordar que havien pogut entrar unes ambulàncies a l'interior del camp.

Per la gent que venia de Barcelona o de l'arrera, trobar-se sobre una platja sense cap edifici fou una terrabastada terrible[550]. Per a mi, al contrari, els primers dies van ser dies de repòs, després de la retirada de Catalunya i de fer marxes forçades. Els soldats, acostumats a construir "chaboles" [551] o petits aixoplucs amb les branques, instal·laren molt de pressa unes flassades formant tenda i cavaren uns forats per aixoplugar-se del vent, molt violent en aquesta regió. Els fils de ferro eren vigilats pels guàrdies mòbils, els senegalesos i els spahis a cavall[552].

Al nostre grup hi havia una rossa, que pretenia ser infermera. Va ser ràpidament evacuada, com totes les altres dones i nens, cap a un camp especial a Le Boulou[553]. Sols els homes

[550] Pelai Vilar descriu el camp d'Agde d'una manera molt diferent: "L'aspecte del camp no era desagradable, i malgrat els odiosos filferros i altres elements de seguretat, predominava l'aparença de baluerna castrense sobre la sinistra visió que se suposa que ha de presentar un camp de concentració... Les barraques eren les típiques d'aquests llocs d'exclusió, i dic típiques perquè amb el temps arribarien a ser-ho en multiplicar-se els camps a tots els països i ésser les seves imatges popularitzades pel cinema... La capacitat dels barracons era així de 200 a 250 homes, és a dir, l'equivalent a una companyia. Vilar Canales, P., *Guerra i Exili. Memòries d'un metge català...,* 2019, p. 195. No obstant, alguns testimonis d'Argelès-sur-Mer i Saint-Cyprien com foren Manuel Andújar, Otília Castellví, Eulalio Ferrer, Agustí Bartra, Lluís Ferran de Pol, entre molts d'altres, descriuen les condicions sanitàries, d'allotjament, abastiment d'aigua absolutament infrahumanes. Sovint desitjaven poder disposar de les condicions i la llibertat de què gaudien les bèsties: "por el llano viene un apelotonado rebaño de carneros a disputar el pasto a los caballos que nos acompañaron y que, desde que los echaron fuera de nuestras alambradas han vivido felices en pleno campo… Estos pobres caballos llegaron a los campos medio muertos, como nosotros mismos; pero han tenido más suerte, viven libres, sin cercos de alambradas, sin bayonetas amenazantes, sin que sus pastos hayan sido vendidos a ningún contratista. Su comida les viene de la naturaleza, con esa prodigalidad que sólo la vida libre puede proporcionar… pero nosotros éramos Hombres y, por tanto, a donde vayamos nos acompañarán la restricción, el mandato, la ley… Lo que a los animales les es brindado graciosamente, a nosotros nos lo niegan los hombres." Ferran de Pol, L., *Campo de concentración (1939)*, 2003, p. 116.

[551] La construcció de xaboles és quelcom esmentat per molts testimonis. "Xabola" esdevé, fins i tot, el títol de l'obra d'Agustí Bartra, publicada l'any 1943 a Mèxic. "Haver estat vençut no era prou. No hi ha fusta. Però cal fer quelcom contra els dies ventosos i les nits fredes. Amb quatre o cinc mantes és possible de bastir una xabola… què hi fa que siguin que les xaboles hagin d'ésser tan baixes de sostre que només sigui possible de romandre-hi estès o assegut! Fa fred, fa vent. Que no plogui!... Els sostres de manta deixen passar aviat l'aigua, i mentre la pluja duri hom tremolarà i petarà les dents. El llit de cada home és l'empremta que el seu cos ajagut deixa a la sorra". Bartra i Lleonart, A., *Crist de 200.000 braços*, 2008, p. 24.

[552] Tant els gendarmes, senegalesos i espahís son esmentats per la majoria de testimonis per la seva conducta violenta, humiliant i brutalment cruel. "Nunca olvidaremos las escenas de los feroces senegaleses, bárbaramente regocijados en la disputa humillante de los panes que tiraban desde el camión y que a veces clavaban en sus bayonetas. Espectáculo de circo romano, con toda la fiereza que desencadenaba el hambre." Ferrer Rodríguez, E., *Entre Alambradas*, 1988, p. 30.

[553] Jaume Pla narra com s'escampà ràpidament el rumor de que les dones i criatures eren reallotjades a Le Boulou on hi havia un mínim d'assistència humana, "els altres érem simples bèsties vacil·lants que no mereixíem més que l'etern Allez, Allez!". Campillo, M., *Allez! Allez! Escrits del pas de frontera*..., 2019, p. 251.

es quedaren a Saint-Cyprien[554]. Al primer temps crèiem fermament que seríem embarcats cap a la zona republicana del centre. Però això es revelà il·lusori molt de pressa. Els únics que passaren a València van ser els membres del govern[555]. Inclús Azaña, el President de la República, va evitar retornar al Centre. L'hi mancava la voluntat de combatre.

Va caldre, doncs, organitzar-se, dividir el camp en "ilots"[556], que va ser fet pels francesos, i després nomenar els caps d'ilot i de grup, pels espanyols. No hi havia cap camp separat per als oficials. A Saint-Cyprien hi havia només militars[557]. Crec que a Argelès hi havia un camp civil[558] i un camp militar.

Les condicions sanitàries eren bastant penoses. No hi havia latrines, s'havia reservat la vorera del mar sobre uns 50 o 60 metres per fer les necessitats. Calia doncs posar les natges a ple vent, observant la direcció d'aquest vent i evitar de trobar-se prop d'algú altre per no rebre esquitxos indesitjables. Els dies de gran ventada això era molt penós i es rebien els grans de sorra com una perdigonada[559]. Calia tenir molta cura per veure on es podia trepitjar en aquesta extensió d'excrements. Les barraques es començaren a construir

[554] Segons Garcia Raffi, la separació de les famílies, dels nens, fou causa de les situacions individuals més dramàtiques. Ferran de Pol, L., *Campo de concentración (1939)*, 2003, p. 44; Silvia Mistral, des del seu exili al poble de Les Mages, França descriu com, una companya, després d'esser separada del seu marit i d'un dels seus fills, aquests tancats en un camp de concentració, acabà tornant-se boja i intentà suïcidar-se ingerint salfumant. Finalment fou traslladada a un manicomi a Nimes. Mistral, S., *Éxodo. Diario de una refugiada...*, 2009, p. 132.

[555] Joan Baptista Peset i Aleixandre, catedràtic de Toxicologia i Medicina Legal i ex-rector de la Universitat de València, fou un dels assistents com a diputat del Front Popular a les corts republicanes que es van reunir per darrera vegada, a Figueres, el dia 1 de febrer de 1939, però se'n va tornar a València tot seguit. Seria jutjat pels insurrectes i, malgrat les súpliques de clemència a Franco, fou afusellat. Vegeu: Pérez i Moragón, F. "Joan Peset: Notícia biogràfica". A: Andrés Estellés, A. *Ofici permanent a la memòria de Joan B. Peset, que fou afusellat a Paterna el 24 de maig de 1941*, València, Edicions Tres i Quatre, 1979.

[556] Als illots, la majoria de testimonis s'hi refereixen com "camps" o "campaments".

[557] Els canvis i trasllats dels refugiats pels diferents camps de concentració foren constants . Eulalio Ferrer comenta que en el període que va estar a Saint-Cyprien (setembre 1939 – desembre 1939) hi havia també un camp civil, separat del dels militars. Vegeu: Ferrer Rodríguez, E., *Entre Alambradas*, 1988, p. 172.

[558] Testimonis d'Argelès-sur-Mer com Margalida Soriano narren com les dones vivien sotmeses a tota mena d'assetjaments. "Els senegalesos, en els camps de les dones, entraven per la nit a les barraques i violaren moltes noies. En vista que entraven allà, (elles) van agafar bastons i el que trobaven allà, gots o el que fos, fotien un cop al cap i en van morir tres o quatre. Llavors els gendarmes van canviar. Van treure els senegalesos i van ficar gendarmes". Elisabeth Eindenbenz explica que, arran d'aquestes violacions, a la Maternitat d'Elna una refugiada va donar a llum un fill d'un senegalès. *Sense Ficció. Camp d'Argelers (1939-1942).* Cossetània Edicions, https://www.youtube.com/watch?v=6zR_B_gyepo ; "Tipos justicieros o vengadores hicieron caer en ingeniosas trampas, especialmente al amparo de la noche, a estos soldados de color. Varios de sus cadáveres fueron enterrados en las playas o arrojados al mar. De todas las humillaciones, ningunas más sensibles que las que nos han inferido estos bárbaros. Este enfrentamiento con los senegaleses es una página secreta de nuestro campo". Vegeu: Ferrer Rodríguez, E., *Entre Alambradas...*, 1988, p. 76-77.

[559] Aquesta expressió també queda reflectida en les memòries de Lluis Ferran de Pol i Jaume Pla i Pallejà. Ferran de Pol, L., *Campo de concentración (1939)*, 2003, p. 58; Pla i Pallejà, J., *Memòria escrita*, 1991, p. 154.

per “ilots” amb fusters, escollits, per una part, entre els refugiats. Uns quants cotxes i ambulàncies que encara estaven al camp, van ser evacuats per mitjà de grues, malgrat els esforços dels ocupants que havien desmuntat les rodes i els equipaments interiors. Això durà uns dos mesos, abans d’ésser allotjats a les barraques. Aquestes barraques estaven buides i no tenien cap llit a l’interior. Cadascú feia la seva llitera amb una flassada o una tela clavada a un rectangle de fusta i quatre peus. Això no em canviava de la llitera de sanitat, a la que jo estava acostumat. Pels serveis, es fabricaren uns edificis amb uns deu esglaons, de fusta i planxes amb una renglera de sis places. Els excrements queien directament a sis cubells cilíndrics bastant grossos, de 200 litres aproximadament.

Per comprendre la continuació, és útil veure els esdeveniments i la cronologia.

27 de febrer 1939: Reconeixement de Franco per França i Anglaterra, després de les converses Bérard[560] – Jordana[561].

06 de març 1939: Alçament de Casado[562] i Besteiro[563] contra el govern de Negrín. Pétain[564] és nomenat ambaixador a Espanya

15 de març 1939: Invasió de Txecoslovàquia per Hitler

28 de març 1939: Entrada dels franquistes a Madrid. Fi de la guerra

23 d’agost 1939: Pacte germano-soviètic[565]

3 de setembre 1939: Declaració de la Segona Guerra Mundial

[560] Léon Bérard (Sauveterre-de-Béarn, 1876 – París, 1960), ministre de justícia francès entre els anys 1931-1932 i 1935-1936, fou enviat a Espanya el febrer de 1939 per a establir relacions diplomàtiques amb el govern franquista.
[561] Francisco Gómez-Jordana de Sousa (Madrid, 1876 – Sant Sebastià, 1944). Militar franquista i ministre d’Assumptes Exteriors entre 1938 i 1942.
[562] Segismundo Casado López (Segovia, 1893 – Madrid, 1968).
[563] Julián Besteiro Fernández (Madrid 1870 – Carmona, Sevilla, 1940).
[564] Henri Philippe Benoni Omer Pétain (Cauchy-à-la-tour, Calais, 1856 – Port Joinville, L'Île-d'Yeu, 1951). Nomenat ambaixador de França a Espanya el 2 de març de 1939.
[565] Conegut com el “Pacte Molotov–Ribbentrop”, segons el qual Alemanya i l’URSS es dividirien els països ubicats entre els dos.

[X][566]

La vida a Saint-Cyprien

Saint-Cyprien va arribar a contenir fins a 80.000 homes. A l'interior del camp es podia passar d'un ilot a un altre. De fet es constituí ràpidament una ciutat amb els barris mal concorreguts on es jugava a cartes per fer diners i un barri de venta, compra i bescanvis[567].

Les barraques de fusta contenien uns 60 o 70 homes. La distribució del menjar es feia a l'interior de la barraca. Calia rentar-se amb palanganes, i l'aigua s'obtenia amb bombes de mà[568], on les cues eren bastant amargues[569]. Alguna vegada em vaig sacrificar per bombar l'aigua pels altres. Les bombes estaven situades a l'exterior de les barraques[570]. Dues o tres vegades ens van fer canviar d'un ilot a un altre i cada vegada els gendarmes ens escorcollaven. De fet les dretes franceses ens havien acusat de conservar granades i pistoles i per això es feien els escorcolls.

El lloc disponible per cadascú a la barraca era molt exigu, més o menys un metre, solament. Al començament no hi havia corrent elèctrica. Un traçut va produir corrent amb una petita hèlice al vent i una dinamo de bicicleta. Tampoc no hi havia cap mena de calefacció. Les barraques no eren mai desinfectades. Per menjar, al matí, teníem cafè clar

[566] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 11 de setembre de 1987, 35, p. 5.
[567] Com senyala Manuel Andújar, al campament número 13 s'hi trobava "El Barrio Chino…, consagrado exclusivamente al comercio, a la más desenfrenada compraventa". Andújar Muñoz, M., *St Cyprien, Plage… Campo de Concentración,* 1990, p. 73.
[568] "Sur les plages d'Argelès-sur-Mer et de St-Cyprien, le sol fut rapidement souillé et l'eau des camps avait été puisée dans une nappe superficielle du sous-sol sablonneux. Bien que des postes d'eau potable aient été installés, cette eau fut utilisée par les réfugiés pour la boisson. La contamination était inévitable." [A les platges d'Argelès-sur-Mer i Saint-Cyprien, el terra es va contaminar ràpidament i l'aigua dels campaments s'havia extret d'una capa poc profunda de subsòl sorrenc. Tot i que s'havien instal·lat estacions d'aigua potable, els refugiats utilitzaven aquesta aigua per beure], Sodigné-Lousteau, J., «L'organisation sanitaire aux frontières lors des évacuations des populations espagnoles de 1936 à 1939», 1997, p. 47.
[569] Manuel Andújar hi dedica un capítol especial a l'impacte de les "les cues", tant pel que fa a qui les patia com per qui les observava. "Nos persiguen las colas, un factor más de irritación, de diario nerviosismo, de enervamiento, que recrudece la fatiga de la guerra… La del rancho del mediodía, es un poema. Un alegato. Un documento palpitante… En (la cola de) el correo, la espera es más insoportable. Se aguarda la carta de la familia, en España; o de la mujer, refugiada, o del amigo que pinta idéntica penalidad en un escenario distinto. Al llegar el empleado, la respiración se acelera y casi todos tartamudean la pregunta. Hay quien reproduce con esfuerzo su nombre y apellidos." Andújar Muñoz, M., *St Cyprien, Plage… Campo de Concentración,* 1990, p. 95.
[570] "Hace poco que han instalado bombas de mano. Extraen de la misma playa un agua sucia y salada con un olor apestoso. Esta agua produce efectos horribles en nuestro organismo falto de alimentos. Se ven hombres que de pronto corren para apartarse de sus compañeros. No siempre pueden. Es ya la última humillación… Regresamos con la cabeza baja, como si hubiésemos cometido una mala acción". Ferran de Pol, L., *Campo de concentración (1939)*, 2003, p. 57.

i una bola de pa per quatre[571]. Aquest pa es floria molt de pressa. Al migdia i al vespre teníem arròs, pèsols secs i trencats i llenties i fulles de col. En aquesta època no teníem encara les rutabagas i els topinambours[572]. No hi havia mai fruita ni ensalada[573]. Dormíem mig vestits i teníem sempre polls.

Els venedors de fora venien per proposar els articles, llaunes de llet condensada, xocolata, etc. Podíem rebre paquets, però era difícil //[574] de guardar-ho tot per a un mateix, degut a la promiscuïtat a la barraca. D'aquí ve l'expressió "Dius que ets un company, però et menges la xocolata sota la flassada"[575].

S'havien rebut també unes camises de nit, molt llargues. Una banda de música es va constituir i per decisió els músics es posaren aquestes camises mentre donaven un petit concert. Malgrat aquestes millores, el fet d'estar tancats i de no entreveure cap sortida ràpida a aquesta situació havia provocat entre alguns de nosaltres una mena de melancolia o de depressió, que anomenàvem "arenitis"[576], malaltia de la sorra. En aquest camp hi havia doncs de tot, una de les cançons burlesques de la banda era:

"Saint-Cyprien, jamás te olvidaré,

---

[571] La distribució del pa és descrita per la majoria dels testimonis dels camps de concentració de les platges del Rosselló: Ferrer Rodríguez, E., *Entre Alambradas*, 1988, p. 188.; Andújar Muñoz, M., *St Cyprien, Plage… Campo de Concentración, 1990,* p. 53 ; Iordache Cârstea, L., *Cartas desde el Gulag. Julián Fuster Ribó...* 2020, p. 120. L'acció de compartir el pa esdevé un element humanitzador. El pa passà a simbolitzar la fraternitat humana dels refugiats, especialment en els camps d'extermini nazi. Citat per Garcia Raffi, V., a: Ferran de Pol. L., 2003, p. 16.

[572] La Rutabaga -*Brassica napobrassica*- es una varietat de nap. També s'anomena napicol o colinap. El topinambour –*Helianthus tuberosus*– és un tubercle propi d'Amèrica del Nord, conegut com a nyàmera o patata de canya. Tant la rutabaga com el topinambour són poc utilitzats a la cuina catalana. Altrament s'utilitzen per alimentar el bestiar.

[573] Com a mostra comparativa entre diferents camps, Pelai Vilar descriu l'alimentació d'Agde en els següents termes: "Com que tècnicament érem presoners de guerra, segons les Convencions de Ginebra, havíem de rebre el tractament que corresponia a aquesta classificació i per tant, la manutenció havia d'ésser la mateixa que la de l'exèrcit francès. El cert és que, si la nostra ració diària mai no assolí les 4.500 calories dels francesos (d'altra banda excessives), era a bastament suficient: la vàrem calcular al voltant de les 2.500 calories, com la que havíem tingut durant la guerra. A la infermeria hospital i a les infermeries del camp el règim alimentari era millorat com ja he descrit en l'informe...: El menjar es abundant i actualment el sucre, les patates, les llimones, les verdures fresques ens permeten juntament amb la llet abundant, fornir diversos menús de règim. En canvi ens manca melmelada". Vilar Canales, P., *Guerra i Exili. Memòries d'un metge català...,* 2019, p. 136-142.

[574] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 11 de setembre de 1987, 35, p. 6.

[575] Agustí Bartra comenta com els robatoris eren constants. El que feia que sempre hi hagués algú a la xabola o a la barraca vigilant les pertinences. Bartra i Lleonart, A., *Crist de 200.000 braços*, 2008, p. 76.

[576] Com assenyalen Linda Palfreeman i Laia Arañó, el terme "arenitis" recollia diversos efectes psicològics provocats per la situació de reclusió, incertesa i desesperació. Uns efectes agreujats pel fort vent propi d'aquella regió que impregnava, de sorra, cada racó. Palfreeman, L., «La ayuda cuáquera británica a los exiliados republicanos españoles...», 2020, p. 33; Arañó Vega, L., *El camp d'Agde en el sistema concentracionari francès...*, 2021, p. 226.

tú has sido para mí lo mismito que un Edén".[577]

No recordo haver vist cap visita de periodista o de personalitats a Saint-Cyprien[578].

Els elements de les Brigades Internacionals van ser reagrupats a Gurs[579]. Es van organitzar diverses activitats. Els que eren hàbils feien jocs d'escacs de fusta. La gent de les Brigades Internacionals s'havien especialitzat en la recollida dels metalls per fer-ne petits avions. I la YMCA[580] havia enviat llibres i s'havia, doncs, muntat una biblioteca[581]. Els ensenyants donaven conferències. Un d'ells, Marín Cayre[582], tenia una dèria: la teosofia. Jo mateix em dedicava sovint a llegir *La Dépêche* de Toulouse[583] en veu alta i en castellà a una petita colla[584]. Era una traducció immediata[585]. En fi, tot l'equip de

[577] Sovint testimonis deixen empremta sobre les cançons burlesques en els camps. Així, la "Canción del Exiliado" diu: "Tenemos como vivienda unas preciosas chabolas, que cuando hace mucho viento se cambian de sitio solas. Cuando el día está de lluvia todos estamos contentos, tenemos que salir fuera para no mojarnos dentro… Estas casas son sencillas por ser último modelo, se hacen con una manta extendida sobre el suelo…". Ferrer Rodríguez, E., *Entre Alambradas*, 1988, p. 237.

[578] Es plausible que a Saint-Cyprien, que arribà a acumular més de vuitanta mil persones, hom no s'adonés de la visita de personalitats oficials. A més, tal i com senyala Garcia Raffi, en cas que alguna visita de personalitat oficial es dugués a terme, "només se'ls mostrava el que era mostrable" Ferran de Pol, L., *Campo de concentración (1939)*, 2003, p. 51.

[579] Palfreeman, L., «La ayuda cuáquera británica a los exiliados republicanos españoles...», 2020, p. 41; Mirón González, R., *Asistencia y condiciones socio-sanitarias de los exiliados...*, 2019, p. 237.

[580] Young Men's Christian Association. Fundació creada l'any 1844 per Sir George Williams (1821-1905). El secretari de l'YMCA, el suís Henry Dunant (Ginebra, 1828 – Heiden, 1910), fou qui anys més tard fundaria el Comitè Internacional de la Creu Roja. El professor de genètica mèdica de la Universitat de Washington Arno G. Motulsky (Fischhausen, Prússia Oriental, 1923 – Seattle, Washington, 2018), d'origen jueu, fou internat al camp de Saint-Cyprien el maig de 1940. Va estar-hi durant sis mesos. Posteriorment, fou traslladat a Gurs. Esmenta com ràpidament va entendre perquè els espanyols anomenaven aquell camp "the hell of Saint-Cyprien". Igualment, fa també referència a la donació de llibres per part de l'YMCA. Vegeu: Motulsky, A., «A German-Jewish refugee in Vichy France 1939-1941. Arno Motulsky's memoir of life in the internment camps at St. Cyprien and Gurs»..., 2018, p. 1294.

[581] Linda Palfreeman apunta com a Saint-Cyprien els Quàquers britànics, a més a més de roba, aliments, o medicaments, varen entregar 20.000 quaderns, 12.000 llapis, 10.000 quartilles, 1.500 gomes..., llibres de ciències, de lletres, d'art, de literatura, diccionaris, etc., contribuint així en la creació de la biblioteca del camp. Palfreeman, L., «La ayuda cuáquera británica a los exiliados republicanos españoles...», 2020, p. 40.

[582] Consta una conferència, de Serafín Marín Cayre (València, 1901– París, 1984), publicitada a l'Ateneo Teosófico: "Los senderos y la teosofía". *El Liberal*, 28 de març de 1931, p. 6.

[583] *La Dépêche* era un diari regional amb ideologia d'esquerres. Tot i així, Louis Stein apunta: "Con la desintegración del Frente Popular, el periódico —referint-se a *La Dépêche*— había cambiado de una postura de simpatía por los refugiados a una actitud similar a los periódicos de la extrema derecha en su énfasis acerca del temor al vandalismo de los refugiados, peligrosas posibilidades políticas e insistencia en un control militar severo sobre los republicanos españoles." Vegeu: Stein L., *Más allá de la muerte y del exilio...*, 1983, p. 42.

[584] La lectura, tant individual com col·lectiva, tenia un enorme valor terapèutic especialment en col·lectius de persones amb una situació de soledat, de vulnerabilitat emocional i amb un risc de depressió tant elevat. Així doncs, la creació de biblioteques foren habituals tant en els Hospitals de sang i rereguarda, com en els camps de concentració. Vegeu: Sadurní Bassols, C., *Infermeres de les Brigades Internacionals...,* 2022, p. 213.

[585] Existia un interès general i una necessitat per part dels refugiats de conèixer les notícies de l'exterior. "Hoy es domingo, 26 de febrero de 1939. Han empezado a traer periódicos al campo. Alguien ha comprado uno y lo trae a la chabola para leerlo en comunidad. Se alarga el diario al que mejor pueda traducir del francés. Es un momento solemne. Vamos a tomar de nuevo contacto con el mundo. ¿Qué pasa en Europa?

metges i de practicants assegurava el tractament de tots els malalts del camp. Jo treballava doncs amb el meu germà, però no exclusivament, en tant que practicant[586].

Les ofensives psicològiques

Els primers dies, el retorn a Espanya era molt mal vist. Els que escollien en Franco acostumaven a fer-ho sense dir res als seus companys i a vegades deixaven abandonat l'equipament, per evitar-se aldarulls inútils. Una locució típica era: "Deja esta manta, que es de Negrín"[587]. El que volia tornar es presentava al comandament francès i era internat a un camp isolat dels altres, el camp dels que tornaven a Espanya[588].

La primera pressió psicològica fou la de la Creu Roja. El que vaig a dir sorprendrà les persones que estan convençudes de la puresa d'aquesta institució. Es començà a rebre al camp correspondència per intermediari de la Creu Roja, amb paper encapçalat per aquesta, dels familiars que s'havien quedat a Espanya. En totes aquestes lletres, sense excepció, es demanava el retorn de l'exiliat, alguna vegada indicant casos on no havia hagut cap sanció. De fet, no es podia donar cap garantia seria. La Creu Roja era utilitzada pels franquistes per fer tornar els oposants [*sic*] de l'exterior. Des d'aquesta època, jo ja

Todos los soldados están alrededor del compañero que se dispone a leer. Invitan a guardar silencio a todos. El lector dobla las grandes páginas de *La Dépêche* y empieza la lectura". Vegeu: Ferran de Pol, L., *Campo de concentración (1939)*, 2003, p. 81.

[586] La figura del practicant apareix també en les memòries del fotògraf Agustí Centelles i Ossó (València, 1909 – Barcelona, 1985), que recull un *Diccionari barraquil del camp de concentració*, d'un tal Vilella, internat com ell al camp de Bram. El peculiar diccionari, que està escrit en vers, diu així en l'entrada que dedica a l'aspirina: "Aspirina, / medicina / que et recepten a tot drap. / Aspirina / medicina / tant pels peus com pel cap. / Aspirina / medicina, l'únic que el practicant té. / Aspirina / medicina / que et guareix si et trobes bé"; i també la que dedica a l'all: "All picant beneit i / polit, / però lliura el reuma / que ens dóna el llit / picant i poc polit. / Medicina bona, constant / millor que les del practicant". Vegeu: Centelles, A., *Diari d'un fotògraf. Bram, 1939*, 2009, p. 150-151.

[587] La manta fou un dels principals elements que esdevingueren imprescindibles per a la supervivència dels concentrats en aquells camps. S'empraven no només per a resguardar-se del fred sinó també com a sostre de les xaboles. Molts dels testimonis ressalten en les seves memòries l'enorme valor i protagonisme que adquirí aquest i d'altres objectes. Agustí Bartra ho deixa palès en la seva obra: "Cadascun d'aquells objectes, que li sembla veure per primera vegada, té per a ell, en aquella hora, una vigència de símbol intemporal, una meravellosa essencialitat que suscita en el seu esperit una successiva transfiguració d'imatges en què somni i vida s'entrellacen". Bartra, A., *Crist de 200.000 braços*, 2008, p. 54.

[588] L'anomenaven "el campo fascista" o "el camp de Franco". "Cuando, del campo fascista, salen largas columnas que vuelven a España, se reproducen las escenas de los primeros días. Los soldados republicanos se lanzan a las alambradas y gritan e insultan a los que se van. Los guardianes han de proteger entonces a estas columnas e impedir que sean linchadas". Tanmateix, amb el pas de les setmanes, aquestes tornades es converteixen comprensibles i fins i tot carinyoses. "En la Avenida de la Libertad, cada día son más frecuentes las despedidas comprensivas entre los que se marchan y los que se quedan". Ferran de Pol, L., *Campo de concentración (1939)*, 2003, p. 92.

no crec en la puresa d'aquestes organitzacions de socors per refugiats (Cambodge[589], Afghanistan). Hi ha sempre una acció política de sotamà.

La pressió es feia pels altaveus instal·lats a tots els "ilots"[590]. Començà el mes de Maig, quan la guerra mundial esdevenia probable. Era "Engagez-vous dans la Legion Etrangère" i s'enumeraven els avantatges, la sortida immediata del camp[591], etc. Més tard es constituïren les "Compagnies de Travailleurs" sota el comandament d'un oficial de reserva francès amb un espanyol secretari-intèrpret, i els camps es buidaren gradualment.

[XI][592]

El SERE (Servicio de Evacuación de Refugiados Españoles) d'en Negrín i el JARE (Junta de Ayuda Refugiados Españoles) d'en Prieto[593] van aconseguir fer sortir un vaixell cap a Mèxic (Sinaïa) i un altre cap a Xile, unes 3.000 persones[594]. Les sortides cap a la Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques (URSS) van ser rares i limitades als caps militars comunistes d'alt grau i a llurs famílies. //[595]

Es podia també sortir del camp si es tenia l'ofici de minaire, i al mes de setembre per fer les veremes. Els propietaris es presentaven al "parloir" i escollien els elements que semblaven més robustos. Després aquests homes eren cridats pels altaveus: "Con sus

[589] Entre els anys 1975 i 1979, mentre els Khmers Roigs estigueren al poder, varen morir a Cambodja al voltant de dos milions de persones. El camp de refugiats Khao I Dang, a Tailàndia, va "acollir" més de 140.000 persones. https://eacnur.org/es**;**

[590] Els altaveus del camp, a més d'utilitzar-se per a fer retornar els concentrats a España o per fer-los allistar a la Legió Estrangera o als GTE, s'utilitzaren també per a sotmetre, encara més, els refugiats a unes mesures inhumanes. "Y de pronto, este rumor inconfundible de los altavoces a punto de funcionar… Van a decirnos algo importante… Y a través de la noche deshumanizada, hiriente, agresiva, una voz empieza: De orden del mando francés, queda prohibido: primero… segundo… tercero… No tenemos valor ni para mirarnos los unos a los otros. Todo se ha consumado. Somos perros a los que se muestra un palo… ¿Contra quién descargaremos todo el odio que nos hacen sentir tantas humillaciones?". Ferran de Pol, L., *Campo de concentración (1939)*, 2003, p. 63.

[591] "Desde los altavoces, las palabras invitadoras llueven sobre una multitud hambrienta y desesperada. La Legión francesa -dice la voz anónima- ofrece su generosidad a todos… Se da un nombre…, se reciben unos francos, y queda pactada la venta de un hombre por el plazo de unos años… Pero de pronto, se empiezan a oír silbidos y gritos por todas partes. Es una protesta general. Todos se revuelven desde el fondo de su miseria contra la idea de vender su cuerpo a la guerra." Ferran de Pol, L., *Campo de concentración (1939)*, 2003, p. 74.

[592] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 1 de desembre de 1987, 36, p. 5.

[593] Indalecio Prieto Tuero (Oviedo, 1883 – Ciutat de Mèxic, 1962).

[594] A més del Sinaïa, dos vaixells més partiren cap a Mèxic l'estiu de 1939, l'Ipanema i el Mexique. El vaixell que sortí en direcció a Xile fou el Winnipeg. En total embarcaren cinc mil refugiats. Tot i així, segons Marie Claire Rafaneau Boj, per a la majoria de refugiats no reconeguts o que no pertanyien a cap partit polític, partir cap a Mèxic o algun altre país hispanoamericà era pràcticament una utopia. Rafaneau-Boj, M.C., *Los campos de concentración de los refugiados españoles...*, 1995, p. 156.

[595] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 1 de desembre de 1987, 36, p. 6.

maletas". Des de la fi de setembre de 1939 el partit comunista fou prohibit a França. El comandament va voler saber si hi havia activitats, reunions, etc. al camp i un dels flagells del camp va ser l'existència de "chivatos" o delators que denunciaven de manera anònima els comunistes o suposats tals. Els càstigs eren:

- L'hipòdrom o "ilot" tancat especial[596]
- El fort de Cotlliure[597]
- El camp de Vernet[598]
- El grup de treball del transsaharià[599]

El cap de la 27a Divisió, Usatorre, va ser detingut al fort de Cotlliure.

Les malalties del camp

El meu germà tenia el càrrec de la cura de les malalties dermo-venèries i jo amb ell. Els ferits de guerra havien desaparegut i les malalties que es veien més sovint eren:

- La diarrea, tractada amb el carbó actiu[600].
- La furunculosi, tractada per auto-injecció de la sang del pacient[601].

[596] L'hipòdrom o quadrilàter era un espai situat a l'aire lliure, insalubre, rodejat de filferrades, a la vista de tothom i vigilat per senegalesos. Els internats castigats havien de romandre dempeus o estar caminant constantment sense parar. Tenien encara més reduïda l'alimentació. Vegeu: Iordache Cârstea, L., «Españoles tras las alambradas...», 2019, p. 27; Rafaneau-Boj, M.C., *Los campos de concentración de los refugiados españoles...*, 1995, p. 161.

[597] Sobre la situació que patien els refugiats empresonats a Cotlliure vegeu: Rafaneau-Boj, M.C., *Los campos de concentración de los refugiados españoles...*, 1995, p. 162-165; el cirurgià Julià Fuster Ribó també esmenta el maltractament i les tortures rebudes en aquesta presó. Iordache Cârstea, L., *Cartas desde el Gulag. Julián Fuster Ribó...* 2020, p. 59-61.

[598] El camp de Le Vernet d'Ariège fou un camp de règim especial per a "elements perillosos". Hi internaren anarquistes de la 26a Divisió Durruti, evadits d'altres camps i aquells que entraren de manera il·legal a França. Iordache Cârstea, L., «Españoles tras las alambradas...», 2019, p. 26; Rafaneau-Boj, M.C., *Los campos de concentración de los refugiados españoles...*, 1995, p. 168-181.

[599] Es crearen diferents camps de concentració al Nord d'Àfrica amb l'objectiu de reprendre el projecte de creació d'un ferrocarril que unís l'Àfrica occidental francesa amb la Mar Mediterrània. Alguns d'aquests camps, com Hadjerat M'Guill, Meridge y Djelfa, tenien la categoria de camps de càstig. Ramírez, A., «La huida imposible. Republicanos españoles en los campos de concentración argelinos», 2016, p. 87-98.

[600] El doctor Edward Emery, publica, l'any 1937, a la revista JAMA, sobre el paper del carbó actiu en el tractament d'alteracions gastrointestinals per les seves propietats adsorbents. Emery, E., «The use of adsorbents in gastro-intestinal diseases»..., 1937, p. 202-205.

[601] L'autohemoteràpia era una de les pràctiques utilitzades als anys trenta tant a Europa com a Amèrica per a tractar la furunculosis o àntrax. Loubejac A. M.; Prat, D., «Forúnculos de la cara y consideraciones sobre tres casos que evolucionaron fatalmente. Trabajo de la clínica quirúrgica del Profesor Domingo Prat», 1937, p. 99. La infermera Carme Barrull, que exercia a l'hospital de Sant Llàtzer com a infermera de guerra, explica també la tècnica de l'autohemoteràpia. "Per aplicar-ho es treia sang de la vena i s'injectava amb un barrejat per a les defenses intramuscularment". Valls Molins, R. (coord.), *Infermeres catalanes a la Guerra Civil...*, 2008, p. 77.

- La sífilis, tractada amb el 606 (arseniat)[602] i el bismut[603].
- Les malalties de la pell, tractades amb ictiol i òxid de zinc[604].

Jo barrejava l'ictiol i l'òxid de zinc blanc que teníem en llaunes de 2 o 3 kg. fins que la barreja tingués un color homogeni. Els èczemes eren freqüents[605].

A una època, la infermeria es trobava a l'exterior del camp. He tingut sort perquè no vaig haver de fer els massatges de la pròstata. Un altre practicant, més o menys sàdic, se'n va encarregar. Això no m'hauria agradat gens.

Els treballs del meu germà

La gran concentració de persones, totes sotmeses a una alimentació monòtona, sense verdura ni fruita durant molt temps, va crear les condicions per fer observacions sobre les malalties per manca de vitamines. El meu germà s'havia dedicat a estudiar això i, dosificant Vitascorbol i Laroscorbine[606] a diferents pacients, va preparar un treball intitulat: "Contribution à la connaissance de l'avitaminose C chez l'homme"[607], que temps després, el 20-11-1942, va rebre el premi Pourat i que fou editat[608]. Un [*sic*] dels

[602] Més conegut com Salvarsan. Fàrmac descobert l'any 1909 i presentat l'any següent pel químic Paul Ehrlich (1854-1915), guardonat amb el premi nobel de medicina l'any 1908. «Ehrlich y el hallazgo del 606». https://www.historiadelamedicina.org/606Expo/ehrlich2.html

[603] Els preparats de bismut, que substituirien el mercuri, foren introduïts l'any 1921 pels microbiòlegs Robert Sazerac i Constantin Levaditi (Galati, Romania 1874 – París, 1953) l'any 1921. Ros-Vivancos, C.; González-Hernández, M.; Navarro-Gracia, J.F.; Sánchez-Payá, J.; González-Torga, A.; Portilla-Sogorb, J., «Evolución del tratamiento de la sífilis a lo largo de la historia». *Revista Española de Quimioterapia*, 31 (6), p. 485-492, 2018. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6254479/; Segons Pelai Vilar, "la República preferí comprar armes que les caríssimes "sulfes", així els heroics i oblidats metges de batalló, continuaren tractant els blennorràgics amb els clàssics rentats de permanganat per a la qual cosa estaven proveïts d'un irrigador". Vilar Canales, P., *Guerra i Exili. Memòries d'un metge català...,* 2019, p. 165.

[604] L'Ictiol és un oli que s'obté a partir de la destil·lació destructiva d'unes pissarres bituminoses. Te una acció antisèptica i epitalitzant. https://formulasmagistrales.acofarma.com/idb/descarga/3/f63d16194c0bd84c.pdf; L'òxid de zinc, per altra banda, és un mineral en pols blanc amb una acció astringent i antisèptica. Ambdós components són presents encara avui en moltes cremes i pomades per a diferents dermatitis agudes i úlceres. https://es.chemicalsafetyfacts.org/chemicals/zinc-oxide/

[605] El doctor Carles Pi-Sunyer Bayo, en el seu exili a Mèxic va constituir, l'any 1939, amb d'altres socis els "Laboratorios Químicos S.A. Laquisa" en el qual fabricava Ictiol, d'entre d'altres matèries primes farmacèutiques. «Dr. Cèsar Pi–Sunyer Bayo. Curriculum Vitae, México, D.F. 1984». https://publicacions.iec.cat/repository/pdf/00000123/00000051.pdf

[606]Tots dos són Àcid ascòrbic, vitamina C. https://base-donnees-publique.medicaments.gouv.fr/affichageDoc.php?typedoc=N&specid=63331572; https://www.catalog.md/drugs/laroscorbine.html

[607] [Contribució al coneixement de la deficiència de vitamina C en humans]. Vinas Espín, Joaquim. *Contribution à la connaissance de l'Avitaminose C chez l'homme*, París, Librairie Maloine, 1946.

[608] L'assaig clínic realitzat per Joaquim Viñas fou analitzat i presentat per Àlvar Martínez Vidal. Actes du 2e séminaire transfrontalier - Déplacements forcés et exils en Europe au XXe siècle: le corps et l'esprit. Martínez Vidal, À., «Metges catalans refugiats a França. Observació clínica...», 2013, p. 105-129.

síndromes d'aquesta avitaminosi era el dolor a les tíbies, quan es feia una petita pressió, per exemple. Més tard ha escrit també "Le traitement du terrain paludéen par la vitamine C". A Saint-Cyprien hi va haver, a més de la disenteria i dels dolors als ossos, una epidèmia de paludisme molt important[609]. I això, malgrat que en aquest país no es trobaven anòfels.

El meu germà va ser desplaçat al "Camp Spécial" de Saint-Cyprien (250 internats) on els internats polítics estaven classificats "avec motif" i "sans motif". Ell estava classificat "sans motif".

[XII][610]

El camp de Barcarès

El camp de Barcarès va ser preparat abans d'ésser ocupat, al contrari de Saint-Cyprien i d'Argelès. Estava també organitzat en 12 ilots d'unes 24 barraques de 70 homes. Per moments va haver uns 35.000 homes, a comparar amb els 80.000 de Saint-Cyprien. A finals de novembre, doncs, després de 9 mesos a Saint-Cyprien[611], vam ser transportats en camió a Barcarès, després d'un escorcoll per cercar granades i pistoles. Vaig estar un mes a Barcarès. Allà, ja no era practicant.

La Segona Guerra Mundial ja havia començat i el nombre de refugiats havia minvat per tornada a Espanya o per anar a altres llocs. L'espai a les barraques era sempre exigu.

[609] Joaquim Viñas, en el seu testimoniatge, apunta: "Cal assenyalar que aquest paludisme no era propi de la regió on estaven... els camps. Ell arribà en estat latent o de "premonició" de les trinxeres de la nostra guerra (...) les noves condicions i la manca de medicació preventiva (...) quinina administrada sistemàticament (...) poden explicar el desencadenament de l'epidèmia". Viñas Espín, J., «Testimoniatge d'una repressió. Els refugiats espanyols a França. El dret d'asil polític (1939-1981)», manuscrit mecanografiat, p. 3, Fons Personal Vinyes Espín, Arxiu CRAI Biblioteca del Pavelló de la República, UB, Barcelona, 1981; el metge català Pere Tarrés, en les seves memòries explica que el 75% dels soldats de la 133a Brigada tenien paludisme. Tarrés i Claret, P., *El meu diari de guerra (1938-1939)...,* 1987, p. 35. Mentrestant, des del camp d'Agde, el metge Pelai Vilar Canales descriu el paludisme d'una manera ben diferent: "L'ajuda dels quàquers... Rebérem una altra visita dels quàquers. El cap de la delegació, un anglès retirat, entregà dos quilos de quinina en presència del cap francès de Sanitat. Aquesta donació semblà poc ortodoxa. En primer lloc, l'XI Cos mai va tenir problemes de paludisme i els pocs palúdics que arrossegàvem d'altres unitats tampoc representaven cap perill de rebrot de la malaltia, ja que a Agde no hi havia mosquits. Aleshores un gram de quinina equivalia a un gram d'or. Era ofensiu per als francesos i m'estranyà que Plumauzylle ho acceptés". Vilar Canales, P., *Guerra i Exili. Memòries d'un metge català...,* 2019, p. 205.

[610] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 11 de febrer de 1988, 37, p. 5.

[611] El camp de Saint-Cyprien es tancaria a finals de 1940 a causa del lamentable estat en que es trobaven les seves instal·lacions. Vegeu: Mirón González, R., *Asistencia y condiciones socio-sanitarias de los exiliados...*, 2019, p. 239.

Aleshores es formaren les "Compagnies de Travailleurs Etrangers"[612] i el camp s'esclarissà. El meu germà va ser allistat obligatori a Saint-Cyprien a un G.T.E.[613] en direcció de Montreuil-Bellay. Jo vaig ser traslladat a Argelès.

El camp d'Argelès

Argelès estava més mal organitzat que Barcarès. En arribar cap al vespre em vaig instal·lar per terra amb la motxilla per coixí. Vaig passar una mala nit, sentint uns sorollets mentre dormia. En despertar-me al matí vaig descobrir un niu de ratolins[614] sota la motxilla. Feia molt fred, l'aigua d'una botella a l'interior de la barraca, s'havia gelat. El menjar era molt insuficient. Cada //[615] barraca estava de servei quan arribava el seu torn per pelar els llegums de tot el camp. El cap de barraca ens demanà, en confidència, de pelar les patates de manera a fer les peladures el més gruixudes possible. En efecte, l'equip pelador tenia el dret de guardar les peladures per a ell. Així, després, es podien gratar de manera molt fina aquestes peladures i fer-les coure.

Vaig sortir d'Argelès el gener de 1940 enllistat per força al 199 G.T.E. per anar a la Vienne.

Els Grups de Treballadors Estrangers

Vaig ser un dels darrers a sortir d'Argelès. Les "Compagnies" o "Groups" estaven sota el comanament d'oficials de reserva amb un enquadrament espanyol i eren destinades a fer tota mena de treballs. El nostre salari era de 50 cèntims per dia[616]. Al Gener del 40 el

[612] Les compagnies de travailleurs étrangers (CTE) foren creades el 12 d'Abril de 1939. Entre la primavera de 1939 i l'armistici al juny de 1940, l'Estat major de l'exèrcit francès va anunciar que "els 104.000 ex-milicians espanyols refugiats a França havien estat sotmesos al servei benèfic: 55.000 havien estat organitzats a les CTE, 40.000 col·locats pels Ministeris d'agricultura o indústria, 6.000 enviats a la Legió estrangera o als regiments de marxa voluntària i els 3.000 restants, considerats no aptes per a treballar, foren retinguts als camps de concentració". Parello, V., «Les compagnies de travailleurs étrangers en France à la fin de la Troisième République», *Bulletin Hispanique,* 2016, p. 233-250.

[613] El 3 d'agost de 1940 una circular del Ministeri d'Interior francès va ordenar a tots els espanyols aturats allistar-se a un GTE. Així doncs, les CTE varen ser substituïdes per GTE. Moiron, P., «Les Groupements de travailleurs étrangers dans la Loire. Cahiers de Village de Forez»..., 2012, p. 3.

[614] Eulalio Ferrer explica que tal era la plaga de rates que des de les autoritats del camp es prengué la mesura d'entregar una caixa de cigarretes a qui entregués cinc rates. "El ingenio español se manifiesta nuevamente. La comandancia ha reiterado el llamamiento para que se entreguen las cinco ratas que dan derecho a una cajetilla de cigarrillos. Sabemos que en los últimos días ha bajado este intercambio, y no porque las ratas estén desapareciendo. Conocemos bien la causa: Las ratas se retienen para reproducirlas y recibir así mayor cantidad de cigarrillos, los cuales se han convertido, otra vez, en mercancía especulativa". Ferrer Rodríguez, E., *Entre Alambradas*, 1988, p. 136.

[615] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 11 de febrer de 1988, 37, p. 6.

[616] Silvia Mistral relata una carta que li arribà d'un amic recent enrolat en una CTE on li notifica el salari de cinquanta cèntims per dia i afegeix: "No hay porvenir. Regresar a España es hundirlo todo, hasta esa

menjar era molt millor que als camps, on es passava ja gana: era el ranxo dels militars. El meu primer grup, el 199, tenia les barraques a Le Vigeant prop de l'Isle Jourdain[617], a les voreres de la Vienne (1.200 habitants) a 26 km de Confolens. A aquest lloc s'hi havia d'edificar una fàbrica d'armes. El nostre primer treball va ser de descarregar uns vagons d'enormes bigues metàl·liques, perquè no hi havia cap grua. El nostre treball s'assemblava al dels egipcis a l'època de les piràmides. Després d'haver fet relliscar les bigues del vagó mitjançant uns plans inclinats i cordes de retenció, es feien passar per sota uns bastons, agafats d'un cap i altre de la biga per un home, al cop de xiulet ens redreçàvem i caminàvem a passets molt petits. El trajecte era d'unes desenes de metres i es descansava de tant en tant. Per complicar-ho tot, la pluja transformava el terreny en un aiguamoll fangós per indrets.

Fou aleshores que vaig estar en relació per primera vegada amb els obrers muntadors francesos. Portaven uns pantalons de vellut amb ratlles, estrets a baix, amb butxaquetes als costats pel metre plegat [*sic*]. És divertit de veure que aquests pantalons s'han posat de moda entre les noies de 1980, però en tela i no en vellut. Em va sorprendre veure la quantitat de "xopines" (mig litre) engolits pels muntadors. Al final del dia n'hi havia que no estaven gaire lluny de l'ebrietat. L'allotjament de la Compagnie era una barraca de l'exèrcit amb lliteres de llates de fusta, superposades i amb una estufa al mig. Podia contenir uns 300 homes.

[XIII][618]

Ens havien fornit una "gamelle"[619] francesa, una faixa ampla de franel·la, una gorra de soldat, una americana un xic menys rústica per les sortides i un parell de galotxes a més de les sabates. El diumenge no es treballava. Al cap d'uns dies em van destacar amb un geòmetra que necessitava dos homes, parlant francès, per transportar les mires, per fer els alçaments amb el teodolit. Més tard era jo qui portava la llibreta i inscrivia les xifres que

pequeña esperanza de resurgir, alimentada entre fiebres y plagas. Quedarse es consumirse física i moralmente, esperar la orden de embarque y quedarse luego con un papel que dice "Rechazado". Sólo hay un recurso, son las Compañías de Trabajadores". Mistral, S., *Éxodo. Diario de una refugiada...*, 2009, p. 144.

[617] Els components dels GTE 130, 169, 171, 194, 197, 198, 199, 200 i 215, arribaren a L'Isle-Jourdain procedents d'Argelès-sur-Mer entre l'11 de desembre de 1939 i el 12 de febrer de 1940. Vegeu: Léger, Alain, «Les Compagnies de travailleurs étrangers en Poitou-Charentes de 1939 à juin 1940», 2010. https://www.entreprises-coloniales.fr/empire/CTE_Poitou-Charentes.pdf

[618] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 1 de maig de 1988, 38, p. 5.

[619] Mot francès; bol on s'hi aboca el menjar.

ell em dictava mentre mirava per la ullera. Es tractava de topografiar el terreny pels treballs de remenaterra i de les carreteres per accedir a aquestes fàbriques d'armament en construcció. Els diumenges podíem anar a les voreres de la Vienne, a l'Isle Jourdain, on hi havia cafès a la vora del riu per beure-hi una cervesa. Els amos del cafè, d'origen italià, tenien una filla jove. Quan se li preguntava "Aimez-vous Tito Schipa?" [620] la resposta era "Je ne sais pas qui est-ce. J'aime bien Tino Rossi" [621].

El metge militar francès venia un cop per setmana. Als que pretenien que l'esquena els feia mal, el tractament era sorprenent: calia portar les galotxes en lloc de sabates, tractament especial de la lumbàlgia. Quan vam arribar, em van demanar "Quelle religion?". Quan vaig dir "Sans", això va ser un problema. Com que jo havia estat batejat, em van inscriure com catòlic. En cas d'accident s'avisava un capellà. Els ateus no eren reconeguts com a tal a l'exèrcit. Al capdavall, aquest període no va ser massa penós. Però això no duraria gaire. //[622]

La retirada davant dels alemanys de 1940

- Del 10 al 17 de maig el front francès és trencat.
- Del 18 al 24 de maig era l'envelopament [*sic*][623].
- Del 25 al 4 de juny era l'embarcament a Dunkerque.
- Del 4 al 12 de juny va ésser la dislocació de l'exèrcit francès.
- El 22 de juny, armistici amb dues zones, França lliure i ocupada.

Estàvem al corrent de tot això, però no de manera precisa. Algú que havia escoltat la ràdio ens va dir "els alemanys arriben". Crec que era el 21 de Juny a la tarda. Com que no hi havia cap senyal d'evacuació, vam decidir anar-nos-en per nosaltres mateixos. Amb el sac de dormir, la "gamela", uns quants vestits i unes provisions, vam deixar la barraca per petits grups. Me'n vaig anar amb Asalto, així anomenat perquè havia fet part de la guàrdia d'assalt republicana, i amb Oliva. Vam caminar una part de la nit. Recordo que els gossos

[620] "T'agrada Tito Schipa?". Raffaele Attilio Amedeo Schipa (Lecce, 1888 – Nova York, 1965), cantant tenor italià, més conegut pel nom artístic Tito Schipa.
[621] "No sé qui és. M'agrada en Tino Rossi". Constantin Rossi (Ajaccio, 1907 – Neuilly-Sur-Seine, 1983), cantant d'origen cors, molt famós per les seves balades romàntiques. Silvia Mistral recorda com, per les nits, els francesos jugaven a escacs i escoltaven les cançons de Tino Rossi. Mistral, S., *Éxodo. Diario de una refugiada...*, 2009, p. 94.
[622] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 1 de maig de 1988, 38, p. 6.
[623] Conegut en francès com «l'enveloppement des Ardenes ». Aquest envoltament va provocar el setge de Dunkerque.

ens perseguien amb els seus lladrucs. Vam dormir en ple camp, però era l'estiu; doncs suportable. En arribar a Saint Saviol, una estació que està després de Civray, vam demanar al "Chef de gare": "Quand vient le prochain train?". "Il n'y a plus de train"[624]. D'una manera insistent, li vaig dir "Alors, qu'est-ce qu'il faut faire?[625]"La resposta, molt tranquil·la m'ha donat una sotragada: "Il faut faire comme nous, attendre le bel Adolphe"[626]. Naturalment nosaltres no estàvem disposats a esperar[627]. A uns 4 quilòmetres vam arribar a la carretera Poitiers-Angoulême. Allà vam ser tranquil·litzats. En efecte, ens vam trobar amb la multitud de refugiats francesos que fugien cap a Bordeaux. Ja no estàvem sols a la carretera i això ens tranquil·litzava. Vam caminar uns 50 quilòmetres per dia, sempre a peu, passàrem una nit prop d'Angoulême i la següent a una casa en construcció a Libourne. I el 25 de juny al matí, arribarem a Bordeaux. Hi havia rumors dient que seria possible embarcar cap a Anglaterra.

A Bordeaux, a l'estació Saint Jean hi havia una oficina militar on calia presentar-se. L'oficial present ens va dir: "On ne peut plus embarquer pour l'Angleterre, voulez-vous rester ou partir pour l'Afrique du Nord?"[628] Vam dir que preferíem l'Àfrica del Nord i ens va donar un "Laisser passer" [*sic*][629] del "B. Saint Jean à Port Vendres" demanant que es facilités la nostra sortida cap a l'Àfrica. Vam prendre el primer tren en partença cap al Mediterrani. En arribar a Toulouse, els gendarmes van aturar el tren i van filtrar tothom. Sense tenir compte per res el "Laisser passer", ens van enviar a l'estadi, on no estàvem sols. A la graderia i als vestuaris els homes esperaven. El menjar estava assegurat. Als dos o tres dies, ens van embarcar, no recordo si per tren o per camió, cap al camp d'Adge, i després d'allí cap a Argelès, on es feia la concentració dels grups.

Vam trobar les barraques sense cap equipament, amb un lloc molt reduït, un metre per cadascú, i es dormia per terra. No ens van fer quedar molt temps al camp. El GTE número

[624] "Quan arriba el proper tren? Ja no hi ha més trens".
[625] "Aleshores què hem de fer?".
[626] "El que fem nosaltres. Esperar el bell *Adolph*".
[627] Milers d'espanyols, fets presoners, serien enviats als stalags i d'allà transferits als camps nazis. Louis Stein presenta un llistat —incomplert per la falta d'alguns períodes temporals— amb més de deu mil presoners enviats al stalag XI B que posteriorment serien deportats a Mathausen. Stein, L., Más allá de la muerte y del exilio..., 1983, apèndix B. Segons Marie Claire Rafaneau, dels prop de dotze mil espanyols deportats a aquest camp, sobreviuria només el vint per cent. Rafaneau-Boj, M.C., *Los campos de concentración de los refugiados españoles...*, 1995, p. 228.
[628] "Ja no es pot embarcar cap a Anglaterra, voleu quedar-vos o anar al nord d'Àfrica?".
[629] Salconduit.

20 on estava el meu germà, va tornar també a Argelès[630] i així ens vam trobar junts altra vegada. Després, aquest grup que havia estat abans a Montreuil-Bellay, va ser enviat a Gémenos, al peu de la muntanya de la Sainte Baume.

[XIV][631]

El Grup de Gémenos

Vaig estar a aquest GTE des de finals de juny del 1940 fins al primer d'abril del 1941. Gémenos és un petit poblet encisador. El GTE residia a unes velles masies a la carretera de Saint Pons. El treball del grup era d'obrir i de construir carreteres d'accessibilitat al bosc que havia estat cremat i calia tallar i evacuar. //[632]

Un enginyer català, Riera, determinava el traçat de la carretera. Els minaires, asturians, feien saltar amb dinamita els blocs de pedra més grossos. Com que no hi havia aire comprimit, els forats per ficar-hi els bastons de dinamita es feien fent donar voltes a mà a la barrina, mentre que els minaires, en principi bregats en l'ofici, martellejaven amb una maça. Una vegada el bloc de pedra esclatat, amb altres maces es trossejaven les pedres més grosses. I per acabar, amb una petita maceta amb un mànec molt llarg i flexible, es trossejaven encara les pedretes que es mantenien amb el peu. És aquest treball que vaig fer per començar. Així s'obtenia una carretera amb grava per els carros i els camions de transport. Els equips de tallada dels pins estaven constituïts de llenyataires que havien de fer el treball següent:

- Entallar amb la destral la base de l'arbre.
- Fer-l'ho caure ràpidament amb l'ajut de serres amb dos mànecs.
- Tallar les banques i trossejar a terra el tronc amb serres i destrals.
- Retirar l'escorça, és a dir pelar el tronc amb la destral.
- Muntar els estris amb les branques tallades a 1 metre de llargada amb falçons i destraletes.

Jo manejava amb poca traça totes aquestes eines. Era un treball bastant cansat. A aquest grup hi va haver un incident seriós. Els queviures estaven tancats a un magatzem a part,

[630] El camp de concentració d'Argelès-sur-Mer va tancar l'octubre de 1941. Arañó Vega, L., *El camp d'Agde en el sistema concentracionari francès...*, 2021, p. 63.
[631] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 19 de juliol de 1988, 39, p. 5.
[632] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 19 de juliol de 1988, 39, p. 6.

vigilat a la nit, més o menys. Una nit, per efracció[633], dos individus van entrar al magatzem i durant el robatori van ser sorpresos per un "surveillant" que no va reeixir a detenir-los ni a identificar-los. Ara bé, jo coneixia els autors d'això, perquè tenien xocolata, pa, etc., i no era la primera vegada que entraven al magatzem. L'endemà al matí van sonar l'aplec al pati i el Chef de Groupe va fer un discurs amenaçant, però que no va tenir cap efecte.

El meu germà i jo vam fer els tràmits per poder anar a Mèxic. La legació de Mèxic a Vichy ens va lliurar un visat (nº 381) el 19-02-41, especial per poder emigrar[634]. Al capdavall, això no es va concretar, però el gest de Mèxic era generós. Era un acord entre Mèxic i Petain del 22 d'Agost de 1940.

Al grup de Gémenos hi havia dos metges, el Dr. Nicolau, català, i el meu germà. Per això el meu germà va ser traslladat a La Ciotat, al 167 GTE, on no hi havia metge. Un cop a La Ciotat em va demanar d'anar amb ell. Vaig fer els tràmits necessaris i el 1er d'abril de 1941 jo era traslladat a La Ciotat.

El 167 GTE a La Ciotat

De tots els períodes de la meva vida, el de La Ciotat, abans de la Lliberació [*sic*], va ésser el més penós. El personal francès del 167 GTE estava constituït per:

- Mr. A. de Fresnay. Aristòcrata, capità de reserva.
- Mr. Chapeveyr, parisenc.
- El Argentino. Parlava espanyol perquè havia viscut a Argentina. Era un brutal.

[633] Terme emprat en dret penal. Acció de forçar o trencar tancaments de portes, finestres, etc., per entrar amb, intenció criminal, en un lloc habitat.

[634] Molts dels testimonis que van poder sortir de França cap a altres països fan referencia al paper determinant que tingueren els comitès britànics d'ajuda als refugiats espanyols i als Quàquers: "Yo estoy en relación con el Comité Británico de Ayuda a España, yo he firmado una ficha donde pido emigrar a México." Ferran de Pol, L., *Campo de concentración (1939)*, 2003, p. 17; "En mayo de 1939 Fuster fue liberado, pues se le incluyó en una expedición organizada por los cuáqueros ingleses con dirección a México. No obstante, su rumbo estaba a punto de cambiar (finalment aniria cap a la Unió Soviètica, en companyia d'altres membres del PSUC i del PCE), Iordache Cârstea, L., *Cartas desde el Gulag. Julián Fuster Ribó...* 2020, p. 61; "Essent encara a la baraque des chefs, vaig rebre una carta d'una infermera anglesa que havia estat destinada a l'hospital de campanya de l'XI Cos, en la qual m'explicava que rebria una sol·licitud, però vaig comprovar que era igual a totes les altres que reberen els meus companys i la vaig estripar mig despistat. El que jo ignorava era que la meva i unes quantes més portaven un segell dels quàquers de la Gran Bretanya i que tots el que les ompliren foren evacuats en les següents setmanes". Vilar Canales, P., *Guerra i Exili. Memòries d'un metge català...,* 2019, p. 208.

- Cuello duro. Un pobre personatge, provinent de regions pobres, pare de família nombrosa, amb el nas vermell. Era tractat de lluny

[XV][635]

pels altres surveillants. portava leggins, una boina i un coll de cel·luloide, d'aquí el seu nom. //[636]

Aquesta gent eren encofurnats, que havien acceptat aquesta ocupació per no anar al front, i hi continuaven després de la desfeta del Juny de 1940. Cal dir que les targes d'alimentació eren dipositades i gestionades per aquesta colla de quatre, a llur profit. Es feien dir "surveillants"[637] però si els mots tenen una significació caldria dir "garde-chiurmes"[638]. El nostre allotjament era l'escorxador municipal desafectat. Cadascú hi tenia una llitera mal fabricada. No hi havia llits superposats. Jo estava amb el meu germà, però treballava com els altres, és a dir anava a la "colline". Per comparació amb Gémenos, hi havia menys treball a la dinamita i més amb la pala i el pic. El que feia el treball més penós era principalment que s'hi treballava més, i a més la llargària del trajecte. En efecte, calia anar a peu des de l'escorxador fins més enllà de Les Lecques, cap a La Cadière, o sigui uns 6 a 8 kms d'anada i altre tant de tornada, amb un ranxo insuficient en qualitat i en quantitat. Cuello Duro i el Argentino ens vigilaven, però ells tenien bicicletes. A mesura que el bosc era tallat, calia anar més i més lluny. Es tallava solament la part del bosc cremada pels incendis.

Com que he parlat del trajecte, cal que mencioni ara un d'aquests petits detalls que semblen avui dia increïbles. Sortíem el matí després d'haver pres l'aigua calenta negra que en deien cafè. Durant la caminada es manifestaven doncs les ganes d'orinar. Però l'estat de debilitat era tan gran, que el que s'aturava no podia tornar a retrobar els altres que continuaven caminant mecànicament com uns autòmats. Així és que quasi tots nosaltres orinàvem caminant, al costat de la carretera, però sempre amb els altres, per no perdre la cadència del grup.

Un dia vaig veure l'Argentino, a l'hora del ranxo del migdia, quan estàvem tots junts, que donava un parell de fortes bufetades a un jove dient-li: "Je sais que tu as dit du

[635] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 11 de setembre de 1988, 40, p. 5.
[636] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 11 de setembre de 1988, 40, p. 6.
[637] Supervisors.
[638] Guàrdies de presó.

mal de la France"[639]. Estava fora de sí. Per a mi era molt humiliant veure bufetejar així algú que no podia defensar-se. I les bromes d'aquest jove sobre França no mereixien tal càstig. Això m'ha mostrat una cosa important, és a dir, que el nostre grup estava infestat de "chivatos" i per començar, el nostre cap d'equip espanyol, que feia diligència davant els "surveillants".

Però el GTE no s'ocupava solament de la "colline". De fet, funcionava com un dipòsit de mà d'obra on venien a pescar, pagant, tots els pagesos i empresaris dels voltants. És així que vaig haver de treballar durant una petita temporada en una pedrera. Uns espanyols treien els rocs dels costats de la pedrera i carregaven i empenyien les vagonetes cap a la gola del trencapedres. Allí les vagonetes eren bolcades i els rocs trossejats. A sota del trencapedres un tambor giratori tamisava i triava la grava i la bolcava a unes grans tremuges. Els camions venien sota aquestes tremuges i carregaven la grava per dur-la a destinació. Jo havia treballat a empènyer les vagonetes, però un dia em ficaren a dintre de la tremuja. El meu treball consistia a repartir la grava a l'interior de la tremuja per evitar la formació d'un con que podia impedir el tambor donar voltes. Amb una pala i una forca i cobert completament de pols mineral, aquest treball esdevenia molt penós quan els camions es retardaven i no buidaven la dita tremuja. Per dir-ho altrament, jo servia de regulador intermediari entre el trencapedres i els camions. Era un treball penós, on s'atrapava la silicosi[640], sempre esperant els camions, com s'espera el Messies.

[XVI][641]

Una altra vegada em van destacar amb un jardiner que s'ocupava d'una propietat immensa. Calia rasclar, regar, tallar les branques. Una vegada em van posar amb un cavall de conreu. Jo no estava acostumat als cavalls i vaig tenir molta dificultat a fer-lo caminar. Una vegada va trepitjar brutalment amb la pota del darrera i la ferradura va fregar la vorera de la sabata. A uns pocs mil·límetres més m'hauria aixafat un dit del peu. Aquesta feina no va durar gaire temps.

També vaig arrencar patates a l'hort d'un particular durant dos dies. Amb una aixada o càvec, és a dir una espècie de forca amb //[642] el mànec perpendicular a les punxes, calia

[639] "Sé que has dit coses dolentes de França".
[640] Malaltia pulmonar provocada per la inhalació constant de cristalls de sílice, present en molts tipus de sorra. Pot provocar dispnea, tos, taquipnea, fatiga, febre, etc.
[641] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 1 de desembre de 1988, 41, p. 5.
[642] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 1 de desembre de 1988, 41, p. 6.

inclinar-se i estirar amb força. La terra és molt, molt baixa quan no s'hi està acostumat i vaig tenir una lumbàlgia terrible. Però em van donar unes quantes patates per millorar el ranxo. En general, els pagesos dels voltants preferien escollir els espanyols que venien del camp, per ajudar-los, cosa que és normal. Però aquests espanyols, per això mateix, estaven més ben alimentats que la resta del grup. Al contrari del que succeïa a la societat ordinària, eren ells els privilegiats. Recollien les restes del "marché noir"[643] dels agricultors, durant la penúria. Feien d'intermediaris per canviar el tabac.

Una vegada vam ser sorpresos pels surveillants a mitja nit, despertant tothom i fent una crida per comprovar que ningú mancava. De costum, la crida es feia al vespre solament. I després, cap a les 4 del matí, nova crida. Era l'11 de febrer de 1942 i la finalitat d'aquestes crides era de comprovar que ningú no s'havia absentat per atemptar contra la vida de Franco i de Serrano Suñer[644], el seu gendre, que van passar per Le Perthus i es van entrevistar amb Pétain a Montpellier i amb Mussolini a Bordiguera. Nosaltres, naturalment, ens perdíem fent suposicions, perquè no estàvem al corrent d'aquest viatge[645].

Consideracions sobre la fam

No hi ha una sola mena de fam. Vaig patir gana a Barcelona, abans de la incorporació. Vaig patir gana als camps. Però, per una part era una gana selectiva. Sempre llenties, mai verdura ni fruita, un pa que es floria fàcilment, la carn rara i sempre de llauna (corned beef) provoquen les carències, la monotonia i la magror. Però hi ha una jerarquia de les fams. Quan la remolatxa es va fer rara i va ser substituïda per les rutabagas i els topinambours, batejats basòfia (menjar de porc), en quantitat insuficient, vam ser molt a prop de la fam absoluta. Quan els rars diumenges que hi havia cigrons i patates, aquests eren comptats, i no abocats amb el cassó a les "gamelles" arrenglerades a terra, per obtenir la igualtat absoluta, això a penes es pot imaginar avui.

[643] Mercat negre.
[644] Ramón Serrano Suñer (Cartagena, 1901 – Madrid, 2003), en aquell moment, ministre d'Afers Exteriors del govern franquista.
[645] La reunió entre Franco i Mussolini a Bordighera es dugué a terme el 12 de febrer de 1941 i amb Pétain a Montpellier el dia següent, és a dir el 13 de febrer de 1941. Santiago Viñas s'equivoca en un any. Cholvy, G., «La rencontre Pétain – Franco; Montpellier. 13 février 1941», 2017, p. 173.

La meva talla és de 1,61 m. i peso, el 1980, 71 kgs. Diguem que el meu pes normal deu ésser de 61 kgs. Ara bé, el 1944 jo pesava 48 kgs[646]. No era un esquelet vivent com els internats de Buchenwald, però les meves cames eren primes com si fossin braços.

Aquesta fam explica algunes coses:

- Els somnis de menjar. Aquest somnis eren provocats o entretinguts per les converses dels famèlics que tractaven sempre de menjar, que esdevenia una obsessió. Jo somniava plats de faves.
- El canvi de la ració de tabac, scaferlati[647], per un tros de pa amb els que treballaven per els pagesos.
- El robatori de productes agrícoles, el raïm i les olives, que no vaig fer mai. El meu germà va curar espanyols que havien rebut perdigonades a les natges d'un propietari irascible que defensava les seves oliveres. En canvi, vaig recollir figues a les figueres de Ceyreste. Una vegada un propietari amb un fusell em sorprengué mentre estava a la figuera. Ell tenia encara més por que jo. Em vaig escapolir i no va passar res més.

[XVII][648]

- La correguda sobre el cavall mort. Un cavall mort va ser emmenat a l'escorxador. Ningú sabia de què havia mort. Tampoc se //[649] sabia si un veterinari passaria i l'examinaria o no. D'un sol cop, tots els espanyols es precipitaren amb un recipient qualsevol, palanganes, gamelles, per trossejar el cavall. Amb ganivets ordinaris, de taula, això no va ser feina fàcil i els trossos no eren presentables com els dels carnissers, sense parlar de la tripada. Però la fam era tal, que el cavall va ser menjat en dos o tres dies. No sembla pas que hi haguessin malalties com a conseqüència d'aquest consum. Ni jo, ni el meu germà vam tastar aquell cavall.
- Una serp va ser capturada, cuita i menjada per un català que es deia Gabarró.

El premi Pourat – Consideracions

[646] El doctor Joseph Weill deixà una descripció precisa sobre la caquèxia. A més a més, afegia que molts dels reclosos de camps com Rivesaltes o Gurs de talla mitjana pesaven al voltant dels 40 kg. Vegeu: Peschanski, D., «Morbidité et mortalité dans la France des camps», 2005.
[647] Tabac d'origen francès.
[648] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 8 de febrer de 1989, 42, p. 5.
[649] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 8 de febrer de 1989, 42, p. 6.

El meu germà, després d'uns treballs començats l'any 1939 a Saint-Cyprien, i continuats, havia enviat a l'Acadèmia de Medicina, un fascicle intitulat "L'avitaminose "C" chez l'homme". Això li valgué rebre, el 20 de novembre de 1942, el Premi Pourat de 1350 Francs, notificat per tarja postal oberta. La sorpresa del metge de la localitat, un cors de petita talla, i la dels surveillants francesos, va ser total. El meu germà fou invitat a dinar pel metge cors, cosa que era quasi inimaginable a l'època.

En general, els surveillants no tenien cap consideració envers nosaltres. Un dia, a la paga, vaig reclamar els cèntims que mancaven. En efecte la paga era sempre arrodonida a la xifra inferior, mai a la xifra superior. Des d'aquest dia, vaig passar per un rebel als ulls del comandant.

L'organització Todt

Un dia els surveillants ens van dir "L'organització Todt va venir" [*sic*]. Després del migdia es va fer l'aplec i la crida al pati de l'escorxador a ple sol. Era estiu i la calor era aclaparadora. Vam esperar així, dempeus, més de vint minuts. Vam veure arribar un auto, del qual baixaren dos oficials alemanys en uniforme i un civil grasset, i un camió. A la gran sorpresa meva el civil va dir clarament en català "Fa molta calor, aquí" i tot seguit ens demanà, en castellà, de trencar la formació i d'anar a l'ombra, que fou molt hàbil de part seva perquè la calor era difícil de suportar. Ens va dir que es deia Otto i que havia viscut molts anys a Barcelona. El seu discurs d'enrolament era molt hàbil, primer perquè el feia en castellà, que contrastava amb el menyspreu del comandament francès, que no es posava mai al nostre abast, i després per la manera de presentar els seus arguments. L'essencial del que deia era: "A vosaltres us fa recança de treballar pels Alemanys, però de totes maneres ja hi treballeu, amb sous i racions de misèria. Si entreu a l'Organització Todt, treballareu directament per als alemanys, però tindreu tal i tal avantatge". I enumerava les racions molt més abundants i la paga que tindríem, equivalent a la dels alemanys. Malgrat aquest hàbil discurs, solament tres o quatre espanyols van acceptar d'allistar-se a la Todt. Tot seguit van plegar la roba i objectes i amb la motxilla van ser immediatament embarcats al camió. Suposo que això era previst així per posar-los fora de tota represàlia dels surveillants francesos. Aquests es van prendre bastant malament el fet que alguns d'entre nosaltres haguessin preferit anar-se'n amb els alemanys.

Els jueus

Cap als finals del 1942, segons crec, altres estrangers que no eren espanyols foren incorporats al 167 GTE. Hi havia un veterà de la legió, un alemany anomenat Bucholz, etc.,

[XVIII][650]

però la majoria eren jueus estrangers. Hi havia de tot, pagesos romanesos, obrers i un pianista. Al pianista li havien donat un pic, però naturalment no havia treballat. Hi havia entre ells uns espavilats que organitzaven vendes de tot, àdhuc de menjar, venut a part. Els dies de sabbat es cobrien amb un casquet i es rodejaven un dels braços amb vetes.

De fet, no hi ha hagut osmosi entre espanyols i jueus. Nosaltres veníem d'una guerra amb un objectiu i un enemic precís. Esperàvem la desfeta de Hitler. Ells tenien un tarannà desorientat, sense saber perquè es trobaven allà i no havien fet cap guerra, fora //[651] alguna excepció. Parlaven el francès encara més malament que els espanyols. Eren més aviat un entrebanc pels seus costums especials.

Els alemanys

Quan els alemanys ocuparen la zona lliure, vam veure arribar unes tropes d'alemanys i també alguns italians. Vam poder comprovar que els càstigs a l'exèrcit alemany eren molt durs. Un element estava allotjat a prop de l'escorxador i un soldat jove va ser castigat a fer exercicis de manejar el fusell una gran part de la nit. El feien arrossegar, aixecar-se, estirar-se per terra, marxar, córrer. Al capdavall gemegava "Ich can nitch mer": No puc més. Però el càstig ha continuat una bona estona i ens impedia de dormir a nosaltres.

Fora d'ocasions excepcionals no es veien tropes nombroses a La Ciotat, només els tècnics alemanys a les Drassanes i durant la construcció del Mur del Mediterrani, l'Organització

[650] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 14 d'abril de 1989, 43, p. 5.
[651] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 14 d'abril de 1989, 43, p. 6.

Todt. Hi havia un escamot al Semàfor[652] i d'altres als Blockhaus que rodejaven La Ciotat i a l'Illa Verda[653], prohibida als pescadors.

Poema del retorn

> "On és la nostra terra? Ja no es nostra.
> Fins el seu fang, que dúiem en els peus,
> se l'han menjat els còdols del camí.
>
> Nosaltres som avui els sense terra.
> Portem un passaport per tot el món
> sense visat. Camins, camins, camins….."

Ambrosi Carrion[654]

Les Drassanes

A una època, cap a finals de 1942, les Drassanes van necessitar mà d'obra per als treballs de remenaterra. Es va demanar doncs al 167 GTE de procurar cada dia 50 remenaterres. Les places no eren nominatives, és a dir que quan un espanyol estava de baixa, malalt, era reemplaçat per un altre. És solament des del 1er d'Agost de 1943 que vam ser inscrits nominativament. La meva primera immatriculació a les "Assurances Socials" va tenir lloc el 9 d'Agost 1943.

El grup sortia de l'escorxador format en rengleres de tres, i travessava La Ciotat en formació, com si fóssim presoners, amb un surveillant francès. A les Drassanes s'instal·laven unes vies noves de ferrocarril a l'interior de l'empresa i calia doncs netejar el terreny i fer els treballs de pic i pala necessaris. El meu primer treball va ser de retirar els enderrocs ocasionats per la caiguda d'una grua mal carregada que un cop de mestral havia desequilibrat i enderrocat. El conductor de la grua, indemne, cercava el seu rellotge entre els enderrocs. A les Drassanes hi havia aire comprimit, que feia el treball menys

[652] Des de La Ciotat transcorre el "chemin du Sémaphore" cap a l'est vorejant la costa, dins el Parc National des Calanques, fins arribar a un cim anomenat Le Sémaphore du Bec de l'Aigle, on hi havia una base militar.
[653] L'Illa Verda és un illot situat a 420 metres del continent. Des del segle XVII s'hi han instal·lat fortificacions militars. Durant la Segona Guerra Mundial els alemanys hi construïren un Blockhaus que posteriorment fou bombardejat el 12 d'agost de 1944 per l'aviació dels Estats Units. https://www.laciotat-ileverte.com/presentation/
[654] Ambrosi Carrión i Juan (Sant Gervasi de Cassoles, 1888 – Cornellà de Conflent, 1973).

penós. Els martells pneumàtics eren manejats pels obrers francesos. Amb nosaltres hi havia armenis que feien la mala feina. Al contrari dels francesos que vestien amb jaquetes i pantalons de tela blava, neta i planxada el diumenge, els armenis es vestien amb roba vella, gairebé parracs apedaçats.

L'equip que instal·lava les vies, era compost d'obrers originaris de la Sardenya, els "sardignolos". Una vegada instal·lats els rails i les travesses, s'havia d'introduir la grava sota les travesses i entatxonar i atapeir aquesta grava amb uns pics especials molt feixucs a manejar. Per sort no vaig fer aquest treball més que uns quants dies. Al migdia aquests sards ens parlaven de la polenta, que era feta de sèmola bullida. Les Drassanes havien també d'ampliar el port. Per això era necessari emmotllar uns enormes blocs de formigó destinats a fer part de l'escullera nova. Aquest treball era una mica especial perquè una vegada començat, no podia ser interromput. No era un treball per a ganduls. La petita colla d'espanyols, una dotzena, havia demanat de començar de bon matí, de fer la jornada continua fins a la una de la tarda, i després quedar lliures.

[XIX][655]

La colla es comprometia a acabar el bloc abans d'anar-se'n. Calia descarregar els sacs de ciment, alimentar la formigonera amb ciment, aigua i grava, i carregar la barreja a les vagonetes i abocar-la dins del gran motlle, fer vibrar el formigó amb aire comprimit. Però el gran avantatge era poder anar a la platja a la tarda a l'estiu, que era apreciable. Com que es treballava a tors nu, jo estava socarrimat com un salvatge. Amb Martin vaig descobrir nedant la gruta del pop, prop del Bec de l'Aigle.

Un cop acabat aquest treball de fer blocs, m'elevaren a la categoria de manobre de paleta individual, és a dir afectat de manera permanent amb un paleta jove que es deia Darrigo. Un bombardeig de les Drassanes per l'artilleria naval havia fet estralls a la Cité Ouvrière[656], a les voreres, on s'allotjaven una part dels obrers. Calia doncs reparar els murs i parets, adobar els sostres, etc., tots els treballs d'obra. Aquest Darrigo era molt actiu i jo havia de preparar-li el ciment a la pala, sense formigonera, portar i preparar les pedres, els maons i les teules i formar equip amb ell. Era un treball més interessant que el

[655] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 19 de juliol de 1989, 44, p. 5.
[656] La ciutat obrera Notre-Dame-des-Victoires fou construida per Víctor Delacour entre 1855 i 1858. Tenia una superfície de 21.000 metres quadrats i allotjava 800 treballadors de les drassanes de La Ciotat i les seves famílies.

de remenaterra col·lectiu. D'altra part això em permeté fer veritablement coneixença amb els francesos, fills d'italians, però francesos. Fins aleshores, les barreges de la guerra a Espanya i dels Grups a França, s'havien fet amb gent provinent de totes les regions d'Espanya i alguns d'estrangers, però no amb francesos.

Un grup de negres s'integraren al Grup de l'Escorxador. Deien "Nous sommes français[657]" i van protestar per obtenir millores materials. Poc després se'n van anar.

El vocabulari dels obrers i els renecs

Sols els vells obrers parlaven provençal. Els botiguers, els obrers joves, parlaven francès. Es representava en provençal "La Pastorale" representació de final d'any muntada pels catòlics (Els pastorets). També una columna del "Provençal"[658] estava redactada en provençal.

Els renecs més típics a les Drassanes eren:

"Bonne Mère"[659].
"Porca Madona"[660], utilitzada pels sards.
"Fan de chichourne"[661] (fill de ….), s'endevina lo que vol dir chichourne.
"Fâche de con"[662], en espanyol, facha, s'aplica al tarannà general. En Provença fa al·lusió sobretot a la cara.
"Què vols que t'hi digui", idèntic al català. Això volia dir "No s'hi pot fer res"
"Il est fada", està grillat.

Ja se sap què vol dir "La Ciotat" en català.

[XX][663]

Bombers si us plau per força

Durant el temps passat al 167 GTE vam ser allistats per força com a bombers, àdhuc si treballàvem a les Drassanes. De dia això no era ja gaire agradable. Una vegada ens van

[657] "Nosaltres som francesos".
[658] Diari regional publicat a Marsella entre 1944 i 1997. Era continuació de *Le Petit Provençal* (1880-1944).
[659] Expressió típica del sud de França. Podria traduir-se com "Verge Santa!".
[660] Expressió vulgar italiana, reflexa frustració o enuig. Conté alhora trets ofensius i religiosos.
[661] Es traduiria com "fill de puta!"
[662] Insult francès. Podria traduir-se com "idiota!"
[663] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 6 d'octubre de 1989, 45, p. 5.

despertar //[664] a mitjanit, ens vam vestir a corre cuita i ens vam veure obligats a fer a peu uns quilòmetres per rebre unes quantes pales per combatre l'incendi. Els que no tenien pala, havien de copejar sobre el foc amb brancalls. Aquests mitjans arcaics només eren vàlids si el mestral no bufava. En el cas contrari, calia no exposar-se i esperar amb paciència que el vent parés de bufar. Els obrers que eren bombers voluntàriament, rebien una indemnització, però nosaltres no rebíem cap recompensa. Quan ara llegeixo que hi ha incendis al migdia de França, penso amb una certa compassió en els pobres harkis[665], bombers obligats, com nosaltres aleshores.

Els permisos

Els espanyols dels GTE tenien dret a permisos anuals. Amb el meu germà vam passar una nit molt freda, a Carcassonne, sense poder visitar la Cité i després vam anar a Mazamet. Els Puig[666] ens havien invitat a passar uns dies amb ells a la Muntanya Negra[667]. Estaven en una petita masia aïllada i per a mi això va ser extraordinari, un veritable festí. Ells havien cultivat patates i doncs en tenien a l'abast i també castanyes i bolets grossos. Era durant l'hivern del 1942, i per el meu germà i per a mi això ens canviava de la fam de La Ciotat. Els Puig tenien una xemeneia per llenya on es podien torrar les castanyes. Feien part de la Resistència i vam poder enraonar amb un responsable local, que es preparava per als esdeveniments propers.

Una altra vegada vaig visitar els Mestre, a Gardanne[668], però el record que en tinc no és gaire precís.

En canvi, recordo molt bé la nostra estada a Montpellier, on Carrió, un amic del meu germà, ens havia invitat. Mitjançant els tiquets d'alimentació vam poder prendre una xocolata a un saló de té. Així és que Montpellier i els seus passeigs, la plaça de la Comèdia i el llarg de l'Esplanada em van encisar. Aquest amic ens havia reservat tres seients a

[664] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 6 d'octubre de 1989, 45, p. 6.
[665] Harki és un terme àrab que deriva de harka —grup mòbil—. Els harkis eren auxiliars algerians de l'exèrcit francès sense tenir la condició de militars.
[666] Santiago fa referencia als fills dels senyor Puig —Manel i Pepe—, amic i col·lega de professió del pare de Santiago, Joaquim Viñas Morant. El senyor Puig també era gravador, però sobre planxes d'acer. Viñas Espín, S., *[Memòries d'un català parisenc],* mecanoscrit en català, inèdit, 1985, p. 11.
[667] Muntanya situada a Pradelles Cabardès, a quaranta quilòmetres al nord de Carcassonne.
[668] Municipi francès de la regió de les Bouches-du-Rhône, a prop d'Aix-en-Provence.

l'òpera on vam veure una representació de "La Tosca"[669]. És la sola vegada que he vist realment una òpera, fora del cine i de la televisió.

A més d'aquestes vacances anuals, teníem permisos el diumenge per anar a Marsella, on jo visitava alguna vegada els Mestre que s'havien traslladat de Gardanne a aquesta ciutat. Això ens va donar l'ocasió de veure el Vieux Port i la Canebière[670]. Amb el meu germà vam visitar en Borrajo[671] que vivia a Prada[672], on es trobava també en Pau Casals[673]. Era abans de l'Alliberament, el 1942 o 1943.

Abans de l'Alliberament

1942 - 11 de novembre: Ocupació de la zona lliure pels alemanys.
- 27 de novembre: Enfonsament de la flota a Toulon[674].

1943 - 2 de febrer: Capitulació dels alemanys a Stalingrad.

Aquests esdeveniments van fer sentir que les coses no es presentaven gaire bé per als alemanys. Quan hi va haver l'enfonsada de la flota a Toulon, les explosions a la nit i les lluors vermelles dels incendis van ser sentides i vistes a La Ciotat.

[XXI][675]

Els alemanys agafaren la direcció de les Drassanes i li assignaren la construcció de llanxes de desembarcament. Naturalment els obrers treballaven molt lentament i, fins el 1944, crec que sols es van construir dues o tres llanxes. Quan es munta una llanxa o un vaixell

[669] Òpera de tres actes de Giacomo Puccini (Lucca, 1858 – Brussel·les, 1924).
[670] La Canebière és una de les principals avingudes comercials i turístiques de Marsella. Va des de l'Església Reformada fins al Port Vell. S'hi troben alguns dels monuments més emblemàtics de Marsella.
[671] Josep Borrajo Andreu, natural de La Seu d'Urgell i declarat en rebel·lia el 18 de gener de 1941 pel Tribunal Regional de Responsabilidades Políticas de Barcelona. BOE, 18 de gener de 1941, 18, p. 284. https://www.boe.es/gazeta/dias/1941/01/18/pdfs/BOE-U-1941-18.pdf L'any 1980, encara exiliat, residia a Prada de Conflent i era col·laborador del butlletí del Casal Català d'Angulema anomenat *Mai no morirem*. http://biblioteca.ccoo.cat/intranet-tmpl/prog/en/local_repository/documents/18096_32537.pdf La relació entre els germans Viñas i Josep Borrajo duraria fins, com a mínim, l'any 1980. En el Fons Privat Vinyes Espín del Pavelló de la República es troba un document on apareixen com autors Joaquim Viñas Espín i Josep Borrajo. Viñas Espín, Joaquim ; Borrajo, Josep. Testimoniatge: Amadeu Bardina. [França], 1980, 1p. (Mecanograf.) FP Vinyes Espín, Barcelona, Crai Biblioteca del Pavelló de la República de la UB.
[672] Vila de la Catalunya Nord. Capital del Conflent.
[673] Pau Casals i Defilló (el Vendrell, 1876 – San Juan, 1973).
[674] El 27 de novembre de 1942 l'almirall Jean de Laborde (Chantilly, Hauts-de-France, 1878 – Castillon-la-bataille, Nouvelle-Aquitaine, 1977) va dictar l'ordre d'autoenfonsar la flota francesa ubicada en el Port de Toulon abans que acabés sota el control de la 7a Divisió Panzer. Lecoq, T., «Toulon, 27 de novembre de 1942. Le sabordage de la Flotte»..., 2022, p. 1-10. https://histoire-geographie.ac-dijon.fr/IMG/pdf/sabordage_de_la_flotte_27-11-42_1_.pdf
[675] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 1 de gener de 1990, 46, p. 5.

a un cable, el connectava a la terra ferma. Estirant amb força aquest cable elèctric, tot l'interior del vaixell es quedava a les fosques fins que es trobava el lloc de la disjunció. Aquest sabotatge es feia sovint. Els GTE tenien un espanyol delegat a prop del comandant francès per representar els espanyols. En el nostre cas era un antic tinent republicà, català, González, batejat "El Nano". Aquest Nano era intel·ligent i espavilat. No es quedava amb els dos peus dins d'un esclop i havia contactat alguns obrers de les Drassanes que es coneixien com a resistents. A més, la seva autoritat era admesa pels espanyols. Així és que, quan el moment de l'alliberament va arribar, va prendre el GTE en mà. Més tard es casà amb una noia de La Ciotat. Estàvem també en contacte amb un delegat de la Resistència, Monsieur de Saint Marceau. //[676]

L'Alliberament de La Ciotat

Algunes dates de 1944:

- 06 de juny : Desembarcament dels aliats a Normandia.
- 15 d'agost: Desembarcament a Provence a l'est de Toulon[677]
- 16 d'agost: Ordre de retirada del XIX Exèrcit Alemany del general Wiese[678] que deixa dues divisions a Toulon i a Marsella.
- 19 d'agost: Monsabert[679] s'empara del camp de Castelet a mig camí entre Toulon i Marsella[680]. Esclata la vaga general a Marsella.
- 22 d'agost: El Comité d'Alliberament amb Leenhart[681] i Deferre[682] s'instal.la a la Prefectura de Marsella. El 3er. G.T.M. (Tabor Marroquí) arriba a La Ciotat.
- 19-25 d'agost: Insurrecció a París contra els alemanys.
- 28 d'agost: Capitulació de Toulon i de Marsella.

"Mairie de La Ciotat – Comité de Libération Nationale – Attestation

> Le Comité de Libération de la Ville de La Ciotat déclare et certifie que le nommé Viñas Espín, Santiago né le 1920 à Barcelone (Espagne) a participé à la lutte pour

[676] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 1 de gener de 1990, 46, p. 6.
[677] Aquesta operació militar és coneguda com la operació Dragoon. https://www.nationalww2museum.org/war/articles/operation-dragoon-anglo-american-alliance
[678] Friedrich Wiese (Nordhastedt, Schleswig-Holstein, 1892 – Giessen, 1975).
[679] Joseph de Goislard de Monsabert (Libourne, 1887 – Dax, 1981).
[680] Entre el 19 i 20 d'agost de 1944 la columna 3e Spahis i la 3ª Divisió d'Infanteria Argelina, sota les ordres del general Monsabert, junt amb blindats i unitats de tabors marroquins, varen prendre el Camp du Castelet.
[681] Francis Leenhardt (Marseille, 1908 – Marseille, 1983)
[682] Gaston Defferre (Marsillargues, 1910 – Marseille, 1986).

la Libération du Territoire lors des événements du 20 au 24 Août 1944. Fait à La Ciotat le 20 Septembre 1944.

Pour le Comité de Libération. Signé, le Délégué : Lietaud"[683].[684]

Com deixa entreveure aquesta atestació, no va haver combats veritables a La Ciotat. Els alemanys havien decidit de resistir a Marsella i a Toulon. Van evacuar la resta. A La Ciotat van fer volar un pont al port i altres instal·lacions. Els espanyols estaven en contacte amb els elements de la Resistència, el meu germà i jo havíem escoltat dues o tres vegades Londres, a casa d'un administrador funcionari jubilat que era el conseller dels resistents. Quan es va produir el buit, entre la sortida dels alemanys i l'arribada de les tropes regulars, els obrers van treure les armes i van ocupar La Ciotat. Els espanyols, amb el Nano, ens hem posat a la disposició del Comitè d'Alliberament…

[683] Louis Lieutaud. (? – La Ciotat, 1998). Activista anarquista, posteriorment comunista. Membre de la Resistència. Participà al Comitè d'ajuda a Espanya i s'adherí a l'AVER (Antics Voluntaris de l'Espanya Republicana) l'any 1959. https://maitron.fr/spip.php?article118575

[684] Traducció al català: "El Comitè de l'Alliberació de La Ciotat declara que el senyor Viñas Espín, Santiago, nascut l'any 1920 a Barcelona (Espanya), va participar en els esdeveniments d'entre el 20 i el 24 d'agost de 1944. Fet a La Ciotat, el 20 de setembre de 1944. Signat pel delegat Lietaud, del Comitè d'Alliberament".

CONCLUSIONS

Les «Memòries d'un català parisenc» són el testimoniatge de vida de Santiago Viñas Espín i l'hem de tractar com un egodocument, i com a tal, portador d'Història. Cal tenir present la dualitat de la dimensió memorialística en els testimoniatges de literatura concentracionària, com el que presentem, perquè han nascut dels propis records i alhora naixen per a fer recordar[685]. Constitueix un corpus textual que permet recuperar la memòria individual, reconstruir identitats col·lectives[686] i completar buits ocasionats per la historiografia positivista tradicional[687], així com també permet deconstruir les versions oficials espanyola, francesa i internacional que esculpiren la imatge dels exiliats republicans com a derrotats, com a persones que fugiren amb el cap cot, resultant víctimes passives, sense agència ni autonomia[688].

Les «Memòries d'un català parisenc» són una font d'un gran valor per a la historiografia de la guerra civil espanyola i dels primers anys d'exili, tant per la singularitat del personatge i les dades que aporta la font primària, com pel col·lectiu que representa: el dels "sense veu". Santiago forma part dels exclosos que, a falta d'un espai públic on exposar el seu testimoniatge, varen romandre, invisibles, a l'esfera privada[689]. L'escriptura d'aquest col·lectiu "sense veu" és característica i diferent de la literatura testimonial publicada per persones amb una transcendència i un reconeixement social, en què la pròpia consciència i seguretat de que la seva obra veurà la llum determina l'escriptura[690]. Visibilitzar autobiografies de testimonis com el que presentem representa un exercici de democratització de la literatura d'aquest gènere i la fi del monopoli d'una elit intel·lectual[691]. És segons Enzo Traverso "la apropiación de la escritura por parte de aquellos que habían quedado excluidos de ella… el nacimiento de la historia desde

685 Montiel Rayo, F., *Las escrituras del yo. diarios, autobiografías...,* 2018, p. 16.
686 Lluch Prats, J., «El universo concentracionario...», 2016, p. 9.
687 Simón Porolli, P., «Escritura y trauma en el testimonio concentracionario...», 2017, p. 174-175.
688 Simón Porolli, P., *La escritura de las alambradas...,* 2012, p. 97-98.
689 Ibíd., p. 94.
690 Montiel Rayo, F., *Las escrituras del yo. diarios, autobiografías...,* 2018, p. 25; Colmeiro, J., dins: Mistral, S., *Éxodo. Diario de una refugiada...*, 2009, p. 25.
691 Michael Ugarte adverteix de la inconveniència de comprimir l'interès de la obra de l'exili només als escriptors consagrats. Ugarte, Michael. *Shifting ground. Spanish Civil War Exile Literature.* Durham and London, Duke University Press, 1989. Citat a: Simón Porolli, P., *La escritura de las alambradas...,* 2012, p. 23.

abajo"[692]. En definitiva, veus com la de Santiago Viñas Espín permeten, a partir de la subjectivitat, crear un coneixement més objectiu[693].

Per altra banda, la cerca biogràfica del practicant Santiago Viñas Espín, així com l'anàlisi de «Les memòries d'un català parisenc» des d'una mirada infermera ens aporta noves dades sobre les experiències i les actuacions dels professionals d'infermeria durant la guerra d'Espanya i l'exili i, en especial, sobre la infermeria masculina. Santiago Viñas no representa l'ideal del col·lectiu dels practicants de l'època, que s'identificaven com objectius, racionals i analistes; una identitat que representava l'antítesi de la identitat que, des d'una perspectiva jeràrquica i patriarcal, s'atorgava a les infermeres, reduint el seu paper a allò subjectiu, passiu, apassionat i intuïtiu[694]. Ans al contrari, Santiago Viñas Espín testifica i posa valor al paper docent i tutor que exerciren les infermeres professionals de l'Hospital Clínic de Barcelona sobre els futurs practicants[695]. A més a més, Santiago Viñas especifica una formació en coneixements i tècniques llavors pròpies dels practicants[696].

Durant el període de guerra, Santiago Viñas va realitzar diferents funcions pròpies del practicant tradicional com era l'administració de medicació per via endovenosa, subcutània o intramuscular, la cura de ferides o la classificació de ferits. Tanmateix va realitzar-ne d'altres, considerades "menys tècniques", però tant importants com les anteriors, com foren l'alfabetització de soldats, la realització de xerrades, la lectura en comunitat, o el disseny i escriptura en els diaris murals[697]. Cal esmentar que, l'any 1860, Florence Nightingale, ja va atribuir a les infermeres aquestes funcions culturals orientades a l'entreteniment i el manteniment del benestar emocional dels malalts[698]. D'aquesta manera, el testimoni de Santiago Viñas contribueix a generar evidències, en el context de la guerra civil espanyola, sobre la difusa barrera que limitava per raó de sexe les funcions pròpies de les infermeres i dels practicants i, en conseqüència, contribueix a qüestionar la imatge estereotipada d'ambdues professions sanitàries. Per tant, crida

[692] Traverso, E., *Pasados singulares. El "yo" en la escritura...,* 2022, p. 14.
[693] Ibíd, p. 106.
[694] Calvo Calvo, M., «La reacción de los practicantes...», 2014, p. 439.
[695] Viñas Espín, S., *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 15 de març de 1986, 28, p. 6.
[696] Blázquez Ornat, I *El practicante: el nacimiento de una nueva profesión...,* 2017, p. 160.
[697] Sobre les diferents funcions polítco-culturals realitzades per les infermeres en els hospitals de sang amb l'objectiu d'evitar, davant del risc de depressió, la desmoralització dels soldats i crear una consciència social i col·lectiva, vegeu: Sadurní Bassols, C., *Infermeres de les Brigades Internacionals...,* 2022, p. 208-225.
[698] Nightingale, F., *Notas sobre enfermería. Qué es y qué no es*, 2008, p. 54-60.

l'atenció com la identitat professional de Santiago Viñas s'apropa més a les infermeres professionals d'aquella època i a l'infermer modern que no pas al practicant hegemònic i sexuat de l'època; un ideal construït sobre la invisibilització de les dones practicantes[699] i que, a més, estava sotmès a una crisi professional, social i identitària, arran de l'auge de la infermera professional i la feminització de l'alumnat dels estudis de practicant de l'època.

Sens dubte, treure a la llum professionals masculins de la professió infermera, durant el període de la guerra civil espanyola, i conèixer la seva activitat, atenent a malalts i ferits, ens convida a reflexionar sobre la qüestió proposada per Carmen Domínguez Alcón: "ambdues professions, la de practicant i la d'infermera, són realment dues professions diferents o, altrament, es tracta d'una professió sota dues denominacions diferents?"[700].

Les «Memòries d'un català parisenc» ens permeten albirar també el paper de la infermeria en la producció científica. Amb el seu testimoni, Santiago Viñas il·lustra els professionals d'infermeria en un espai tradicionalment ocupat pels i per les professionals de la medicina: el de la participació en el desenvolupament i execució d'assaigs clínics en humans *avant la lettre*. El cas que presentem és especialment rellevant per les dificultats que suposà dur a terme un assaig clínic sobre l'avitaminosi dels refugiats en les extremes condicions dels camps de concentració del sud de França[701].

Caldria precisar amb el màxim detall possible quina fou la seva intervenció en les observacions clíniques i, sobretot, en les experiències terapèutiques amb vitamines que va liderar el seu germà Joaquim. La consulta i l'anàlisi de la documentació del Premi Pourat que es conserva a l'Acadèmia Nacional de Medicina, a París, junt amb la cronologia dels casos clínics observats i dels successius camps de concentració en què van coincidir els dos germans, permetria identificar la participació de cadascun d'ells en l'assaig clínic.

Per altra banda, l'estudi en profunditat de la veu singular de Santiago Viñas Espín ens convida a explorar la multiplicitat de trajectòries individuals i/o col·lectives dels practicants, practicantes, llevadores i infermeres diplomats a la UB els anys anteriors a

[699] Blázquez Ornat, I., «La identidad del practicante...», 2016, p. 447.
[700] Domínguez Alcón, C., *Los cuidados y la profesión enfermera...*, 1986, p. 103.
[701] Martínez Vidal, À., «Metges catalans refugiats a França. Observació clínica...», 2013.

l'esclat de la guerra civil, en especial les d'aquells que cursaren la carrera durant els anys republicans i van ser víctimes de la guerra, la repressió i/o l'exili. Les llistes d'alumnes matriculats que es conserven a l'AHUB d'aquells anys es podrien acarar, un a un, cas a cas, amb la base de dades Víctimas de la Guerra Civil y Represaliados del Franquismo (PARES). S'hi podria explorar també l'exili a França (o a Mèxic), el pas pels camps de concentració (o d'internament segons la historiografia gala), la deportació en alguns casos al Tercer Reich i el retorn a Catalunya o Espanya, sense oblidar aquells que es van naturalitzar com francesos i van romandre a França per sempre més. L'Agrupació de Practicants, Infermeres i Llevadores catalans[702], fundada a l'exili a Tolosa de Llenguadoc al maig de 1945, mereixeria una aproximació monogràfica. En aquesta línia, caldria explorar si la feminització creixent de la figura de l'alumnat matriculat als estudis de practicant durant els anys trenta a la Facultat de Medicina de Barcelona es produí també en altres universitats com ara les de Madrid, Sevilla o València, entre d'altres.

Caldria conèixer el desenvolupament de la professió de practicant, a Catalunya, des de mitjans del segle XIX fins l'any 1952, que es van unificar per decret les professions de practicant, infermera i llevadora sota la titulació d'Ajudant Tècnic Sanitari (ATS), des d'una perspectiva sociològica que prioritzi la perspectiva de gènere; és a dir, que revisi les relacions entre els professionals sanitaris —practicants, practicantes, llevadores, infermeres i infermers—, no només centrant-se en les diferències i lluites de poder entre els diferents col·lectius, sinó també cercant elements fronterers compartits i de col·laboració que permetin repensar les diferents barreres, per raó de sexe, entre els diferents col·lectius. Aquesta aproximació implicaria abordar l'estudi de la formació (assignatures, llibres de text, professorat, alumnat, especialització, corporacions professionals, òrgans d'expressió, com ara butlletins o revistes, etc.). En el cas català, l'heurística s'hauria d'encaminar primordialment a la localització dels fons documentals dels respectius arxius professionals, tant els provincials com els mancomunats sota la Mancomunitat o la Generalitat, extraviats ara per ara.

Potser, en un futur no llunyà, la fortuna permetrà localitzar altres memòries o autobiografies de practicants, infermeres o llevadores, tant d'aquells que marxaren a l'exili, com d'aquells altres que romangueren a Catalunya adaptant-se a la conjuntura

[702] Vegeu: Toran, R.; Martínez-Vidal, À., *Josep Torrubia Zea. Lliurepensador, maçó i socialista*, 2021, p. 211-225

política i social de la Dictadura franquista; o bé, trobar persones, fills o filles de les protagonistes, que, amb el seu testimoniatge, en forma d'entrevista oral, puguin aportar dades insospitades a hores d'ara. Aleshores, caldria efectuar anàlisis comparades, tot per tal d'endinsar-se en els espais i les pràctiques infermeres que els eren propis.

FONTS PRIMÀRIES I BIBLIOGRAFIA CRÍTICA

1. Fonts primàries

Artís Gener, Avel·lí, *Viure i Veure.* Barcelona, Pòrtic, Vol. 1, 1990.

Artís Gener, Avel·lí, *Viure i Veure.* Barcelona, Pòrtic, Vol. 2, 1991.

Andújar Muñoz, Manuel, *St Cyprien, Plage… Campo de Concentración,* Huelva, Diputación Provincial, 1990.

Bartra i Lleonart, Agustí, *Crist de 200.000 braços*, Palma de Mallorca, Debiaix, 2008.

Bladé i Desumvila, Artur, *L'Exiliada. Dietari de l'exili 1939-1949*, Barcelona, Pòrtic, 1976.

Broggi i Vallès, Moisès, *Memòries d'un cirurgià (1908-1945)*, Barcelona, Edicions 62, 2001.

Castellví i Fontanet, Otília, *Otília Castellví i Fontanet, 1926-1946, Vint anys d'història*, Vilassar de Mar, Oikos-Tau, 1997.

Centelles Ossó, Agustí, *La maleta del fotógrafo,* Barcelona, Península, 2009.

Centelles, Agustí, *Diari d'un fotògraf. Bram, 1939*, Barcelona, Edicions Destino, Edició a cura de Teresa Ferré, 2009 (n'hi ha versió en castellà: Barcelona, Península, 2009).

Colmegna Macchi, Héctor, *Diario de un médico argentino en la guerra de España 1936-1939*, Còrdova, Almuzara, 2019.

Emery, Edward S., «The use of adsorbents in gastro-intestinal diseases», *JAMA,* 1937, 108, (3): 202-205. https://jamanetwork.com/journals/jama/issue/108/3

Ferran de Pol, Lluís, *Campo de concentración (1939)*, Arenys de Mar, Abadia de Montserrat, 2003.

Ferrer Rodríguez, Eulalio, *Entre Alambradas*, Barcelona, Grijalbo, 1988.

García-Tornel Carrós, Lorenzo, *Manual del practicante y de la enfermera,* Barcelona, Bosch, 1937.

Hodgson, Agnes, *A una milla de Huesca. Diario de una enfermera australiana en la guerra civil española,* Saragossa, Publicaciones de Rolde de Estudios Aragoneses y Prensas Universitarias de Zaragoza, 2005.

Mira i López, Emili, *La psiquiatría en la guerra,* Buenos Aires, Médico-quirúrgica, 1944.

http://www.psicosocial.net/historico/index.php?option=com_docman&view=download&alias=544-la-psiquiatria-en-la-guerra-1&category_slug=conflicto-armado-y-psicologia&Itemid=100225

Mistral, Silvia, *Éxodo. Diario de una refugiada española,* Barcelona, Icaria, 2009.

Nightingale, Florence, *Notas sobre enfermería. Qué es y qué no es,* Madrid, Elsevier Masson, 2008.

Orwell, George, *Homage to Catalonia,* Middletown, Dogstail Books, 2015.

Pla i Pallejà, Jaume, *Memòria escrita,* Barcelona, Edicions de la Revista de Catalunya, 1991.

Rubió i Cabeceran, Josep, *Camp Definitiu. Diari d'un exiliat al Barcarès*, Valls, Cossetània Edicions, 2010.

Ruiz Ponsetí, Estanislau, *Apunt biogràfic*, p. 1, Inventari del Fons FP. Subsèrie Estanislau Ruiz i Ponsetí, CRAI Biblioteca del Pavelló de la República, Universitat de Barcelona, Barcelona. http://www.ub.edu/craipavellorepublica/sites/default/files/Ruiz_Ponseti.pdf

Tarrés i Claret, Pere, *El meu diari de guerra (1938-1939),* Barcelona, Abadia de Montserrat, 1987.

Ventura i Solé, Joan, *El meu diari de guerra (1937-1939),* Valls, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1987.

Vilar i Canales, Pelai, *Guerra i Exili. Memòries d'un metge català a la sanitat militar republicana (1936-1942)*, Barcelona, Permanyer, 2019.

Vinas Espín, Joaquim, *Contribution à la connaissance de l'Avitaminose C chez l'homme*, París, Librairie Maloine, 1946.

Viñas Espín, Joaquim, «Necessitat d'un exili català i republicà», *Canigó*, 18: 2, 1981.

Viñas Espín, Joaquim, «Testimoniatge d'una repressió. Els refugiats espanyols a França. El dret d'asil polític (1939-1981)», manuscrit mecanografiat, Fons Personal Vinyes Espín, CRAI Biblioteca del Pavelló de la República, Universitat de Barcelona, Barcelona, Barcelona, 1981.

Viñas Espín, Joaquim, *La Veu de l'Exili Català i Republicà* (Décines), 1-77, 1981-1997 (publicació periòdica mecanografiada, editada per Joaquim Viñas Espín). Fons Personal Vinyes Espín, CRAI Biblioteca del Pavelló de la República, Universitat de Barcelona, Barcelona.

Viñas Espín, Santiago, «Memòries d'un català parisenc», *La Veu de l'Exili Català i Republicà*, 26 (07/11/1985): 4-5; 27 (01/01/1986): 3-4; 28 (15/03/1986): 5-6; 29

(15/06/1986): 5-6; 30 (11/11/1986): 5-6; 31 (01/12/1986): 5-6; 32 (11/02/1987): 5-6; 33 (14/04/1987): 5-6; 34 (19/07/1987): 5-6; 35 (11/09/1987): 5-6; 36 (01/12/1987): 5-6; 37 (11/02/1988): 5-6; 38 (01/05/1988): 5-6; 39 (19/07/1988): 5-6; 40 (11/09/1988): 5-6; 41 (01/12/1988): 5-6; 42 (08/02/1989): 5-6; 43 (14/04/1989): 5-6; 44 (19/07/1989): 6; 45 (06/10/1989): 5-6; 46 (01/01/1990): 5-6, Fons Personal Vinyes Espín, CRAI Biblioteca del Pavelló de la República, Universitat de Barcelona, Barcelona.

2 Bibliografia crítica

Alted Vigil, Alicia, «La Cruz Roja Republicana Española en Francia, 1945-1986», *Historia Contemporánea*, 1991, 6: 223-249.

Arañó Vega, Laia, *El camp d'Agde en el sistema concentracionari francès (1939-1940)*, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, tesi doctoral , 2021. https://www.tdx.cat/handle/10803/673838#page=1

Arañó Vega, Laia, *El camp dels catalans. Agde en el sistema concentracionari francès (1939-1940)*, Catarroja-Barcelona, Edicions Afers, 2024.

Arnabat Mata, Ramón, *Evolución histórica de los ateneos en Catalunya (1836-1936),* ISOCAC, Tarragona, Universitat Rovira i Virgili, 2017. https://www.ehu.eus/ojs/index.php/HC/article/viewFile/18090/15703

Arrizabalaga, Jon; Martínez Vidal, Àlvar; Pardo Tomás, José, *La salut en la història d'Europa,* Barcelona, CSIC-Generalitat de Catalunya, 1998. http://www.publicacions.ub.edu/ficha.aspx?cod=06541

Arrizabalaga, Jon; Martínez-Vidal, Àlvar, «Entre los campos y los hospitales: ayuda médica humanitaria a los refugiados republicanos españoles en Francia (1939-1950)», *Dynamis*, 2020, 40 (1): 13-21. https://raco.cat/index.php/Dynamis/article/view/374617

Barbé i Pou, Elisenda, «Escriure per sobreviure: diari d'un exiliat al camp del Barcarès», dins: Rubió i Cabeceran, Josep, *Camp Definitiu. Diari d'un exiliat al Barcarès*, Valls, Cossetània Edicions, 2010, p. 11-25.

Barrié, Roger; Camiade, Martine; Font, Jordi (dir.), *Déplacements forcés et exils en Europe au XXe siècle. Le corps et l'esprit,* Perpinyà, Éditions Talaia, 2013.

Berger Mulattieri, Gonzalo, *Les Milícies Antifeixistes de Catalunya. 21 de juliol – 31 de desembre de 1936*, Barcelona, Universitat de Barcelona, tesi doctoral, 2017. http://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/116404/2/01.GBM_TESI.pdf

Bernabeu Mestre, Josep; Gascón Pérez, Encarna, *Historia de la Enfermería de Salud Pública en España (1860-1977),* Alacant, Universitat d'Alacant, 1999.

Bernabeu Mestre, Josep; Carrillo García, Concepción; Galiana Sánchez, María Eugenia; García Paramio, Pilar; Trescastro López; Eva María, «Género y profesión en la evolución històrica de la Enfermería Comunitaria en España», *Enfermería Clínica,* 2013, 23 (6): 284-289.

Blanc Chaléard, M., *D'Italie et d'ailleurs. Mélanges en l'honneur de Pierre Milza,* Rennes, Presses universitàries de Rennes, 2014. https://books.openedition.org/pur/49160?lang=es#tocfrom1n3

Blázquez Ornat, Isabel, *El practicante: el nacimiento de una nueva profesión sanitaria en España*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2017.

Blázquez Ornat, Isabel, «La identidad del practicante a través de la prensa professional. Aragón, 1885-1936», *Dynamis,* 2016, 36: 443-466.

Bruguera i Cortada, Miquel; Sánchez i Agustí, Ferran, «Joaquim Vinyes i Espin. Biografia», Galeria de Metges Catalans. http://www.galeriametges.cat/galeria-fitxa.php?icod=EDDE

Caballero Rodríguez, Beatriz; López Fernández, Laura, *Exilio e identidad en el mundo hispánico: Reflexiones y representaciones,* Alacant, Universitat d'Alacant, Biblioteca Virtual Cervantes, 2012.

Cabré i Paret, Montserrat; Salmón Muñiz, Fernando (Coords.), *Sexo y género en medicina. Una introducción a los estudios de las mujeres y de género en ciencias de la salud.* Santander, Universidad de Cantabria, 2013

Cabrera Pérez, Lluís, *Oriol Riba i Arderiu. Semblança biogràfica,* Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2024. https://publicacions.iec.cat/repository/pdf/00000489/00000058.pdf

Campillo, Maria. *Allez! Allez! Escrits del pas de frontera, 1939*, Barcelona, L'Avenç, 2019.

Calvo Calvo, Manuel Ángel, «La reacción de los practicantes en Medicina y Cirugía frente a la creación del título de Enfermera de 1915», *Dynamis,* 2014, 34 (2): 425-446. https://scielo.isciii.es/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0211-95362014000200008

Caralt Giménez, Andreu, *3.669 Biberons. Agrupació de Supervivents de la Lleva del Biberó-41*. Entitats Memorialistes de Catalunya. Generalitat de Catalunya, Departament d'Afers i Relacions Institucionals i Exteriors i Transparència, 2017. http://justicia.gencat.cat/web/.content/memoriademocratica/cfoment/apublicacions/pdf_2_lleva.pdf

Casanovas Durán, Virginia, *La sanidad y la cirugía en la guerra civil española,* Madrid, Universidad Complutense de Madrid, tesi doctoral, 2021. https://produccioncientifica.ucm.es/documentos/62b68f63730a524af85b3906

Cholvy, Gérard, «La rencontre Pétain – Franco; Montpellier. 13 février 1941». *Études Héraultaises,* 2017, 49: 172-176.

Closa i Salinas, Francesc, «"La Bruixa": els voluntaris del PSUC a la Guerra Civil espanyola (1936-1939)», *Ebre 38: Revista internacional de la Guerra Civil, 1936-1939,* 2011, 6: 27-50. https://revistes.ub.edu/index.php/ebre38/article/view/18016

Cros, Pierre, *Saint-Cyprien de 1939 à 1945. Le village, le camp, la guerre,* Canet de Rosselló, Trabucaire, 2001.

Díaz Esculies, Daniel, *L'exili dels Països Catalans durant la Guerra Civil de 1936-1939,* Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2013.

Díaz Sánchez, Pilar, «Las Enfermeras de Guerra: otras formas de participación política de las mujeres», *Temperamentvm*, 2005, 2. http://temperamentum/tn2/t0611.php

Dinges, Martin, «La investigación histórica y el debate actual sobre la salud masculina: El caso de Alemania», *Asclepio,* 2014, 66 (1). http://dx.doi.org/10.3989/asclepio.2014.14

Dominguez Alcón, Carmen, *La infermeria a Catalunya*, Barcelona, Rol, 1981.

Domínguez Alcón, Carmen, *Los cuidados y la profesión enfermera en España*, Madrid, Pirámide, 1986.

Dreyfuss-Armand, Geneviève, *L'exil des républicains espagnols en France. De la guerre civile à la mort de Franco,* París, Albin Michel, 1999.

Dreyfus-Armand, Geneviève. «Les républicains espagnols en 1939, des « indésirables » très recherchés», dins: Blanc Chaléard, M., *D'Italie et d'ailleurs. Mélanges en l'honneur de Pierre Milza.* Rennes, Presses universitaires de Rennes, 2014, p. 129-138. https://books.openedition.org/pur/49160?lang=es#tocfrom1n3

Egido, Ángeles; Eiroa, Matilde; Lemus, Encarnación; Marifé, Santiago (dirs.); Iordache, Luiza; Negrete, Rocío (cords.), *Mujeres en el exilio republicano de 1939. (Homenaje a Josefina Cuesta),* Madrid, Ministerio de la Presidencia. Relaciones con las Cortes y Memoria Democrática, Gobierno de España, 2021. https://www.mpr.gob.es/servicios/publicaciones/Documents/MujeresExilioRep.pdf

Espinal Valverde, Albert; Rodríguez Cintas, Àgata, «Fam i Guerra a Catalunya. Memòria i Estratègies de Supervivència 1936-1959». *Ebre 38*, 2011, 6: 257-276.

Ferrando Puig, Emili, *Fuentes orales e investigación histórica. Orientaciones metodológicas para crear fuentes de calidad en el contexto de un proyecto de investigación histórica*, Barcelona, Serbal, 2006.

Flecha García, Consuelo; Núñez Gil, Marina; Rebollo Espinosa, María José, *Mujeres y Educación. Saberes, Prácticas y Discursos en la Historia*, Sevilla: Diputación Provincial de Sevilla, 2005.

Gabriel, Pere; Renom, Mercè; Triadó, Pilar, *Joaquim Viñas Pagès (1848-1913). Un tipògraf republicà federal i el seu llegat documental*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2025.

Galera Noguera, Francisco, *Cartas de Celia Viñas a su familia. Autobiografía de una profesora y retrato de aquella Almería (1943-1949),* Almeria, Instituto de Estudios Almerienses, 2015.

Galindo Dobón, Manuel, «Autolesionados y simuladores en la guerra civil española: ejemplos de su abordaje en la literatura médica coetánea (1936-1939)», *Ciencia, Medicina y Ley*, XVIII Congrés de la SEHM, València, Sociedad Española de Historia de la Medicina, 2022.

Gallego i Caminero, Gloria; Cuxart i Anaud, Núria, «L'Escola especial d'infermeres auxiliars de medicina de la Mancomunitat de Catalunya (1917-1924)», *Gimbernat*, 2021, 75: 101-123. https://doi.org/10.1344/gimbernat2021.75.5

García Gómez, Helena; Mirón González, Rubén, «Enfermería y exilio republicano durante la Guerra Civil española», dins: Mirón González, Rubén; López Vallecillo, María, *Enfermería y cuidados transnacionales en contextos de guerra (1914-1945)*, 2025, p. 127-149.

Garcia Raffi, Josep Vicent, «Les cartes de Joan Fuster: Aspectes lingüístics, retòrics i de discurs convencional...», *Actes d'Història de la Ciència i de la Tècnica,* 2011, 15, (3): 129-139.

Garcia Raffi, Josep Vicent, «La memoria catalana de los campos de concentración franceses. Apuntes para una síntesis», *Quaderns de Filologia: Estudis Literaris,* 2016, 21: 83-100.

Gil Fombellida, Mari Karmen; Zabala Agirre, José Ramón (coords.), *Científicos y Científicas en el exilio de 1936-1939. Zientzialariak 1936-1939ko erbestealdian,* Donostia, Hamaika Bide Elkartea, 2019.

Guerra, Francisco, *La medicina en el exilio republicano*, Madrid, Universidad de Alcalá, 2003.

González Aragoneses, Federico, *Historia de la cirugía torácica (-1936)*, Madrid, SECT, 2020. https://www.sect.es/images/site/Historia_de_la_Cirugia_Toracica.pdf

González Canalejo, Carmen, «El acceso a la educación universitària de las primeras practicantas (1900-1931)», dins: Mujeres y educación: saberes, prácticas y discursos en la Historia, Sevilla, Diputación Provicncial de Sevilla, 2005, p. 119-133.

González-Canalejo, Carmen, «Cuidados y bienestar: el trabajo sanitario femenino en respuesta a la "cuestión social" (1857-1936)», *Dynamis,* 2007, 27: 211-235.

Hervás Puyal, Carles, *Sanitat a Catalunya durant la República i la Guerra Civil*, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra – Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives, tesi doctoral, 2004. https://www.tdx.cat/handle/10803/7467#page=1

Hervás Puyal, Carles, «La Clínica Militar núm. 5: un hospital de les Brigades Internacionals a Santa Coloma de Farners (1938–1939)», *Quaderns de la Selva,* 2008, 20: 171-192. https://raco.cat/index.php/Gimbernat/article/view/139766

Hervás Puyal, Carles, «Consideracions sanitàries entorn la batalla de l'Ebre», *Gimbernat*, 2021, 75: 125-148. https://raco.cat/index.php/Gimbernat/article/view/388291

Iordache Cârstea, Luiza, «Españoles tras las alambradas. Republicanos en los campos franceses, nazis y soviéticos (1939-1956)», *Hispania Nova*, 2019, 1: 19-65. https://e-revistas.uc3m.es/index.php/HISPNOV/es/article/view/4720

Iordache Cârstea, Luiza, *Cartas desde el Gulag. Julián Fuster Ribó, un español en la Unión Soviética de Stalin*, Madrid, Alianza Editorial, 2020.

Izquierdo Ballester, Santiago, «Els ateneus a Catalunya. Cultura i sociabilitat als segles XIX i XX», *Catalan Historical Review,* 2018, 11: 151-162. https://raco.cat/index.php/CatalanHistoricalReview/article/download/342811/434022/0

Jackson, Angela, *British Women and the Spanish Civil War,* Londres, Routledge, 2002.

Jackson, Angela, *Més enllà del camp de batalla*: *Testimoni, memoria i record d'una cova hospital,* Valls, Cossetània, 2004.

Jackson, Angela, *Els brigadistes entre nosaltres. Pròleg i epíleg a l'última gran batalla de la Guerra Civil espanyola*, Valls, Cossetània, 2008.

Lecoq, Tristan, «Toulon, 27 novembre 1942. Le sabordage de la Flotte», *Revue Défense Nationale,* 2022, 854: 1-10. https://pedagogie.ac-montpellier.fr/sites/default/files/ressources/Toulon%2C%2027%20novembre%201942%20RDN%20nume%CC%81ro%20854%20novembre%202022.pdf

Lluch Prats, Javier; Miñano Martínez, Evelio; Sánchez Zapatero, Javier, «El universo concentracionario: escribir para no olvidar», *Quaderns de Filologia: Estudis Literaris*, 2016, 21: 9-21.

López Vallecillo, María, *Presencia social e imagen pública de las enfermeras en el siglo XX*, Valladolid, Universidad de Valladolid, tesi doctoral, 2016.

López Vallecillo, María; Mirón González, Rubén; Castro, María José; Jiménez, José María, «Training of volunteer nurses during the Spanish Civil War (1936-1939): A historical study», *PLOS ONE,* 16 (12), e0261787, 2021.

Loubejac, Armando M.; Prat, Domingo, «Forúnculos de la cara y consideraciones sobre tres casos que evolucionaron fatalmente. Trabajo de la clínica quirúrgica del Profesor Domingo Prat», *Revista de Cirugía del Uruguay,* 1937, 5 (8): 88-111.

Malraux, Georges André, *Les Noyers d'Altenburg*, París, Gallimard, 1948.

Mariezkurrena Iturmendi, David, «La historia oral como método de investigación histórica», *Gerónimo de Uztariz*, 2008, 23-24: 227-233. https://dialnet.unirioja.es/ejemplar/248197

Martín Moruno, Dolores; Ordóñez Rodríguez, Javier, «The nursing vocation as political participation for women during the Spanish Civil War», *Journal of War & Culture Studies*, 2009, 2 (3): 305-319.

Martínez de Sas, María Teresa; Pagès i Blanch, Pelai (coords.), *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans*, Barcelona, Edicions Universitat de Barcelona – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.

Martínez Navarro, Francisco; Millares Cantero, Sergio, *Juan Negrín López. Biografías de científicos canarios,* Gobierno de Canarias: Agencia Canaria de Investigación, Innovación y Sociedad de la Información (ACIISI), 2007. https://www.cienciacanaria.es/files/Biografias_cientificos_canarios-Juan-Negrin.pdf

Martínez Vidal, Àlvar; Pardo Tomás, José, «Les biografies mèdiques. Entre l'hagiografia i la història», *Gimbernat*, 2004, 42: 49-54. https://www.raco.cat/index.php/Gimbernat/article/view/72603

Martínez Vidal, Àlvar; Zarzoso Orellana, Alfons, «L'obsessió pel retorn. L'exili mèdic català a França», *Mètode*, 2009, 61: 66-71. https://metode.cat/revistes-metode/monografics/lobsessio-del-retorn.html

Martínez Vidal, Àlvar (coord.), *Exili, medicina i filantropia. L'Hospital Varsòvia de Tolosa de Llenguadoc (1944-1950),* Catarroja-Barcelona, Afers, 2010.

Martínez Vidal, Àlvar; Zarzoso Orellana, Alfons, «Un hospital modern al sud de França: l'Hospital Varsòvia – Walter B. Cannon Memorial (1944-1950)», dins: Martínez Vidal, Àlvar (coord.), *Exili, medicina i filantropia. L'Hospital Varsòvia de Tolosa de Llenguadoc*, Catarroja-Barcelona, Afers, 2010, p. 13-36.

Martínez Vidal, Àlvar, «Metges catalans refugiats a França. Observació clínica i recerca científica als camps de concentració (1939-1942)», dins: Barrié, Roger; Camiade, Martine; Font, Jordi (dir.), *Déplacements forcés et exils en Europe au XXe siècle. Le corps et l'esprit.* Perpinyà, Éditions Talaia, 2013, p. 105-130.

Martínez Vidal, Àlvar; García Ferrandis, Xavier, «Medicine in Exile after the Spanish Civil War: A Clinical Trial in a French Concentration Camp, 1939-1940», *Munitions of the mind* [blog], University of Kent, 2017. https://blogs.kent.ac.uk/munitions-of-the-mind/2017/04/04/medicine-in-exile-after-the-spanish-civil-war-a-clinical-trial-in-a-french-concentration-camp-1939-1940/#

Martínez Vidal, Àlvar, «La medicina y el exilio republicano en Francia: una reflexión historiográfica en torno a: "La medicina en el exilio republicano", de Francisco Guerra», dins: Gil Fombellida, Mari Karmen; Zabala Agirre, José Ramón (coords.), Científicos y Científicas en el exilio de 1936-1939ko erbestealdian, Donostia, Hamaika Bide Elkartea, 2019, p. 115-143.

Martínez-Vidal, Àlvar, «The powers of masculinization in humanitarian storytelling: the case of the surgeon María Gómez Álvarez in the Varsovia Hospital (Toulouse, 1944-1950)», *Medicine, Conflict and Survival,* 2020, 36: 103-121. https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/31928225/

Martínez-Vidal, Àlvar; García Ferrandis, Xavier, «Las secuelas patológicas de los campos de concentración entre los refugiados españoles en Francia: retos

diagnósticos y terapéuticos en el Hospital Varsovia de Tolouse (1944-1950)», *Dynamis,* 2020, 40, (1): 93-123. https://raco.cat/index.php/Dynamis/article/view/374652/468146

Martínez-Vidal, À., Garcia Ferrandis, X., «Personal de enfermería en el Hospital Varsovia de Toulouse», dins: Mirón González, Rubén; López Vallecillo, María, *Enfermería y cuidados transnacionales en contextos de guerra (1914-1945)*, Madrid, Libros de la Catarata, 2025, p. 175-204.

Mercier Bernadet, Fabienne; Jornet, José, *Artistes de l'exil en région toulousaine. République espagnole retirada 1939*, Toulouse, Lapilli Films, 2002. https://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/artistes-de-lexil-republique-espagnole-retirada-1939-en-region-de-toulousaine--0/html/ffa3c720-82b1-11df-acc7-002185ce6064_3.html#I_0_

Miqueo, Consuelo; Ballester, Rosa, «Presentación. Las biografías [médicas]: una revisión historiográfica desde la investigación, la enseñanza y la divulgación científica», *Asclepio*, 2005, 57 (1): 3-8. http://asclepio.revistas.csic.es/index.php/asclepio/issue/view/4

Miret i Monso, Josep, «L'exili dels metges catalans després de la guerra civil», *Gimbernat,* 1993, 20: 213-260. https://raco.cat/index.php/Gimbernat/article/view/44259

Mirón González, Rubén; González Canalejo, Carmen. «La asistencia sanitaria a los heridos y enfermos del exilio republicano español en Francia: de la improvisación en Francia», *Asclepio*, 2018, 70: 234. http://asclepio.revistas.csic.es/index.php/asclepio/article/view/791

Mirón González, Rubén, *Asistencia y condiciones socio-sanitarias de los exiliados españoles en el sur de Francia, 1936-1945*, Madrid, Ministerio de Sanidad, Consumo y Bienestar Social, 2019. https://www.mscbs.gob.es/ciudadanos/sanidadExilio/docs/MIRON_GONZALEZ_Asistencia_y_condiciones_sociosanitarias_de_los_exiliados_espanoles_en_el_sur_de_Francia.pdf

Mirón González, Rubén; González Canalejo, Carmen «La situación sanitaria de los refugiados Civiles españoles en Francia, marzo – junio de 1939», *Dynamis,* 2019, 39 (2): 429-452. https://revistaseug.ugr.es/index.php/dynamis/article/view/9844/13567

Mirón González, Rubén; López Vallecillo, María (eds.), *Enfermería y Cuidados Transnacionales en contextos de guerra (1914-1945),* Madrid, Catarata, 2025.

Moiron, Pascale, «Les Groupements de travailleurs étrangers (GTE) dans la Loire» *Cahiers de Village de Forez*, 2012, 111: 1-15. http://forezhistoire.free.fr/images/111-colloque-ph-2012-Moiron.pdf

Montellà, Assumpta, *La Maternitat d'Elna,* Barcelona, La Butxaca, 2009.

Montesinos Vicente, Fernando, *Practicantes, matronas y cirujanos dentistas en la España contemporánea (1855-1932)*, Girona, Universitat de Girona, tesi doctoral, 2011. https://www.tdx.cat/handle/10803/31835.

Montiel Rayo, Francisca, *Las escrituras del yo. diarios, autobiografías, memorias y epistolarios del exilio republicano de 1939,* Sevilla, Renacimiento, 2018.

Morán Gimeno, Neus, *El CADCI. Guerra i Memòria espoliada (1936-1939),* Barcelona, Universitat de Barcelona, tesi doctoral, 2018.

Motulsky, Arno G., «A German-Jewish refugee in Vichy France 1939-1941. Arno Motulsky's memoir of life in the internment camps at St. Cyprien and Gurs», *American Journal of Medical Genetics,* 2018, 176 (6): 1289-1295. https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/29697901/

Mülberger, Anette; Jacó Vilela, Ana María, «Es mejor morir de pie que vivir de rodillas: Emilio Mira y López y la revolución social», *Dynamis,*2007, 27: 309-332.

Nash, Mary, *Rojas. Las mujeres republicanas en la Guerra Civil*, Madrid, Santillana Ediciones Generales, 2006.

Nelson, Sioban; Galbany Estragués, Paola; Gallego Caminero, Gloria, «The Nurses No-One Remembers: Looking for Spanish Nurses in Accounts of the Spanish Civil War (1936–1939)», *Nursing History Review*, 2020, 28: 63-92. https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/31537722/

Noreña, Ana Lucía; Alcaraz-Moreno, Noemí; Rojas, Juan Guillermo; Rebolledo-Malpica Dinora, «Aplicabilidad de los criterios de rigor y éticos en la investigación cualitativa», *Aquichan,* 2012, 12(3): 263-274.

Ortiz Gómez, Teresa, « Fuentes orales e identidades profesionales: las médicas españolas en la segunda mitad del siglo XX», *Asclepio*, 2005, 57 (1): 75-98. https://asclepio.revistas.csic.es/index.php/asclepio/article/view/31/0

Palacios Maffiotte, Julia, «Creación de la primera escuela de enfermería en Cataluña: La Escuela de Enfermeras de Santa Madrona (Barcelona, 1917)», *Cultura de Cuidados,* 2025, 70: 125-136.
https://culturacuidados.ua.es/article/view/28414

Palfreeman, Linda, «La ayuda cuáquera británica a los exiliados republicanos españoles en los campos de concentración del sur de Francia (1939-1940)», *Dynamis,* 2020, 40 (1): 23-47.
https://raco.cat/index.php/Dynamis/issue/view/28865

Pallarès Martí, Àngela, «Análisis sociológico del papel de las enfermeras durante la guerra civil española: la voz de sus protagonistes», *Temperamentvm*, 2, 2005.
http://temperamentum/tn2/t2609.php>

Parello, Vincent, «Les compagnies de travailleurs étrangers (CTE) en France à la fin de la Troisième République», *Bulletin Hispanique,* 2016, 118 (1): 233-250.
https://journals.openedition.org/bulletinhispanique/4328

Peschanski, Denis, «Morbidité et mortalité dans la France des camps», dins: Von Bueltzingsloewen, Isabelle (dir.), *"Morts d'inanition". Famine et exclusions en France sous l'Occupation,* Rennes, Presses universitaires de Rennes, 2005.

Pérez Moreno, Rubén, «La 26ª División. Entre la retirada y el internamiento en el campo de concentración de Vernet d'Ariège», *Cuadernos republicanos,* 2015, 88: 105-135.
https://www.ciere.org/files/files/Art_%203_%2088.pdf

Perona Carrión, Judith, *Entre França i Espanya. El sorgiment d'un nou espai de comunicació científica per mitjà de la revista La Medicina Catalana. Portantveu de l'Occitània mèdica (Barcelona, 1933-1938),* Barcelona, Universitat de Barcelona, tesi doctoral, 2015.
https://www.tdx.cat/handle/10803/381082#page=1

Peset, José Luis, «Ciencia y Vida: ¿una imposible conjunción?», *Asclepio*, 2005, 57 (1): 9-21.
https://asclepio.revistas.csic.es/index.php/asclepio/article/view/26

Pretus, Gabriel, *Humanitarian relief in the Spanish Civil War (1936-1939): The independent and non-partisan agencies,* MPhil Thesis, Royal Holloway, University of London, 2011.
https://pure.royalholloway.ac.uk/en/publications/humanitarian-relief-in-the-spanish-civil-war-1936-39-the-independ/

Rafaneau-Boj, Marie Claude, *Los campos de concentración de los refugiados españoles en Francia (1939-1945)*, Traducció de Manuel Pijoan, Barcelona, Omega, 1995.

Ramírez, Antonio, «La huida imposible. Republicanos españoles en los campos de concentración argelinos», *Historia del Presente,* 2016, 28 (2): 87-98. https://historiadeltiempopresente.com/wp-content/uploads/2021/04/Ramirez.HdP_.2016.pdf

Riba Viñas, Cèlia, «Prólogo: breve retrato de la familia Viñas Olivella», dins: Galera Noguera, Francisco, *Cartas de Celia Viñas a su familia. Autobiografía de una profesora y retrato de aquella Almería (1943-1949),* Almeria, Instituto de Estudios Almerienses, 2015, p. 11-22.

Ribes de Dios, Àngels, *La recepció d'Alphonse Daudet en llengua catalana,* Lleida, Universitat de Lleida, tesi doctoral, 2003. http://hdl.handle.net/10803/8174

Roca Rosell, Antoni (coord.), *L'Escola Industrial de Barcelona. Cent anys d'ensenyament tècnic i d'arquitectura*, Barcelona, Diputació de Barcelona – Ajuntament de Barcelona – Consorci de l'Escola Industrial de Barcelona, Barcelona, 2008.

Roca Rosell, Francesc. *Estanislau Ruiz i Ponsetí (1889-1967),* Barcelona, Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya, 2017. https://www.eic.cat/sites/default/files/Llibre_Estanislau_Ruiz_Ponseti.pdf

Rubió Coromina, Jordi, *L'èxode català de 1936 a través dels Pirineus,* Maçanet de la Selva, Gregal, 2015.

Ruiz Berdún, Dolores; Gomis Blanco, Alberto, «Las matronas españolas en el exilio", *Quipu*, 2012a, 14(2): 221-238.

Ruiz Berdún, Dolores; Gomis Blanco, Alberto, «La depuración de las matronas de Madrid tras la Guerra Civil», *Dynamis,* 2012b, 32(2): 439-465.

Ruiz Berdún, Dolores; Gomis Blanco, Alberto, *Compromiso social y género: La Historia de las matronas en España en la Segunda República, la Guerra Civil y la autarquía (1931-1955),* Alcalá de Henares, Excmo. Ayuntamiento de Alcalá de Henares, 2017.

Sadurní Bassols, Cinta, *Infermeres de les Brigades Internacionals destinades a l'Hospital Internacional de Vic: humanisme i compromís polític (Abril 1938 – Gener 1939),* Vic, Universitat de Vic, tesi doctoral, 2022.

Sánchez Zapatero, Javier, «Una polifonía contra el olvido: Las memorias en la literatura del exilio republicano español de 1939», dins: Montiel Rayo, Francisca, *Las escrituras del yo. diarios, autobiografías, memorias y epistolarios del exilio republicano de 1939,* Sevilla, Renacimiento, 2018, p. 137-188.

Sastre Juan, Jaume, *Alambre de púas. Una ecologia de la modernidad,* Buenos Aires, Eudeba, 2013. Traducció de l'obra de Netz Reviel, *Barbed Wire. An Ecology of Modernity,* Wesleyan University Press, 2004.

Serrano Blanquer, David, *La literatura concentracionària europea: Joaquim Amat–Pinella,* Barcelona, Universitat de Barcelona, tesi doctoral, 2003. https://www.tdx.cat/handle/10803/4843#page=1

Severo, Marta; Filipponi, Emma, «Les sociétés savantes face aux sciences participatives. Un exemple d'innovation collaborative dans le secteur culturel?», *Approches Théoriques en Information – Communication (ATIC)*, 2021, 2: 107-126. https://shs.cairn.info/revue-approches-theoriques-en-information-communication-2021-1-page-107?lang=fr

Simón Porolli, Paula, *Por los caminos de la palabra. Exilio republicano español y campos de concentración franceses: una historia del testimonio,* Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, tesi doctoral, 2011. https://www.tdx.cat/handle/10803/37351#page=1

Simón Porolli, Paula, *La escritura de las alambradas. Exilio y memoria en los testimonios españoles sobre los campos de concentración franceses,* Vigo, Academia del Hispanismo, 2012.

Simón Porolli, Paula, «Escritura y trauma en el testimonio concentracionario español y argentino», *A contra corriente. Una revista de estudios latinoamericanos,* 2017, 15: 170-191. https://acontracorriente.chass.ncsu.edu/index.php/acontracorriente/article/view/1644

Sodigné Loustau, Jeanine, «L'organisation sanitaire aux frontières lors des évacuations des populations espagnoles de 1936 à 1939», dins: *Exils set migrations ibériques au Xxe siècle*, 1997, 3-4: 39-49. https://www.persee.fr/doc/emixx_1245-2300_1997_num_2_3_1095

Souche, Madeleine, «Témoignages sur les pathologies dans les camps d'internement (1939-1942)», dins: Barrié, Roger; Camiade, Martine; Font, Jordi (dir.),

Déplacements forcés et exils en Europe au XXe siècle. Le corps et l'espri, Perpinyà, Éditions Talaia, 2013, p. 11-66.

Stein, Louis. *Más allá de la muerte y el exilio: los republicanos españoles en Francia*, *1939-1955*, Barcelona, Plaza i Janés, 1983.

Toran, Rosa; Martínez-Vidal. *Josep Torrubia Zea. Lliurepensador, maçó i socialista*, Catarroja-Barcelona, Afers, 2021.

Torres Penella, Carmen; Valls Molins, Roser; Ramió Jofre, Anna; Domingo Roura, Almerinda; Rodero Sánchez, Virtudes; Vives Relats, Carmen, «Las enfermeras catalanas en la Guerra Civil española», *Temperamentvm*, 6, 2007. http://www.index-f.com/temperamentum/tn6/t2707.php

Torres Penella, Carme; Ramió Jofre, Anna, «Contingències d'infermeria en els centres sanitaris de Barcelona durant la Guerra Civil», *Gimbernat*, 2020, 73: 115-132. https://doi.org/10.1344/gimbernat2020.73.7

Traverso, Enzo. *Pasados singulares. El "yo" en la escritura de la historia,* Madrid, Alianza Editorial, 2022.

Urteneche, Gonzalo, «El testimonio como "supervivència" de un pasado "irrevocable": historiografia, presente y temporalidad». *Prohistoria,* Año XXV, 2022, 37: 1-24. https://ojs.rosario-conicet.gov.ar/index.php/prohistoria/issue/view/128

Valentines Álvarez, Jaume, *Tecnocràcia i catalanisme tècnic a Catalunya als anys 1930. Els enginyers industrials, de l'organització del taller a la racionalització de l'Estat,* Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, tesi doctoral, 2012. https://www.tdx.cat/handle/10803/96722#page=1

Valls Molins, Roser (coord.), *Infermeres catalanes a la Guerra Civil espanyola*, Barcelona, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2008.

Vicens Vega, Laura, *El yo de las escritoras del exilio republicano en las obres testimoniales de Luisa Carnés, Mada Carreño, Silvia Mistral y Gabriel Paz (Cristina Martín),* Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, tesi doctoral, 2021. https://www.tdx.cat/handle/10803/674543#page=1

Villarroya i Font, Joan, «La Derrota», dins: Mercier Bernadet, Fabienne; Jornet, José (coords.), *Artistes de l'exil en région toulousaine. République espagnole retirada 1939*, Toulouse, Lapilli Films, 2002.

Von Bueltzingsloewen, Isabelle (dir.), *"Morts d'inanition". Famine et exclusions en France sous l'Occupation,* Rennes, Presses universitaires de Rennes, 2005.

Weindling, Paul, «Medical Refugees in Britain and the Wider World, 1930-1960: Introduction». *Social History of Medicine*, 2009, 22 (3): 451-459. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4496448/

Wieviorka, Annette, *L'Ère du témoin*, Paris, Plon, 1998.

Wieviorka, Annette, «The Witness in History», *Poetics Today*, 2006, 27 (2): 385-397. https://read.dukeupress.edu/poetics-today/article-abstract/27/2/385/20899/The-Witness-in-History?redirectedFrom=fulltext

Young, Allan, *The Harmony of Illusions. Inventing Post-Traumatic Stress Disorder,* New Jersey, Princeton University Press, 1995.

Zarzoso Orellana, Alfons, «Barcelona sense museu universitari: el cas de la Facultat de Medicina», *Actes d'història de la ciència i de la tècnica,* 2008, 1 (1): 141-147. https://raco.cat/index.php/ActesHistoria/article/view/256344

Zarzoso Orellana, Alfons; Martínez Vidal, Àlvar, «L'obsessió pel retorn. L'exili mèdic català a França», *Mètode,* 2009, 61: 67-71. https://metode.cat/revistes-metode/monografics/lobsessio-del-retorn.html

Zarzoso Orellana, Alfons; Martínez Vidal, Àlvar (editors), *Medicina, guerra i exili. Una generació destruïda per la guerra,* Barcelona, Residència d'Investigadors CSIC-Generalitat de Catalunya, 2011. https://www.residencia-investigadors.es/ca/publicacions/medicina-guerra-i-exili.html

Zarzoso Orellana, Alfons. «Colecciones anatómicas y regímenes de exhibición. Una introducción», *Dynamis,* 2016, 36 (1): 11-25. http://scielo.isciii.es/pdf/dyn/v36n1/01_dossier1.pdf

Zarco Colón, Juan; Ramasco Gutiérrez, Milagros; Pedraz Marcos, Azucena; Palmar Santos, Ana María, *Cuadernos metodológicos. Investigación cualitativa en salud,* Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas, 2019.

ANNEXOS

Annex 1. Document informatiu i consentiment informat de l'entrevista oral

DOCUMENT INFORMATIU SOBRE LA RECERCA, EN FORMA DE TESI DOCTORAL, TITULADA: LA VEU D'UN INFERMER A L'EXILI. SANTIAGO VIÑAS ESPÍN (1920-2004)

El present document pretén exposar-li la informació necessària sobre la investigació, en forma de tesi doctoral, titulada *La veu d'un infermer a l'exili. Santiago Viñas Espín (1920-2004)* dins del Programa de Doctorat d'Història de la Ciència de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Doctorand: Alexandre Sierra Oliva

Objectius

Es sol·licita la seva participació dins la investigació esmentada, a partir de la realització d'una entrevista oral, amb la finalitat d'obtenir noves dades, de caràcter qualitatiu, sobre la biografia, la personalitat i la trajectòria professional de Santiago Viñas Espín, especialment durant el període de la guerra civil espanyola i el posterior exili a França en forma de reclusió. Igualment, sol·licitarem informació sobre els familiars de Santiago Viñas amb la intenció de conèixer el context familiar del personatge estudiat. Finalment, sol·licitarem informació sobre les memòries escrites per Santiago Viñas Espín, publicades a la revista *La Veu de l'Exili Català i Republicà,* ubicades al Fons Personal Vinyes Espín de l'Arxiu CRAI Biblioteca del Pavelló de la República de la Universitat de Barcelona.

Els objectius de la tesi *La veu d'un infermer a l'exili. Santiago Viñas Espín (1920-2004)* són els següents:

f) contextualitzar la professió i els estudis de practicant a Catalunya, durant els anys trenta del segle XX;
g) biografiar l'autor de les memòries, Santiago Viñas Espín (Barcelona, 1920 – Viroflay, Île-de-France, 2004), així com la seva trajectòria professional com a infermer de la Lleva del Biberó, en el marc de les acaballes de la guerra civil espanyola i de l'exili als camps de concentració francesos del Rosselló, i en els Grups de Treballadors Estrangers, durant el règim de Vichy i l'ocupació alemanya de França;
h) determinar el context de la redacció de les memòries, el propòsit de Santiago Viñas i el públic destinatari d'aquest text;
i) definir el context de la revista *La Veu de l'Exili Català i Republicà* (1981-1997), així com el propòsit de Joaquim Viñas Espín amb la publicació de les «Memòries d'un català parisenc» a la revista.

Ha de saber que la seva participació es totalment voluntària i pot rebutjar-la en qualsevol moment, si ho desitja, sense que aquesta decisió pugui ocasionar-li cap perjudici.

Introducció

La tesi doctoral titulada *La veu d'un infermer a l'exili. Santiago Viñas Espín (1920-2004)* dins del Programa de Doctorat d'Història de la Ciència de la Universitat Autònoma de Barcelona pretén conèixer en profunditat l'autor de les «Memòries d'un català parisenc», especialment sobre la seva formació acadèmica i les seves funcions com a practicant, o infermer, durant la guerra civil i el seu exili a França. Per a dur a terme aquest propòsit es farà, per una banda, una recerca arxivística i, per l'altra, una entrevista oral que condueixi a obtenir dades quantitatives i qualitatives sobre la biografia i trajectòria professional, com a infermer, de Santiago Viñas Espín.

Les dades que s'obtinguin, analitzades des d'una aproximació infermera i des d'una perspectiva de gènere, poden contribuir a construir una historiografia de la infermeria a Catalunya que incorpori la infermeria masculina durant els anys trenta del segle XX. Alhora, pot permetre explorar aquells espais compartits, fins ara menystinguts, entre les professions de practicant i infermera, tradicionalment separades per una raó de sexe.

En què consisteix la seva participació en la recerca?

Mitjançant el present document i amb l'objectiu de complir amb el Reglament (UE) 2016/679 del Parlament Europeu i del Consell de 27 d'abril de 2016, relatiu a la protecció de les persones físiques, pel que fa al tractament de dades personals i a la lliure circulació de dades, i seguint les Recomanacions i Instruccions emeses per l'Agencia Española de Protección de Datos (A.E.P.D.) se la convida a:

- Participar en una o dues entrevistes de 90 minuts de durada, com a màxim, on se li demanarà expressar records i dades relatives a la biografia de Santiago Viñas Espín i al seu context personal i familiar. Igualment, se la convidarà a expressar records o dades relatives a les memòries escrites pel propi Santiago l'any 1980 titulades «Memòries d'un català parisenc», publicades a la revista *La Veu de l'Exili Català i Republicà,* escrita i editada per Joaquim Viñas Espín des de Décines, França.

Beneficis

La participació en aquesta investigació no li proporcionarà cap benefici directe. Tanmateix, pot ser que la seva participació contribueixi a ampliar la historiografia de la infermeria així com a consolidar l'ús de la entrevista oral com a metodologia de gran valor en la investigació històrica, en el context de la guerra civil i l'exili.

Procediment de l'entrevista

Les entrevistes seran realitzades per l'investigador doctorand de la tesi *La veu d'un infermer a l'exili. Santiago Viñas Espín (1920-2004),* Alexandre Sierra Oliva. Seran gravades per veu i es duran a terme de manera presencial o *on line,* per mitjà de la plataforma de Microsoft Teams institucional. Posteriorment, les entrevistes seran transcrites i, si vostè ho desitja, codificades o anonimitzades.

A l'inici de la primera sessió, abans d'iniciar l'entrevista, se li explicarà l'objectiu i el funcionament de l'entrevista —tot indicant-li la possibilitat d'aturar-la en qualsevol moment— així com la rellevància de l'entrevista oral com a eina metodològica, capaç de reconstruir, aclarir o ampliar una història dominada tradicionalment per les fonts escrites. Un cop s'iniciï l'entrevista, les preguntes aniran orientades a conèixer la seva relació amb l'autor de les memòries, els records personals o viscuts a la família, el context familiar, en un període dominat per la repressió i la censura, així com sobre el coneixement o records que tingui de les memòries escrites per Santiago Viñas Espín titulades «Memòries d'un català parisenc».

Molèsties o possibles riscs

No estan previstes molèsties ni cap mena de risc derivat d'aquesta recerca.

Protecció de dades personals

D'acord amb la normativa vigent europea i nacional de Protecció de Dades de Caràcter Personal, les dades personals que s'obtinguin seran les necessàries per a complir els objectius de la tesi doctoral *La veu d'un infermer a l'exili. Santiago Viñas Espín (1920-2004).*

Dret a revocació del consentiment

D'acord amb els drets que li atorga la normativa actual en Protecció de Dades de Caràcter Personal, podrà exercir els drets d'accés, rectificació, limitació i supressió del tractament de les dades dirigint la seva petició a l'investigador doctorand de la tesi doctoral *La veu d'un infermer a l'exili. Santiago Viñas Espín (1920-2004),* al correu electrònic Alexandre.Sierra@autonoma.cat

En el cas que no se senti conforme o satisfeta, per qualsevol motiu, pot dirigir-se a l'Agència de Protecció de Dades.

Les dades seran confidencials, si vostè ho desitja, i estaran guardades en bases de dades tot complint la política de privacitat, seguretat i protecció de dades nacionals i internacionals.

Si té dubtes o preguntes referents a la seva participació, pot posar-se en contacte amb l'investigador doctorand de la tesi *La veu d'un infermer a l'exili. Santiago Viñas Espín (1920-2004),* al correu Alexandre.Sierra@autonoma.cat

TESI DOCTORAL: LA VEU D'UN INFERMER A L'EXILI. SANTIAGO VIÑAS ESPÍN (1920-2004)

(Còpia per al/a la voluntari/a)

La voluntària ha de llegir i contestar les preguntes següents amb atenció i marcar la casella que consideri correcta

- Ha llegit tota la informació facilitada sobre aquesta recerca, en forma de tesi doctoral? ..... Sí / NO
- Ha tingut la oportunitat de preguntar i comentar qüestions relacionades amb la recerca? ..... Sí / NO
- Ha rebut suficient informació sobre la recerca? ..... Sí / NO
- Ha rebut respostes satisfactòries a totes les seves preguntes? ... Sí / NO
- Ha entès que vostè és lliure d'abandonar, en qualsevol moment, la seva participació en la recerca, sense que li suposi cap perjudici? ..... Sí / NO
- Ha comprès els riscos i beneficis que li pugui ocasionar la seva participació en la recerca? ..... Sí / NO
- Està d'acord en participar en la recerca? ..... Sí / NO
- Rebrà algun tipus de recompensa per a participar en la recerca? .. Sí / NO
- Desitja mantenir l'anonimat en la publicació dels resultats? ..... Sí / NO
- Quin investigador li ha informat sobre la recerca? (escrigui el nom i cognoms) _____

En cas que, en qualsevol moment, vostè tingui algun dubte o comentari sobre aquesta recerca, o bé vol revocar la seva participació en la mateixa, si us plau contacti amb: **Alexandre Sierra Oliva** Alexandre.Sierra@autonoma.cat

Nom i cognoms voluntària	**Nom i cognoms investigador**
Signatura voluntària	**Signatura Investigador**
Data	**Data**

TESI DOCTORAL: LA VEU D'UN INFERMER A L'EXILI. SANTIAGO VIÑAS ESPÍN (1920-2004)

(Còpia per l'investigador/doctorand)

La voluntària ha de llegir i contestar les preguntes següents amb atenció i marcar la casella que consideri correcta

- Ha llegit tota la informació facilitada sobre aquesta recerca, en forma de tesi doctoral? ..... Sí / NO
- Ha tingut la oportunitat de preguntar i comentar qüestions relacionades amb la recerca? ..... Sí / NO
- Ha rebut suficient informació sobre la recerca? ..... Sí / NO
- Ha rebut respostes satisfactòries a totes les seves preguntes? ... Sí / NO
- Ha entès que vostè és lliure d'abandonar, en qualsevol moment, la seva participació en la recerca, sense que li suposi cap perjudici? ..... Sí / NO
- Ha comprès els riscos i beneficis que li pugui ocasionar la seva participació en la recerca? ..... Sí / NO
- Està d'acord en participar en la recerca? ..... Sí / NO
- Rebrà algun tipus de recompensa per a participar en la recerca? .. Sí / NO
- Desitja mantenir l'anonimat en la publicació dels resultats? ..... Sí / NO
- Quin investigador li ha informat sobre la recerca? (escrigui el nom i cognoms) _____

En cas que, en qualsevol moment, vostè tingui algun dubte o comentari sobre aquesta recerca, o bé vol revocar la seva participació en la mateixa, si us plau contacti amb: **Alexandre Sierra Oliva** Alexandre.Sierra@autonoma.cat

Nom i cognoms voluntària	**Nom i cognoms investigador**
Signatura voluntària	**Signatura Investigador**
Data	**Data**

Annex 2. Taules i gràfiques de l'anàlisi estadística de les *Actas de Exámenes* dels alumnes de practicant i llevadora de la Universitat de Barcelona durant els cursos 1930-1936

Taula 2. Descripció de la mostra. Nombre de matriculacions d'estudiants de practicant i/o llevadora (n=1144)

Variable	Valors	Recompte	Freqüències
Sexe	Dona	717	62,7%
	Home	427	37,3%
Titulació	Llevadora	388	33,9%
	Practicant	756	66,1%
Oficialitat d'estudis	Oficial	390	34,1%
	No oficial	754	65,9%
Curs	Primer curs	631	55,2%
	Segon curs	513	44,8%
Any acadèmic	1929-1930	62	5,42%
	1930-1931	84	7,34%
	1931-1932	103	9,00%
	1932-1933	177	15,5%
	1933-1934	240	21,0%
	1934-1935	281	24,6%
	1935-1936*	197	17,2%
Mes d'examen	Juny	759	66,3%
	Setembre*	385	33,7%
Nota	Excel·lent	221	19,3%
	Notable	305	26,7%
	Aprovat	491	42,9%
	Suspès	2	0,17%
	Papereta Retornada	125	10,9%

*A l'Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona no consta la convocatòria de setembre del curs 1935-1936.

Taula 3. Distribució de matriculacions per sexe i titulació (n=1144)

		Matriculacions (n = 1144)	
		Llevadora	Practicant
Sexe	Dona	388 (100 %)	329 (43,5%)
	Home	0	427 (56,5%)
Total		388	756

Taula 4. Distribució d'estudiants per sexe (n=504)

Variable	Valors	Recompte	Freqüència
Sexe	Dona	281	55,75%
	Home	223	44,25%
	Total	504	100 %

Taula 5. Distribució d'estudiants per sexe i titulació (n=504)

		Alumnes (n = 504)	
		Llevadora	Practicant
Sexe	Dona *	210 (100 %)	194 (43,5%)
	Home	0	223 (56,5%)
Total		210	417

* de les 281 dones, 123 es van matricular als estudis de llevadora i de practicant.

Taula 6. Nombre de matriculacions de practicant distribuïts per sexe (n=756)

Variable	Valors	Recompte	% Dones	Estadística	*Significació*
Any	1929-1930 1930-1931 1931-1932 1932-1933 1933-1934 1934-1935 1935-1936	43 56 75 121 156 189 116	32,6% 33,9% 22,7% 43,8% 44,2% 45,5% 61,2%	U = 55996.50 *U Mann-Whitney* ρ = -0.1772 *Coeficient de correlació (Rho) de Spearman*	p = 0.0000 p = 0.0000
Mes d'examen	Juny Setembre	459 297	51,6% 31,0%	χ^2 = 30.4710	p = 0.0000
Aprovats	Aprovats vs. No aprovats	663 93	45,1% 32,3%	χ^2 = 4.9605	p = 0.0259
Nota	Excel·lent Notable Aprovat Suspès Papereta Retornada	138 186 339 1 92	52,2% 47,8% 40,7% 0 % 32,6%	U = 60794.500 ρ = -0.1226	p = 0.0008 p = 0.0007
Oficialitat d'estudis	Oficial No oficial	162 594	81,5% 32,5%	χ^2 = 135.0414	p = 0.0000
Curs	Primer curs Segon curs	411 435	44,5% 33,6%	χ^2 = 0.2872	p = 0.5920

Taula 7. Nombre de matriculacions d'estudiants de practicant distribuït per modalitat d'estudis: "oficial" o "no oficial" (n=756)

Variable	Valors	Recompte			Estadística i Significació
		Total	Oficial	No oficial	
Sexe	Homes	427	6,09%	93,9%	$\chi^2 = 135.0414$
	Dones	329	43,1%	56,9%	p = 0.0000
Curs	Primer curs	411	20,4%	79,6%	$\chi^2 = 0.4039$
	Segon curs	345	22,6%	77,4%	p = 0.5251
Any	1929-1930	43	4,65%	95,4%	
	1930-1931	56	12,5%	87,5%	$U^* = 67266.50$
	1931-1932	75	10,7%	89,3%	p = 0.0000
	1932-1933	121	9,09%	90,9%	----------
	1933-1934	156	18,6%	81,4%	$\rho^{**} = 0.2878$
	1934-1935	189	27,5%	72,5%	p = 0.0000
	1935-1936	116	45,7%	54,3%	
Mes d'examen	Juny	459	34,2%	65,8%	$\chi^2 = 111.3493$
	Setembre	297	1,68%	98,3%	p = 0.0000
Aprovats	Aprovats vs.	663	24,4%	75,6%	$\chi^2 = 0.4295$
	No aprovats	93	18,5%	81,5%	p = 0.5122
Nota	Excel·lent	138	29,0%	71,0%	$U^* = 54786.00$
	Notable	186	24,7%	75,3%	p = 0.0040
	Aprovat	339	17,4%	82,6%	----------
	Suspès	1	0 %	100%	$\rho^{**} = 0.1046$
	Papereta Retornada	92	18,3%	81,7%	p = 0.0040

* U de *Mann-Whitney*

** Coeficient de correlació *rho* de *Spearman*

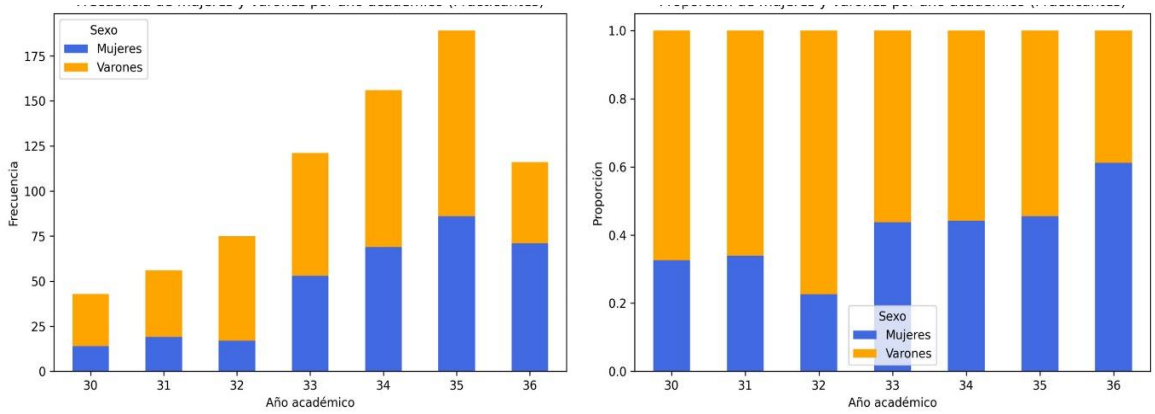
Taula 8. Dones aprovades en segon curs (n=225): practicantes, llevadores i ambdues titulacions

Titulació	Recompte	Proporció
Únicament practicant	59	26,22%
Únicament llevadora	85	37,78%
Doble titulació	**81**	**36,00%**

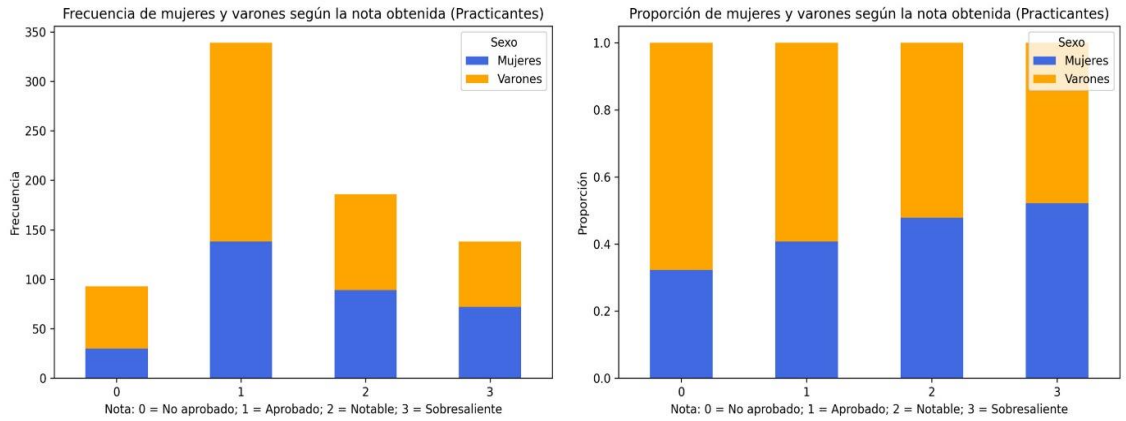
Taula 9. Dones amb doble titulació (n=81): ordre temporal d'obtenció de títols

Doble titulació	Recompte	Proporció
1er llevadora	4	4,94%
1er practicant	24	29,6%
Ambdues titulacions el mateix any*	**53***	**65,4%**

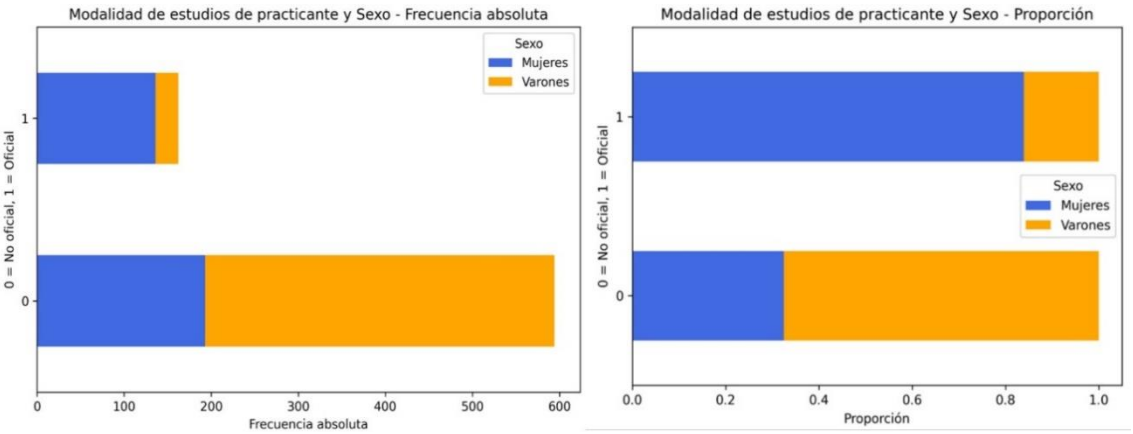
Gràfica 2. Nombre i proporció de matriculacions d'alumnes de practicant distribuïts per sexe i any acadèmic (n=756)

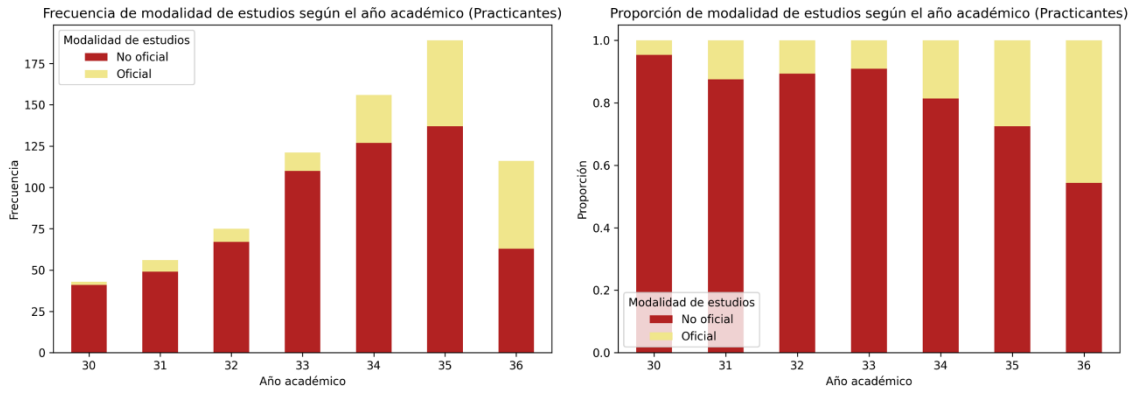
Gràfica 3. Nombre i proporció de matriculacions d'estudiants de practicant distribuïts per sexe i qualificació (n=756)

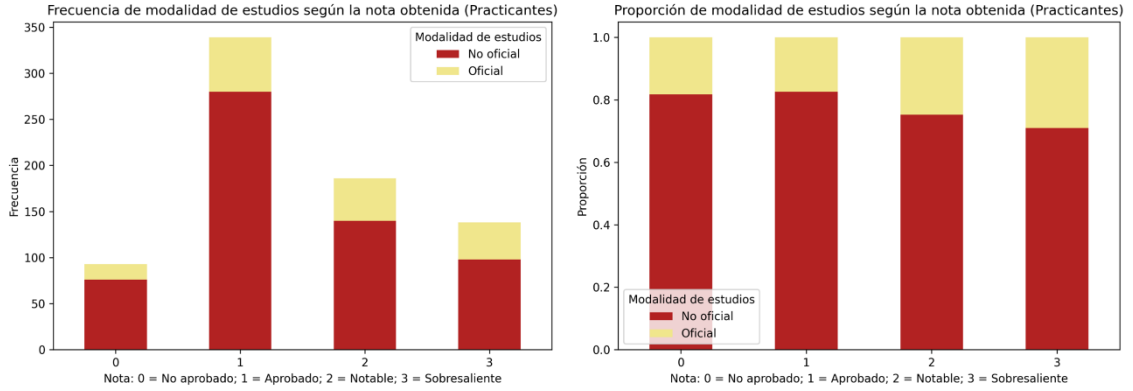
Gràfica 4. Nombre i proporció de matriculacions d'estudiants de practicant distribuïts per sexe i modalitat d'estudis (n=756)

Gràfica 5. Nombre de matriculacions de practicant i proporció en relació amb la modalitat d'estudis (n=756)

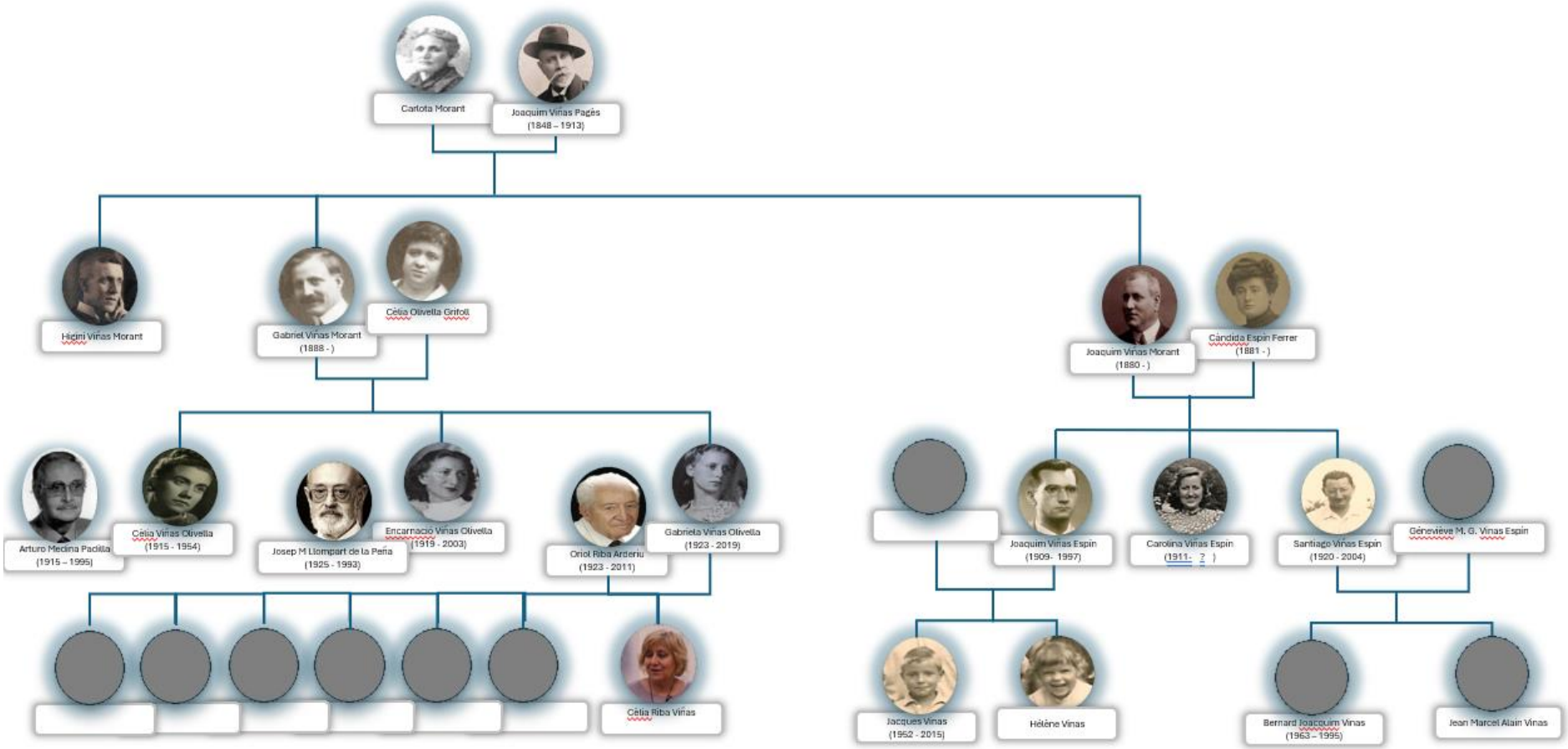
Gràfica 6. Rendiment acadèmic de l'alumnat de practicant distribuït per qualificació i modalitat d'estudis (n=756)

Gràfica 7. Nombre i proporció de dones amb la titulació de practicant, de llevadora i amb la doble titulació (n=225)

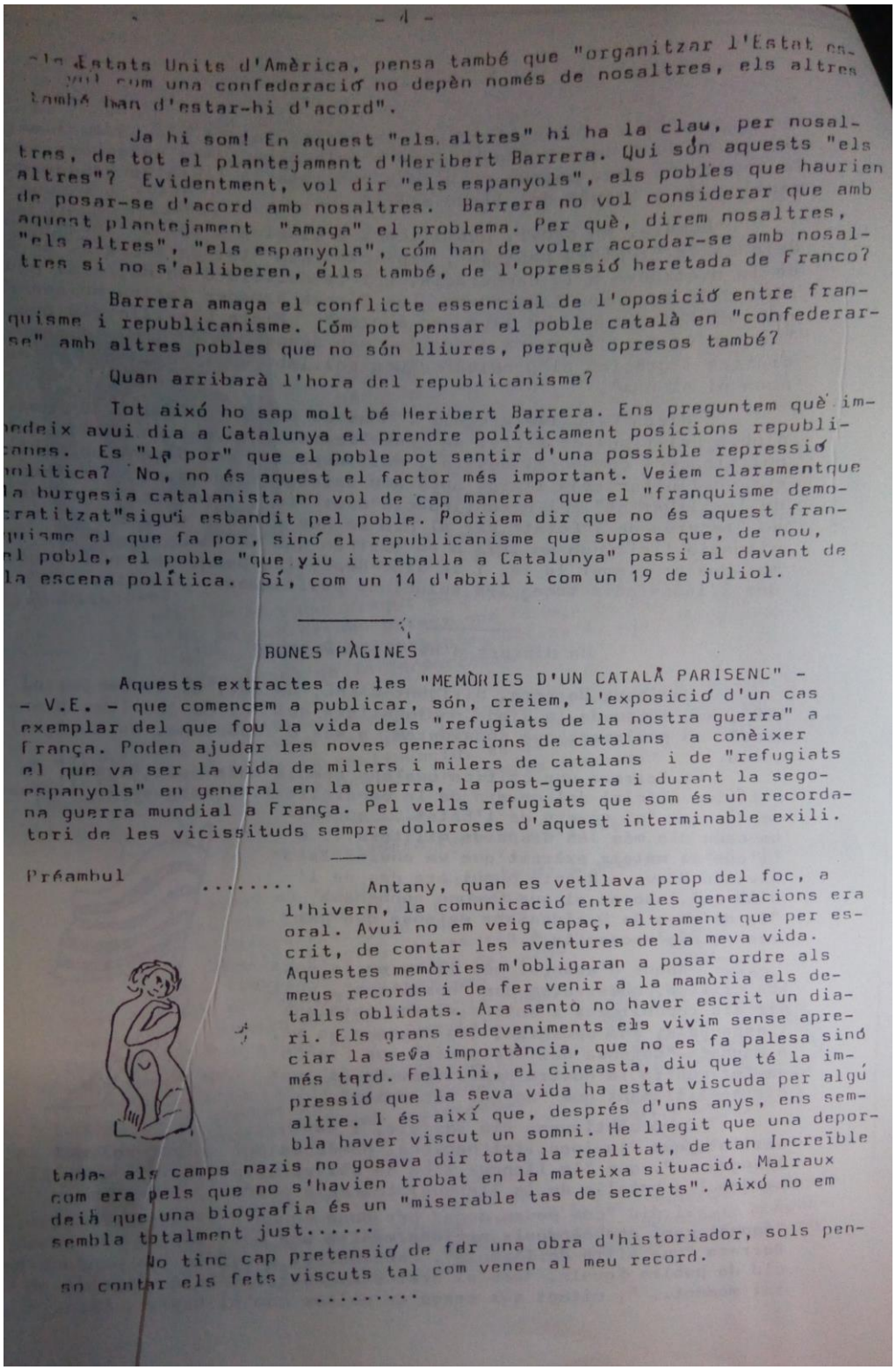

Annex 3. Arbre genealògic de la família Viñas

Annex 4. Primer i darrer capítol de les «Memòries d'un català parisenc», de la secció Bones Pàgines

«Memòries d'un català parisenc», *La Veu de l'Exili Català i Republicà,* 26, 7 de novembre de 1985, p. 4-5

- 4 -

-ls Estats Units d'Amèrica, pensa també que "organitzar l'Estat es-
pnol com una confederació no depèn només de nosaltres, els altres
també han d'estar-hi d'acord".

Ja hi som! En aquest "els altres" hi ha la clau, per nosaltres, de tot el plantejament d'Heribert Barrera. Qui són aquests "els altres"? Evidentment, vol dir "els espanyols", els pobles que haurien de posar-se d'acord amb nosaltres. Barrera no vol considerar que amb aquest plantejament "amaga" el problema. Per què, direm nosaltres, "els altres", "els espanyols", cóm han de voler acordar-se amb nosaltres si no s'alliberen, ells també, de l'opressió heretada de Franco?

Barrera amaga el conflicte essencial de l'oposició entre franquisme i republicanisme. Cóm pot pensar el poble català en "confederar-se" amb altres pobles que no són lliures, perquè opresos també?

Quan arribarà l'hora del republicanisme?

Tot això ho sap molt bé Heribert Barrera. Ens preguntem què impedeix avui dia a Catalunya el prendre políticament posicions republicanes. Es "la por" que el poble pot sentir d'una possible repressió política? No, no és aquest el factor més important. Veiem clarament que la burgesia catalanista no vol de cap manera que el "franquisme democratitzat" sigui esbandit pel poble. Podriem dir que no és aquest franquisme el que fa por, sinó el republicanisme que suposa que, de nou, el poble, el poble "que viu i treballa a Catalunya" passi al davant de la escena política. Sí, com un 14 d'abril i com un 19 de juliol.

BONES PÀGINES

Aquests extractes de les "MEMÒRIES D'UN CATALÀ PARISENC" - - V.E. - que comencem a publicar, són, creiem, l'exposició d'un cas exemplar del que fou la vida dels "refugiats de la nostra guerra" a França. Poden ajudar les noves generacions de catalans a conèixer el que va ser la vida de milers i milers de catalans i de "refugiats espanyols" en general en la guerra, la post-guerra i durant la segona guerra mundial a França. Pel vells refugiats que som és un recordatori de les vicissituds sempre doloroses d'aquest interminable exili.

Préambul

..... Antany, quan es vetllava prop del foc, a l'hivern, la comunicació entre les generacions era oral. Avui no em veig capaç, altrament que per escrit, de contar les aventures de la meva vida. Aquestes memòries m'obligaran a posar ordre als meus records i de fer venir a la mamòria els detalls oblidats. Ara sento no haver escrit un diari. Els grans esdeveniments els vivim sense apreciar la seva importància, que no es fa palesa sinó més tard. Fellini, el cineasta, diu que té la impressió que la seva vida ha estat viscuda per algú altre. I és així que, després d'uns anys, ens sembla haver viscut un somni. He llegit que una deportada als camps nazis no gosava dir tota la realitat, de tan Increïble com era pels que no s'havien trobat en la mateixa situació. Malraux deia que una biografia és un "miserable tas de secrets". Això no em sembla totalment just.....

No tinc cap pretensió de fer una obra d'historiador, sols penso contar els fets viscuts tal com venen al meu record.

.....

Vaig néixer en una època de gran agitació social a Barcelona. El 28-2-20 hi va haver una reunió clandestina dels sindicats de l'aigua, gas i electricitat a Barcelona. S'ha de notar que entre 1917 i 1923 hi hagué més de 800 atemptats polítics o sindicals fets pels sindicats anarquistes CNT o sindicats Únics i pels sindicats rivals o sindicats lliures. Aquests darrers tenien de fet les subvencions i el suport del Governador Civil de Barcelona, el general Martínez Anido i el seu adjunt Arlequi, que varen pagar assassins professionals per desempallagar-se dels sindicalistes. L'època era de molt trasbals. Res de nou, com fins ara.

.....

El 14 d'Abril de 1931

El dia 12 d'Abril hi hagué eleccions municipals a Espanya. Aquestes eleccions donaren una gran majoria als republicans. El vespre del 12 colles de gent s'agruparen a la Rambla cridant "Visca Macià", "Mori Cambó". El dimarts 14 jo era a l'escola, com sempre, a les dues de la tarda. Poc després de les dues, el Sr Roig, un mestre que substituia al Sr Pla; absent en aquell moment, ens deixà anar. Recordo que un dels nois havia escopit sobre el retrat d'Alfons XIII, obligatori, així com el Crist, a les escoles. Vaig tornar a casa, al carrer de Trafalgar i amb la mare vam anar cap a la Rambla. Una gentada considerable hi voltejava i no vam poder arribar a la plaça de Sant Jaume, on Companys i Macià des del balcó de la Generalitat, havien proclamat la República Catalana.

La única cançó que la gent coneixia i entonava era la Marsellesa, que era considerada com revolucionària o en tot cas com antimonàrquica.

.....

El 6 d'octubre 1934

A finals del 1933 les dretes espanyoles van guanyar les eleccions i l'escrutini majoritari va amplificar aquesta victòria. Aleshores començà a Espanya el bienni negre. A Catalunya això va caure malament i la tensió va augmentar. El 5 d'octubre de 1934 va haver-hi una consigna de vaga general i a més es van veure escamots armats de joves d'Estat Català pels carrers. Poc després l'exèrcit sortí de les casernes per ocupar els edificis públics i particularment la Generalitat.

A casa estavem inquiets perquè el meu germà no havia tornat a casa per dormir. Va arribar el matí del 7. Després vam saber que s'havia trobat al local del CADCI quan aquest va ser canonejat per la tropa.

Els pistolers feixistes

A la primavera del 1936, els estudiants sortiem de l'Institut cap al migdia. Ens trobàvem a la cantonada de la Plaça de la Universitat i del carrer Aribau. Allí hi havia cartells de tota mena, enganxats a les parets. Tot d'un cop vam veure baixar d'un cotxe una colla de 4 ó 5 individus vestits amb gabardines, que amb una insolència incrèible i una actitud provocant, estriparen els cartells catalans i d'esquerra dient: "Hay alguien que proteste?" Eren castellans i estaven obviament armats de pistoles. Del grup d'estudiants ningú gosà dir res. Però això em deixà una penible impressió d'impotència. Després d'això els feixistes se n'entornaren com havien vingut.

(Continuarà)

«Memòries d'un català parisenc», *La Veu de l'Exili Català i Republicà,* 46, 1 de gener de 1990, p. 5-6

Tractem aquest tema perque estem llegint els raonaments utilitzats, aquest mes de juny a la Conferència de Paris sobre "els drets de l'home". S'hi demana "el reconeixement en tota Europa de la preeminència de l'estat de dret...".

Com es pot pretendre que l'Espanya post-franquista entri en "un espai europeu de dret"?

Els "drets de l'home"...

no són per els refugiats bascos.

Llegim en el "Monde" del 19 de setembre, sota la pluma de Thierry Maliniak, i referint-se a l'"Ofensiva policíaca contra ETA"/ "... Confirmant els rumors a que s'havia referit la premsa de Madrid, el president del govern, Felipe Gonzàlez, ha fet comprendre que pensava demanar l'extradició dels membres d'ETA deportats a l'Amèrica llatina i especialment els que ha expulsat Argèlia cap a la República Dominicana...

... les autoritats dominicanes han sorprès afirmant que no calia posar en marxa el procès d'extradició i que estaven disposades a entragar immediatament els activistes d'ETA al govern espanyol. Una declaració que, paradògicament, ha posat aquest darrer en una posició incòmoda : s'ignora, en efecte, si Espanya s'havia inicialment compromés prop de França i d'Argèlia a no demanar el repatriament dels membres d'ETA enviats ultra-atlàntic per aquests dos països."

Wojtyla intervé

El papa Wojtyla ha intervingut, aquest mes d'octubre, en la nostra guerra. Ha fet seves, més de cinquanta anys després, les tesis franquistes, canonitzant vint i sis capellans "executats en 1936, al començament de la guerra civil".

El papa ha dit que "cap d'ells estava implicat en qüestions polítiques". Nat uralment, només nosaltres, els republicans, mereixiem la nostra sort. La guerra d'Espanya resta inacabada.

BONES PÀGINES

Continuació de les "Memòries d'un català parisenc" - V.E. XXI.

Els alemanys agafaren la direcció de les Drassanes i li assignaren la construcció de llanxes de desembarcament. Naturalment els obrers treballaven molt lentament i fins al 1944 crec que sols es van construir dues o tres llanxes. Quan es munta una llanxa o un vaixell a un cable el connectava a la terra ferma. Estirant amb força aquest cable elèctric, tot l'interior del vaixell es quedava a les fosques fins que es trobava el lloc de la disjunció. Aquest sabotatge es feia sovint. Els G.T.E. tenien un espanyol delegat a prop del comandant francès per representar els espanyols. En el nostre cas era un antic tinent republicà, català, Gonzàlez, batejat "El Nano". Aquest Nano era intel.ligant i espavilat. No es quedava amb els dos peus dins d'un esclop i havia contactat alguns obrers de les Drassanes que es coneixien com a resistents. A més la seva autoritat era admesa pels espanyols. Així és que, quan el moment de l'alliberament va arribar, va prendre el G.T.E. en mà. Més tard es casà amb una noia de La Ciotat. Estavem també en contacte amb un delegat de la Resistència, Monsieur de Saint Marceau.

L'Alliberament de La Ciotat

Algunes dates de 1944 :

6 Juny - Desembarcament dels aliats a Normandia.

15 Agost - Desembarcament a Provence a l'est de Toulon.

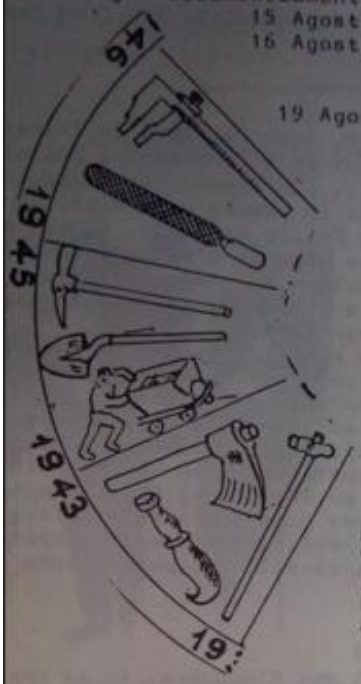
16 Agost - Ordre de retirada del XIX Exèrcit Alemany del general Wiese que deixa dues divisions a Toulon i a Marsella.

19 Agost - Monsabert s'empara del camp de Castelet a mig camí entre Toulon i Marsella. Esclata la vaga general a Marsella.

22 Agost - El Comité d'Alliberament amb Leenhart i Deferre s'instal.la a la Prefectura de Marsella. El 3er. G.T.M. (Tabor Marroquí) arriba a La Ciotat.

19-25 Agost - Insurrecció a Paris contra els alemanys.

28 Agost - - Capitulacio de Toulon i de Marsella.

Mairie de La Ciotat -Comité de Libération Nationale

Attestation

Le Comité de Libération de la Ville de LA CIOTAT déclare et certifie que le nommé VINAS ESPIN Santiago né le 1920 à Barcelone (Espagne) a participé à la lutte pour la Libération du Territoire lors des evénements du 20 au 24 Août 1944.

Fait à La Ciotat le 20 Septembre 1944

Pour le Comité de Libération

signé Le Delegué

Lietaud

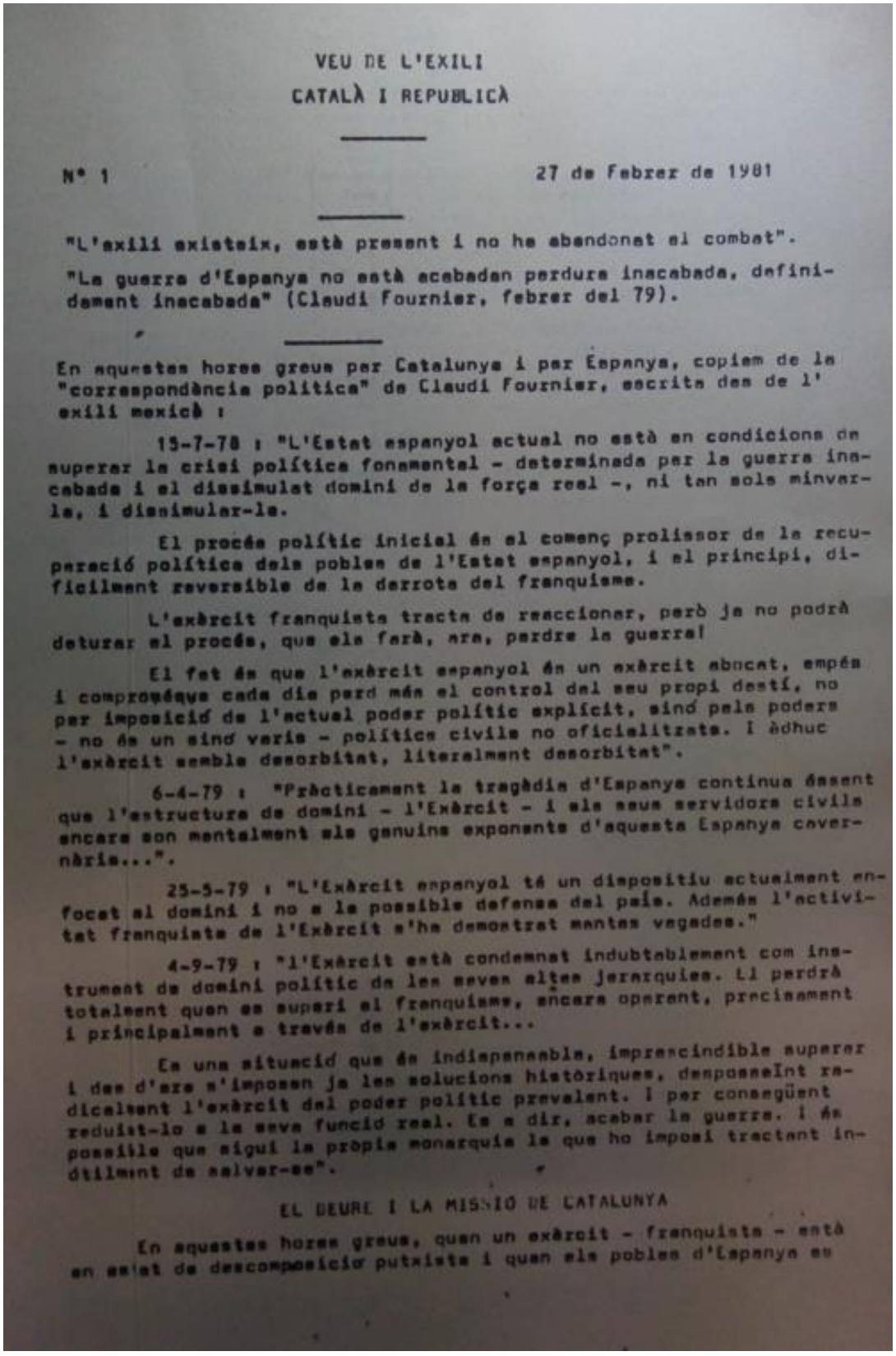
Com deixa entreveure aquesta atestació, no va haver combats veritables a La Ciotat. Els alemanys havien decidit de resistir a Marsella i a Toulon. Van evacuar la resta, a, a La Ciotat van fer volar un ponton al port i altres instal.lacions. Els espanyols estaven en contacte amb els elements de la Resistència, el meu germà i jo haviem escoltat dues o tres vegades Londres, a casa d'un administrador funcionari jubilat que era el conseller dels resistents. Quan es va produir el buit, entre la sortida dels alemanys i l'arribada de les tropes regulars, els obrers van treure les armes i van ocupar La Ciotat. Els espanyols, amb el Nano, ens hem posat a la disposició del Comité d'Alliberament..... (Conclusió)

Franco, mort,...

... encara assassina. Sota la democràcia i la pau post-franquista, les cendres criminals estan sempre calentes. Aquest 20 de novembre, a Madrid, dos diputats d'Herri Batasuna han estat, l'un, Josu Muruguza, mort, i l'altre, Inaki Esnaola, mal ferit, en un atemptat dels franquistes terroristes del GAL. A més, els franquistes, cínics, han manifestat en el mateix lloc del crim llur odi veniatiu.

Annex 5. Primer i darrer número de *La Veu de l'Exili Català i Republicà*

La Veu de l'Exili Català i Republicà, 1, 27 de febrer de 1981

VEU DE L'EXILI
CATALÀ I REPUBLICÀ

Nº 1 — 27 de Febrer de 1981

"L'exili existeix, està present i no ha abandonat el combat".

"La guerra d'Espanya no està acabada en perdura inacabada, definidament inacabada" (Claudi Fournier, febrer del 79).

En aquestes hores greus per Catalunya i per Espanya, copiem de la "correspondència política" de Claudi Fournier, escrita des de l'exili mexicà :

15-7-78 : "L'Estat espanyol actual no està en condicions de superar la crisi política fonamental - determinada per la guerra inacabada i el dissimulat domini de la força real -, ni tan sols minvar-la, i dissimular-la.

El procés polític inicial és el començ prolissor de la recuperació política dels pobles de l'Estat espanyol, i el principi, dificilment reversible de la derrota del franquisme.

L'exèrcit franquista tracta de reaccionar, però ja no podrà deturar el procés, que els farà, ara, perdre la guerra!

El fet és que l'exèrcit espanyol és un exèrcit abocat, empès i comprovéque cada dia perd més el control del seu propi destí, no per imposició de l'actual poder polític explícit, sinó pels poders - no és un sinó varis - polítics civils no oficialitzats. I àdhuc l'exèrcit sembla desorbitat, literalment desorbitat".

6-4-79 : "Pràcticament la tragèdia d'Espanya continua essent que l'estructura de domini - l'Exèrcit - i els seus servidors civils encara son mentalment els genuins exponents d'aquesta Espanya cavernària...".

25-5-79 : "L'Exèrcit espanyol té un dispositiu actualment enfocat al domini i no a la possible defensa del país. Además l'activitat franquista de l'Exèrcit s'ha demostrat mantes vegades."

4-9-79 : "l'Exèrcit està condemnat indubtablement com instrument de domini polític de les seves altes jerarquies. El perdrà totalment quan es superi el franquisme, encara operant, precisament i principalment a través de l'exèrcit...

Es una situació que és indispensable, imprescindible superar i des d'ara s'imposen ja les solucions històriques, despossehint radicalment l'exèrcit del poder polític prevalent. I per consegüent reduint-lo a la seva funció real. Es a dir, acabar la guerra. I és possible que sigui la pròpia monarquia la que ho imposi tractant inútilment de salvar-se".

EL DEURE I LA MISSIÓ DE CATALUNYA

En aquestes hores greus, quan un exèrcit - franquista - està en estat de descomposició putxista i quan els pobles d'Espanya es

troben davant un immens perill, Catalunya té la missió - pel bé de tots,- de mostrar-se, no tan sols "catalana", sinó "republicana".

Només un ampli moviment republicà, antifeixista, que comprengui tots els pobles de la península - català i basc inclosos - pot conjurar el perill feixista.

El pobles d'Espanya republicana pogueren defensar-se, al Juliol del 36, d'aquell cop d'Estat militar que era el preludi d'una intervenció feixista estrangera i de la segona guerra mundial.

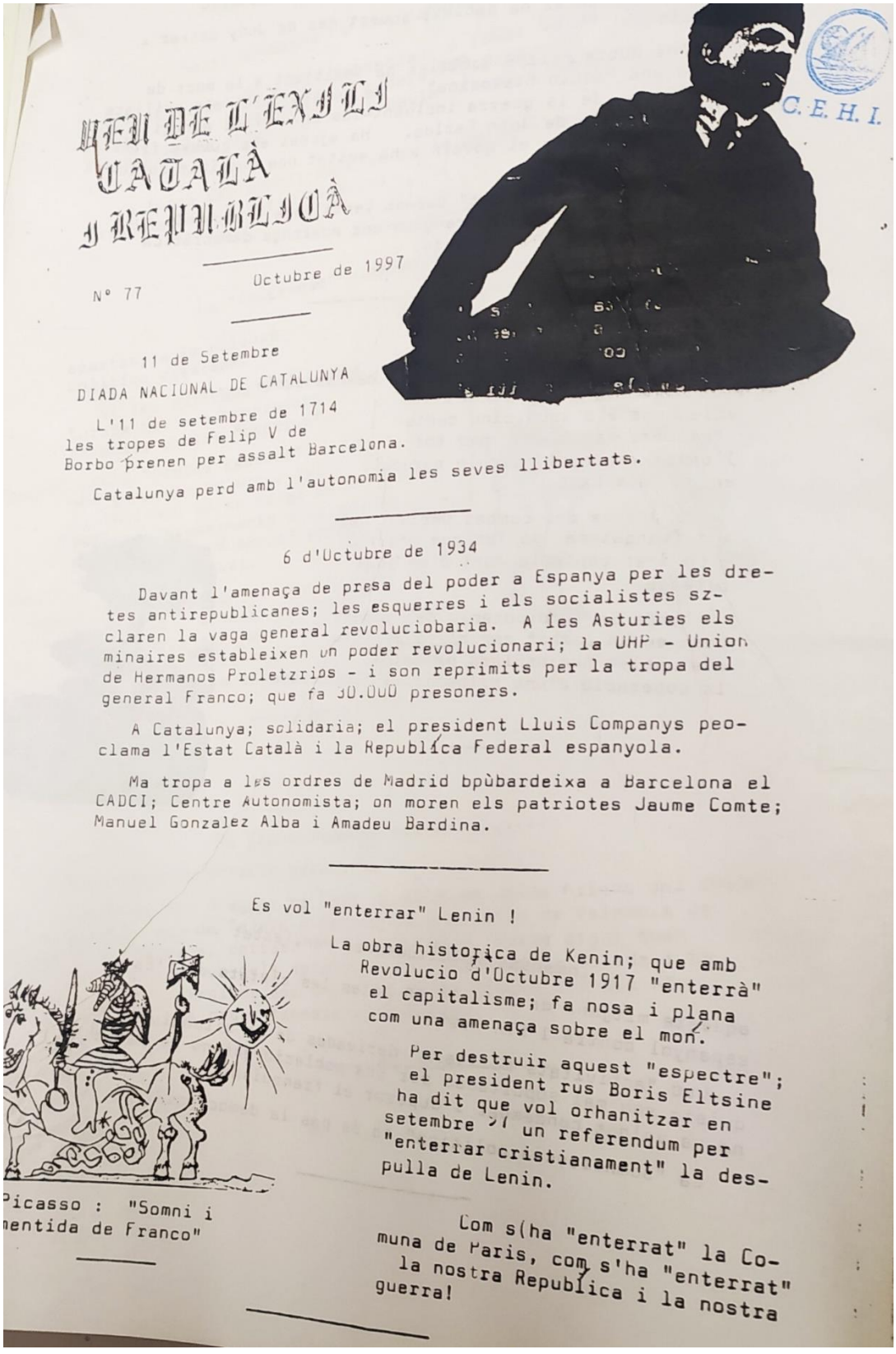
Cal que d'aquesta "democràcia" sense defensa sorgeixi de nou en el cor del poble l'arma política que constituirà la cuirassa defensiva contra el feixisme militar i civil.

Si Catalunya vol ésser "catalana", si vol recuperar la seva personalitat nacional i històrica, si vol vèncer el perill feixista, Catalunya ha d'ésser, com sempre, "republicana".

Només el republicanisme unirà tots els pobles peninsulars en un mateix combat superador de la guerra, encara, inacabada.

Presentat per : J. Vinyes - Décines, França.

La Veu de l'Exili Català i Republicà, 77, octubre de 1997

C.E.H.I.

VEU DE L'EXILI CATALÀ I REPUBLICÀ

Nº 77 Octubre de 1997

11 de Setembre

DIADA NACIONAL DE CATALUNYA

L'11 de setembre de 1714 les tropes de Felip V de Borbo prenen per assalt Barcelona.

Catalunya perd amb l'autonomia les seves llibertats.

---

6 d'Octubre de 1934

Davant l'amenaça de presa del poder a Espanya per les dretes antirepublicanes; les esquerres i els socialistes sz- claren la vaga general revoluciobaria. A les Asturies els minaires estableixen un poder revolucionari; la UHP - Union de Hermanos Proletzrios - i son reprimits per la tropa del general Franco; que fa 30.000 presoners.

A Catalunya; solidaria; el president Lluis Companys peoclama l'Estat Català i la Republica Federal espanyola.

Ma tropa a les ordres de Madrid bpùbardeixa a Barcelona el CADCI; Centre Autonomista; on moren els patriotes Jaume Comte; Manuel Gonzalez Alba i Amadeu Bardina.

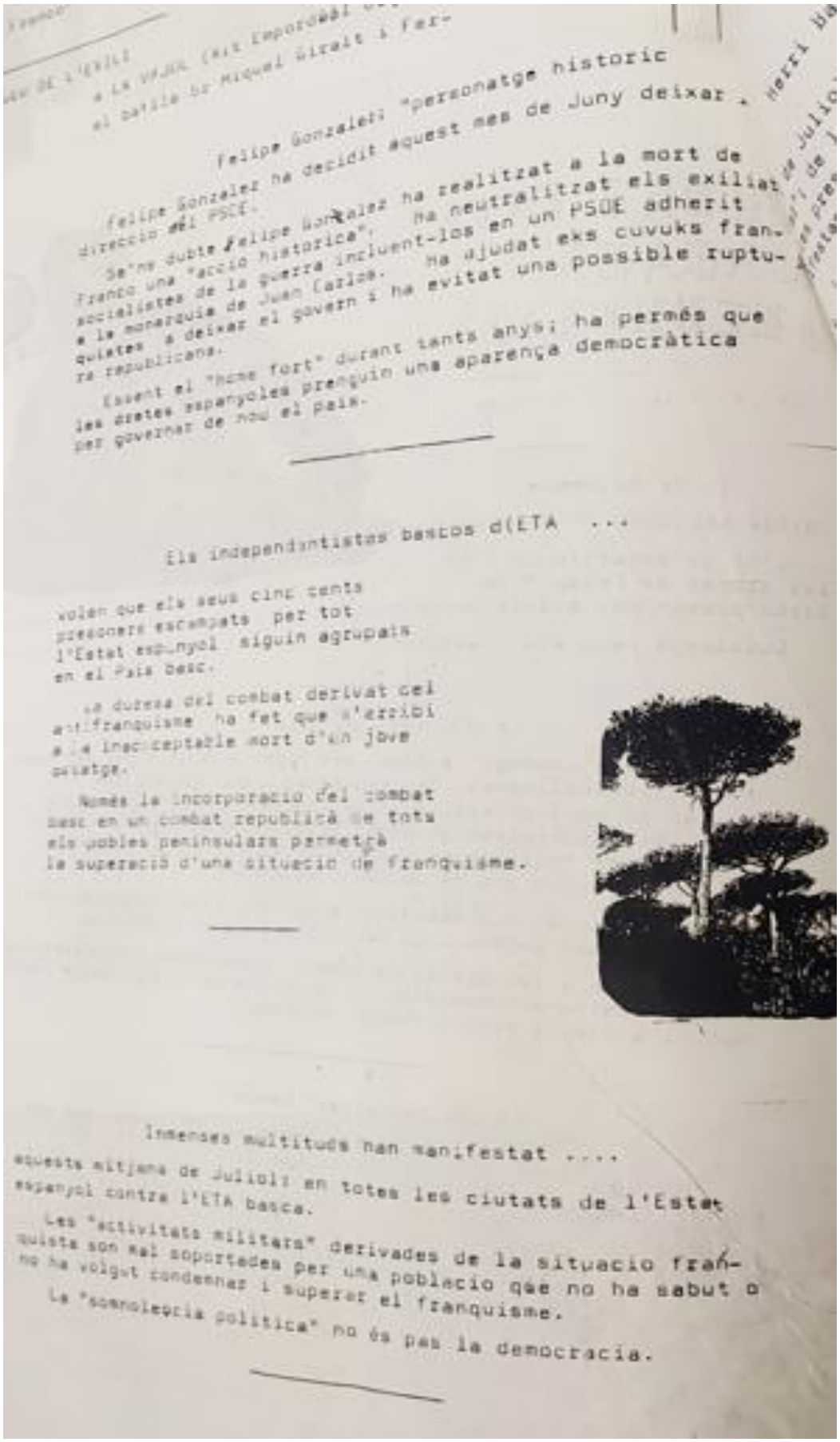
Es vol "enterrar" Lenin !

Picasso : "Somni i mentida de Franco"

La obra historica de Kenin; que amb Revolucio d'Octubre 1917 "enterrà" el capitalisme; fa nosa i plana com una amenaça sobre el mon.

Per destruir aquest "espectre"; el president rus Boris Eltsine ha dit que vol orhanitzar en setembre 97 un referendum per "enterrar cristianament" la despulla de Lenin.

Com s'ha "enterrat" la Comuna de Paris, com s'ha "enterrat" la nostra Republica i la nostra guerra!

Felipe Gonzalez: "personatge historic

Felipe Gonzalez ha decidit aquest mes de juny deixar
direcció del PSOE.

Se'ns dubte Felipe Gonzalez ha realitzat a la mort de
franco una "accio historica", ha neutralitzat els exiliat
socialistes de la guerra incluent-los en un PSOE adherit
a la monarquia de Juan Carlos. ha ajudat exs cuvuks fran-
quistes a deixar el govern i ha evitat una possible ruptu-
ra republicana.

Essent el "home fort" durant tants anys; ha permés que
les dretes espanyoles prenguin una aparença democràtica
per governar de nou el pais.

Els independentistes bascos d(ETA ...

volen que els seus cinc cents
presoners escampats per tot
l'Estat espanyol siguin agrupats
en el Pais Basc.

La duresa del combat derivat del
antifranquisme ha fet que s'arribi
a la inacceptable mort d'un jove
catalga.

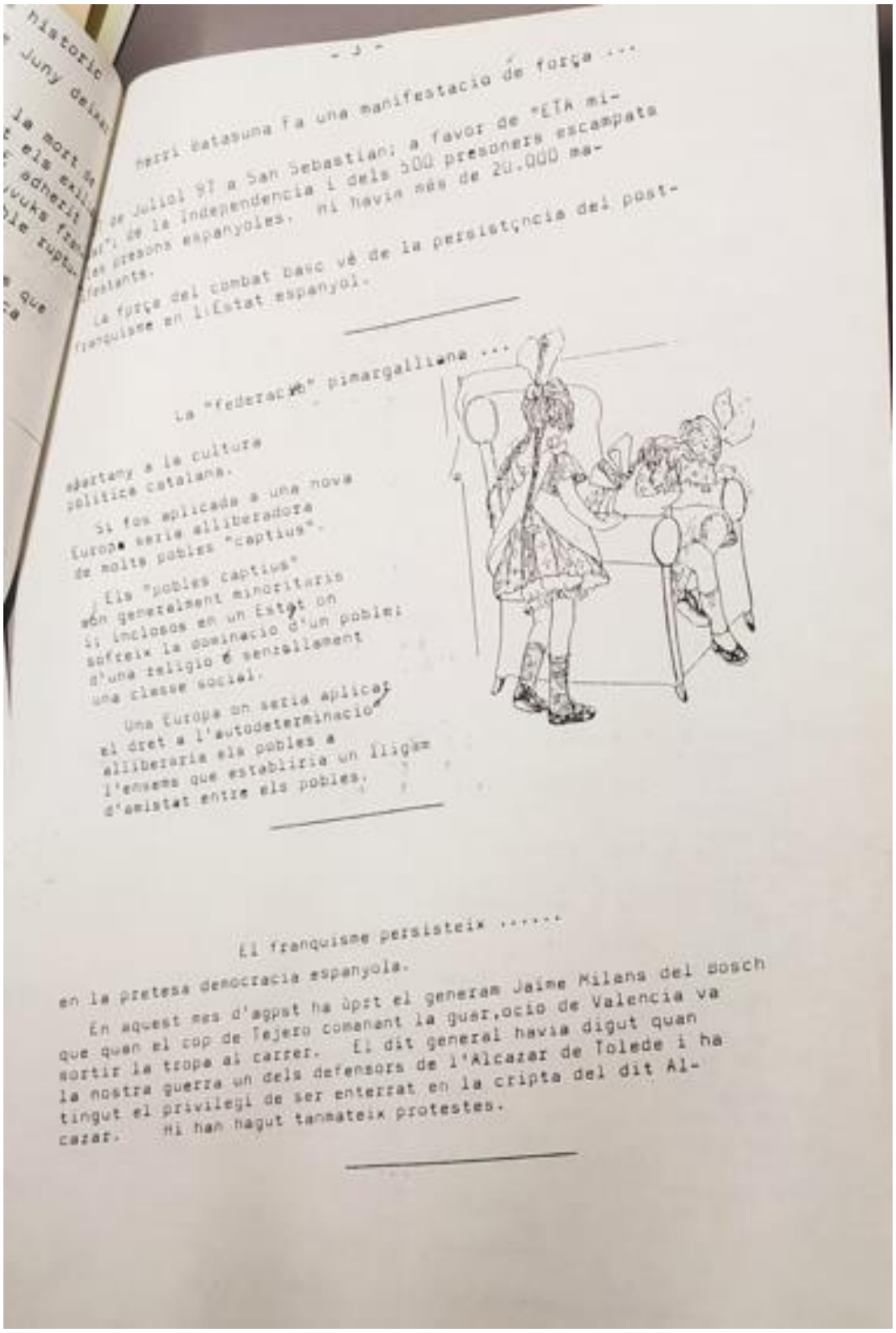
Només la incorporacio del combat
basc en un combat republicà de tots
els pobles peninsulars permetrà
la superacio d'una situacio de franquisme.

Immenses multitudes han manifestat ....

aquesta mitjana de Juliol: en totes les ciutats de l'Estat
espanyol contra l'ETA basca.

Les "activitats militars" derivades de la situacio fran-
quista son mal soportades per una poblacio qàe no ha sabut o
no ha volgut condemnar i superar el franquisme.

La "anomalegria politica" no és pas la democracia.

- 3 -

Herri Batasuna fa una manifestacio de força ...

de Juliol 97 a San Sebastian; a favor de "ETA mi-
r" de la independencia i dels 500 presoners escampats
les presons espanyoles. Hi havia més de 20.000 ma-
festants.

La força del combat basc vé de la persistència del post-
franquisme en l'Estat espanyol.

La "federació" pimargalliana ...

obertany a la cultura
política catalana.

Si fos aplicada a una nova
Europa seria alliberadora
de molts pobles "captius".

Els "pobles captius"
són generalment minoritaris
si inclosos en un Estat on
sofreix la dominació d'un poble
d'una religio o sencillament
una classe social.

Una Europa on seria aplicat
el dret a l'autodeterminació
alliberaria els pobles a
l'ensems que establiria un lligam
d'amistat entre els pobles.

El franquisme persisteix .....

en la pretesa democracia espanyola.

En aquest mes d'agost ha dpst el general Jaime Milans del Bosch
que quan el cop de Tejero comenant la guer,ocio de Valencia va
sortir la tropa al carrer. El dit general havia digut quan
la nostra guerra un dels defensors de l'Alcazar de Tolede i ha
tingut el privilegi de ser enterrat en la cripta del dit Al-
cazar. Hi han hagut tanmateix protestes.

ESPANYA; realitat o ficcio

llegim a "Escola Catalana".

"Espanya"; és la creacio historica de l'imperialisme dominador de la nacio castellana. Imposant l'"espanyol" com llengua unica de tota els pobles peninsulars; pretén Castella imposar-se i fer la unitat nacional.

Som catalans o bascos o gallegs i esdevenim "independentistes".

Pero la ficcio "Espanya" conté una realitat; aquesta realitat és la indispensable fraternitat que deu unir pobles diferents que han travessat junts la historia.

Els pobles ibèrics de la nostra generacio hem lluitat junts contra el franquisme i contra el feixisme internacional. Junts hem de recuperar les llibertats perdudes.

Que una nova Republica asenyali la fi de la dominacio "espanyolista".

Un règim que cobreix "el Crim" ...

no soporta l'exili dels oposants.

Aquzqt mes d'agost 97: tres antics dirigents bascos exilatq se fa molts anyq a Santo Domingo seran extradiats a Espanya. Se(ls cercarà què han pogut fer contra el franquisùe.

Franco no va tolerar l'exili del nostre President Lluis Companys ni dels dirigents republicans exiliats a França. No va tolerar l'existencia a l'exili del nostre simbol el "Guernica" de Picasso.

El règim: ara: no tolera ni l'exili dels bascos ni l'existència d'un exili republicà.

Retorn de Francesc Cambo

En els anys 30; Francesc Cambo era el dirigent de la Lliga Regionalista; el partit de la burgesia catalana. Cal dir que havia realitzat una obra cultural catalana.

Quan en els anys 30 la onada republicana aixecaba la poblacio treballadora; Cambo es feu el defensor de la monarquia d'Alfons XIII. La historia; amb la Republica Catalana de Francesc Maciç i de Lluis Compa,ys va eùportat a l'oblit Francesc Cambo i la seva memoria.

Ara; no estem en Republica?

Presentat per Joaquim Vinyes - Décines; França.